

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

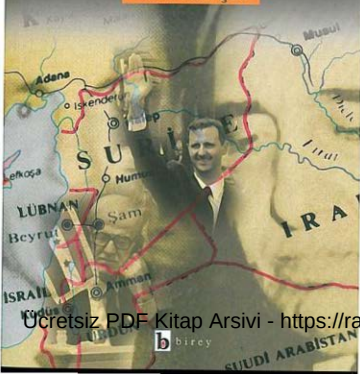
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ORTADOĞU'DA İDEOLOJİK BUNALIM

Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi

Sabahattin ŞEN

Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım

Suriye Baas Partisi ve ideolojisi

birey yayıncılık: 173
Siyasal Sorunlar Serisi

Dizgi-Mizampaj
birey

Baskı
Lord

Cilt
Umman

Kapak
Ahmet Altay

Birinci Baskı
Temmuz 2004

ISBN
975-264-001-X

birey yayıncılık
Yerebatan Cad. Çatalçeşme Sk.
Üretmen Kitapçılar Çarşısı, No. 29/17 Cağaloğlu/İstanbul
Tl: (0 212) 511 33 69 Fx: (0 212) 511 77 16
web: www.bireykitap.com
E-mail: info@bireykitap.com

Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım

Suriye Baas Partisi ve ideolojisi

Sabahattin Şen

birey

Sabahattin Şen

1965 yılında Adana’da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden 1987 yılında mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde Siyaset Bilimi alanında yüksek lisans ve doktora çalışmasını 1999 yılında tamamladı.

Sabahattin Şen’in editasyon çalışmaları olarak yayınlanmış şu kitapları bulunmaktadır: “Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, İstanbul, 1992, (ikinci baskı.1994)”; “Su Sorunu, Ortadoğu ve Türkiye, İstanbul, 1993”; “Türk Aydın ve Kimlik Sorunu, İstanbul, 1995”

ithaf

Değerli Iskender Bozdemir, Timuçin ve Orhan’a...

İÇİNDEKİLER

Önsöz	11
Giriş	13
Birinci Bölüm: Ulus-Devlet Döneminden Önce Suriye ...	19
Osmanlı Egemenliği Altında Suriye	19
Osmanlı Egemenliği'nden Önce Suriye'nin Durumu:	19
Suriye'de Osmanlı Egemenliği'nin Kurulması:	20
Suriye'deki Osmanlı Egemenliği'nin Sarsıntıya Uğraması:	
Mehmet Ali Paşa ve Suriye'nin İşgali:	22
Lübnan Olayları ve Suriye'ye Etkisi:	25
Osmanlı Modernleşme Hareketi (Tanzimat) ve Suriye: ...	27
Osmanlı Yönetiminde Merkezileşme Çabaları ve Suriye: ...	27
Suriye Bunalımı (1860 – 1861) :	30
Yeni Vilayet Kanunu ve Suriye Vilayeti'nin Kurulması:	32
DOĞU AKDENİZ'İN DÜNYA SİSTEMİNE ENTEGRASYONU VE SURIYE	33
Doğu Akdeniz'de Batılı Güçlerin Varlığı ve Artan Etkinliği: ..	33
Suriye'de Batılı Güçlerin Varlığı ve Faaliyetleri:	34
ARAP KÜLTÜREL UYANIŞI VE SURIYE	36
Arap Kültürel Uyanışı'nda Hıristiyan Arapların Rolü ve Suriye'nin Önemi:	36
Arap Kültürel Uyanışı ve İslami Temelde Canlanma Hareketi: ..	39
Arap Kültürel Uyanışı ve Osmanlı Devleti:	44
Arap Kültürel Uyanışı ve II. Abdülhamit:	44
İkinci Meşrutiyet ve Araplar:	53

Resmi Arap Cemiyetleri:	57
Gizli Arap Cemiyetleri:	58
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA	
ARAP DÜNYASI VE SURİYE	63
Şerif Hüseyin ve Mekke Emirliği:	63
Şerif Hüseyin'in Ayaklanma Öncesi Yaptığı Girişimler:	65
Arap Ayaklanması Sonrası Gelişmeler ve Suriye'nin Durumu:	67
İKİNCİ BÖLÜM: İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE SURİYE	
VE BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ	69
SURİYE'DE KURULAN KISA ÖMÜRLÜ HAŞİMİ DEVLETİ	
VE ORTADOĞU'DA DÜZEN KURMA ÇABALARI	69
Faysal'ın Suriye'de Otorite Kurma Arayışı:	69
Paris Barış Konferansı ve Suriye:	72
Faysal'ın Paris Barış Konferansı'ndaki Çabaları ve Suriye: ..	72
King-Crane Komisyonu Raporu ve Suriye:	74
San Remo Konferansı ve Ortadoğu'da Manda İdaresi:	75
"Suriye Genel Kongresi" ve Faysal'ın Avrupa'da	
Yeni Uzlaşma Çabaları:	75
San Remo Konferansı ve Ortadoğu:	80
Suriye'de Faysal İdaresi'nin Yıkılması ve Fransa:	81
İngiltere'nin Ortadoğu'da Manda İdaresi:	86
SURİYE'DE FRANSIZ EGEMENLİĞİ VE SURİYE'NİN	
BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ	88
Fransa'nın Suriye'deki "Böl ve Yönet" Politikası:	88
Suriye'de Toplumsal Yapı ve Azınlıklar:	88
Suriye'deki Siyasi ve Toplumsal Bütünlüğün	
Ortadan Kalkması:	90
Suriye-Fransa Bağımsızlık Anlaşması ve	
Yaşanan Düş Kırıklığı:	94

İkinci Dünya Savaşı ve Suriye:	98
Suriye’de Alman Etkisi ve Fransa:	99
Arap Ligi ve Suriye:	101
Savaşın Sonu ve Suriye’nin Bağımsızlığı:	106
İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE SURİYE’DEKİ SİYASİ MİRAS	
Arap Milliyetçiliği ve Suriye:	107
Suriye’deki Siyasi Partiler ve Akımlar:	111
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BAAS PARTİSİ’NİN KURULUŞU VE	
ÖRGÜTSEL YAPISI	115
BAAS PARTİSİ’NİN KURULUŞU	115
Baas Partisi’nin Kurucuları:	115
Baas Partisi’nin Kuruluş Süreci:	116
BAAS PARTİSİ’NİN ÖRGÜTSEL YAPISI	120
Siyasi Parti Tanımlaması ve Baas Partisi:	120
Siyasal Partilerdeki Örgütsel Yapı Bağlamında Baas Partisi:	122
Hücre:	127
Fırka:	127
Şube:	127
Kollar:	127
Bölgesel Komutanlık ve Bölge:	127
Ulusal Kongre:	128
Ulusal Komutanlık:	128
Partiye Üyelik:	129
Parti’nin Finansmanı:	133
Suriye Dışında Baas Partisi’nin Örgütlenmesi:	133
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BAAS PARTİSİ’NİN İDEOLOJİSİ .135	135
ARAP DÜNYASI’NDA SİYASETİN DEĞİŞEN DOĞASI . . .135	135
Modernleşme Olgusu ve Arap Dünyası:	135
Demokrasi, Arap Sosyalizmi ve Devrimci İdeoloji:	141

Arap Milliyetçiliği:	146
Arap Dünyasında Ordu ve Siyasal Hayattaki Önemi:	149
BAAS PARTİSİ'NİN İDEOLOJİSİ:	152
İdeoloji Tanımlaması ve Baas Partisi:	152
Baas İdeolojisine Genel Bir Bakış:	154
Baas İdeolojisinin Üç Kutsalı:	
Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm:	160
Birlik:	160
Özgürlük:	161
Sosyalizm:	162
Baas İdeolojisi Açısından Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapı:	165
İç Politika:	165
Ekonomik Politika:	166
Toplumsal ve Kültürel Politika:	167
Dış Politika:	169
Eğitim Politikası:	170
Ordu ve İktidar:	171
BEŞİNCİ BÖLÜM: SURİYE'DE BAĞIMSIZLIK SAVAŞI SONRASI	
SIYASAL GELİŞMELER VE BAAS PARTİSİ'NİN İKTİDARA	
YÖNELİŞ SÜRECİ	175
SURİYE'DE ÇOĞULCU SİYASİ HAYATIN SONU VE	
ASKERİ DİKTATÖRLÜĞE GEÇİŞ (1946-1954):	175
Bağımsızlık Sonrasında Suriye'de Artan Siyasi İstikrarsızlık ve	
Baas Partisi:	175
Suriye'de Askeri Darbeler ve Baas Partisi:	181
Hüsnü Zaim Darbesi:	181
Sami Hınnavi Darbesi:	184
Edip Çiçekli Darbesi:	186
Arap Baas Partisi'nden Arap Baas Sosyalist Partisi'ne Geçiş:	191

SURİYE'DE ÇOĞULCU SİYASAL HAYATA DÖNÜŞ VE	
BAAS PARTİSİ (1954-1958):	193
BİRLEŞİK ARAP CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE	
BAAS PARTİSİ:	199
Suriye-Mısır Birleşmesine Giden Süreç ve	
Baas Partisi'nin Rolü:	199
Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Kuruluşu:	212
Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Sonu ve Baas Partisi:	223
ALTINCI BÖLÜM: SURİYE'DE BAAS PARTİSİ İKTİDARI	229
BAAS PARTİSİ'NİN İKTİDARA GELMESİ VE PARTİNİN	
IDEOLOJİSİNİN DÖNÜŞÜME UĞRAMASI	229
8 Mart 1963 Askeri Darbesi ve Baas Partisi'nin	
İktidara Gelmesi:	229
Irak'ta Baas Partisi'nin İktidara Gelmesi:	230
Suriye'de Baas Partisi'nin İktidara Gelmesi:	231
Neo-Baas'ın Doğuşu ve Sola Kayış:	236
Yeni Bir Darbeye Giden Süreç:	241
NEO-BAAS'IN İKTİDARA GELMESİ	251
23 Şubat 1966 Askeri Darbesi ve	
Neo-Baas'ın İktidara Gelmesi:	251
1967 Arap-İsrail Savaşı: Arap Milliyetçiliği'nde	
Dönüm Noktası ve Baas Partisi:	256
1967 Arap-İsrail Savaşı:	256
Arap Milliyetçiliği'nde Dönüm Noktası ve Baas Partisi:	258
Neo-Baas İçinde İktidar Çatışması ve Yeni Bir Darbeye Giden Süreç:	
Salah Cedit-Hafız Esad Rekabeti:	262
Irak'ta Baas Partisi İktidarı ve Suriye-Irak Rekabeti:	264
13 Kasım 1970 Darbesi ve	
Salah Cedit Döneminin Sona Ermesi:	267

BAASÇILIK'TAN ESADİZM'E GEÇİŞ	272
Hafız Esad ve İktidarını Güçlendirme Süreci:	272
Hafız Esad Döneminde Sosyo-Ekonomik Politika:	280
Hafız Esad Döneminde Suriye'nin Dış Politikası:	285
Hafız Esad ve Suriye'nin Değişen Dış politikası:	285
1973 Arap-İsrail Savaşı:	287
Suriye'nin Lübnan'a Müdahalesi ve Sonrasında	
Meydana Gelen Gelişmeler:	288
Suriye-İrak İlişkileri:	293
1980'lerde Ortadoğu'da Siyasi Durum ve Suriye:	296
Körfez Krizi ve Sonrası Suriye'nin Dış politikası:	299
Suriye-Türkiye İlişkileri:	305
Hafız Esad'dan Sonra Beşşar Esad Dönemi:	312
Sonuç	315
Dipnotlar	319
Kaynakça	362

Önsöz

Modern zamanların değişim sürecine iç ve dış nedenlerden dolayı gecikmeli bir şekilde katılan toplumlar, değişim için yabancı bir modele bakışlarını yöneltirken, özgünlük-benzemek parantezinde dramatik (siyasal, kültürel, ekonomik) gel-gitler yaşamaktadırlar. Bu durum, Osmanlı mirasının Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra konferans masalarında paylaşıldığı ve yapay sınırların ortaya çıkarıldığı Ortadoğu'da daha yakıcı bir hal almaktadır. Batılı güçlerin Ortadoğu'da yarattığı parçalanmaya meydan okuma ve Arap birliğini kurma çabası, toplumsal huzuru Arap dünyasından sürgün ederken, bu coğrafyadaki birçok Arap topluluğu da çağdaş gelişmelere uyum sağlama mücadelesi vermektedir.

Mişel Eflak, 1940'lı yılların başında mutsuz bir bilinç eşliğinde Arap dünyasına baktığı esnada, bu ulusun bir "Diriliş" e ihtiyacı olduğuna kanaat getiriyordu. Ona göre "Diriliş", bir toplumsal Rönesans ve Arap Birliği'nin kurulması sonucu sağlanabilirdi. Bunu sağlayacak ideoloji ise Arap ulusunun kendi koşullarından hareketle özgün bir ideoloji olmalıydı. Batı dışı coğrafyada yer alan ve gelişme sorununu çözmeye çalışan birçok toplumda olduğu gibi burada da ortaya çıkan sonuç, melez bir ideoloji olmuştur.

Suriye Baas Partisi bağlamında merakımı cezbeden iki nokta bulunmaktaydı: Birincisi, 19.yüzyılda kültürel temelde başlayan Arap ulusçuluk hareketinin, Baas Partisi ve ideolojisi aracılığıyla Pan-Arabizm'e nasıl dönüşmüş olduğu. İkincisi ise, bu ideolojinin siyasal melezleşme nedenlerini anlamaya çalışmak olmuştur. Melez İdeoloji, Batı dışı coğrafyada yaygın bir olgudur. Baas ideolojisini anlamak, bu olgunun geniş bir coğrafyada ortaya çıkış ve yaygınlık kazanmasının nedenlerini anlamama da tali bir katkı sağlayacaktı. Zihnim bu merak ve sorulardan yola çıkarak, beni bu konuyu seçmeye yöneltti.

1999 yılında yapılan ve bazı değişikliklerden sonra yayımlanan bu çalışmayı gerçekleştirirken gerekli destek ve bakış açısını

hocam sayın Prof. Dr. Cemil Oktay'dan aldım. Kendilerine burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Sayın Prof. Dr. Kemal H. Karpat, bu çalışma için gerekli olan ortam ve olanağı sağladı. Sayın Karpat, Wisconsin Üniversitesi'nde kısa süreli de olsa çalışma olanağını sağlamanın yanında, değerli görüş ve önerileriyle bana her zaman yol da gösterdi. Sağladıkları çalışma ortamı ve akademik sabırlarından dolayı kendilerine şükranlarımı sunuyorum. Sayın Cengiz Çandar, bir dosttan beklenebilecek ilgiyi çalışma süresince hiç eksik etmedi. Temininde güçlük çekilen kaynakları bana kısa sürede ulaştırdığı gibi, çalışmayı okuyarak değerli önerilerde de bulundu. Sayın Çandar'a bu katkılarından ötürü teşekkür ederim. Yrd. Doç.Dr. Mehmet Ö. Alkan'ın yaptığı katkılar o kadar çok ki sınırlarını belirtmekte güçlük çekiyorum. Bu çalışma süresince en az benim kadar sevgili Alkan da yoruldu. Çalışmanın, arzulanan ölçüler içinde tamamlanmasına yaptığı her türlü katkıdan dolayı kendisine teşekkür ediyorum. Sayın Doç. Dr. Birsen Örs, değerli önerilerinin yanı sıra, birçok kaynağın temininde yardımcı olduğu için kendilerine teşekkür ediyorum. Ali Yıldız ve Deniz Balgamış, Wisconsin Üniversitesi'ndeki kütüphane çalışmaları esnasında önemli yardımlarda bulundular. Yaptıkları değerli katkı için kendilerine teşekkür ediyorum. Tashih işlemlerinde katkısı olan Yrd.Doç.Dr. Nebi Özdemir'e, Arif Arın'a ve basımı gerçekleştiren yayıncım sayın Mahmut Balcı'ya teşekkür ediyorum.

Sevgili eşim Katya, ihtiyaç duyduğum sabır ve özveriye her zaman gösterdi; kendisine teşekkürü bir borç biliyorum.

Sabahattin Şen
Silivri, 2004

Giriş

Ortadoğu, tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya siyasetindeki gelişmelere yön vermiş bir bölgedir. Önemli ticaret (İpek-Baharat) yollarının buluştuğu, uygarlıkların karşılaşp harmanlandığı, maddi ve manevi (petrol-din) enerji kaynaklarının bulunduğu bu coğrafya, istikrar ve kaos sarmalında devinerek tarihteki yolculuğunu sürdürmüştür.

Dünyanın bu önemli coğrafyası aynı zamanda bir uluslar mozayigidir. Bu mozayığın içinde Arap dünyası önemli bir yer işgal ederken, Suriye ise nev-i şahsına münhasır bir öneme sahiptir. M.S. 633 yılında Arapların egemenliği altına giren Suriye, bu tarihten sonra İslam dünyasında önemli bir yer edindiği gibi, ulusçuluk çağında ise Arap ulusal hareketinde bir siyasi çekim merkezi haline gelecektir. Bu nedenle Suriye'yi incelemek ve tanımak, Arap Ortadoğusu'nu kavramak açısından "olmazsa olmaz" türünde bir kural niteliğindedir.

Suriye, "Ne Şam'ın şekeri ne Arab'ın yüzü" şeklinde bayağı bir genelleme ve nitelemeyle Türkiye'de etiketlendirilirken, dünyanın önde gelen Suriye uzmanlarından Partrick Seale ise Suriye konusundaki düşüncesini şu şekilde açıklamaktadır: "Suriye'yi incelemek Ortadoğu'nun politik akvaryumunda mükemmel bir modeli incelemeye benzer. Günümüz Arap dünyasındaki siyasal prensip ve eğilimlerin bir çoğunun ya Suriye'den kaynaklandığı veya orada halen uygulamada bulunduğu gözlemlenebilir" ¹.

Suriye, yukarıda belirtildiği gibi yakın dönem Arap tarihinde Arap ulusçuluğunun siyasi doğum merkezidir. Bu noktadan hareketle, çalışmanın temel sorusu 19.yüzyılda kültürel temelde ortaya çıkan Arap ulusçuluğunun, 20.yüzyılın ilk yarısında savunmacı ve reaksiyoner Pan-Arap milliyetçiliğine neden ve nasıl dönüşmüş olduğudur.

Arap ulusçuluğundaki bu siyasi yön değişikliğini ortaya çıkaran siyasi güç ise Suriye Baas Partisi'dir. 1943 yılında kurulan Su-

riye Baas Partisi, yakın dönem Suriye ve Arap tarihine damgasını vurmuş bir partidir. İdeolojik çizgisini “Birlik”, “Özgürlük” ve “Sosyalizm”den oluşan üç kutsal siyasi slogana dayandırarak oluşturan bu parti, kendi içinde farklı (kültürel, ekonomik, sosyal) özelliklere sahip olan Arap dünyasını tek bir siyasi çatı altında toplamayı amaçlamıştır. Bu nedenle, Suriye Baas Partisi inceleme konusu seçilerek, Arap ulusçuluğunun tarihsel serüveni ile Suriye ve Arap dünyasındaki siyasal gelişmelere bu partinin yaptığı etki üzerinde durulmuştur.

Niyazi Berkes, bu partinin önemini ve özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır: “Bu partinin adı gerçekten Suriye’nin siyasi ve milli hayatının-sembolü olacak nitelikte. Çünkü adı, diri bir insan toplumunun belirlenmiş bir görünüşünü veya sistemini ifade etmekten ziyade, dirilme çabaları içindeki bir toplumun çırpınmalarının tutarsızlıklarla dolu halinin bir ifadesi. Bu partinin ideolojisinde İslamlık, milliyetçilik ve sosyalizmin üçü de gerçekten acayip niteliklerle birbirine bulanmış halde. Herbiri hakkında bizim alıştığımız belirli açılardan bakıldığı zaman ne İslamcı, ne milliyetçi ne de sosyalisttir. Belki daha yerinde bir deyişle, Suriye toplumunun kendine yol bulma çabalarındaki çırpınmalarının bir kakafonisi”².

Niyazi Berkes’in belirttiği, Suriye toplumunun kendine yol bulma çabası olan Baas ideolojisi incelenirken, Suriye toplumunun kültürel, ekonomik ve sosyal özelliklerine önem verilmiştir. Başka coğrafyalarda farklı koşullar ve süreçler sonucunda ortaya çıkan kavramlar eşliğinde bu partinin ve ideolojisinin incelenmesi, eksik ve yanlış değerlendirmelere neden olabilir. Suriye’deki iç dinamiklere önem ve ağırlık verilirken ise, etnosantrizmin tuzağına düşme olasılığına da dikkat edilmiştir. Baas Partisi’ni belirli bir model veya kalıp doğrultusunda değerlendirmek yerine, Suriye’deki iç dinamiklerin dış dinamiklerle etkileşimi doğrultusunda ortaya çıkan atmosfere önem verilerek, partinin ve ideolojisinin bu atmosferde nasıl şekillendiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Suriye Baas Partisi’nin 19.yüzyıldan devraldığı Arap ulusçuluğu mirası üzerinde durulmuştur.

Bu dönemde, Hıristiyan Arapların çalışmalarıyla şekillenen, laik temelde kültürel Arap ulusçuluğu ile modernist İslamcıların şekillendirmeye çalıştıkları, dinsel temelde Arap ulusçuluğu dikkat çekmektedir. Her iki hareketin ortak özelliği de Arap geçmişine yaptıkları vurgudur. Bu vurgu, Baas ideolojisinde önemli bir yer tutan Arap tarihi açısından bir “Altın Çağ”ın şekillenmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Bu bölümde üzerinde durulan bir diğer önemli nokta, kültürel temelde başlayan Arap ulusal hareketinin siyasi bir harekete nasıl dönüştüğüdür.

İkinci bölümde, Suriye’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraki bağımsızlık mücadelesi üzerinde durulmuştur. Birinci Büyük Paylaşım Savaşı’nda umduğunu bulamayan Suriye’nin, bağımsızlık yerine Fransız Manda İdaresi altına girmesi ve kendi içinde uğradığı parçalanma ortaya konulmuştur. Bu dönem, Batı karşıtı düşüncenin keskinleştiği bir dönem olduğu gibi, farklı siyasi projelerin de gündeme geldiği bir dönemdir. Pan-Arap Milliyetçiliği, Büyük Suriye Milliyetçiliği ve İslam ile milliyetçilik arasında sentez arayan yaklaşımlar, dönemin siyasal atmosferine damgasını vuran gelişmelerdir. Belirtilen siyasi yaklaşım ve projeler, aynı zamanda Baas ideolojisinin üzerinde şekilleneceği siyasi zemini de ortaya çıkarmıştır.

Baas Partisi’nin kuruluşu ve örgütsel yapısı üçüncü bölümde ele alınmıştır. Baas Partisi’nin Suriye’de temellerini atan Mişel Eflak ve Salah Bitar’ın hangi nedenlerden yola çıkarak bu partiyi kurdukları belirtilirken, Baas (Diriliş) kelimesinin partiye ad olarak seçilmesinin nedenleri ve kaynakları üzerinde de durulmuştur. Bütün Arap dünyasını kucaklamayı hedeflerken, kitle partisi olmayı da arzulayan Baas Partisi’nin neden bir kadro partisi olmaya mahkum olduğu ise örgütsel yapı ele alınırken üzerinde durulmuştur. Bu durum aynı zamanda Baas Partisi’nin iktidara gelme yöntemini de etkilemiştir. Seçimle iktidara gelmeyi hedeflemiş olan bu partinin Suriye’deki azınlıklar ve ordu ile kurduğu ilişki ile partiyi anti demokratik yoldan iktidara gelmeye yöneltten nedenler ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Baas Partisi’nin ideolojisi dördüncü bölümde ele alınırken, bir teorik çerçeve oluşturmak açısından İkinci Dünya Savaşı’ndan

sonra Arap dünyasında siyasetin değişen doğası üzerinde durulmuştur. Bu noktada ülke bazında bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Michael C. Hudson'un, "Arap milliyetçiliğinin merkezî alanı" olarak tanımladığı Suriye, Irak, Mısır ve Lübnan³ bu değerlendirmenin sınırları içine alınmıştır. Belirtilen ülkelerde İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlanan kalkınma ve modernleşme, demokrasi, Arap Sosyalizmi, Arap milliyetçiliği ve ordu konuları üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede Baas Partisi'nin ideolojisi değerlendirilirken ise; Mişel Eflak'ın görüşleri, etkilendiği düşünür ve siyasal akımlar ile ideolojisinin genel özellikleri açıklanmıştır. Bu bölümde üzerinde ağırlıklı olarak durulan nokta; evrensel siyasal düşünce akımlarından yapılan seçimler ile yerel kültürün karışımı olan Baas ideolojisinin, neden bir tür "melez ideoloji" veya "*İdeolojik Kokteyl*"⁴ olarak ortaya çıkmış olmasıdır.

Beşinci ve altıncı bölümler, Baas Partisi ve ideolojisinin toplumsal gerçekler ve gelişmeler karşısındaki durumuna ayrılmıştır.

Beşinci bölüm, Suriye'nin bağımsızlık mücadelesinden sonra yaşadığı 1946-1961 yılları arasındaki siyasal süreci kapsamaktadır. Suriye'de bağımsızlığın kazanıldığı 1946 yılından kısa bir süre sonra çoğulcu siyasal hayata geçilmiştir. Ancak, bu süreç üç yıl sonra kesintiye uğrayacaktır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap dünyasında ilk askeri darbe 1949 yılında Suriye'de meydana gelirken, çoğulcu siyasal hayat da askıya alınmıştır. 1954 yılında çoğulcu siyasal hayata tekrar dönmüş olmakla birlikte, 1958 yılına kadar sürecek olan bir siyasal çözülme ve radikalizmin yükselişine tanık olunacaktır. Bu bölümde ağırlıklı olarak, Suriye siyasi hayatına yeni bir aktör olarak katılan Baas Partisi'nin bu çözülme dönemindeki faaliyetleri ve tutumu ile Pan-Arabizm'e giden yolda ilk adım olarak görülen Suriye-Mısır birleşmesinin nedenleri ve sonuçları üzerinde durulmuştur.

Altıncı bölümde, Baas Partisi'nin Suriye'de iktidara gelme süreci ele alınırken, Baas ideolojisinin bu dönemde yaşadığı dönüşüm üzerinde de durulmuştur. Bu dönemde sol radikalizme kayma şeklinde bir ideolojik dönüşüm yaşanırken, Baas Partisi'nin tarihsel önderleri de tasfiye edilmişlerdir. Bu tasfiye süreci ve par-

tinin içinde farklı kanatların ortaya çıkma nedenleri ortaya konulurken, yaşanan yeni askeri darbeler (1963, 1966, 1970) ve sonuçları da açıklanmaya çalışılmıştır. Suriye'deki 1949 Askeri Darbesi'nden sonra bu ülkede bir askeri darbe zinciri ortaya çıkarken, Hafız Esad'ın 1970 yılında yaptığı askeri darbe, Baas Partisi'nin ve Suriye'nin siyasi tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Baasçılıktan Esadizm'e geçiş diye adlandırılabilir bir dönem başlarken, demokrasi boyutundan yoksun otoriter-cumhuriyetçi bir rejimin Suriye'de ortaya çıkış nedenleri ve Hafız Esad'dan sonra Beşşar Esad dönemi üzerinde durulmuştur.

Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç* adlı kitabında; "gezegenimizde yaşayan insanlar henüz dünyayı aynı şekilde görmüyorlar. Her yerde mevcut tanrıların karşı konulmaz çekiciliğine bağlanmış bir Hindu için 'mitos'un gündelik yaşamdan daha fazla gerçekliği vardır... Şii bir Müslüman, dünyanın kurtarıcısı olan Gaip İmam'ın Zuhuru'nu bekleyerek yaşar..."⁵ demektedir. "Önce Birlik" diyerek Suriye'de kurulan Baas Partisi'ne Arap dünyasında gönül veren insanlar da, bu parti aracılığıyla özdeşleştirilmiş bir birlik beklentisi içinde tek bir siyasi çatı altında toplanmayı arzularken, Baas Partisi sadece Suriye ve Irak'ta iktidara gelerek, bu iki ülkenin sınırları içine hapsedilmiştir. Irak'taki iktidarı ABD'nin 20 Mart 2003 tarihinde başlattığı savaştan sonra yıkılmış ve Baas Partisi bu ülkede lağvedilmiştir. Baas Partisi, Arap dünyasında - Suriye hariç- iktidar gücüne sahip değil. Baas Partisi'nin geçmişten bugüne Arap dünyasındaki önemi ve etkinliği diğer Arap ülkelerindeki etkinliği ve durumu kapsamlı çalışmalar aracılığıyla ortaya konulduğu takdirde anlaşılabilecektir. Bu çalışma Suriye ile sınırlı olduğu için Baas Partisi'nin Arap dünyasındaki önemi ve etkinliğine kısmen açıklama getiren bir niteliğe sahiptir.

Birinci Bölüm:

Ulus-Devlet Döneminden Önce Suriye

“Aldatmaya ve aldanmaya en elverişli şeyler bilmediğimiz şeylerdir. Bir defa, görülmedik şeylere insan nedense kolay inanır; sonra da, üzerlerinde konuşmaya, düşünmeye alışık olmadığımız için, bunlara kolay kolay karşı da koyamayız. Bu yüzden insan en az bildiği şeye en çok inanır”.

MONTAIGNE*

Osmanlı Egemenliği Altında Suriye

Osmanlı Egemenliği’nden Önce Suriye’nin Durumu

Akdeniz’in doğu sahili ile kuzeyde Anadolu, doğuda Irak ve güneyde Ürdün, Lübnan ve İsrail ile çevrili bölgenin adı olan Suriye; Hitit, Mısır, Pers, Makedon, Roma, Bizans gibi tarihin eski ve büyük uygarlıklarının yönetimi ve etkisi altında kaldı¹. Suriye M.S.633 yılında Arapların egemenliği altına girince, bugünkü Ürdün, Lübnan, Filistin ve İsrail topraklarını da içeren geniş coğrafi birim, Bilad al-Şam veya yalnızca al-Şam diye adlandırılmıştı². 1865 yılında ise Şam ve Sayda’nın birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan yeni vilayet Suriye diye adlandırıldı³.

Suriye 661-750 yılları arasında Emevi idaresi altında kaldı. Emevilerin halifeliği ele geçirmesi üzerine devlet merkezi Medine’den Şam’a nakledilirken, Arapça da bölgede kullanılan resmi dil haline geldi. Suriye bu şekilde İslam dünyasında önemli bir yer edinirken, Emeviler tarafından bugünkü Şam, Humus, Ürdün ve Filistin şeklinde dört ayrı bölgeye ayrılmıştı⁴.

Emeviler’den sonra 750 yılında Abbasilerin egemenliği altına girdi. Bu dönemde devlet merkezi ve halifelik Bağdat’a taşınınca, Suriye Emeviler dönemindeki önemini yitirerek, Abbasilere bağlı bir eyalet durumuna geldi⁵. Daha sonra Tolunlular, Fatimiler ve

Haçlı Seferleri sonucu Franklar'ın idaresi altında kalan Suriye, Franklardan ve 1258 Moğol istilasından sonra Memlukluların egemenliği altına girdi. Böylece Arap bölgelerinin büyük bir kısmıyla birlikte Suriye, 20.yy. ortalarına kadar sürecek şekilde, Arap olmayanlarca yönetileceği bir sürece girmiş olmaktaydı. Memluklular döneminde idari yapısı değişikliğe uğrayan Suriye; Şam, Halep, Hama, Trablus, Safed ve Kerak olmak üzere altı idari bölgeye ayrıldı⁶. Memluklular döneminde Suriye'nin uluslararası ticaretteki konumunda da önemli bir değişiklik oldu. Uzak Doğu ile Batı arasındaki transit ticaretten önemli gelir elde eden Suriye, Coğrafi Keşifler sonucu eski ticaret yolu Okyanuslara kayınca bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilendi⁷. Portekizlilerin Hindistan'ı işgali genel olarak Uzak Doğu'dan Beyrut Limanı'na kadar olan ticari akışı olumsuz etkilerken Halep; el-Cezire, Akdeniz ve Anadolu eyaletleri arasında bulunan özel konumu ve önemli bir pazar yeri olması nedeniyle, üç yüz yıla yakın bir süre Kuzey Suriye'nin en hareketli ticaret merkezi olmaya devam etti⁸.

Suriye'de Osmanlı Egemenliği'nin Kurulması

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren öncelikli olarak batıya doğru genişlemişti. Coğrafi keşiflerle birlikte 16. yüzyılın başlarında Portekiz- ve İspanyolların özellikle Kızıl Deniz civarında egemenlik kurma çabaları vardı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin dikkatini ve egemenlik alanını Ortadoğu'ya yöneltmesi sonucunu doğurdu.

Yavuz Sultan Selim'in 1516-1517 yılları arasındaki seferleri sonucu, başta Suriye, Mısır ve kutsal topraklar olmak üzere Arapça konuşulan bölgenin önemli bir bölümü Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girdi⁹. Osmanlı Devleti Arap dünyasında egemenlik kurmakla sadece İslam sınırlarının savunucusu olmadı; aynı zamanda kutsal yerlerin, Hicaz'daki Mekke ve Medine'nin koruyucusu durumuna geldi¹⁰. Bu çerçevede, Yavuz Sultan Selim önce Halep, ardından da 27 Eylül 1516'da Şam'ı ele geçirince, Suriye Osmanlı Devleti açısından büyük bir önem kazandı.

Suriye, jeopolitik açıdan Osmanlı Devleti için çok önemliydi. Suriye'nin jeopolitiği kutsal topraklara kapı açmak kadar, İmparatorluğun Asya'daki diğer eyaletlerine ulaşmak açısından kilit bir öneme sahipti¹¹. Ayrıca Halep, Şam ve Trablus gibi Suriye vilayetlerinden sağlanan vergi gelirleri, Halep'in uluslararası ticaret sistemi içindeki önemli konumu, Şam'ın hac faaliyetlerinin örgütlendiği merkezlerden biri olması gibi faktörler dikkate alındığında, bu yerlerin Osmanlı Devleti tarafından doğrudan denetlenmesi gerekiyordu¹². Osmanlı Devleti Suriye'deki denetimini, başlangıçta Memluklular zamanından kalma idari yapıyı büyük değişikliğe uğratmadan sağlama yoluna gitti.

Osmanlı Devleti'nin Suriye'yi ele geçirmesinden hemen sonraki dönemde Suriye iki vilayetten oluşmaktaydı. Bunlardan Halep yedi sancaktan, Şam ise Kudüs, Şafad ve Gaza'dan ibaretti¹³. On yedinci yüzyılın başlarında ise Suriye, idari örgütlenme açısından üç vilayete ayrılmıştı : Şam, Halep, Trablus¹⁴. Osmanlı Devleti açısından idari örgütlenme kadar, başta Suriye olmak üzere bölgedeki yerel güç odakları ve bunların kontrol altına alınması da önemli bir konuydu.

Bölgedeki yerel güç odaklarının çoğu padişaha bağlılıklarını bildirmiş olmakla beraber, bazı Arap şeyhleri kontrol altına alınmamıştır¹⁵. Osmanlı Devleti Anadolu'dan geçen kara yollarıyla olduğu gibi deniz yoluyla da doğrudan bir denetim kurdu. Bu denetimin önemli bir özelliği; büyük kentler, bunların çevresindeki tahıl üretim alanları ve kıyı limanlarıyla sınırlı kalmasıydı. Dağlarda ve çölde denetim arazinin yapısı nedeniyle hem daha zor, hem de toprağın daha az gelir sağlaması nedeniyle diğer bölgelerdeki kadar önemli görülmemektedir. Vergiyi toplayıp göndermek, ticaret ve orduların geçiş yollarını tehdit etmemeleri şartıyla yöredeki toprak sahibi ailelerin otoritesini tanımak Osmanlı Devleti için yeterli görülmemektedir¹⁶. Devlet tarafından buraya atanan yöneticiler, yalnızca önemli şehirler ile bunların civarlarını yönetiyordu. Ülkenin iç kesimleri sayı ve nüfuzları Memluklular zamanından beri artmış olan Bedevi, Türkmen, Dürzi ve Nusayri emirlerinin kontrolü altındaydı. Osmanlı Devleti, bu yerel güç odaklarının kendi aralarındaki iktidar ve çıkar mücadelesine

ise genellikle müdahale etmiyor, sadece vergilerin toplanmasına önem veriyordu¹⁷. Osmanlı Devleti ile yerel güç odakları arasında oluşturulan bu ilişki şekli ve denge, yerel güç odakları tarafından zaman zaman bozulabilmekteydi.

Sayda ve Beyrut dolaylarında önemli bir yerel güç odağı olan İbn Haneş, başlangıçta Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmişti. Bir süre sonra isyan eden İbn Haneş 1518 yılında öldürüldü¹⁸. Suriye, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girdikten sonra, Şam'a ilk vali olarak Canbirdi Gazali atandı¹⁹. Yavuz Sultan Selim'in 1520 yılında ölmesinden hemen sonra Gazali, kendisini el-Malik el-Aşraf unvanı ile sultan ilan ettirdi. Kısa bir mücadeleden sonra Canbirdi Gazali de 1521 yılında öldürüldü²⁰. 17. yüzyılda Halep Valisi ve Lübnan'daki Şuf Dağları'nın güçlü kişisi Fakr el-din el-Maani (1583-1635) Osmanlı iktidarına karşı isyan etti. Fakr el-din el-Maani 1635 yılında yakalanarak idam edildi²¹. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenliğine karşı isyanlar diğer yüzyıllarda da devam etti. 18. yüzyılın ikinci yarısında Zahir el-Omar, Suriye açıklarında dolaşan bir Rus filosu tarafından da desteklenerek Osmanlı Devleti'ne karşı baş kaldırdı. Akka'da 1775 yılında kuşatılan Zahir el-Omar öldürüldü²². Napolyon Bonapart'ın 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesinden sonra ise Suriye, Fransız işgali tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Akka Valisi olan Cezzar Ahmed Paşa, Fransız birliklerine karşı başarılı bir savunma mücadelesi verince (Mart-Mayıs 1799), Fransız birlikleri Mısır'a geri çekilmek zorunda kaldı. Şam ve Akka Valisi olarak Cezzar Ahmed Paşa ise Suriye'de uzunca bir süre egemenlik kurdu²³.

Suriye'deki Osmanlı Egemenliği'nin Sarsıntıya Uğraması Mehmet Ali Paşa ve Suriye'nin İşgali

Fransa'nın 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi üzerine bölgeye gönderilen Osmanlı askeri birlikleri içinde yer alan Mehmet Ali Paşa, Fransızların Mısır'ı 1801 yılında terk etmesinden sonra orada kalmış ve önemli bir güç haline gelmişti. Mehmet Ali Paşa giderek artan gücüne ilaveten, Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a 1805 yılında vali olarak atandı²⁴.

Mehmet Ali Paşa, Mısır'da iç istikrarsızlığa neden olan Kölemen Beylerini 1811 yılında etkisiz hale getirdikten sonra Mısır'ı kontrolü altına alarak tek egemen güç haline gelmişti. Egemenlik alanını giderek genişletmeye çalışan Mehmet Ali Paşa, Hicaz'daki Vehhabi İsyanı'nı 1818 yılında sona erdirdi ve hac yolunu güvenli hale getirdi. Bu başarı, Mehmet Ali Paşa'nın İslam dünyasındaki prestijinin artması açısından son derece önemliydi²⁵. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki itibarı ve artan gücü, kendisine Osmanlı Devleti karşısında ayrıcalıklı bir konum sağlamakla beraber, daha sonraki yıllarda Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin gerginleşmesi ve çatışma durumuna gelmesine de neden olacaktır.

Balkanlar'daki Rum milliyetçiliğinin ayrılıkçı bir isyana dönüşmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin yardımına gelen Mehmet Ali Paşa, kendisine Girit ve Suriye valiliklerinin verileceği sözünü almıştı. Osmanlı Devleti bu sözün gereğini yerine getirmeyince, taraflar arasındaki ilişki gerginleşti ve sıcak bir çatışmaya dönüştü.

Mehmet Ali Paşa açısından atılacak ilk adım Suriye'nin işgal edilmesi idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum da bu açıdan elverişliydi. Osmanlı Devleti, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan yeni çıkmıştı. 1826 yılında kaldırılan Yeniçeri Ordusu'nun yerine güçlü bir yeni ordu henüz oluşturulamamıştı. Ülkenin her tarafında, Suriye de dahil, isyanlar patlak vermişti. Bu dönemde, Osmanlı Devleti açısından Suriye'de bir otorite boşluğu yaşanıyordu. Akka valisi Abdullah Paşa ile Mehmet Ali Paşa arasında bir güç mücadelesi vardı. Mehmet Ali Paşa'nın despotik idaresinden kaçarak Akka'ya sığınanların iadesinin reddi ve Abdullah Paşa'nın borcunu ödemek istememesi iki vali arasındaki ilişkiyi sorunlu hale getirmişti²⁶. Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'yi işgaline gerekçe yaratacak uygun ortam bu şekilde doğmuş oluyordu.

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bir ordu, Suriye'yi işgal etmek üzere Ekim 1831'de harekete geçti. Bütün Suriye ve Akka 1832 yılında Mısır kuvvetlerinin eline geçerken, bölgede yaşayan halk arasında taraflara destek konusunda

bir saflaşma yaşanmıştı. Osmanlı Devleti ile Mısır Valisi arasındaki bu krizde Lübnan Emiri Beşir, İbrahim Paşa'ya destek verirken; rakipleri Dürziler ise Osmanlı'ların yanında yer alıp birçok Dürzi, Osmanlı saflarında savařtı²⁷. İbrahim Paşa'nın ordusu Sur, Sayda ve Trablusşam da dahil olmak üzere bütün Suriye ve Lübnan'ı ele geçirdikten sonra Kütahya'ya kadar ilerledi. Osmanlı Devleti ile İbrahim Paşa arasında 5 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti Girit, Suriye, Cidde ve Adana valiliklerini Mısır'a verdi.

Mısır'ın Suriye'yi işgali, Doğu Akdeniz'i Avrupa'nın kültürel etkisine açtı. 1820 yılından beri bölgede bulunan özellikle Amerikan Misyonerleri, İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgalinden sonra daha rahat çalışma olanağı buldular. Protestan Misyonerler, öğrencilere Batılı eğitim olanağını veren okul ve kolejler açarak yeni eğitimli bir sınıfın ortaya çıkmasına neden oldu. Bu gelişmenin sonucu olarak, 1834 yılında Beyrut'ta bir Amerikan basımevi kuruldu²⁸.

İbrahim Paşa, egemenliği altına aldığı topraklarda yaşayan Hristiyanlara yeni bazı haklar tanıdı. Ancak Paşa, savaşın getirdiği mali yükü, vergileri arttırmak ve ordunun asker ihtiyacını da yerel halka zorunlu askerlik uygulaması getirerek gidermek isteyince, yerli halk arasındaki desteği azaldı²⁹. İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgalinden sonra Lübnan karıştı. Bu bölgede Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki geleneksel ilişki, İbrahim Paşa'nın bazı uygulamaları yüzünden sarsılmıřtı³⁰. Lübnan, Havran Dürzileri ve Nusayriler arasında ve hiçbir zaman tam olarak kontrol altına alınamayan Nablus Vilayeti'nde isyanlar patlak verdi³¹. Suriye iç karışıklıklarla sarsılırken, Osmanlı Orduları Haziran 1839'da harekete geçti ve Nizip'te yapılan savaşı Osmanlı Devleti kaybetti.

Bu gelişmeler üzerine İngiltere, sorunu çözmek için duruma müdahale etmek gereğini duydu. İngiltere'nin çabaları sonucu Londra'da 15 Temmuz 1840 tarihinde bir anlaşma imzalandı³². Mehmet Ali Paşa, Londra Antlaşması'nda alınan kararları kabul etmedi. Bunun üzerine İngiliz, Avusturya, Osmanlı ortak donanması Suriye kıyılarını kuşattı ve Lübnan'a asker çıkarıldı. Kuzey-

den ilerleyen bir Osmanlı Ordusu da Ibrahim Paşa kuvvetlerini yenerek Suriye'den geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu gelişmeler karşısında Mehmet Ali Paşa, valiliği babadan oğula geçmek üzere sadece Mısır'ı kendisine bırakan İskenderiye Sözleşmesi'ni 27 Kasım 1840 tarihinde imzalamak zorunda kaldı³³. Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'deki egemenliği bu şekilde resmen sona ererken, bu sefer de Lübnan Osmanlı Devleti'nin sorunlu bir coğrafyası haline gelecektir.

Lübnan Olayları ve Suriye'ye Etkisi

Mehmet Ali Paşa'nın despotik yönetim anlayışı, Mısır'da olduğu gibi Suriye ve Lübnan'da da uygulanınca hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Osmanlı idaresi Suriye ve Lübnan'da tercih edilen bir yönetim şekliydi. İlber Ortaylı'ya göre; "bütün olumsuzluklarına ve başarısızlıklarına rağmen; saltanatı, kanun ve düzen egemenliğini yerleştirmek diye yorumlamaya başlayan ve oturmuş bir geleneğe sahip olan Osmanlı idaresi karşısında Mehmet Ali Paşa, geçici başarılar sağlayan; ama idare etmesini bilmeyen bir asi vali olarak kaldı. Girdiği şehirlerde eski eşraf, gayrimüslim ve Müslüman gruplar arasında dengeleri alt üst ederken, alışılmamış mali yükümlülük ve angarya ile halkı bezdirmişti"³⁴. Bu nedenle Ibrahim Paşa'nın Suriye'de yenilmesi ve geri çekilmesi, Lübnan'da uzun sürecek bir istikrarsızlığın ortaya çıkmasına neden oldu.

Osmanlıların idaresindeki Lübnan, din faktörü açısından incelendiğinde, burada öncelikle Dürzi ailelerin güçlü ve egemen oldukları görülür. Müslümanların bir kolu olarak kabul edilen, ancak kendilerine has dini ibadetleri, geleneklerine bağlı ve içe dönük yapısı ile tanınan Dürziler, daha ziyade Beyrut'un doğusu ile güneydoğusunda bulunan ve "Şuf" diye bilinen dağlık yörelerde yaşamaktaydılar. 18. yüzyılda, Lübnan'daki geleneksel Dürzi üstünlüğü azalmaya başladı. Her şeyden önce Dürzi aileler arasındaki kanlı çekişmeler, bölgedeki nüfuzlarının giderek zayıflamalarına neden olmuştu³⁵.

Lübnan'da 16. ve 17. yüzyılda sayıca en kalabalık olan mezhep Maruniler idi. Daha ziyade Beyrut'un doğusu ve kuzeydoğusunda

yaşayan Maruniler, Hristiyan Katolik mezhebini benimsemiş bir topluluktu. Bu yüzyıllarda sayıca kalabalık olmalarına rağmen, Marunilerin ülkedeki etkinliği fazla değildi ve dönemin güçlü Dürzi aileleri ile ilişkileri de oldukça iyi idi. 18. yüzyılda Lübnan'daki geleneksel Dürzi egemenliği zayıflarken, din faktörü nedeniyle Avrupa devletleri ile de yakın ilişki kurmuş olan Marunilerin ekonomik ve siyasi güçleri artmaya başladı³⁶. Dürzi-Maruni ilişkisi bu şekilde bir dönüşüme uğrarken, İbrahim Paşa'nın tutarsız politika ve uygulamaları iki topluluk arasındaki ilişkiyi çatışmaya dönüştürdü.

İbrahim Paşa'nın Suriye'deki yenilgisi Lübnan'da II.Beşir Emirliği'nin de sonu oldu. Son âna kadar İbrahim Paşa'yı desteklemiş olan Beşir, Lübnan'ı terk ederek Malta'ya sürgüne gitti. Osmanlı Devleti III.Beşir'i 3 Eylül 1840 tarihinde Lübnan Emirliği'ne atadı. Bu atama, Lübnan'daki iç politik dengeleri yeniden değiştirdi. Daha önce Emir'e karşı başlattıkları ayaklanma nedeniyle birlikte hareket etmiş olan Dürzi ve Maruni feodal beyler, eski geleneksel çekişmelerine dönünce, Lübnan'da yeniden siyasi huzursuzluk ve çatışma başladı³⁷. II.Beşir döneminde, Dürzi'lere ait birçok toprak parçası kamulaştırma yoluyla Hristiyan'lara verilirken, Güney Lübnan'da bazı Hristiyan Lübnanlılar, İbrahim Paşa tarafından sürgüne gönderilmiş Dürzilerin arazilerini satın aldılar. Dürzilerin sürgünden döndükten sonra eski haklarını ve ayrıcalıklarını talep etmesine, Hristiyanların olumsuz yanıt vermesi ise gerginlik yarattı³⁸.

Dürzilere ait toprak üzerinde bir Maruni'nin bir Dürzi ile 1841 yılında kavga etmesi, kısa sürede büyük bir Dürzi-Maruni çatışmasına dönüştü. Ekonomik ve sosyal nedenlerden kaynaklanan uyuşmazlık sonunda ülkenin iki büyük topluluğunu silahlı çatışmaya sevk etti³⁹. 1841 yılından itibaren şiddetini arttıran olaylar, 1845 yılına kadar sürdü. Avrupa devletlerinin de baskısıyla 1846 yılında, Lübnan'da yeni düzenlemelere gidildi. Bölge, doğrudan İstanbul'dan atanan iki kaymakamlığa ayrıldı. Böylece eskiden beri süregelen derebeylik sistemi de ortadan kaldırılmış oldu. Gerçekte, Lübnan'ın bu şekilde doğrudan merkeze bağlanması

sorunu çözmediği gibi, 1860 yılında başlayan Suriye bunalımını da engelleyemedi⁴⁰. Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki olaylarla birlikte bütün bu olumsuz gelişmeler, 3 Kasım 1839'da ilan edilmiş olan Tanzimat Fermanı'nın amaçladığı reformların süratle uygulanmasını ve geliştirilmesini zorunlu hale getirdi.

Osmanlı Modernleşme Hareketi (Tanzimat) ve Suriye Osmanlı Yönetiminde Merkezîleşme Çabaları ve Suriye

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. ve 18. yüzyılları; gerileme, çöküntü, özellikle sosyal ve siyasi yapı açısından kaotik bir düzensizliğin ortaya çıkması şeklinde özetlenebilir. Klasik dönemde iyi işleyen geleneksel devlet sistemi, 17. ve 18. yüzyıllarda bozuldu ve bazı sorunlarla karşılaşmaya başladı. "Padişah-Ulema-Yeniçeri arasındaki uyuma dayalı olarak işleyen klasik dönem devlet sistemi, daha sonra yerini kuralsızlığa, çatışmaya, kuvvet gösterilerine ve sistemi bozan ittifaklara bıraktı"⁴¹.

Bu durum diğer nedenlerle birlikte geleneksel devlet anlayışında bir değişim yapılmasını zorunlu kılacaktır. "Geleneksel devletin geniş bir bölgedeki idari-mali görevlerini yerine getirmesi ve kontrolü kurması; her şeyden önce teknolojinin gelişmemesi ile bürokratik kadroların darlığından dolayı imkânsızdı"⁴². Bu nedenle, 19. yüzyıla kadar İmparatorluk yönetiminin bazı hizmetleri mahalli gruplara, dini cemaatlere, vakıflara bırakılmıştı⁴³. 19. yüzyılın başlarında İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi merkezde ve Güney Suriye'de de Osmanlı Devleti tarafından atanan valiler bağımsız hanedanlar gibi davranıyorlar ve hatta yerel aşiretler ve feodal beylerle iktidar savaşına giriyorlardı⁴⁴. Tanzimat'la birlikte aydın bürokrat bir kadro; sarsılan merkezi otoriteyi yeniden kurmak, devleti malî, idarî, adlî alanlarda düzenli ve istikrarlı bir yapıya kavuşturmak amacıyla egemenliğin kontrolünü kendi eline aldı⁴⁵.

Osmanlı Devleti, Halep ve Şam gibi uluslararası ticaret merkezleriyle Doğu Akdeniz'in liman kentleri üzerinde doğrudan kontrol sahibi olmak arzusundaydı. Arap vilayetlerinin İmpara-

torluğun idari merkezine olan uzaklığı ve geniş göçebe nüfusları, merkezileştirme politikalarının uygulanmasını zorlaştırıyordu⁴⁶. Osmanlı İmparatorluğu'nun buralardaki egemenliği düzenli ve sürekli bir şekilde temsil edilmemişti. Örneğin, Suriye'nin Osmanlı idaresi altına girişinden sonra geçen yaklaşık 184 yıllık süre içerisinde, Şam'a 133 vali atanmıştı. Bu valilerden sadece 33 tanesinin görev süresi iki yıl kadar sürmüştür⁴⁷. Şam ve Musul'da Osmanlıların hizmetine giren aileler, kuşaklar boyunca valilik makamında yer alabildiği gibi⁴⁸, Osmanlı valileri, yerel seçkinlerin desteği ve işbirliği olmaksızın otoritelerini kuramıyorlardı⁴⁹. Bu yüzden de Osmanlı Devleti idareyi merkezileştirme programı çerçevesinde en yetkin yöneticilerinden bazılarını bu vilayetlere vali olarak gönderdi. Örneğin, Serasker ve Bahriye Nazırı Namık Paşa, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Sadrazam Mehmed Kamil Paşa, Hariciye Nazırı Mehmed Reşit Paşa Tanzimat döneminde Suriye vilayetlerinde valilik yapmışlardır⁵⁰. İmparatorluğun birçok yerinde özellikle güvenliğe ilişkin sorunlarda, valiler sık sık ordu komutanları ile yetki çatışması içindeydiler. Bizzat Mithat Paşa Suriye valiliği sırasında ordu komutanıyla, güvenlik konularında destek görememekten dolayı çatışmaktaydı⁵¹.

Tanzimat döneminde devlet, Arap vilayetlerindeki askeri varlığını da kuvvetlendirmişti. 1843 teşkilatına göre İmparatorluk, Doğu Anadolu, Suriye ve Irak'ı üç ordu mıntikasına ayırmıştı. Bu şekilde, Suriye ve Arap Yarımadası'ndaki Osmanlı mevzileri, Mısır'dan gelebilecek olası bir saldırıya karşı askeri olarak güçlendirilmişti⁵². Osmanlı askeri kuvvetlerinin gücü Tanzimat döneminde değişiklikler göstermekle birlikte, başta Bedeviler olmak üzere yerel ayaklanmalar ve akınlara karşı caydırıcı olmuş, vergi tahsilatını daha verimli hale getirmişti⁵³. Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki gücünü ve egemenliğini sadece askeri kuvvetlerini arttırarak sağlamayı düşünmemişti.

Önemli bir denetim kanalı olan telgraf 1850'lerde ve 1860'larda bütün İmparatorluğu olduğu gibi bu bölgeyi de kaplamaya başladı⁵⁴. Halep, Şam ve Akka'ya 1841 yılında posta müdürleri tayin edilerek muntazam postahaneler kuruldu⁵⁵. Bu bölgedeki

önemli bir diğer değişiklik, toprak düzeninin değişmesi sonucu ortaya çıktı.

Tanzimat, daha önce de belirtildiği gibi devlet gücünün merkezileşmesi doğrultusunda hızlı bir gelişme dönemiydi. Feodal güç niteliğindeki paşaların ve vergi toplayıcılarının gücü, sekülerleşme ve merkezileşme doğrultusunda yönetimin modernize edilmesiyle önemli ölçüde kırıldı⁵⁶. Tanzimat dönemindeki değişikliklerle, toprakta özel mülkiyet rejimi geliştirilmiştir. 1858 yılında Arazi Kanunu yürürlüğe girdikten sonra miri topraklar hızla el değiştirerek önemli bir kısmı özel mülkiyete dönüştü⁵⁷. Bu Arazi Kanunnamesi, Arap coğrafyasında köklü “ulema ailelerinin” nüfuzunu da zayıflattı⁵⁸. El Ezher ile Şam, Halep ve Trablus’ta dinî okullarda eğitim görenler; ulema, kadı ve müftü olarak İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde görev yapmaktaydı⁵⁹. 18. yüzyılın başlarında Şam’daki dinsel hukuk sistemi içinde yetmiş beş resmî görev yeri varken, bu yüzyılın ortasında sayının üç yüzü aştığı tahmin edilmektedir⁶⁰. Yeni Arazi Kanunnamesi sonucu, ulema sınıfından gelmeyen toprak sahibi aileler, yeni edindikleri zenginliğin olanaklarıyla yerel yönetimlerde söz sahibi oldular⁶¹.

Eski ulema aileleri, Tanzimat’ın getirdiği bürokratikleşme ve sekülerleşme eğilimine uyum sağlamak ve gücünü korumak için tutum değişikliğine gitmek zorunda kaldılar. Yeni toprak sahibi aileler gibi onlar da, erkek çocuklarını İstanbul’daki modern ve seküler eğitim veren okullara göndermeye başladılar⁶². Tanzimat dönemindeki uygulamalar, Arap coğrafyasındaki yerleşik toplumsal dengeleri sarsıntıya uğratmıştı. Yeni düzene uyum sağlama çabaları kadar, ortaya çıkan çıkar farklılaşmasına ve güç dengelerine karşı bazı toplumsal tepkiler de doğdu.

Müslüman yerel güç odaklarının bölgede artmakta olan Avrupa’nın gücüne ve bundan istifade etmeye başlayan Hristiyanlar ile merkezileştirici reformlara karşı tepkisi, Avrupa ve Hristiyan karşıtlığına dönüştü. 1850-1860 yılları arasındaki (1850 Halep, 1854 Musul, 1856 Nablus, 1858 Cidde, 1860 Şam) isyanlar ve siyasi karışıklıklar bu tepkilerin birer sonucu olarak ortaya çıkmıştır⁶³.

Suriye Bunalımı (1860-1861)

Suriye bunalımı, 15 Temmuz 1858 tarihinde Cidde'de başlayan olayların ve sonrasındaki gelişmelerin Suriye'ye yansması sonucu ortaya çıktı. Cidde'de olaylar büyük bir halk topluluğunun Hristiyanlara saldırması sonucu başladı. Olayların kontrol altına alınamadığı toplumsal ve siyasi kargaşa ortamında, İngiliz ve Fransız Konsolosları da öldürüldü. Olayların bu noktaya gelmesi üzerine duruma müdahale etmek gereğini duyan İngiliz ve Fransızlar, deniz filolarıyla Cidde şehrini bombaladılar. İngiliz ve Fransızlar duruma gösterdikleri bu tepkiye ilaveten, karaya asker çıkarıp olaylarla ilgili olduğu düşünülen on kişiyi idam ettiler⁶⁴. Bu durum olayları yatıştırmak yerine, sorunun daha da büyümesine ve çatışmanın başka yerlere sıçramasına neden oldu.

Cidde'deki olaylara İngiltere ve Fransa'nın müdahale etmesi ve bazı sert uygulamalara başvurusu, Lübnan ve Suriye'deki Müslüman toplulukta rahatsızlık ve endişe yarattı. Mayıs 1860'da Sayda yakınlarında 2 Dürzi, Beyrut-Şam yolunda ise 4 Dürzi, Hristiyanlar tarafından öldürülünce, yaklaşık 50.000 kişilik Hristiyan ve 12.000 kişilik Dürzi silahlı birlikleri birbirleriyle çatışmak üzere hazırlıklara başladı. Dürzilerin Hristiyan köylerine saldırmasıyla başlayan çatışmalar kontrol altına alınamazken, olaylar Suriye'ye sıçradı⁶⁵. 9 Temmuz 1860'da Şam'da Araplar ve Dürziler, Hristiyanlara saldırarak katliama kalkıştılar. Suriye'de çıkan çatışmalarda yaklaşık 5000 Hristiyan öldürüldü⁶⁶. Suriye'deki çatışmalar büyük bir boyut kazanırken ve Fransa, Lübnan'daki olaylar üzerine buraya 5000 kişilik bir kuvvet gönderirken, Ağustos 1860'da Beyrut limanında Türk, Fransız, İngiliz, Piyemonte, Hollanda, Avusturya ve Yunan gemileri duruma olası bir müdahalede bulunmak için toplanmış bulunuyordu⁶⁷. Suriye bunalımı böylece bir asayişsizlik sorunu olmaktan çıkmış, Avrupa devletlerini de yakından ilgilendiren büyük bir siyasi soruna ve egemenlik mücadelesine dönüşmüştü.

Bu durum üzerine Osmanlı Devleti, Suriye'de çıkan kanlı ayaklanmaları bastırmak ve durumu kontrol altına almak için, Hariciye Nazırı Fuat Paşa Başkanlığı'ndaki bir heyeti bölgeye gön-

derdi⁶⁸. Fuat Paşa, evsiz kalan Hristiyanların yararlanması için bir yardım fonu oluşturdu. Adaleti sağlayacağı ve olayların sorumlularını cezalandıracağı konusunda güvence vererek, olaylarda ihmali görülen birçok Osmanlı subayını ve yöneticisini çeşitli cezalara çarptırdı ve isyana katılanlardan 200'e yakın kişiyi idam ettirdi. Bunun yanı sıra, çatışmalardan Dürzileri sorumlu tutarak Said Canpolat da dahil birçok Dürzi liderini de cezalandırdı⁶⁹. Olaylar kontrol altına alınmış olmakla birlikte, gelinen nokta Lübnan'ın idari yapısında değişiklik yapılmasını zorunlu kılmıştı.

Lübnan'daki durumu görüşmek ve yeni bir istikrarlı düzen kurmak amacıyla, Fuat Paşa Başkanlığında İngiliz, Fransız, Rus, Avusturya ve Prusya temsilcilerinden oluşan bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun çalışmaları, 9 Haziran 1861'de "Lübnan Nizamnamesi" adı ile bölgede yeni bir yönetim şeklinin kurulması sonucunu doğurdu⁷⁰.

Bu yeni yönetimin sınırları; Fransa'nın görüşmeler esnasındaki ilk önerisine göre, Trablus, Beyrut ve Sayda'yı içermesi gerekirken, Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı tespit edilen şekli ile, Akdeniz sahilinde Trablus'un güneyinden Sayda'nın kuzeyine kadar uzanmakla beraber, bu sahil şehirlerini ve Beyrut'u içine almıyordu⁷¹. Lübnan, anlaşmada imzası bulunan devletlerin onayı da alınarak Osmanlı Devleti'nin atayacağı ve "Mutasarrıf" adı verilen Osmanlı vatandaşı bir Hristiyan-Katolik tarafından yönetilecekti. Mutasarrıfın yönetimi altında yine dini kıstaslara dayalı olarak 4 Maruni, 3 Dürzi, 2 Rum Ortodoks, 1 Rum Katolik, 1 Sünni ve 1 Şii'den oluşacak olan 12 kişilik bir Konsey görev yapacaktı⁷². Osmanlı Hükümeti, Lübnan Nizamnamesi gereği buraya bir Katolik Ermeni olan Telgraf Müdürü Davit (Davud) Efendi'yi, paşa rütbesiyle 22 Haziran 1861 tarihinde ilk mutasarrıf olarak atadı⁷³.

Lübnan, böyle bir idari yapılanma sonucu otonom ve serbest bir yönetim şekline kavuştu. Mutasarrıflık idaresi döneminin en önemli özelliği; süratli bir ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin kendisini göstermesi idi⁷⁴. Bu statü ile Lübnan çok daha serbest ve hukuki güvenlik içinde Avrupa'yla bütünleşebilecek ve hinterlandı olan Suriye ve Mezopotamya'nın zenginliklerini At-

lantik bölgesine aktarabilecekti.⁷⁵ Lübnan'ın idari yapısında meydana gelen bu değişiklik sadece burasıyla sınırlı kalmadı. Kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti idari yapısında genel olarak yeni bir düzenleme yapmak zorunda kaldı.

Yeni Vilayet Kanunu ve Suriye Vilayeti'nin Kuruluşu

Suriye'deki karışıklıkların da etkisiyle, 7 Kasım 1864 tarihli yeni bir vilayet nizamnamesi kabul edildi. Bu nizamname ile birlikte, Tanzimat'tan beri uygulanan yönetim biçiminde bazı değişikliklere gidildi⁷⁶. Eyaletlerin adı vilayet oldu. Değişiklik bundan ibaret değildi. Sınırlar daraltılarak, vilayet örgütü ortaya çıkarılmıştı. Sancaklar "Liva" adını alarak, vilayetin alt birimi olarak örgütlendirildi. Valinin yönetimindeki vilayet Tanzimat'la birlikte adli, idari, mali yönden örgütleniyor ve alt birim olan liva, yönetimin üstü oluyordu. Livalara da kazalar bağlıydı. Nizamname; vilayeti sancaklara, sancakları kazalara, kazaları da karyelere (köy) ayırıyordu. Vilayet yönetimi için kurulan organlara gelince; vilayet merkezinde valinin başkanlığında sürekli olarak toplanan bir vilayet idare meclisi, livalarda aynı şekilde bir liva idare meclisi, kazalarda da kaza idare meclisleri vardı⁷⁷.

Mithat Paşa'nın valiliği sırasında Tuna Vilayeti'nde alınan başarılı sonuçlar, Nizamnamenin diğer vilayetlerde de uygulanması için cesaret verdi. 1865 yılı başlarında Anadolu, Arabistan ve Rumeli kıtasında bazı vilayetler pilot bölgeler olarak seçildi. Rumeli'de Bosna ve Hersek; Bosna Vilayeti olarak, Arabistan'da Şam ve Sayda; Suriye Vilayeti adı altında birleştirildiler⁷⁸. 19. yüzyıl Suriye için önemli siyasi gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl olduğu kadar, genel olarak Doğu Akdeniz'in büyük Avrupalı güçlerle olan ilişkisinde de önemli gelişme ve değişimlerin gerçekleştiği bir yüzyıldır. Coğrafi konumu nedeniyle Arap Ortadoğu'sunun önemi, Avrupalı sömürgeci güçlerin bölgeyi ele geçirme döneminde giderek arttı⁷⁹.

Doğu Akdeniz'in Dünya Sistemine Entegrasyonu ve Suriye

Doğu Akdeniz'de Batılı Güçlerin Varlığı ve Artan Etkinliği

Doğu Akdeniz, Batı ile Doğu arasındaki transit ticarete önemli bir ticari konuma sahipti. Haçlı Seferleri Avrupalılara, özellikle İtalyan şehirlerine, Akdeniz bölgesinde deniz ticaretine hakim olma fırsatını vermişti⁸⁰. Bu durum Orta Çağ'da da devam etti. Venedik; Cenova, Levant (Doğu Akdeniz) ve Mısır sahillerinde ticaret yapıyordu⁸¹. Atlantik'te ve Ümit Burnu'nun güneyinde yeni deniz yollarının açılışı bölgeyi aktif ticari rolünden yoksun bıraktı⁸². Bu bölgede önemli olan kırsal değil, kentti. Ticaret gerilemeye başladığı zaman, büyük kentler doğmaya başladı. Bu kentler, çevrelerinde bir yığın sanatkâr ve memurla birlikte her zaman sarayların ve tüccarların merkezi olmuştur. Bunlar, İtalyan tüccar kentleriydi. Bu kentlerde zenginliğin para halindeki birikimi, medeniyetlerinin parlaklığını gösteriyordu. Ama bu birikim, kapitalizmin gelişmesine olanak vermedi. Tecrit durumdaki kırsal alanlar, kapitalist gelişmenin önündeki en büyük engeldi⁸³. 16.yüzyılda ve Merkantilizm çağında, Avrupalı tüccarlar Osmanlı Devleti'nden Kapitülasyonlar adı altında ticari imtiyazlar elde etti. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1535 yılında Fransa'ya kapitülasyonlar vermesiyle birlikte, Venedikli tüccarlar Doğu Akdeniz'de Fransızların üstünlüğü ile karşı karşıya kaldılar⁸⁴. Fransa'nın 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi ise, Avrupalı büyük güçlerin bölgeye yönelik rekabetini ve mücadelesini daha da arttırdı.

İngiltere bölgeyle daha yakından ilgilenmek gereğini duyarken, 19. yüzyılın başlarında İngiliz şirketleri Hindistan'dan Basra ve Süveyş'e düzenli gemi seferleri yapıyorlardı⁸⁵. 17 Kasım 1869'da Kızıl Deniz, Hint Okyanusu ve Körfez arasında ulaşımı sağlayan Süveyş Kanalı açılınca Doğu Akdeniz, coğrafi keşifler so-

nucu yitirdiği ticari ve stratejik öneme yeniden kavuştu. Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra, Batılı devletlerin bölgedeki yatırımları giderek artarken,⁸⁶ Doğu Akdeniz'in dünya sistemine entegrasyonu da hızlanmış oldu.

Suriye'de Batılı Güçlerin Varlığı ve Faaliyetleri.

İngiliz ticaret gemileri, 1511 yılından itibaren Akdeniz adaları ile Suriye sahillerine gidip gelmeye başlamıştı⁸⁷. Fransa'nın 1535 yılında Osmanlı Devleti'nden kapitülasyonlar alması ise İngiliz-Fransız rekabetini doğurdu.

Levant Company'nin 1581 yılında kurulmasıyla birlikte, İngiliz tüccarların Suriye'ye göçü başladı. Venedik ve Cenovalı tüccarların yerini Fransız ve İngiliz tüccarları alırken, sadece Halep şehrinde 1662 yılında 50 İngiliz tüccarı bulunmaktaydı⁸⁸. Avrupa ile ticaretin gelişmesi bu kentlerde Hristiyanların ve Yahudilerin daha da önem kazanmalarına neden oldu. Avrupalı tüccarların yaşadıkları Halep ve diğer şehirlerde Hristiyanlar, Avrupa'ya mal ihracatında ve oradan getirilen malların dağıtımında aracı rolü oynadılar. Suriyeli Hristiyanlar Mısır ile Suriye kıyısı arasındaki ticarete böylece önem kazandılar⁸⁹. Avrupalı malların Suriye'ye yoğun bir şekilde girmeye başlaması, buradaki yerli üretimi de olumsuz şekilde etkilemeye başladı. Fransız Konsolosunun 1845 yılında verdiği bilgiye göre, Şam ve Halep'te toplam 12.000 olan dokuma tezgâhı sayısı, geçen on yılda Halep'te 1500'e, Şam'da ise 1000'e düşmüştü⁹⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanıyordu ve yüzyıl sonuna dek de öyle kaldı. Suriye kıyıları da tahıldan tütüne, narenciyeden pamuk ve sebze-ye aynı bollukta ürünler yetiştiriyordu. Suriye'nin iç bölgeleri ve bazı vahalarında sulama, üretilenlerin ürün tür ve miktarını önemli ölçüde genişletse de, kuru tarım egemendi. Ulaşım güçlükleri ise ihraç edilebilirliklerini sınırliyordu. Bu durumun bir gereği olarak 1850 yılından sonra ürünü, ihracat için kıyılara getirecek demiryollarının yapımına başlandı⁹¹. Bir Fransız şirketi

1859-1863 yılları arasında Beyrut ve Şam'ı birbirine bağlamak için 111 km'lik yol inşa etti⁹².

Suriye'de demir yolları inşaatı, ekim alanının steplere doğru kaymasını mümkün kıldı. Her demiryolu istasyonu, bundan böyle memurları, garnizonu ve pazarıyla; tarımın ve ticaretin yapıldığı bir merkez durumuna geldi. Değişen toplumsal güç ilişkileri, 19. yüzyılın ikinci yarısında kent hayatında başlayan değişimlerle kendini gösterdi. Suriye'nin nüfusu 1860-1914 arasında 2,5 milyondan 3,5 milyona çıkarak yaklaşık %40 oranında arttı. Ekonomik faaliyet ve güç, iç bölgelerde bulunan büyük kentlerden, Akdeniz kıyısındaki limanlara kaydı. Bazı limanlar büyüyen ve yeniden önem kazanan eski ve köklü kentlerdi. Bunlara örnek olarak, Güney Suriye'nin ana limanı olarak Sayda ve Akra'nın yerini alan Beyrut gösterilebilir⁹³.

Suriye'nin ekonomik yapısındaki dönüşümü, kültürel ve siyasal alandaki değişiklikler izlemekteydi. 18. yüzyılın başlarına kadar Halep, ticaret alanında yoğunlaşmış bir şehir konumundayken, Şam ise önemli bir entelektüel merkez durumundaydı⁹⁴. 19. yüzyılın başlarında ise, Büyük Suriye'nin sosyal yapısı Arap milliyetçiliği için bir doğum yeri idi⁹⁵. Lübnan ve Suriye'de Arap dili ve kültürünün, başlangıçta sadece kültürel amaçlı olmak üzere, canlandırılması çabalarına rastlanmaktaydı.

Arap Kültürel Uyanışı ve Suriye

Arap Kültürel Uyanışında Hristiyan Arapların Rolü ve Suriye'nin Önemi

Arapça konuşulan eyaletlerin Hristiyan topluluklarında, özellikle de Suriye'de yaşayan Hristiyanlar arasında bir kültürel uyanış ve arayış yaşanmaktaydı. Bu gelişmede, Roma Katolik misyonerlerinin rolü büyüktü. Etkinlikleri ve güçleri giderek artan bu misyonerler, uzun süredir bölgede bulunmaktaydı: Fransiskenler 15. yüzyıldan beri Kutsal Topraklar'daki Katolik mabetlerin koruyucusu olarak burada bulunmuşlardı. Cizvitler, Karmelitler, Dominikanlar ve diğerleri bölgeye daha sonra geldiler⁹⁶.

Vatikan, ilk Arapça Kitab-ı Mukaddesi 1583 yılında yayınlar-ken,⁹⁷ ilk Arap matbaası 1702 yılında Halep'te kurulmuştu⁹⁸. 16. yüzyılın sonundan itibaren, Roma'daki Papalık tarafından doğu kiliseleri için rahip yetiştirmek amacına yönelik olarak çok sayıda eğitim kurumları açıldı. 1627 yılında İman Yayma Cemaati Koleji, 1854 yılında ise Maruni ve Rum Kolejleri kuruldu⁹⁹. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda çok sayıda Maruni Roma'da eğitim görmüştü¹⁰⁰.

Bu gelişmeler, dinsel yapı açısından iki önemli sonucun ortaya çıkmasına neden oldu. Kendi dinî ibadetlerini ve hukuklarını korumak istemekle birlikte, Papa'nın dini otoritesini kabul eden Doğu kiliseleri mensuplarının sayısı arttı. Haçlılar döneminden beri bu konumlarını korumuş olan Maruniler, 18. yüzyılın başlarında Papa ile ilişkilerini düzenleyen bir anlaşma imzaladılar. Papalığın üstünlüğü konusu diğer kiliselerde şiddetli bir ayırıcı etki ortaya çıkarırken, kiliselerin denetimi sorunu özellikle Halep'teki Katolik ve Katolik olmayan gruplar arasında anlaşmazlıklar doğurdu. Antakya Ortodoks Patrikliği bünyesinde patrikler ve piskoposlar iki gruba ayrıldı. Bir grup, Konstantinopolis Ekümenik Patrikliği'nin üstünlüğünü kabul ederken, diğer grup "Uniat"ı ya da "Rum Katolikliği"ni, yani Papa'nın otoritesini kabul etti¹⁰¹. İkinci sonuç ise, Roma'daki okullarda eğitim gören rahiplerin Latince

ve Italyanca öğrenmiş olarak bölgeye dönmesi ve Arapça'yı ciddi biçimde incelemeleri oldu. Arapça ifade edilen ayrı bir Hristiyan kültür gelişirken, teoloji ve tarih araştırmaları da başladı¹⁰². Bu durum aynı zamanda rakip misyoner grupların bölgeye ilgi göstermelerini sağlamakla birlikte, bölgenin tarihi açısından kültürel ve siyasal yeni bir dönemin başlamasına da neden oldu.

Amerikan misyonerleri, 1820 yılında bölgeye geldiler. Bunların uğraşları sonucu 1866 yılında Suriye Protestan Koleji (bu okul daha sonra Beyrut'ta Amerikan Üniversitesi olarak varlığını sürdürdü) kurulurken, 1875 yılında ise yine Beyrut'ta St. Joseph Üniversitesi kuruldu¹⁰³. Misyonerler, Avrupa'nın kültürel etkisi altında ve Arap kültürel mirasının bilincinde yeni bir kuşak yetiştirmek istiyordu¹⁰⁴. Bu amaçla Suriye'nin entelektüel öncüleri, Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nde eğitildiler¹⁰⁵.

İlk dönem Arap milliyetçileri, Fransızlardan ziyade Amerikalı misyonerlerden ve onların okullarından etkilendi. Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri doğrudan koloniyal amaçlı olmadığı gibi, Arapça öğrenimini ve Arap dilinin gelişimini teşviğe de dayanıyordu¹⁰⁶. Suriye Protestan Koleji'nin müfredatına bakıldığında "Arapça ve Arapların eski tarihi" özellikle dikkat çekmekteydi¹⁰⁷. Suriyeli entelektüeller ve Lübnanlı Hristiyanlar Klasik Arapça'yı, Arap Edebiyatı ve İslam Tarihi'ni incelerken,¹⁰⁸ 1860 ve 1870'ler boyunca Lübnan'da edebiyat kulüpleri ve bilim dernekleri aktif şekilde çalışarak, siyasal ve edebî konuları tartışıyorlardı¹⁰⁹.

Çoğu yabancı dil bilen ve okuma alışkanlığı olan yeni bir kuşak ortaya çıkmaya başladı. İki dillilik yaygın hale gelirken, özellikle Kahire, Iskenderiye ve Beyrut'taki bazı ailelerde Arapça'nın yerini, aile bireyleri arasında konuşulan dil olarak İngilizce veya Fransızca tercih ediliyordu.¹¹⁰ 19. yüzyılın ortalarında Suriye ve Lübnan'da ise Fransızca, sadece bilinen değil; aynı zamanda konuşulan bir dil haline gelmişti¹¹¹. Gündelik hayatta bu gelişmeler olurken, Arap edebiyatı da ciddi gelişmelerin eşliğinde yeni bir aşamaya geldi.

Arap yazarlarının kendileri hakkındaki düşüncelerini ve modern dünyadaki konumlarını Arapça ifade eden yeni bir edebiyat

doğdu. Bu yeni edebiyatın önemli ilgi alanlarından biri Arapça'ydı. Avrupa'daki yeni edebi akımların ilgi alanı içinde yer alanlar, kendi geçmişlerine yeni ve başka bir gözle bakmaya başladılar¹¹². Hristiyan Arap İbrahim el-Yaziji, Adib İshak, Ahmet Faris Şidyak laik ve bölgeci Arapçılığın gelişiminde fikirleriyle etkili oldular¹¹³. İbrahim el Yaziji, Arapların geçmişteki parlak dönemlerine değindi. Avrupahlıların, ilerlemelerini Araplardan ödünç aldıkları şeylerle gerçekleştirdiğini; Arapların çöküşünün ise Arap olmayan ulusların egemenliği altına girmelerinden kaynaklandığını belirtti¹¹⁴. Faris Şidyak, klasik edebiyat geleneğine karşı çıkan ilk kişi olarak, Arap edebiyatının modernleşmesini savundu¹¹⁵. Öte yandan İlyas Matar tarafından Arapça Suriye Tarihi ilk kez 1874 yılında yayımlanırken,¹¹⁶ Beyrutlu Maruni Yusuf Dibs de sekiz bölümlük geniş hacimli bir Suriye Tarihi kaleme aldı¹¹⁷. Aynı dönemde Arap yayıncılığı, süreli yayınlar aracılığıyla önemli gelişmeler kaydetmekteydi.

19. yüzyıldan önce Arapça yayın çok fazla değildi. Fakat yüzyılın içinde özellikle Kahire ve Beyrut bu alanda önemli merkezler durumundaydı. Batı'nın kültür, bilim ve teknolojisine açılan kültürel pencere durumundaki süreli fikir yayınlarından ikisi Kahire'deki Lübnanlı Hristiyanlarca çıkarılıyordu: Yakub Sarruf ile Faris Nimr'in *el-Muktatafı* ve Corci Zeydan'ın *el-Hilal*'i önemli iki yayın organıydı¹¹⁸.

1870'lerde iki ayrı kategoride Arapça yayınlara rastlanmaktaydı. Bu yayınlardan birincisi, siyasal görüşleri açıklayan ve dünya politikasından haberler veren Arapça siyasal gazetelerdi. İkincisi ise, Arap düşüncesini ve bilincini geliştirmeye yönelik edebi ve bilimsel türden yayınlardı. Bu yayınların içinde önemli olanlarından birisi de Butrus el-Bustani'nin yönetiminde yayınlanan *al-Jinan*'dı. 1860 yılında yayımlanmaya başlayan *al-Jinan*, Abdülhamid'in baskıcı idaresi yüzünden 1876'da yayınına son vermek zorunda kaldı¹¹⁹. Bu derginin "Ülke sevgisi, inancın bir parçasıdır" şeklindeki sloganı dikkat çekiciydi¹²⁰. Lübnanlı Hristiyan bir Maruni olan Butrus el-Bustani ise, modern bilgi özeti şeklinde, bölümleri süreli olarak yayımlanan bir ansiklopedi ile birlikte, *al-*

Muhit adlı Arapça bir sözlük de hazırlayarak Arapça'nın geliştirilmesi üzerinde durdu¹²¹.

Bustani, Arapların geçmişte büyük bir medeniyete sahip olduğunu belirtti. "Arapça konuşan Hristiyan veya Müslüman Araptır" demek suretiyle dilin önemine dikkat çekti. Her şeyden önce ulusal birliğin öneminin öğrenilmesi gerektiğini belirtirken, aynı ülkeyi eşitlik temelinde paylaşan insanların ulusal birliği nasıl gerçekleşecek sorusuna Bustani'nin cevabı: "Bütün dinlerin, nihayetinde aynı olduğunu kabul etmeliyiz. Doğulu ve Batılı hepimiz aynı insan doğasına sahibiz. Aynı ailedeniz ve aynı Tanrı'ya inanıyoruz"¹²² şeklindedir.

Dini özgürlük, eşitlik ve farklı inançlardan olanlar arasında karşılıklı saygının üzerinde duran Bustani, patriotizm duygusunun gelişmesini ve teşvik edilmesini savunuyordu. Yazılarında Osmanlı Saltanatına bağlılıktan uzaklaşmak gibi bir imaya rastlanmamakla birlikte, İmparatorluk içinde coğrafi bir birimden yadır. Bustani, Suriye'yi aynı toprağı, geleneğı, dili paylaşan insanların vatani olarak görmekteydi¹²³. Bustani'nin yayınladığı *al-Jinan* adlı dergi Osmanlı İmparatorluğu içinde birliği savunurken "Osmanlı İmparatorluğu bizim anavatanımız, Suriye ise ülkemizdir"¹²⁴ ifadesine yer veriyordu.

Arap kültürel uyanışı başlangıçta apolitik olarak, Arap kültürü ve dilinin modernleştirilmesi amacıyla, seküler temelde sınırlı bir hareket olarak kaldı. İslami temelde canlanma hareketini olumsuz bir şekilde etkilerken; İslami değerleri de tamamen devre dışı bırakmadı¹²⁵.

Arap Kültürel Uyanışı ve İslami Temelde Canlanma Hareketi

19. yüzyıl, Avrupa'nın İslam dünyası karşısında büyük ilerlemeler sağladığının şüpheye yer bırakmayacak şekilde kesin olarak anlaşıldığı bir yüzyıldı. Avrupa'nın bu ilerlemesi, Müslüman dünyada bazılarınca tehlikeli gelişmelerin habercisi olarak da değerlendirilmekteydi. Fransa'nın 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi, İs-

lam dünyasına yönelik uzun bir aradan sonra ilk ciddi yabancı tehdit olarak görülmüştü. 1830 Cezayir, 1881 Tunus ve 1882 yılında Mısır'ın işgali Avrupa'ya yönelik endişelerin artmasına neden olan gelişmelerdi.

Avrupa'nın Müslüman coğrafyada işgale dayalı bu ilerleme ve kültürel hegemonyası karşısında, bazı Müslüman düşünürler bir şeyler yapılması gerektiğine inanıyordu. Karşılarındaki temel soru şuydu: Müslüman Araplar ve Osmanlı Devleti denen yapı, Avrupa'nın karşısında nasıl güçlenebilir ve modern dünyanın bir parçası olabilirdi? Avrupa'nın yayılan toplumsal ve entelektüel gücü bazı Müslümanlar tarafından sadece bir rakip ve meydan okuma olarak değil, bazı bakımlardan cezbedici olarak da değerlendiriliyordu¹²⁶. Bu ise beraberinde geleneksel sosyo-politik yapının geniş kapsamlı bir eleştirisini getirecektir.

Müslümanların, dünyanın yeni gerçekleri karşısında toplumsal örgütlenme tarzlarını değiştirmeleri gerekiyorsa, bu değişimin bir meşruiyet bunalımına yol açmadan gerçekleştirilmesi gerek-mektedir. Bunun yapılabilmesi ise İslam'ın, dünyada varlığını sürdürme, güçlenme ve ilerleme ile örtüşecek şekilde yeniden yorumlanmasını gerektirmektedir. "İslam modernistleri" diye adlandırılabilir kişiler bu sorun karşısındaki hareket noktaları bu şekilde özetlenebilir. Bu kişiler; "İslam'ın sadece akılla değil, modern uygarlığın temelleri olan ilerleme ve toplumsal dayanışmayla da bağdaşabileceğine"¹²⁷ inanıyordu. Modernist İslamcılara göre; kurumlarda yapılacak reform bir tür ahlâki dayanışmayla temellendirilmeliydi. Bunun İslam'ın öğretilerinden nasıl türetililebileceği ise ayrı bir sorunlu alanın ortaya çıkması demekti. Bu sorun, hiç kuşkusuz Lübnan ve Suriye'nin Arapça konuşan ve bu dönemin entelektüel ortamında önemli rol oynayan Hristiyan çevreleri için geçerli değildi. Hristiyan Araplar için Batı uygarlığı bir bütün olarak yabancı ve bilinmeyen bir şey değildi¹²⁸. Dolayısıyla, Müslüman Araplar için Avrupa kültürü ve bu kültürün ürünü olan kavramlar, Hristiyan Araplar için olduğu kadar kolay kabul edilemezdi.

Arap dünyasında "ulus" ve "vatan" kavramlarının Avrupai fikirler doğrultusunda tanınmasında Rifat Tahtavi'nin önemli etki-

si oldu¹²⁹. 1826-1831 yılları arasında Fransa’da bulunan Tahtavi; Voltaire, Rousseau, Montesquieu gibi düşünürlerin eserleri ve görüşleriyle tanışarak, Fransız “Aydınlanma Düşüncesi”nden etkilendi. Düşünce ve izlenimlerini 1834 yılında yayınlanan bir kitapta açıkladı. Bu kitap, Araplar ve Türkler arasında çok tutuldu. 1840 yılında Türkçe’ye de çevrilen kitabın ikinci baskısı 1848 yılında yapıldı¹³⁰. Tahtavi’nin, Fransa’da Eski Çağ Mısır Tarihi üzerine yapılan çalışmaları incelemesi, Mısır’la ilgili düşüncelerinde etkili oldu. Tahtavi’nin düşüncelerinde Arapçılığın bir parça izi olmakla birlikte, Mısırlılık ve Mısır’ın Eski Çağ’daki parlak dönemleri onun için daha fazla bir gurur kaynağıydı¹³¹. Tahtavi’ye göre; Mısır bir ülke, Mısırlılar ise bir ulustur. Görüşlerinde ayrılıkçı bir siyasal milliyetçiliğin izleri olmadığı gibi vurguladığı “Mısır Patriotizmi”, Yeni Osmanlılar tarafından “Osmanlı Patriotizmi” şeklinde ifade edilmiştir¹³².

Rifat Tahtavi, Arap literatürüne vatan kavramını sokmak kadar, ulus kavramını “seküler” anlamda ilk kez kullanan kişidir. Tahtavi’nin Avrupa düşüncesinden esinlenerek ürettiği kavramlar, daha sonra Afgani ve Abduh’un liderliğini yaptığı İslamcıların tezlerini sarsacak niteliktedir. Afgani ve Abduh, İslam’ı Avrupa’ya karşı bir siyasal eylem olarak anti-sömürgeci ideoloji şeklinde değerlendirmekteydi¹³³. İslam dini, bu yaklaşımın sonucu Avrupa’nın gücü ve etkisine karşı siyasal aktivite boyutu kazanmış oluyordu.

Cemaleddin Afgani (1839-1897) ömrünün büyük bir bölümünü, Avrupa’nın tehlikeli yayılcılığı tarafından tehdit edilen İslam ülkelerinin savunulması üzerine harcarken, düşünceleri tamamen siyasal değildi¹³⁴. Afgani, farklı dil ve etnik özelliklere rağmen topluluğu bir araya getirmede İslamı ve Ümmet kavramını en önemli güç olarak gördü¹³⁵. Avrupa’nın başarısının bilgidен, Müslümanların zayıflığının ise bunu ihmal etmekten kaynaklandığına inanıyordu. Doğulular Avrupa’nın faydalı bilimlerini öğrenmeli; ancak bu basit bir taklitten ibaret olmamalıydı. Afgani, İslamiyetin bir dinden öte, bir medeniyet olduğunu belirtmekle beraber, İslam toplumlarının bir çöküş içinde olduğunu

ifade ediyordu. Yine Afgani, Kuran'ın prensiplerinin bugünkü zamanın prensiplerine uyarlanmasının insanlar için bir hak ve görev olduğunu belirtirken, İslamiyet'in bir aktivite olduğunu, zaten bir Müslüman'ın doğru davranışının, olaylar karşısında pasif bir boyun eğici olmadığına işaret olduğunu vurguluyordu¹³⁶. Cemaladdin Afgani, modern düşünce ve değerler karşısında İslam'ın yeniden yorumlanması konusunda, düşünceleriyle önemli ve etkili bir rol oynadı.

Sistematik bir düşünür olarak sadece Mısır'da değil, tüm İslam dünyasında düşünceleri etkili olan Muhammed Abduh (1849-1905), İslami toplumun moral yönünden güçlendirilmesini; bunun da sadece geçmişe dönmekle değil, değişimin gerekliliğini kabul etmekle mümkün olduğunu açıkladı¹³⁷. Abduh, İslamın yeniden yorumlanmasıyla İslami toplumun yeni düşünce ve pratiklere açılmasını savundu¹³⁸. Modern kültürün İslamla bir tezat oluşturmadığını belirtirken İslam'ın modernlikle rekabet edebileceğine, eğitilmiş bir Müslüman'ın modern olmakla Müslüman olmak arasında bir tercih yapmak zorunda olmadığına da inanmaktaydı. İslam'da içtihat kapısının açılmasını savunan Abduh, muhafazakâr olduğu gibi, reformcu düşüncelere de sahipti¹³⁹.

Muhammed Abduh'un esas amacı, İslam'ın modern düşünceyle nasıl bağdaşabileceğini göstermektir. Modern ve ilerlemeci bir toplumun temelini İslam olabileceğini vurgulamakla beraber, bunun ilerleme adına İslam'ın her şeyi onayladığı anlamına gelmediğini de belirtiyordu¹⁴⁰. Arap milliyetçisi olmayan Abduh, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlıcılığın savunucusuydu¹⁴¹.

Abduh'un önde gelen taraftarı Suriyeli Reşit Rıza (1865-1935), Müslüman ülkelerin uygarlığın her alanında neden geri olduğu konusu üzerinde durdu. Müslümanların dini doğruları kaybettiğini ve bunun da kötü yöneticiler tarafından teşvik edildiğini belirtti¹⁴². İslam'ın ilk dönemine ve Arapların üstünlüğüne değinirken, İslamı güçlendirmek suretiyle Doğu'nun parlak döneminin restore edilebileceğine inanıyordu. Arapça'nın yaygınlaştırılmasının Türkçe'den daha gerekli olduğunu, Arapça'nın dinin dili ol-

duğunu; dolayısıyla Arapça'nın canlandırılmasının dinin canlandırılması demek olduğunu savundu. Müslümanların en iyisinin Araplar olduğuna inanmakla beraber, dinî reformların Osmanlı Padişahı'nın yardımıyla gerçekleşebileceğine inanıyordu¹⁴³. Rıza, bir düşünür olarak kariyerinin ilk döneminde, Osmanlı İmparatorluğu yıkılmadan önce bu devletin varlığına karşı değildi. Bu devletin, Arapları ve Müslümanları yabancı baskısından koruduğunu, dolayısıyla Osmanlı halifesi dışında yetli bir halifenin bulunması düşüncesinin karşısındaydı. Jön Türkler'in politikalarından kaynaklanan rahatsızlıklarına rağmen, Arapların ve Türklerin birbirlerine ihtiyacı olduğu inancındaydı¹⁴⁴.

Halep'teki seçkin bir aileden gelen M. Kevakibi (1849-1903), *Taba'i al-Istibdad* (Despotizmin Doğası) ve *Umm al-Quara* (Şehirlerin Anası: Mekke) adlı iki kitap yayımladı. Her iki kitap da, II. Abdülhamid'in baskıcı idaresinin sıkı bir eleştirisini içeriyordu. Kavakibi, İslam'ın dejenere olmasının nedenlerini analiz etti ve bu çerçevede İslam'ın yozlaşmasından Osmanlıları sorumlu tuttu¹⁴⁵. İslamı çöküşten sadece Arapların kurtarabileceğine inanırken,¹⁴⁶ her ulusun idari özerkliğe sahip olması gerektiğini savundu. Osmanlı Devleti'nin Müslümanlara yönelik hilafet siyasetini eleştirdi ve Mekke'de Kureyş kökenli Arap bir halifenin olması gerektiğini belirtti¹⁴⁷. Bunu İslam'daki reformları yapmak ve büyük Pan-İslam Federasyonu'nu oluşturmak için gerekli görüyordu¹⁴⁸. Kavakibi bir Arap milliyetçisi olmakla birlikte, İslam'ın Arap versiyonunu savunuyordu¹⁴⁹.

Afgani ve Abduh'un görüşlerinde İslam ve reform ön plana çıkarken, Suriye kökenli Reşit Rıza ve M.Kavakibi'nin düşüncelerinde ise Araplara ve Arap geçmişinin üstünlüğüne vurguda bulunulması önemli bir noktadır. Bu durum, Hristiyan Arapların bu alandaki çalışmalarından olduğu kadar, Suriye'nin kendine özgü sosyo-politik yapısından da kaynaklanmaktaydı.

Hasan Kayalî'ye göre; Suriye'de yeni doğmakta olan toprak sahibi elit bir tabaka, geleneksel olarak ulemaya ait olan mevkilere rakip olmuştu. Bu durum, daha alt tabakalardaki ulemanın edinebileceği fırsatları kısıtlayınca, kurulu düzene karşı Selefi moder-

nizminden beslenen sosyo-politik bir akımın doğmasına neden oldu. Ulema önderliğinde ve ilerlemeyi savunan bu hareket, Tanzimat okullarında eğitim gören genç kuşağın da ilgisini çekmişti. İslami temelde canlanma hareketi içinde yer alan bazı modernist İslamcılar, Arapların İslam tarihinde oynadıkları role önem vermişti. Şam'daki gençler Osmanlı bürokrasisindeki mevkilere getirilmek üzere laik devlet okullarında eğitim gördükleri sırada okul dışındaki selefî meclislerine de devam ediyordu. Genç kuşaklar bu sayede modern fikirlerin, kurumların ve teknolojinin dinî rasyonalizasyonu görüyor ve etnik bilinçle aşılanıyorlardı. Arapçılık, modern siyasi ve sosyal fikirleri benimsemelerini hızlandırdı¹⁵⁰. Arap dünyası bu dönemde genel anlamda bir kültürel uyanış ve siyasal bilinçlenme yaşamakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmaya yönelik bağımsızlık yanlısı güçlü bir siyasal akım veya eğilimden söz edilemez.

Arap Kültürel Uyanışı ve Osmanlı Devleti

Arap Kültürel Uyanışı ve II. Abdülhamit

Tanzimat, 1857 yılında kurulan ve Suriye İlim Cemiyeti himayesindeki Hristiyan aydınlar tarafından yönetilen laik bir hareketin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştı. Avrupa'daki romantik milliyetçi akımdan etkilendiği iddia edilen bu hareket, Arap dilini ve ırkını övmektedir. Bu cemiyet Suriye halkını sosyo-politik bir zeminde toplayamadığı gibi, hükümeti eleştirmesine rağmen ayrılma yanlısı siyasi bir hedefin savunucusu da olmamıştı. Suriye'de 1860-1861 yılları arasında yaşanan siyasi kaos ve iç çatışmalar sonucu faaliyetleri son buluncaya kadar bu hareket laik, edebî bir cemiyet olarak varlığını devam ettirdi¹⁵¹. Kahire ve Beyrut başta olmak üzere, Arap dünyasındaki yayın faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin merkezinde de etkinlik göstermeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti 1857 yılında çıkarılan "Matbaa Nizamnamesi" ile, ön kontrol ve izin koşulunu bir yasal düzenlemeye bağlamıştı. 1864 yılındaki "Matbuat Nizamnamesi" ise, ön sansürü tümüyle kaldırarak Osmanlı Basın Rejimi'ni uygar ülkelerin düzeyi-

ne getirdi¹⁵². Avrupalı misyonerlerin Beyrut ve Lübnan'da dil araştırmaları şeklinde başlattıkları Arapça akımı, İstanbul'da ilk özel Arapça gazetelerin yayımlanmasıyla (*Miratü'l-Ahval*, 1855; *el-Saltanat*, 1857) edebiyat ötesi konulara açılmaya başladı. Onları Beyrut'ta çok uzun bir yaşamı olacak *Hadikatü'l-Ahbar* (1858) izledi¹⁵³.

Avrupa'da Arapça gazetelerin yayımıyla, Osmanlı Devleti'nin Arap uyruklarını etkileme çabalarına karşı Babıali'nin maddi desteğiyle, İstanbul'da 1860-1883 yılları arasında faaliyet gösterecek Arapça bir gazetenin yayımlanmasına karar verildi. Faris Şid-yak'ın çıkardığı *el-Cevaib* adlı bu gazete başlangıçta zorluklarla karşılaşsa da, giderek etkin bir gazete haline geldi. *Cevaib*, yayımlanan ilk önemli gazeteydi. Arapça okunan her yerde dağıtımı yapılan bu gazetede, dünya politika konularının açıklaması yer alıyordu. Bu gazete ve yayıncısı, daha çok Abdülhamid'in hilafet ve diğer konulardaki politikalarını açıklamak ve yaymak için kullanıldı¹⁵⁴. Balkanlar'daki ayrılıkçı milliyetçi hareketlere ilave olarak Arap kültürel hareketlerinin ortaya çıkması, Osmanlı siyasal sisteminde değişiklik yapılmasına yönelik arayışı ve ihtiyacı hızlandırdı.

Tanzimat, Batı kaynaklı demokratik ve liberal fikirlerin Osmanlı Devleti sınırları içinde etkinlik kazanmasına olanak sağlamıştı. Özellikle, 1860'dan sonra basın ve yayın hayatı ciddi bir canlanma süreci yaşamaktaydı. Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi Osmanlı aydınları, liberal-reformist fikirlerin savunuculuğunu yapmaktaydı. Genç Osmanlılar diye adlandırılan aydınlar grubu, sistematik bir düşünceye sahip olmamakla birlikte, özgürlük ve anayasaya dayalı bir rejimi kısmen İslami ilkelerden de hareket ederek savunmaktaydı¹⁵⁵. Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan değişik toplulukları bir arada tutmak amacıyla, "Osmanlı Patriotizmi" diye adlandırılabilcek bir siyasi formülasyon oluřturmuřlardı¹⁵⁶. Osmanlı aydınlarının birliği korumaya yönelik çabalarına rağmen, Arap dünyasında önemli siyasi güce sahip olmamakla birlikte, sözle ya da açıkça ayrılıkçı amaç güden bazı örgütler kurulmuştu.

Suriye Protestan Koleji öğrencileri tarafından Beyrut'ta 1875 yılında gizli bir örgüt kuruldu. Benzer bir gizli örgüt de, kısa bir süre sonra Suriye şehirlerinde etkinlik göstermeye başladı. Hristiyanları ve Müslümanları hükümet ve Türk karşıtı bir program etrafında toplamayı amaçlayan genç Hristiyanlardan oluşan bu örgüt, edebî-kültürel Arap kimliği üzerinde duruyordu¹⁵⁷. Lübnan'la birlik halinde Suriye için otonomiye ve Arapça'nın resmi dil olarak kabul edilmesini savunan bu örgüt, büyük bir öneme sahip olmamakla beraber Suriyeli Hristiyan Arapların uyanışında ve siyasal bilinçlenmesinde etkili oldu¹⁵⁸. Ayrıca, Suriye'de ikinci bir örgüt daha bulunmaktaydı: Bu örgüt, ulema, toprak sahibi ve tüccar olarak sivrilmiş aileleri temsil eden ve 1878 başlarında kurulmuş Müslüman bir eşraf örgütüydü¹⁵⁹. Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasındaki bu gelişmelere ilave olarak diğer bölgelerde de benzer gelişmelerin yaşanması ve iç siyasi sorunlara dış müdahalelerin artması karşısında, Yeni Osmanlılar'ın savunduğu anayasaya dayalı yeni bir rejimin kurulması kaçınılmaz hale gelmişti. II.Abdülhamid 1876 yılında anayasanın ilanını ve parlamentonun açılmasını kabul ederek iktidara geldi.

Kanun-i Esasi'nin 23 Aralık 1876'da ilan edilmesinden sonra, Aralık ve Ocak aylarında seçimlere gidildi. İlk Osmanlı Meclisi ise 19 Mart 1877 tarihinde padişahın açış konuşmasıyla faaliyete geçti. İlk meclis üç aydan biraz fazla, ikinci yıl toplanan ikinci meclis de iki ay kadar faaliyette bulundu¹⁶⁰. İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı toplandığında, İmparatorluğun dört bir yanından gelen mebuslar, büyük bir çoğunlukla, vilayet idare meclislerinin seçimle gelen üyeleri arasından, valilerce veya meclis üyelerinin ortak kararıyla tayin edilen kimselerdi¹⁶¹. Birinci meclisin iki dönemi süresince, 232 mebusluktan 32'si Araplara aittir. Arap vilayetlerinden, İmparatorlukla daha iyi bütünleşmiş bir durumda olan Halep ve Suriye, nüfuslarına oranla, daha fazla temsil edilmişlerdi. Bağdat, Basra ve Trablusgarp'ın ise, daha az sayıda mebusu bulunmaktaydı¹⁶².

Osmanlı Parlamentosu'ndaki mebuslar, başlangıçta vilayetlerinin sorunlarını gündeme getirdiler. Bu tarihe kadar taşradaki vilayet meclislerinin otuz yılı bulan ömründe mebuslar, tartışma

alışkanlığı ve demokratik bir tutum kazanmıştı¹⁶³. Arap mebuslarını birlikte hareket etmeye sevk eden açık seçik bir ortak çıkar ya da bir “Arap Görüşü” yoktu. Bu kişiler, kendilerini bir bütün olarak İmparatorluğun temsilcileri olarak algılamış, doğrudan doğruya seçildikleri yöreyle ilgilenmişlerdir. Halil Ganem, Yusuf Ziya el-Halidi gibi mebuslar başta olmak üzere Arap mebuslar, Araplarla ilgili genel problemleri meclis gündemine getirmişler ve mecliste bir blok halinde davranış örnekleri sergilememişlerdir. Halep ve Suriye mebusları, diğer Arap mebuslara nazaran meclisteki oturumlara daha aktif bir şekilde katılmışlardır¹⁶⁴. Öte yandan Halep ve Suriye mebusları, diğer Arap mebuslarından farklı fikirlere sahip olmalarıyla değil, meclisteki yoğun aktiviteleri itibarıyla dikkat çekmekteydiler.

Suriye ve Halep mebuslarının meclisteki faaliyetleri ve konuşmaları dikkate alındığında, herhangi bir ayrılık fikri, İmparatorluğun sınırları dışında ayrı bir siyasi yapı kurmak gibi iddialara rastlanmamaktadır. Örneğin, Namık Karaca’nın sunduğu bir dilekçede “Halep’te bir banka açılması, Iskenderun’daki bataklık arazilerin kurutulması, aynı kentte bir ticaret mahkemesinin kurulması, hatta İstanbul’da Galata önündeki yıkık köprünün, Fırat üzerine kurulmak üzere Halep yakınlarındaki Birecik kasabasına nakledilmesi”¹⁶⁵ gibi isteklere rastlanmaktadır.

Suriye mebusu Nevfal ise, “Zaptiye kuvvetlerinin savaş nedeniyle seferber edilmesinden sonra, Suriyelilerin kişisel güvenlik konusundaki kaygılarını dile getirmiş ve güvenlik kuvveti olarak yerel milislerin kurulmasını”¹⁶⁶ talep etmişti. Bu arada Ahmet Vefik Paşa, ilk Osmanlı parlamentosuna başkanlık ederken (1877-1878) Suriyeli Hristiyan mebuslara bir uyarıda bulunmuştu: “Aklınız varsa en kısa zamanda Türkçe öğrenirsiniz”¹⁶⁷. İlk defa 1876 Anayasası’nda Türkçe’nin resmi dil olduğu ve memuriyet için bu dili bilmenin şart olduğu öne sürülmüştü¹⁶⁸. Osmanlı parlamentosundaki Arap mebusların istekleri bazen birbiriyle çatışmaktadır.

Beyrut konusundaki bir tartışma bunu ortaya koymaktadır: “Beyrut mebusları, kentin ticari ve diplomatik önemine ve Suri-

ye'nin vilayet merkezi olan Şam'dan uzaklığına ve ne kadar ayrı olduğuna dikkati çekerek Beyrut merkezli bir vilayetin, mevcut Suriye (ya da Şam) vilayetinden ayrılarak kurulmasını talep etmişlerdir. Suriye ve Halep'in diğer mebusları ise, Beyrutlu delegelerce yerel ticareti canlandıracağı beklentisiyle kurulması istenen yeni bir idari merkezin, imparatorluk hazinesine çok pahalıya mal olacağını belirttiler. Özellikle bu iki kent artık birbirine telgraf hatlarıyla bağlandığı için, aralarındaki mesafenin de önemli olmadığını" söylüyorlardı¹⁶⁹. İmparatorluğun değişik bölgelerinin parlamentodaki temsilcileri olan mebuslar, sadece yerel sorunları gündeme getirmiyor; dönemin diğer bazı ciddi sorunları konusunda da görüşlerini açıklıyorlardı. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşıyla ilgili olumsuz gelişmeler karşısında, II. Abdülhamit parlamentonun kapatılmasına karar verdi. 14 Şubat 1878 tarihinden itibaren meclis bir daha toplantıya çağırılmadı.

1878 yılında II. Abdülhamit meclisi kapatınca, on milletvekili İstanbul dışına çıkarıldı. Bunların arasında Kudüs'ten Yusuf Ziya, Suriye'den Halil Ganem, Halep'ten Nafi ve Manuk, Suriye'den Bedran olmak üzere beş Arap mebusu da bulunmaktaydı. II. Abdülhamid bu dönemde Arap vilayetlerindeki herhangi bir ayrılıkçı tehlikeden korkmamakla birlikte, Arap Mebusları yönetimin politikalarını her konuda eleştirdikleri için sakıncalı görülmüşlerdi. II. Abdülhamid, mebusların uysal ve itaatkâr davranacaklarını tahmin etmiş; ama durum böyle olmamıştı. Arap mebuslar, meclisi kişisel ya da ayrılıkçı amaçları doğrultusunda bir siyasi zemin gibi kullanmamış¹⁷⁰ olmakla birlikte, belirtilen nedenden ötürü İstanbul dışına çıkarılmışlardı.

II. Abdülhamid'in parlamentoyu kapatmasından sonra, İmparatorluğun Arap vilayetleri ve Avrupa'nın önemli kentlerinde, Abdülhamid karşıtı muhalefet hareketleri ve örgütleri kurulmaya başlandı. Abdülhamid bir önlem olarak, Suriyeli aydınlar arasında yoğunlaşmakta olan edebiyat ve gazetecilik faaliyetlerini kontrol altına almaya çalıştı¹⁷¹. 1878 yılında Maarif Nezareti, Matbuat Müdürlüğü ve Zaptiye Nezareti'nin katkısıyla gazeteler üzerindeki kontrol genişletilmiştir. 1880'de kontrol siyasi olmayan der-

gilere de yayılmış, 1888'de ise matbaaların bastığı bütün yayınlara da ön kontrol getirilmiştir¹⁷². Padişahın sıkı kontrolü, pek çok gazetecinin Avrupa'ya ya da Mısır'a göç etmesine neden oldu. *Al-Muqattam*, *al-Ahram* gibi günlük gazeteler ve aylık dergi *al-Hilal*, Suriye'den ayrılan Hristiyan Suriyeliler tarafından Mısır'da kuruldu¹⁷³.

Suriye Hristiyan cemaatlerinin Avrupa ülkeleriyle olan bağları, sürgünde bulunanların Londra, Paris ve Napoli gibi büyük kentlerdeki yaşamlarını kolaylaştırmıştır. Bu kişiler, buralarda, dost hükümetler, şahıslar ve kilise grupları tarafından desteklenmiş olmakla birlikte, aralarında bir koordinasyon oluşturamamışlardır. İstanbul'da *el-Cevaib* (Güncel Haberler) adlı Arapça bir gazete çıkaran yayımcı Ahmet Faris Şidyak'ın oğlu Selim Faris, ancak 1894 yılında sınırlı ölçüde bir koordinasyon sağlayabilmişti¹⁷⁴. Abdülhamit, muhalefeti kontrol altına almaya dayalı politikalarının yanı sıra, Tanzimat döneminde uygulanan politikalarda da köklü değişiklikler yaptı.

II. Abdülhamid, Tanzimat'ın "laikliği" yerine, "halifelik" konumuna atıfta bulunarak, kendini Müslümanların koruyucusu olarak gördü. İslami bağları ve değerleri vurgulayarak, Arapları İmparatorluğa bağlamaya çalıştı¹⁷⁵. Rumeli'deki toprak kayıpları ve İslami değerlere dayalı siyasetin gereği, Arap Yarımadası'ndaki vilayetler öncelik kazanmıştı. Geleneksel vilayetler sıralamasında Edirne vilayetinden başlanarak önce Rumeli, daha sonra Anadolu ve Arap vilayetleri ele alınırken bundan vazgeçilmiştir. Öncelik Hicaz vilayetine verilerek, Arap vilayetleri sıralandıktan sonra diğerlerine geçilmeye başlanmıştır¹⁷⁶. II. Abdülhamid İmparatorluğun merkeziyle Arap vilayetleri arasındaki bütünleşmeyi arttırmak için olduğu kadar, buralarda çıkacak isyanlara ve siyasi karışıklıklara süratle müdahale etmek amacıyla da demir yollarının yapılmasına büyük bir önem verdi.

Dış politikada Almanya'ya yakınlaşmaya başlayan II. Abdülhamit, demiryollarının yapılmasında Almanya'ya büyük bir rol verdi¹⁷⁷. 1893 yılındaki ilk ziyaretinden sonra ikinci defa Osmanlı ülkesini ziyaret edecek olan Alman İmparatoru, 1898 yılında İs-

tanbul, Kudüs ve Şam'a gelerek Emeviyye Camii'nde Selahaddin Eyyubi'nin mezarını ziyaret etti¹⁷⁸. Kayzer Wilhelm Şam'da yaptığı ünlü konuşmasında: "Burada bütün zamanların en kahraman askeri Sultan Selahaddin'in mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamid'e misafirperverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek Majeste Sultan, gerekse Halifesi olduğu dünyanın her tarafındaki 300 milyon Müslüman bilsinler ki; Alman İmparatoru onların en iyi dostudur"¹⁷⁹ demek suretiyle Almanya'nın bölgeye yönelik ilgisinin boyutlarını ortaya koyuyordu. 1890'larda Alman sermayesi İstanbul'dan Ankara ve Konya'ya doğru ilerlerken, Anadolu demiryollarının finansman, yapım ve yönetimi üzerindeki Alman egemenliğine karşılık Osmanlı İmparatorluğunun Suriye vilayetindeki demiryolları Fransız denetimindeydi. Suriye vilayetindeki demiryollarının büyük çoğunluğu 1889 sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız yatırımlarının 19. yüzyılın sonlarına doğru hızla arttığı bir dönemde yapıldı¹⁸⁰. Fransızlar, Suriye ve Lübnan'da Akdeniz kıyı kentleriyle iç bölgelerdeki merkezleri birbirine bağlayan 665 km.lik birkaç hat inşa ettiler¹⁸¹. II.Abdülhamid'in İslami değerlere dayalı siyaseti gereği, İstanbul'la Medine'yi birbirine bağlayacak Hicaz demiryolu ise 1903'de Şam'dan başladı ve 1908 yılında tamamlandı¹⁸². Arap vilayetlerini İmparatorluğa bağlı kılacak bir başka araç ise eğitim olmuştur.

Aşiret reislerinin, ayan ve eşrafın çocuklarını eğitim yoluyla Osmanlı seçkinlerinin içine alarak, Arap vilayetlerini merkezi hükümete sadık kılma politikası, uzunca bir zaman uygulandı¹⁸³. II. Abdülhamit'in idaresi altındaki yerel güç odakları çocuklarını modern okullara göndererek, İmparatorlukta prestijlerini arttırdıkları ve yönetime katılmak hakkını elde ettikleri için durumdan memnundular¹⁸⁴. Arap ulusçuluğunun doğum yeri olan Suriye ve Lübnan'da bu politika ısrarla izlendi. 1902-1907 yılları arasında sadece Mekteb-i Mülkiyye'de 167 Arap öğrenci eğitim görmüştü ve bunların 21 tanesi Suriyeliydi¹⁸⁵. Abdülhamid'in bütün çabalarına rağmen giderek genişleyen bir muhalefet hareketi bulunmaktaydı. Bu muhalefet hareketi, Avrupa şehirlerinde olduğu gibi Arap coğrafyasında da çeşitli grupları içerecek şekilde örgütlü hale gelmekteydi.

II.Abdülhamid'in idaresine karşı, İstanbul'daki tıp öğrencilerinin kurdukları İttihad-ı Osmani adlı gizli siyasi örgüt, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alarak Ahmed Rıza liderliğinde Avrupa'dan muhalefet yapmaktaydı. Halil Ganem, Avrupa'daki Jön Türk muhalefetine ilk önemli yayın organı olarak adlandırılan *Meşveret*'i kurmak üzere 1895'te Ahmed Rıza ile birlikte hareket etmeye başladı¹⁸⁶.

Bu arada, Selim Faris tarafından 1890 yılında Osmanlı Meşrutiyet Fırkası adı altında bir örgüt kurulmuştur. Örgütün kurucusu ve *Hürriyet* gazetesinin yayıncısı Faris, çeşitli kitaplar da yayınlamıştır. Bunların arasında İngiltere'nin Doğu'daki rolü hakkında ciddi çalışmalar ile Sultan'ı eleştiren hicviyeler ve onu dinî açıdan eleştiren eserler bulunmaktadır. Faris'in amacının başlıca iki temele dayandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, Arap unsuru arasında başlayan ayrılık isteklerinin düşünce çerçevesini oluşturmak ve İngiltere'nin bu alandaki politikasını arzulamak; ikincisi ise, örgütsüz durumda bulunan muhalefet hareketini yeniden düzenleme gayretidir. Selim Faris, ayrıca Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye adında yeni bir örgüt daha kurdu ve Paris ile Londra'da teşkilatlanma çabasına girdi; ancak büyük bir başarı sağlayamadı¹⁸⁷. Faris'i sadece kendi çıkarları peşinde hareket ettiği için suçlayan Ahmed Rıza ise, onunla işbirliği yapmaktan kaçınmıştı¹⁸⁸.

Ahmed Rıza, 1895'ten hemen önce Paris'te geliştirilen liberal nitelikte bir Arap muhalefet grubu olan Türk-Suriye Cemiyeti adlı hareketle işbirliği yapmak yanlısıydı. Bu cemiyetin kurucuları *Keşfü'n-nikab* (Peçeyi Kaldırmak) adlı bir gazetenin etrafında bir araya gelmişlerdi. Fransız yönetimi İstanbul'dan gelen istek sonucunda bu gazeteyi kapatınca cemiyetin yeni yayın organı, Halil Ganem'in *Türkiye el-Fetat* adlı gazetesi oldu. Bu konudaki önemli gelişmelerden birisi de Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Türk-Suriye Cemiyeti'nin birleşmesi oldu¹⁸⁹.

Türk-Suriye Cemiyeti, Suriye'de dini farklılıkların ortadan kaldırılması, koşulların iyileştirilmesi ve toplumsal bütünlüğün sağlanması gibi konulara önem veriyordu. Suriyelilerin beklentileri, II.Abdülhamid tarafından yerine getirilmiş olmalı ki, yüzyılın sonuna doğru bu cemiyet dağıldı¹⁹⁰.

Suriye'deki durumla ilgilenen bir diğer örgüt ise, 1880 yılında Suriye'de gizli olarak faaliyete geçen El-Külliye El-Suriyye Li Protestaniyye (Protestan Suriye Birliği) adlı örgüttür. Bu gizli örgüt, Lübnan ve Suriye'nin birleşmesini, Lübnan'a verilmiş imtiyazlardan Suriye'nin de yararlanmasını arzu ediyordu¹⁹¹. İstanbul'dan gelen baskılar örgütün Suriye'de kolay ve etkili çalışmalar yapmasını zorlaştırmaktaydı. Bu durum örgüt faaliyetlerinin Suriye dışında sürdürülmesini zorunlu kılmaktaydı.

Kahire 1870'lerin sonlarında, Suriyeli aydınlar için uygun bir merkezdi. Hidiv İsmail'in yönetimindeki Kahire'nin özgürlükçü ortamı, Suriyeli aydınlar açısından siyasi bir çekim merkeziydi. Bu çerçevede, Suriyeli Müslüman Araplar ve İstanbul'dan gelen Jön Türkler tarafından, Cemiyetü's Şurati'l-Osmaniyye (Osmanlı İstişare Cemiyeti) 1897'de Kahire'de kuruldu. 1908'e kadar faaliyetlerini sürdürecek olan bu cemiyet, Osmanlı halifesinin yönetimi altında ve Osmanlı bütünlüğü içinde kalınarak İslami birlik çağrısı yapmakta, Avrupa emperyalizmi ile birlikte İstanbul'daki yönetimi de suçlu bulmaktaydı¹⁹².

19. yüzyılın sonuna kadar Müslüman Arap liderleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmayı savunmuyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı içinde ademi merkezîyetçiliği ya da özerkliği savunuyorlardı. Ayrılmayı savunanlar Maruniler, Rum Ortodoks veya Protestan Araplardı¹⁹³. Halk arasında, İslamiyet faktörü milliyetçilikten önce gelmekteydi. Özellikle İngiltere'nin Mısır'ı 1882'de işgalinden sonra, Pan-Arapçılığın içinde ayrı bir "Mısır milliyetçiliği", "Mısır ve Mısırlılık ruhu" da doğmaktaydı¹⁹⁴. 20. yüzyılın başında, genelde genç kuşak Araplar, Jön Türk ideallerinin ve anayasal düzeni yeniden kurumsallaştıracak olan hareketin destekleyicileri durumundaydılar¹⁹⁵. İmparatorluğun çok uluslu monarşik yapısına bağlı kalan Osmanlı ordusundaki Arap subaylar, II.Abdülhamid idaresine karşı İttihat ve Terakki içinde yer aldılar¹⁹⁶. Herkes gibi Araplar da, geleceğe yönelik umutlarını meşrutiyetin yeniden ilanına bağlamıştı. Bu açıdan meşrutiyetin yeniden ilanı, İmparatorluğu dağılmaktan kurtaracak tek siyasi çare olarak görülüyordu.

İkinci Meşrutiyet ve Araplar

II.Abdülhamid, 24 Temmuz 1908'de meşrutiyeti yeniden ilan etmek zorunda kalmıştı. Her yerde aynı olmamakla birlikte, meşrutiyetin yeniden ilan edildiği haberi, bazı vilayetlerde kuşkuyla karşılanmıştı. Örneğin Suriye'deki toprak sahibi aileler İstanbul'daki gelişmeleri kuşkuyla izlemekteydi. İç bölgelerdeki sakinlere oranla, kıyı bölgelerde oturanların tepkisi daha coşkulu ve dikkate değerdi¹⁹⁷. İkinci Meşrutiyet'in ilanı; Şam'daki yüksek sınıflar, sivil-asker ile tüccar ve ulema tarafından desteklenmişti. Şam, İslami öğrenimin başlıca merkezlerinden biri olmakla birlikte, dini bir tepki meydana gelmemişti¹⁹⁸. İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra, İmparatorluk sınırları içinde Arap birliği ve bağımsızlığına yönelik ciddi bir hareket ve çağrıya rastlanmazken, dışarıda ise durum farklıydı.

Aralık 1908'de, Reşid Mutran imzalı, Suriye'nin özerkliğini talep eden ve kendini Suriye Merkez Komitesi olarak tanıtan bir örgüt tarafından hazırlanan bildiri, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde dolaşmaktaydı. Mutran, özerk bir Suriye talep etmek kadar, stratejik konumu nedeniyle özerk Suriye'nin, Batılı güçlerin çıkarlarına hizmet edebileceğini de savunuyordu. Bu bildiri Suriye ayrılıkçılığını gündeme getirmişti¹⁹⁹. Bazı Suriyelilere göre Paris'teki Suriye Merkez Komitesi, Necib Azuri'nin Ligue de la Patrie Arabe Örgütü²⁰⁰ gibi, hiçbir yerde taraftarı olmayan bir kuruluştur. Suriye Merkez Komitesi'nin bu çabası Suriye'de kınandığı gibi, Arapların çoğu açısından yeni anayasa ve meclis, ayrı bir siyasi birimin kurulması gerekliliğini ortadan kaldırmıştı²⁰¹. İttihat ve Terakki için yapılması gereken öncelikle, seçimleri yapması ve meclisin açılmasıydı.

Kasım-Aralık (1908) aylarında yapılan ilk seçimlerde İttihat ve Terakki, bu seçimlerde kendi adaylarının seçilebilmesi için büyük çaba harcadı. Arapların İttihatçılarla ilk ciddi muhalefeti ise bu seçimlerle başladı²⁰². Meclis ise 17 Aralık 1908'de Padişah'ın nutkuyla açıldı. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın bileşimi üzerine yapılmış çalışmalar, 1908 meclisindeki mebus sayısının 260 ile 288 arasında değiştiğini göstermektedir. 1908'de seçilen Türklerin

(142-147 arası) ve Arapların (60) yaklaşık sayısı üzerinde anlaşma vardır²⁰³. Bu tarihte Türk ve Arap nüfuslarına bakılarak seçim sonuçları konusunda değerlendirme yapıldığında hatalı sonuçlara varılabilir. Zira yürürlükteki seçim sistemi nisbi esaslara göre değildi. Etnik nüfus oranına göre mebus sayısı belirlenmemişti. Bu durum Kanun-i Esasi'nin ruhuna da aykırı olurdu²⁰⁴. Bazı Arapların meclisteki Arap mebus sayısının azlığına yönelik eleştirileri, bu açıdan bir haklılık değeri taşımamaktadır.

Arap mebusları, Prens Sabahattin tarafından Eylül 1908'de kurulan ve parlamento içindeki muhalefet fırkası olan Osmanlı Ah-rar Fırkası'na yakınlıkları ile biliniyordu. Açık bir muhalefet sergilemekten kaçınan Arap mebuslarının görüşleri esas itibariyle, imparatorluk içinde birlik ve bütünlük ilkesine bağlı kalmak olmuştur²⁰⁵. 16 Ağustos 1909'da Cemiyetler Kanunu'nun meclis tarafından onaylanmasından birkaç gün sonra ilk yasama yılı tamamlandı. Sonraki dönemde yeni partiler kuruldu²⁰⁶. Arap mebuslarının bazıları, Kasım 1909'da kurulan Mutedil Hürriyetper-veran Fırkası içinde yer almışlardır. Ciddi anlamda bir muhalefet oluşturmaları ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasından sonradır²⁰⁷.

Yeni Cemiyetler Kanunu, 10 Eylül 1909 tarihli *Takvim-i Veka-yi* gazetesinde yayımlanarak yürürlüğe girdi. Cemiyetler Kanunu, milliyetçilik ve ırk esası üzerine siyasi gruplar kurmayı yasaklamıştı²⁰⁸. Bu durum Araplar tarafından hoş karşılanmadığı gibi, Arap mebuslarından bazıları devlet hizmetlerine atamalarda, hat-ta mecliste Araplara karşı ayrımcılık yapıldığı için hükümeti suçlamışlardı²⁰⁹. Öte yandan, İttihat ve Terakki'nin bazı uygulamaları Arapları endişeye düşürmüştü.

Meşrutiyet döneminin başlamasıyla birlikte çok sayıda memur tasfiye edildi. II. Abdülhamid'in birçok Arap ve onların himaye-sindekilerden oluşan maiyeti, 1908 Temmuz'unda ilk temizlenenler arasında bulunmaktaydı. Başkentte ve vilayetlerde çeşitli görevlere gelmiş olan birçok Arap memur ve aile bu durumdan olumsuz etkilenmişti²¹⁰. Devlet görevlerinde ve orduda ayrımcılık yapıldığı iddiaları üzerine *Tanin* gazetesi, ordu komutanlarının

adlarını ve etnik kökenlerini yayımlamıştı. Ordudaki dokuz üst düzey görevliden ikisi Arap (Mahmud Şevket Paşa ile Üçüncü Ordu Komutanı Hadi Paşa), ikisi Arnavut, ikisi Çerkez, diğer üçü ise Gürcü, Tatar ve Boşnak'tı²¹¹. Vilayetlerdeki üst düzey idari ve dini görevlileri sadece varlıklı ulema-bürokrat ailelere tahsis eden II.Abdülhamid idaresini eleştiren Araplar, 1908 Temmuz'unda İttihat ve Terakki'nin müttefikleri durumuna gelmişlerdi. İttihatçılarla bazı değerleri paylaşan II.Abdülhamid'in Arap muhalifleri,²¹² İttihat ve Terakki'nin bazı uygulamalarını anlamakta ve kabul etmekte zorluk çekiyorlardı. Muhalif Araplarla İttihatçılar arasındaki gergin siyasi ilişkiyi ciddi anlamda sarsıntıya uğratan gelişme, dil alanında yaşanmıştır.

İttihat ve Terakki'nin 1908'deki siyasi programında, Türkçe kullanımıyla ilgili maddeler yer almıştı. Orta öğrenimde eğitim dilinin Türkçe olması tercih edilmekteydi²¹³. Devlet dili olan Osmanlı Türkçe'sinin, kamu yaşamının tüm alanlarında kullanılması, İttihatçıların merkezileşme programı için gerekli gördükleri bir faktördü²¹⁴. Devlet dairelerinde ve Orta öğretimde Türkçe'ye ağırlık ve öncelik tanınması Arap vilayetlerinde farklı tepkilere neden olmakla birlikte; İmparatorlukta dil birliğinin yararına inanan Arap gazeteleri de vardı: Örneğin, Mısır'da çıkan *Al-Mukataf*, dil birliğinin yararlarına değiniyor; ancak Türkçe'nin yaygınlaştırılmasının erken olduğunu da vurguluyordu²¹⁵.

İttihat ve Terakki'nin dil politikasında attığı önemli adımlardan birisi de, mahkemelerde Türkçe kullanılmasının istenmesi ile hukuk alanında olmuştur. Arap basını bu konuda, Suriye ve Irak mahkemelerinde kullanılacak dilin Arapça olmasını savunmuştu. Buna karşılık Adliye Nezareti, Arabistan vilayetlerine bir emir göndererek mahkemelerde yalnızca Türkçe kullanılmasını emretmişti. Osmanlı yönetimi bu konuda çelişkili bir tutum sergilemişti. Çelişkinin kaynağını ise, Araplara bu konuda taviz verilmesi durumunda diğer vilayetlerin de harekete geçebileceği endişesi oluşturmaktaydı²¹⁶. Böyle bir gelişme ise İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi politikalarını sekteye uğratacaktı.

İttihat ve Terakki bu çelişkiyi yaşamakla birlikte, Arap vilayetleri dahil, ülke çapında okullar açarak eğitilmiş insan sayısının ar-

tacağına, böylece ilerleme ve birliğin de sağlanabileceğine inanmaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1909 yılında Şam'da 500 öğrenci kapasiteli bir okul açmış; buna ilave olarak diğer Suriye şehirlerinde olduğu gibi, Kudüs ve Medine'de de küçük okulların açılmasına ve gece derslerinin düzenlenmesine önderlik etmişti²¹⁷. Aslında İttihat ve Terakki gerçek anlamda iktidar olamadığına inandığı için, reformları yapacak gerekli siyasi gücü de kendinde göremiyordu.

İkinci Meşrutiyet döneminin ilk yılında beş hükümet değişikliği, bir karşı devrim ayaklanması ve örgütlü bir muhalefetin ortaya çıkması,²¹⁸ İttihat ve Terakki'nin siyasi gücünün boyutlarını ortaya koymaktadır. 31 Mart Ayaklanması diye adlandırılan 1909'daki ayaklanma İstanbul'da başladıktan hemen sonra Hicaz, Mısır ve Suriye'de de etkilerini göstermiştir. Hicaz'da *Tanin* matbaası yağmalanırken, Mısır'da Prens Said Halim Paşa'nın konağı kurşunlanmıştı. Halep'te ise olaylara karışanlardan bazıları tutuklanarak İstanbul'a getirilmiştir. Arap bölgeleri arasında 31 Mart olayından en az etkilenen yer ise Beyrut olmuştu²¹⁹. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, adem-i merkezîyetçiliği savunmakla partikülarizmin öne çıkmasına neden olmuştu. Bu durum ise Arapçı propagandaya yeni bir güç kazandırdı²²⁰. Öte yandan İttihat ve Terakki, Ağustos 1910 ortalarında Havran ve daha sonra Kerek'teki Arap kabilelerinin isyanıyla uğraştıktan sonra Trablusgarp sorunuyla karşı karşıya kaldı.

İtalya, 1911 sonbaharında Trablusgarp'a çıkarma yaptı. Arap mebuslar, Trablusgarp'ın hükümet tarafından ihmal edildiğine inanıyorlardı. Muhalif Araplara göre Trablusgarp'ın işgali, merkezîyetçilik politikasının bir sonucuydu²²¹. Osmanlı Devleti, İtalya ile 18 Ekim 1912'de Uşi'de yaptığı barışla, Trablusgarp Kadısı'nı tayin hakkını korumanın dışında, burayı İtalya'ya bıraktı. İtalya ile yapılan bu anlaşma Arapları olumsuz yönde etkilemiştir. Zira bu anlaşmada Arapların fikrinin alınmasına gerek duyulmamıştı²²². Bu tarihten sonra Araplar, merkezîyetçilik politikasına yönelik inançlarını yitirerek, adem-i merkezîyetçilik politikasını daha sıkı desteklemeye başladılar²²³.

İkinci Meşrutiyet döneminde Arapların beklentilerini ve isteklerini ortaya koymak ve bu yöndeki çabaları örgütlemek amacıyla çok sayıda resmi cemiyet ve gizli örgüt kurulmuştur.

Resmi Arap Cemiyetleri

1. *Iha El-Arabi El-Osmani (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti)*: 2 Eylül 1908'de açıldı. Bütün Arap vilayetlerinde şubeler açmak suretiyle örgütlenen bu cemiyet, İstanbul'da oturan bazı Araplar tarafından kuruldu. Şam'da İttihat ve Terakki'nin muhalifi olarak seçimlere katılan bu cemiyet 31 Mart olayından sonra kapatılmıştır²²⁴.

2. *El-Munteda El-Edebi El-Arabi (Arap Edebiyatçıları Kulübü)*: 1909 yazında bir grup Arap mebusu, edebiyatçı, memur ve İstanbul'da öğrenimlerini sürdüren Arap öğrenciler tarafından kurulmuştur. Edebî bir kulüp olmakla birlikte, cemiyetin gizli amaçları bulunmaktaydı. Mısır ve Suriye'de şubeler açarak özellikle gençler arasında millî duyguları yaymaya çalıştı²²⁵.

3. *Hizb El-Lamerkeziye El-İdari El-Osmani (Osmanlı İdaresi Adem-i merkezîyet Partisi)*: 1912 Eylül'ü sonlarında Kahire'de, Suriye'den Kahire'ye göç edenler tarafından kuruldu. Irak ve Suriye başta olmak üzere çok yerde şubeler açmak suretiyle örgütlenmiştir. Adem-i merkezîyetçiliği savunan bu cemiyet, Türkçülük politikasını ağır bir şekilde eleştirmiştir. Bu cemiyet, İttihat ve Terakki'nin en fazla çekindiği cemiyet olmuştur²²⁶.

4. *El - Cem'iyyet El - Umumiyye El-İslahiyye (Umumi İslahat Cemiyeti)* : Beyrut'ta yirmi beş kişi tarafından kuruldu. Kurucuları; "Memleketin Osmanlılığa olan bağlarını güçlendirme, dış müdahalelere engel olacak girişimleri de ortaya koyma" amacıyla bir cemiyet kurduklarını beyan ettiler. İlk toplantıları 12 Ocak 1913'te gerçekleştirilmiştir²²⁷.

5. *Şam ve Basra İslahat Cemiyetleri* : Şam'da 13 Ocak 1913'te kurulmuştur. Kurucuları arasında tam bir fikir birliği bulunmadığı için bu cemiyet bir süre sonra ikiye bölünmüştür. Bir bölümü

adem-i merkeziyetçiliği savunurken, diğerleri ise merkeziyetçi bir ıslahat programını desteklemiştir²²⁸.

Gizli Arap Cemiyetleri

1. *El-Kahtaniyye*: Cemiyetler Kanunu çıktıktan sonra 1909 yılında İstanbul'da kurulan ilk gizli cemiyettir. Osmanlı ordusundaki Arap kökenli subaylar ve yüksek öğretim öğrencileri tarafından kurulmuştur. Bu cemiyetin en önemli özelliği, Osmanlı ordusundaki Arap subayları siyasete organize bir şekilde ilk kez bulaştırmış olmasıdır. Ortadoğu'nun modern tarihinde önemli bir olay olan askerlerin siyasete müdahaleleri, bundan sonra kurulacak El-Ahd cemiyetinin kuruluşunda önemli bir faktör olmuştur. El-Kahtaniyye Arap bağımsızlığı amacına, Halifeliğin Araplara geçmesi koşulunu da eklemiştir²²⁹.

2. *Aziz Ali ve Al'Ahd (Yemin) Cemiyeti* : Ekim 1913'te İstanbul'da Trablusgarp Savaşı'ndan dönen Arap subayları tarafından kurulmuştur. Askerî görünümlü bu cemiyet Osmanlı Devletini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu modeline dönüştürüp Araplara muhtariyet kazandırmak istiyordu. Şam'da ve Halep'te birer şube açmıştır²³⁰.

3. *Cemiyet El-Arabiyye El-Fatat (Genç Araplar Cemiyeti)* : Kısaca El-Fatat diye adlandırılan bu cemiyetin kuruluş yeri ve tarihi hakkında iki rivayet vardır. 1908'de İstanbul'da veya 1911 yılında Paris'te kurulmuş olabileceği iddia edilmektedir. Arap milliyetçilik hareketinde önemli bir yere sahip olan bu cemiyet, başlangıçta Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak suretiyle Arapların kalkınmasını, hukukun kendilerine tanıdığı haklardan yararlanmalarını sağlamayı hedeflemişti. Ancak daha sonra siyasi programında değişiklik yaparak Arapların tam bağımsızlığını sağlamayı amaçladı. 1913 yılında merkezini Beyrut'a taşımış, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da merkez olarak Şam'ı seçmiştir. Bu cemiyetin en önemli eylemi 1913 yılında Paris'te topladıkları Arap Kongresi olmuştur. Osmanlı (İttihatçı) yöneticilerine karşı su-

ikastler planlayan El-Fatat, Birinci Dünya Savaşı çıkınca, Osmanlı Devleti'nin savaşa girme olasılığını dikkate alarak bir hareket planı hazırlamıştı. Bu planda Suriye'nin bağımsızlığı hedeflenmişti. El-Fatat Cemiyeti savaştan sonra da faaliyetlerini sürdürerek, modern Suriye ve Irak devletlerinin kuruluşlarında önemli rol oynadı²³¹.

Bu önemli resmi ve gizli nitelikteki Arap cemiyetlerinin dışında, küçük ve uzun ömürlü olmayan başka cemiyetler de bulunmaktaydı²³². Arap cemiyetlerinin yanı sıra Osmanlı Devleti aleyhine yayın yapmakta olan bazı gazetelerde bulunmaktaydı. New York'da yayınlanmakta olan *El Eyyam* ile *El Alem*, Rio de Janeiro'da "Suriye sosyal, siyasi, edebî organı" olarak basılan *El Fecr* ve *El Berid* gazetelerinin yanı sıra²³³ Beyrut'taki *El-Müfid* ve Şam'daki *El-Muktebes* adlı önemli iki gazete, muhalefete tam destek vermişlerdi²³⁴.

Meclis'in 18 Ocak 1912'de feshini müteakip, 1912 ilkbaharında baskı altında yapılan seçimler (sopalı seçimler) sonucu oluşan meclis, 1908 meclisiyle karşılaştırıldığında; 18 Nisan 1912'de açılan meclisteki Arap mebus sayısı yüzde 23'ten yüzde 27'ye yükselmiştir. Ancak, asıl değişiklik mebusların yenilenmesinde ve etnik bileşiminde meydana gelmiştir. 1908'de Arap grubunun sadece beşte biri yeniden seçilirken, 1912'de Arap vilayetlerinden seçilen Türklerin oranı, 1908'dekilere oranla yüzde 14'ten yüzde 22'ye yükselmiştir²³⁵. Arap muhalefetine bu şekilde giderek arttığı bir ortamda Türk unsurun üstünlüğünü vurgulamaya yönelik her girişim, Türkler ile Araplar arasındaki dengeyi olumsuz yönde etkilemekteydi. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta; İmparatorluğun 1908'den itibaren daha çok bir Türk-Arap devleti haline gelmiş olmasıydı²³⁶. İkinci Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra 5 Eylül 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmişti. Birgün sonra ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna Hersek'i ilhak ederken, Girit Yunanistan'a katıldı. İtalya'nın 1911 yılında Trablusgarp'a saldırmasından sonra 1912-1913 Balkan Savaşları İttihat ve Terakki'yi zor durumda bırakan önemli gelişmelerdi.²³⁷ Ömer Kürkçüoğlu'na göre; böyle bir ortamda

Türk milliyetçiliğinin doğuşu, Türk-Arap ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecekti. Araplarda, Türklerin artık kendilerini “bir yana bıraktığı”, “gözden çıkardığı” duygularını uyandıracaktı²³⁸.

Arap ulusçuluğu tepki yoluyla adım adım gelişmekteydi. İlk aşamada bu tepki, Suriye’de; esas olarak da Şam’da eğitim görmüş bazı Müslümanlar ile birkaç Suriyeli ve Lübnanlı Hristiyan yazar arasında ortaya çıkan kültürel bir hareketti. Bu ulusçuluğun kaynağı, daha önce de belirtildiği gibi açılan yeni okullarda Hristiyan misyonerlerin faaliyetleri ve etkileri sonucu Arapların geçmişine yönelik bilincin yeniden canlanmasıydı. İslam reformcularının, İslam tarihinin ilk dönemindeki Arap üstünlüğüne vurguda bulunması ise buna ayrıca ivme kazandırmıştı. İttihat ve Terakki’ye muhalif olan bazı Suriyeliler ise bu esnada bağımsız bir Arap devletini gündeme getirmek yerine, imparatorluk içindeki Arap eyaletlerinin durumunun düzeltilmesini ve adem-i merkezîyetçiliğin uygulanmasını istemekteydiler²³⁹.

Jön Türklerin güncel olaylara bakışı nasıl toprak bütünlüğünün parçalanmasının etkisi altında kalmışsa,²⁴⁰ İttihat ve Terakki de aynı etkinin altında hareket etmiştir. Arap muhalefetine eleştirdiği ve karşı çıktığı Osmanlı merkezîyetçiliği Türkleştirmenin bir gereği olarak değil; Türkleştirme Osmanlı merkezîyetçiliğinin bir yan ürünü olarak ortaya çıkmıştı²⁴¹. 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleştirdikleri Babıali Baskını ile iktidarı gerçek anlamda ele geçiren İttihatçılar, Arap kültürel uyanışının Arap ulusçuluğuna dönüşmesi karşısında harekete geçmek zorunda kalmışlardır. Merkezîyetçi program ve ideallerine rağmen, Arap vilayetlerinden yükselen talepleri dikkate almak zorundaydılar.

Yapılan çalışmaların sonucunda Arap eyaletlerine bazı imtiyazların tanınması prensip olarak kabul edilmekle birlikte; bu imtiyazlar tam bir özerklik anlamına gelmiyordu. 9 Mart 1913 tarihinde çıkarılan kanun, eyalet maliyelerini imparatorluk maliyesinden ayırmakta ve gelecekte eyalet vergilerinin özel bir mekanizma yoluyla toplanacağını belirtmekteydi. Vilayetlerdeki hizmetler, bölgeden toplanan gelirlerden karşılanacak ve her eyaletin bütçesi kendi genel meclisi tarafından hazırlanacaktı. Bunlara ila-

veten, adem-i merkezîyetçiliğe daha fazla olanak sağlayacak yeni vilayetler kanunu üzerinde çalışmalara başlandı. Arap eyaletlerinde kurulmuş olan ıslahat komisyonları, tartışmalarını Suriye üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bir grup; adem-i merkezîyeti, bağımsızlık için bir adım olarak gördüklerini yaptıkları yayınlarla ortaya koymuştu. 5 Mayıs 1913'te ilan edilen yeni vilayetler kanunu, adem-i merkezîyetçilerin isteklerine yakındı. Kanun; valiye geniş haklar tanırken, vîlayet genel meclisine de geniş yetkiler veriyordu. İlk ve Orta eğitim seviyesinde eğitimin Arapça olmasını, ancak resmi dil olan Türkçe'nin de öğretilmesini gerekli kılıyordu²⁴². İttihat ve Terakki 11 Haziran 1913'te Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine, Arap bağları olan Said Halim Paşa'yı sadrazamlığa getirerek Arap unsuruna yeni bir açıdan baktığını ve önem verdiğini göstermek istemişti²⁴³. Bütün bu çabalar ve tavizler Arap muhalefetini tatmin etmeye yetmemişti. Paris'te toplanan Arap Kongresi bunun somut bir göstergesiydi.

Arapların İkinci Meşrutîyet dönemindeki siyasi faaliyetlerinden birisi, belki de en önemlisi 1913'te Paris'te düzenledikleri Arap Kongresi'dir. Bu kongreyi toplamanın amacı, daha önce belirtilen Arap cemiyetlerinin münferit olarak hedeflerini gerçekleştiremeyecekleri inancıyla, bu cemiyetlerin faaliyetlerini birleştirmektir²⁴⁴. 18-24 Haziran 1913 tarihleri arasında toplanan kongreye katılan delegelerin birçoğu Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında yaşayan Suriyelilerden oluşuyordu. Kongre, on biri Hristiyan, diğerleri Müslüman olmak üzere yirmi beş delegenin katılımlarıyla Abdülhamid Zohravi'nin Başkanlığında toplanmıştır. Oturumlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reform fikri etrafında odaklanmıştır; ayrılık ise hiç gündeme getirilmemiştir²⁴⁵.

Suriye'de Arapça olarak yayınlanan *El-Re'yul Am* ve *El-Müfid* gazeteleri yayımlandıkları yazılarda, Paris'te toplanan kişiler hakkında ağır ithamlarda bulunuyorlar ve bunların hiçbir zaman Arapları temsil edemeyeceklerini savunuyorlardı. İstanbul'da Arapça yayınlanan *El-Adl* ise kongreye ağır bir şekilde saldırıda bulunarak, kongreyi kimlerin finanse ettiğini soruyor; bunların arkasında Fransa'nın olduğunu savunuyordu. İttihat ve Terakki

kongreye karşı koymak amacıyla yeni bir ıslahat partisi kurma girişiminde bulundu. Bu amaçla Muhammed Paşa El-Azm, Abdurrahman El-Yusuf, eski Akka mebusu Es'ad El Şukayri Şam'a giderek, bölgenin önde gelen kişilerine, kongreye muhalefet etmeleri önerisinde bulunmuşlardır²⁴⁶.

Kongre'de; ıslahatların süratle yapılması, Arapların merkezi idareye fiili olarak katılmaları, adem-i merkezîyetçi idarelerin kurulması, Arapça'nın Meclis-i Mebusan'da geçerli dil olması ile Arap vilayetlerinde resmi dil olması hususunda meclisin karar alması, zorunlu haller dışında askerlik hizmetinin mahalli olması gibi kararlar alınmıştır²⁴⁷.

Bütün çabalara rağmen bu kongrenin toplanmasını engelleyemeyen İttihatçılar, Paris'teki Arap liderleriyle bir anlaşma zemini bulmak için Midhat Şükrü başkanlığında bir heyeti Paris'e gönderdi²⁴⁸. Midhat Şükrü Paris'ten kongrenin üç temsilcisiyle İstanbul'a döndü. İstanbul'da iki ay süren çalışmaların sonucunda bir anlaşma imzalandı. Anlaşma'da özetle şu hususlara yer veriliyordu: Eğitim bütün Arap vilayetlerinde ilk ve orta dereceli okullarda Arapça, yüksek öğretim ise bölgedeki çoğunluğun dili ile olacaktır. Ancak Türkçe dersleri orta dereceli okullarda zorunlu ders olarak okutulacaktır. Valiler dışında Arap vilayetlerindeki bütün memurların amirleri Arapça bilmek zorundadırlar. Bölgedeki vakıfların idaresi ve bayındırlık işleri mahalli idarelere bırakılacaktır. Askerler, memleketlerine yakın yerlerde görev yapacaklardır. Başlangıç olarak bakanlıklardan en az üç tanesi Arap olacaktır. Araplardan en az beş vali ve on mutasarrıf, Meclis-i Ayan'a ise her Arap vilayetinden iki Arap tayin edilecektir. Prensipte olarak, resmi işlemler Arap vilayetlerinde Arapça olarak yapılacak ve buna aşamalı olarak geçilecektir²⁴⁹. Birinci Dünya Savaşı; yeni vilayetler kanunu ile Arap vilayetlerine yönelik olarak İstanbul'da kararlaştırılan kararların uygulanmasına imkân vermedi. Bu savaş Arap dünyası ve Suriye'nin geleceği hususunda yeni bir sayfa açacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Arap Dünyası ve Suriye

Şerif Hüseyin ve Mekke Emirliği

Şerif Hüseyin 1893'ten sonra bir süre II. Abdülhamid'in "misafiri" olarak İstanbul'da bulunmuştu. Aslında Padişah, Hüseyin'i İstanbul'da göz hapsinde tutmuş oluyordu²⁵⁰. Şerif Hüseyin, 1908'de Mekke Emiri'nin yeri boşalınca emir olarak Mekke'ye döndü. Şerif Hüseyin esasında İttihat ve Terakki'ye muhalifti. Abdülhamid'e de muhalif olması İttihatçılar tarafından desteklenmesini sağlamıştı²⁵¹.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde Arap yarımadasının durumu ise özetle şöyleydi: Osmanlı Hükümeti 19.yüzyılın sonlarında, Reşid ailesinden Muhammed İbn-Abdullah İbn-Reşid'in, Suud ailesine üstünlük sağlayıp Riyad bölgesinde egemenlik kurmasına yardım etmişti. Osmanlı Devleti, 1913 yılında da Suud ailesinden İbn-Suud'u Necd'e vali tayin etti. Asir, Osmanlı Devleti'ne tamamen bağlı bir bölge değildi. Seyyid Muhammed, 1909 yılında burada bir ayaklanma çıkarınca, Türklerle müttefik olan İmam Yahya tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Bölgenin dağlık iç kesimlerinde Osmanlı Devleti'nin otorite kurması son derece güçtü. Padişah II. Abdülhamid burayı İmam Yahya'nın kontrolüne bırakmayı düşünürken, bunu doğru bulmayan İttihat ve Terakki olumsuz bir tavır takınmıştı. Ancak, 1911 Ekimi'nde İttihat ve Terakki bu durumu kabul etmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarındaki bu durumu, Şerif Hüseyin'i cesaretlendirecek gelişmelerdi²⁵².

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti; İngiltere, Fransa ve hatta Rusya'yla ittifak yapmak girişimlerinde bulunmuştu. Bu çabaların sonuçsuz kalması üzerine Osmanlı Devleti, Almanya'yla 2 Ağustos 1914 tarihinde ittifak yaparak savaşa katıldı²⁵³. Birinci Dünya Savaşı başlayınca Osmanlı Devleti, daha önce belirtilen Arap siyasi faaliyetleri konusunda sert tedbirler almak gereğini duydu. Arapçılığın Osmanlı ordusundaki subaylar arasında faal

olması, Enver Paşa'nın orduda tasfiyelerde bulunmasına neden olmuştu. Enver Paşa, 300 subayı emekliye ayırmıştı. Arap subaylar, Ittihat ve Terakki'nin daha önce Arap liderlerine verdiği siyasi tavizlerden yararlanamadığı gibi, Enver Paşa'nın subayları yeniden örgütlemesinden de yararlanamadılar. Örneğin Şam'da doksan subay emekliye sevk edilmişti. Bazı makamlar ortadan kaldırılmış, birkaç Arap subayın yerine de Türk subaylar getirilmişti²⁵⁴.

Arap muhalefeti ve siyasi faaliyetlerine karşı en sert tedbirleri Cemal Paşa aldı. Cemal Paşa, askeri ve sivil konularda tam yetkiyle Suriye'de görevlendirilmişti. Geçici bir yasa ile Mayıs 1915'te kendisine olağanüstü hal yetkileri verilmiş; böylece Suriye'ye ilişkin tüm kabine kararları onun onayına bağlı hale gelmişti. 1915 baharında Cemal Paşa, Arap muhaliflere karşı harekete geçti. Tüm Arap gizli derneklerini ve diğer muhalif grupları tasfiye etmeye kalktı²⁵⁵. Sivil ve askeri Arap personelin yerel işlere yerleştirilecekleri, Arapça'ya daha geniş kullanım alanı verileceğine dair Araplara verilen sözlere aykırı yönde önlemler aldı. Arap birliklerini savaşın uzak cephelerine gönderdiği gibi, kamu yaşamında yaygın olarak Türkçe kullanılmasını zorunlu hale getirdi²⁵⁶. Fransa yanlısı Maruni bir papaz, vatana ihanet suçuyla halkın gözü önünde asılırken, Müslüman olan on bir Beyrutlu lider de 21 Ağustos 1915'te şehir meydanında asıldı²⁵⁷. Daha sonra ise 6 Mayıs 1916'da 21 Müslüman ve Hristiyan, Beyrut'ta ve Şam'da idam ettirildi²⁵⁸. Bütün bu tedbirlere rağmen Osmanlı Devleti duruma hakim olamamıştı. Gelişmeler, Şerif Hüseyin'in ayaklanması için uygun zemin hazırlamıştı.

Şerif Hüseyin'in Ayaklanma Öncesi Yaptığı Girişimler

Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah, Mısır'daki İngiliz yetkilileri nezdinde iki kez nabız yoklaması yapmış ve Osmanlı yönetimine isyan ederse Londra'nın desteğini arkasında bulup bulmayacağını öğrenmek istemişti²⁵⁹. 15 Kasım 1914 tarihli *Tanin*'de yer alan Cihad Çağrısı, İngiltere için ürkütücü bir gelişmeydi. Bu durum karşısında İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı daha etkili faaliyetlerde bulunma gereğini duyuyordu²⁶⁰. Emir Abdullah Kahire'de İngiltere'nin Mısır'daki Yüksek Komiseri Lord Kitchener'le ve yine Kahire'deki İngiliz görevlisi Sir Ronald Storrs'la görüşmüştü²⁶¹. Bu gelişmeden sonra Şerif Hüseyin, Mc Mahon'la 1915 ortalarında yazışmalara başlayacak ve bu faaliyetler 1916 yılına kadar devam edecektir. İngiltere, Şerif Hüseyin'le temaslarını uzun süre Fransa'dan gizli tutmuş ve ancak 23 Kasım 1915'de Fransa'yı bu görüşmelerden haberdar etmişti²⁶².

Kasım 1915'te, Beyrut'ta eskiden başkonsolosluk yapmış olan François Georges-Picot, Arap uzmanı Albay Sir Mark Sykes'la bir görüşme yaptı. İki Ortadoğu uzmanı karşılıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki topraklarının paylaşılması konusunda bazı teklifler önerdiler. Bunlar sonradan "Sykes-Picot Anlaşması" olarak kabul edilmişlerdir²⁶³. İngiltere ile Fransa, doğrudan yönetimleri altında kalan bölgeler ve Filistin'in dışında, Ortadoğu'da bir Arap Şefinin hükümdarlığı altında bağımsız bir Arap Devleti veya Arap Devletleri Konfederasyonu'nu tanımaya ve himaye etmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Bunlar sözde bağımsız, aslında İngiliz ve Fransız etki alanlarına bölünmüş olacaklardı²⁶⁴. 3 Ocak 1916'da İngiltere ve Fransa arasında bu konuda bir ön anlaşma yapıldı. İngiltere bunun bir taslak anlaşma olduğunu, ancak Rusya'nın onayından sonra kesin şeklini alacağını belirtti. Sykes-Picot Anlaşması, İngiliz ve Fransız kabineleri tarafından 1916 Şubat'ında onaylandı. Ancak koşulları, hatta varlığı dahi gizli tutuldu. Anlaşma Mart 1916'da Rusya'ya bildirildi. Rus-

ya ise, Kuzeydoğu Anadolu'daki toprak isteklerinin kabul edilmesi halinde bu anlaşmayı kabul edebileceğini belirtti²⁶⁵.

16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşmasına göre; Fransa'nın nüfuzu altında olan bölge; Şam, Humus, Hama, Halep ve Musul'u kapsıyordu. İngiltere'nin nüfuzu altında olacak bölge ise; Şam'ın güneyinden, Kerkük'ün kuzeyine çekilecek bir hattın güney kısmını oluşturunuyordu. Bunlara ilaveten Mavi (Fransız) ve Kırmızı (İngiliz) bölgeler oluşturuluyordu. Buralarda Fransa ve İngiltere; istedikleri gibi doğrudan ya da dolaylı yönetim veya denetim yapabileceklerdi. Fransa'ya bırakılan bölgede Iskenderun, Lazkiye, Trablus-Şam, Beyrut, Sidon, Tire -ayrıca Kilikya ve Ortaküneydoğu Anadolu'nun büyük bir bölümü- yer almaktaydı. İngiltere'ye bırakılan bölge ise; Basra Körfezi'ne kadar Bağdat vilayetinin büyük bir kısmı ile, Akdeniz'de de Akka'nın güneyindeki küçük bir sahil dilimini kapsamaktaydı. Filistin'de ise uluslararası bir yönetim kurulacaktı²⁶⁶. Sykes-Picot Anlaşması özellikle Suriye konusunda bazı anlaşmazlıkları ve pürüzleri beraberinde getirmekteydi.

Bu anlaşma, özellikle Suriye'yi "Çifte Vaadedilmiş Ülke" duruma getirmişti. Çünkü Suriye, hem Şerif Hüseyin'e, hem de Fransa'ya vaadedilmişti²⁶⁷. Bu durumdan şimdilik haberi olmayan Şerif Hüseyin ayaklanma ile ilgili hazırlıklarını son aşamaya getirirken; Arap liderleri, Arap milliyetçiliğinin siyasi merkezlerinden biri durumuna gelmiş olan Suriye'den bile tam emin değillerdi. Osmanlı Devletine karşı Arap siyasi hareketinin kadrosu özellikle Suriye'de ve Mısır'da oluşmuş olmakla birlikte, 1916'da çıkacak ayaklanmanın liderliğini Mekke Emir'i Şerif Hüseyin yapmıştır²⁶⁸.

Arap Ayaklanması Sonrası Gelişmeler ve Suriye'nin Durumu

10 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin ve oğulları ayaklanarak Mekke'deki Osmanlı mevzilerine saldırdılar. Şerif Hüseyin ve oğullarının yanı sıra, Mısırlı milliyetçiler ile bazı Suriyeli şahsiyetler de hareketin lider kadrosunu oluşturmaktaydı. Şerif Hüseyin'in oluşturduğu Arap askeri gücünün başında ise Nuri Bey El Said ve Cafer El Askeri gibi Osmanlı ordusundan ayrılma subayları vardı²⁶⁹. Şerif Hüseyin, 27 Haziran 1916'da kendini haklı gösteren bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiride hükümete yaptığı hizmetleri belirterek, laik yasa reformlarını ve İttihatçıların padişahın haklarını kısıtlamasını kınamış, öte yandan Suriye'deki idamları da eleştirmişti. Bir tür Arap manifestosu olan bu bildiride, özellikle Jön Türkler dinsizlikle suçlanmıştı²⁷⁰.

Şerif Hüseyin'in ayaklanması toplu bir Arap ayaklanmasına dönüşmemekle birlikte,²⁷¹ 1917 yazında Haşimiler saldırıya geçti ve 6 Temmuz'da Araplar önemli bir liman olan Akabe'yi aldılar. Burası Suriye'yi ele geçirmek için bir üs haline getirildi²⁷². Arapların bu başarılarına karşın 2 Kasım 1917'de henüz Bolşevikler Sykes-Picot Anlaşması'nın ayrıntılarını açıklamadan, ünlü Balfour Deklerasyonu yayımlanmış ve İngiliz hükümeti "Filistin'in Yahudiler için bir ulusal vatan olarak kurulmasından yana" olduğunu ortaya koymuştu²⁷³. Bolşevikler gizli diplomasi kuralını terk ettikten sonra Troçki 24 Kasım 1917 tarihli *Izvestia*'da İttilaf Devletleri arasında savaş içinde yapılan gizli anlaşmaları yayımlayınca, İngiltere'nin durumu güçleşmiştir²⁷⁴. Suriye; Araplar ve Müttefik Devletler (İngiltere-Fransa) arasındaki sürtüşmenin odağına yerleşmiştir.

Suriye üzerindeki Arap-Fransız sürtüşmesi artarken, Şerif Hüseyin, Suriye'yi Fransa'ya bırakmak istememekteydi. Hüseyin'in, Suriye konusundaki hassasiyeti ise İngiltere'yi dikkatli davranmaya zorluyordu²⁷⁵. Şerif Hüseyin'le ilişkilerde çıkan bir diğer sürtüşme ise, Şerif'in unvanı konusudur : Şerif, kendisinin "Arap Milletinin Kralı" olarak kabul edilmesinde ısrar etmektedir. İngiltere'nin ise bundan dolayı çeşitli kaygıları bulunmaktadır. Mütte-

fik Devletler, 3 Ocak 1917'de Hüseyin'i ancak Hicaz Kralı olarak tanıdılar²⁷⁶. İngiltere, Suriye'de Kral Hüseyin'in ne ölçüde prestiji olduğu konusunda da şüpheler duymaktaydı. Savaşın sonlarına gelindiği esnada bile, İngiltere'nin sahip olduğu bilgiler, Hüseyin'in Suriye'de fazla bir desteğe sahip bulunmadığı yönündedir²⁷⁷. İngiltere'nin kendisi de Suriye'ye ilgi duymaktadır. Bu ise İngiltere'nin Sykes-Picot Anlaşması'na karşı tavrının değişmesine etkiye bulunmuştur. Öte yandan, İngiltere'nin Suriye'de kuracağı işgal yönetimi konusu da Fransa'nın rahatsızlığına ve tepkisine neden olmuştur.²⁷⁸ Amerikan Başkanı Wilson, 8 Ocak 1918'de "14 Noktası"nı yayımlayınca durum daha da karışık hale geldi. Burada, gizli anlaşmaların tanınmayacağı, anlaşmaların açık olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Türk olan bölgelerine egemen olması, diğer bölgelerin de geleceğini kendilerinin belirlemesi belirtiliyordu. Bu ise, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'ya yönelik planlarını tehlikeye düşürecek nitelikte bir gelişmeydi²⁷⁹.

Arap ayaklanmasının çıktığı tarihten sonra Osmanlı Devleti iki buçuk yıla yakın bir süre Ortadoğu Bölgesi'nde, özellikle de Suriye'deki varlığını, savaşın neredeyse sonuna kadar sürdürebilmişti²⁸⁰. Şam, 1 Ekim 1918'de kaybedildi. Şam'ı ve Beyrut'u kaybetmek İstanbul'da siyasi bir depreme yol açtı. Bu olumsuz gelişme üzerine Talat Paşa 8 Ekim'de istifa etti²⁸¹. 27 Ekim'de Halep'in düşmesinden üç gün sonra ise, 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekildi. Araplar ise geleceğe yönelik iyimser beklentiler içine girmişlerdi; ama gerçekte iyimserliğe yer vermeyen yeni bir dönem başlıyordu.

İkinci Bölüm:

İki Savaş Arası Dönemde Suriye ve Bağımsızlık Mücadelesi

“Pergel, gönye, cetvel bozuk oldu mu onlara dayanan bütün orantılar, onlara göre yapılan bütün yapılar da ister istemez kusurlu, sakat olur”.

MONTAIGNE*

Suriye’de Kurulan Kısa Ömürlü Haşimi Devleti ve Ortadoğu’da Düzen Kurma Çabaları

Faysal’ın Suriye’de Otorite Kurma Arayışı

Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap Ortadoğusu’ndan çekilmesinden sonra, Arapların yaklaşık dört yüz yıldır içinde yaşadığı siyasi düzen bütünlüğünü yitirerek parçalanmıştı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson’un “ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı”nı savunması ve savaş esnasında meydana gelen bazı olaylar ise Arapları kendi siyasi gelecekleri konusunda bir araya sokmuştu¹. Durum, Araplar için hiç de kolay değildi. Osmanlı İmparatorluğu’nun Ortadoğu’da kurduğu siyasi denge ortadan kalktıktan sonra, Ortadoğu pekçok tehlikeye açık hale gelmişti². Araplar için geleceğe umutla bakmak açısından ilk önemli gelişme ise Şam’da yaşanmıştı.

27 Eylül 1918 tarihinde Şam’da ilk Arap Hükümeti kurulmuştu. Bu hükümetin başına Said el-Jaza’iri getirilmiş olmakla birlikte, 1 Ekim 1918 tarihinde General Allenby komutasındaki İngilizler ve Şerif ailesine ait birlikler Şam’a girdi. Allenby, eski Osmanlı subayı Şükrü el-Ayyubi’yi el-Jaza-iri’nin yerine atadı. Kısa bir süre sonra ise Ayyubi’nin yerine Rida el-Rikabi adlı, yine eski bir Osmanlı subayı getirildi. Emir Faysal da 4 Ekim 1918 tarihinde

Şam'a geldiğinde Rikabi'yi ilk Arap hükümetinin başbakanı olarak tanıdı³. Faysal, bu şekilde Şam'da bir Arap hükümetine kavuşmuş oluyordu. Suriye'nin siyasi hayatında ise yeni bir hareketlilik ve renklilik dönemi başlarken, Osmanlı dönemindeki gizli derneklerden bazıları da, Suriye'de siyasi parti haline gelmişti. Adem-i Merkezîyet, Suriye Birlik Partisi adını alırken, El-Fatat ise Suriye Bağımsızlık Partisi adını almış ve Suriye'nin bağımsızlığını talep etmekteydi⁴.

Bu ilk Arap hükümeti, savaşın yarattığı sıkıntılar kadar; ekonomik düzensizlik, siyasi istikrarsızlık ve dış baskılarla karşı karşıya kalacaktı. Faysal Hükümeti'nde görevli birçok kişi ise Osmanlı döneminde hizmet yapmış sivil ve asker kimselerden oluşuyordu⁵. Öte yandan, yeni kurulan orduda da birçok eski Osmanlı subayı görev almıştı. Yasin el-Haşîmi bu ordunun komutanı olarak görevlendirilirken, orduda çok sayıda Iraklı'nın yer alması, Suriye'de hoşnutsuzluk yaratmıştı⁶. Faysal ise Suriye'deki zorlukları aşmak için, Suriye'nin sosyal yapısından kaynaklanan farklılıklara karşı, eşit mesafede hareket etmek zorundaydı.

Bu zorunluluğun bir gereği olarak, Faysal bu hükümetin adalet ve eşitlik temelinde tüm Araplar için kurulan bir Arap hükümeti olduğunu açıkladı⁷. Faysal Halep'te 11 Kasım 1918 tarihinde yaptığı bir konuşmada ise, "Arapların Müslüman, Hristiyan ya da Musevi olmadan önce, hepsinin Arap olduğunu, Müslüman, Hristiyan ve Museviler arasında farklılık veya anlaşmazlık olduğunu söyleyenin gerçek Arap olmadığını" ifade etti⁸. Faysal bu konuşmasında, Arap birliğine yönelik açıklamalar yaparken, dinsel boyuttan ziyade ulusal boyuta vurguda bulunmuştu⁹. Faysal'ın İngiliz desteğini arkasına alarak Suriye'de otorite kurması ve bu otoritenin güçlenmesi ihtimali ise Fransa'yı endişelendirmekteydi.

Faysal, Şam'da bir hükümet kurduktan sonra en önemli konuşmasını Halep'te yapmıştı. Bu konuşmasından üç gün sonra Georges Picot, 14 Kasım 1918 tarihinde Beyrut'tan Fransa'ya gönderdiği bir haberde, Suriye'deki Fransız pozisyonunu korumanın tek yolunun, buraya 20.000 kişilik bir askeri birlik göndermekten

ve İngilizler'den bu ülkenin organizasyonunun Fransa'ya bırakılmasını istemekten geçtiğini bildirdi¹⁰. İngilizlere göre ise, Faysal ile taraftarları Suriye'nin kurtarılmasında önemli rol oynamış, bu nedenle özgür Suriye'nin hükümdarı olmaya hak kazanmıştı. Fransa ise, Faysal'ın İngilizlere bağlı ve Fransa'ya karşı birisi olduğuna inanmaktaydı. Dolayısıyla İngiltere'nin bu tutumu dürüst bulunmuyordu¹¹. Aslında, İngiltere ile Fransa arasındaki bu sürüşme, Faysal'ın Suriye'deki varlığından çok, bu ülkeye hangi devletin egemen olacağı konusunda düğümlenmekteydi.

İngiltere ve Fransa, Wilson'un "14 Noktası"na karşılık olarak 7 Kasım 1918'de ortak bir deklarasyon yayınlayarak, Ortadoğu ülkelerinde halkların kendi iradelerine dayanan hükümetler ve yönetimler kuracaklarını açıklamıştı. Bu deklarasyon, Araplar tarafından ise bağımsızlıklarının kabul edileceği şeklinde yorumlanmıştı¹². Faysal, işte böyle bir atmosferde, Halep'ten sonra diğer Suriye şehirlerini dolaşarak Trablus ve Beyrut'a da uğradı. Bu geziler Fransızlarda rahatsızlık uyandırırken, Araplar ise durumu farklı değerlendirmekteydi.

Yavuz Sultan Selim'in 1516-1517 seferleri sonucu Osmanlı ordularının bölgeye girişinden yaklaşık dört yüz yıl sonra, Arap Ortadoğusu'nda ilk defa bir Arap hükümeti kurulmuştu. Arap Milliyetçiliği düşüncesinin doğum yeri Şam'da kurulan bu hükümet, birçok Arap için, Arap birliği ve bağımsızlığı yolunda bir başlangıç sayılmaktaydı¹³. Faysal gezilerini tamamlayıp 20 Kasım 1918 tarihinde Şam'a döndükten hemen sonra ise, Avrupa'ya bir gezi yapmak üzere İngiltere'den davet aldı. Faysal, babasını temsilen Paris Barış Konferansı'na katılacaktı. Ortadoğu'nun kaderinin Avrupa'daki yeni diplomatik görüşmelerde çözülmeye başlayacak olması, Arapların tarihinde yeni bir sayfa açıyordu.

Paris Barış Konferansı ve Suriye

Faysal Avrupa seyahatine başlamak üzere Şam'dan ayrıldıktan sonra, 26 Kasım 1918'de Marsilya'ya vardı. Burada Fransızların tereddütlü ve soğuk davranışlarıyla karşılaştıktan sonra, 7 Aralık'ta Paris'e geçen ve bazı temaslarda bulunan Faysal, 10 Aralık 1918 tarihinde ise Londra'ya vardı. Burada da 7 Ocak 1919 tarihine kadar bazı temaslarda bulunduktan sonra, Paris Barış Konferansı'na katılmak üzere tekrar Paris'e geldi.

Faysal'ın İngiltere'de yaptığı görüşmelerin esasları tam olarak bilinmemekle birlikte, İngilizler Faysal'a, Suriye'de Fransız kontrolünü kabul etmesini tavsiye etmişlerdi. İngiltere'de bulunduğu süre zarfında Faysal, bazı Yahudi temsilcileriyle de görüşmelerde bulunmuştu¹⁴. Fransa'nın Suriye konusundaki hassasiyeti Faysal tarafından açık olarak anlaşılırken, İngiltere ve Faysal üzerinde büyük bir baskı kuran Fransa, bir Akdeniz gücü olarak kalmaya ve Ortadoğu'daki çıkarlarını korumaya kararlıydı. Doğu Akdeniz bölgesinin tümünün İngiliz kontrolüne bırakılmayacağına ısrar eden Fransa, Sykes-Picot Anlaşması'ndaki şartlara göre, Suriye ve Lübnan'ın kendi payına düştüğünü ısrarla savunmaktaydı¹⁵. Fransa'nın bu katı tutumu Faysal'ın işini zorlaştırmaktaydı. Bu nedenle, Paris Barış Konferansında sergileyeceği siyasi performans, kendisi açısından son derece önemli olacaktı.

Faysal'ın Paris Barış Konferansı'ndaki Çabaları ve Suriye

Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919'da toplandı. Birinci Dünya Savaşı sonrası barış antlaşmalarını hazırlamak amacıyla toplanan bu konferansta İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Japonya ve İtalya'nın büyük bir siyasi ağırlığı vardı. Bu devletlerin temsilcilerinden oluşan kurul, kararların alınmasında belirleyici bir rol oynadı. Bu kurul içerisinde özellikle İngiltere ve Fransa, en etkili iki devlet konumundaydı¹⁶.

Faysal Ocak 1919'da Paris'e vardığında, Barış Konferansı için üç önemli sorunla karşılaştı: 1. İngiltere'nin Irak ve Filistin'deki

emperyal istekleri, 2. Fransa'nın Suriye'ye yönelik emperyal istekleri, 3. Siyonistlerin Filistin'e yönelik çıkar beklentileri¹⁷.

Paris Barış Konferansı'nın bazı bölümlerine katılan Faysal, Konferansa iki ayrı memorandum sundu. Özellikle 29 Ocak 1919 tarihinde sunduğu memorandumda, Iskenderun-Diyarbakır hatından Hint Okyanusu'na kadar olan bölgedeki Arapça konuşan insanların bağımsızlıklarının, kurulacak Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında tanınmasını istedi¹⁸. Suriye konusu 13 Şubat 1919 tarihinde bir kez daha tartışıldı. Suriye'yi temsilen görüşmeye katılanlar, Lübnan'ı da içerecek şekilde, Suriye'de yaşayan insanlara arzularını ifade etme olanağının verilmesini önerdiler¹⁹. Suriye'nin geleceği konusunda İngiltere ve Fransa'nın karşısında, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson ve kurulacak olan Milletler Cemiyeti ise yeni bir sayfa açıyordu.

Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919'da yapılan toplantısında, Milletler Cemiyeti'nin kurulması ve bu örgütün sözleşmesinin hazırlanması kararlaştırılmıştı. Hazırlanan sözleşme 28 Nisan 1919 tarihinde konferansın Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Sözleşme'nin (22.madde) bir maddesine göre, "Savaştan sonra, bağımsızlığına kavuşan ve kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların oturduğu ülkelere, kendi kendilerini yönetmeye yetenekli olacakları zamana kadar, Cemiyet adına yönetimlerine bir mandater seçilebilecekti"²⁰. Öte yandan, Araplarla Fransızlar arasında savaş çıkabileceği endişesi Amerikan Başkanı Wilson'u harekete geçirmişti. Wilson, halkın isteklerini saptamak üzere, Ortadoğu'ya bir komisyon göndermek önerisini ortaya atınca, bu durum İngiltere ve Fransa'yı şaşkınlığa sürükledi. Wilson, doğal olarak Suriyelilerin kendi hükümet ve kaderlerini seçme hakkını desteklemekten yanaydı. Faysal'ın bir uzlaşma konusunda işbirliğine hazır olması da, Wilson'u olumlu yönde etkilemişti. Amerikan delegeleri Henry King ile Charles Crane, bu konuda görevlendirildiler²¹. Bu durum, Suriyeliler açısından 1919 yılının en önemli ve umutlu gelişmesiydi. İngiltere ve Fransa karşısında umduğunu bulamayan Faysal ise Nisan 1919'da Suriye'ye geri döndü.

King-Crane Komisyonu Raporu ve Suriye

Mısır'ı kendi egemenliği altına aldığını daha önce ilan etmiş olan İngiltere, bu durumu Amerika'ya da kabul ettirerek, Mısır'ı Barış Konferansı'nda tartışma konusu olmaktan çıkarmayı başarmıştı. Öte yandan, İngiltere'nin Arabistan'daki siyasi üstünlüğü görüşülmediği gibi, Filistin konusunda da İngiltere ve Fransa arasında İngilizlerin lehine bir uzlaşmaya varılmıştı. Bu nedenle komisyonun gündemindeki tek tartışmalı konu Suriye olacaktı²². Bu gelişmelerin ışığında King-Crane Komisyonu, altı hafta süreyle özellikle Suriye'de, kapsamlı görüşmelerde bulunmak üzere 10 Haziran 1919 tarihinde bölgeye geldi.

Komisyonun gittiği yerlerde kimin ifade verip vermeyeceğine genellikle İngiliz subayları karar verdiği için, Fransızlar bundan rahatsızlık duymaktaydı²³. Komisyon, toplumun değişik kesimlerinden kişilerle görüştüğü gibi, Suriyeliler 3 Temmuz 1919'da komisyona bir rapor da sundular. Bu raporda, Suriye'nin "doğal sınırları" içinde bağımsızlığı savunulmuştu²⁴. Amerikan Komisyonu, 42 gün bölgede kaldıktan sonra Paris'e döndü ve hazırladığı raporu Paris'teki Amerikan delegasyonuna sundu.

28 Ağustos 1919'da sunulan bu rapor Suriye halkının görüşlerini de yansıtıyordu. Komisyon; Suriye, Irak ve Filistin için manda sistemini savunmakla birlikte, bunun sınırlı bir dönemi kapsamasını, koşullar el verdiğinde bunların kısa zamanda bağımsızlıklarına kavuşturulacaklarının belirtilmesi gerektiğini savunmuştu.²⁵ King-Crane Komisyonu, bu önerilerine ilave olarak Amerikan manda idaresini, milli-demokratik bir hükümetin kurulmasını ve Faysal'ın kral olmasını da önermişti. Ayrıca, Fransız manda idaresinin bir çatışmaya neden olabileceği de belirtilmişti²⁶. Komisyonun hazırladığı raporun resmi bir fonksiyonu bulunmadığı gibi, dikkate de alınmadı. Kamuoyundan üç yıl gizlenen bu rapor, ancak 1922 yılında açıklandı. Fransa ile İngiltere arasındaki gerilimi arttıran bu rapor, aynı zamanda Arap dünyasında da gerçekçi olmayan beklentiler yaratmıştı²⁷. Bu gelişmeler karşısında Suriye'nin geleceği, bir kez daha İngiltere ve Fransa'nın tutumuna bağlı hale gelmiştir.

San Remo Konferansı ve Ortadoğu'da Manda İdaresi “Suriye Genel Kongresi” ve Faysal'ın Avrupa'da Yeni Uzlaşma Çabaları

Osmanlı ordusunun Şam'ı terk etmesinden sonra, geçen bir yıllık süre içinde ortaya çıkan siyasi manzarayı David Fromkin şu şekilde açıklamaktadır:

“Osmanlı Arapları, politik ilgileri açısından coğrafi çizgilerle bölünmüşlerdi. Kudüs gibi yerlerden olanlar, Filistin'de Siyonizm'e karşı çıkıyorlardı; Bağdat'tan olanlar, Mezopotamya'da İngiliz varlığından yakınmaktaydılar; Suriyeliler, Fransızları kıyılarından ve Lübnan'dan atmak istiyorlardı. Bu arada geleneksel Osmanlı yanlısı ve Faysal karşıtı olan iktidardaki aileler, politik tutkularının peşindeki genç militanlara karşı birleşmişlerdi. Politik partilerin görüşmelerinin ve yeniden doğan gizli cemiyetlerin ardında karmaşık aile yapıları ve yerel çatışmalar bulunmaktaydı. Bu karışık ortam içinde Faysal'ın durumu, General Allenby'nin ordularıyla temsil edilen İngiliz desteği ve Faysal nedeniyle İngiltere'nin, Fransa'nın sömürgeci planlarına karşı çıkacağına olan ortak Arap inancıyla daha da güçlenmiş sayılırdı”²⁸.

Böyle bir siyasi tablo karşısında Faysal, kendi yönetimini kurduğu ilk andan itibaren muhaliflerini etkisiz hale getirmek ve halkı etrafında toplamak için çaba sarf etmekteydi. Bu amaçla, Hama ve Şam'ın geleneksel ailelerine mensup kimseleri yüksek idari ve hukuki görevlere atarken, taraftarlarını geniş bir koalisyondan ibaret hale getirmektedir. Bu koalisyon, entelektüellerden, Osmanlı döneminde de görev yapmış Suriyeli ve Iraklı subaylar ile seçkinlerden oluşmaktaydı²⁹. Faysal'ın Suriye'de ortaya çıkardığı bu iktidar bloku, kısa bir süre sonra ise önemli bir sınavla karşılaşmıştı.

Suriye Genel Kongresi'nin Muhammed Raşid Rıza'nın Başkanlığında 3 Ocak 1919 tarihinde toplanması, Suriye'deki çeşitli grupların birbirine olan bağlılığını test etmek açısından önemliydi. Suriye'nin savaş boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kal-

miş geleneksel güçlü aileleri, Faysal'a ve militan Arap politik gruplarına karşı olmalarına rağmen, Şam'dan ve diğer önemli iç kentler olan Humus, Hama ve Halep'ten kongreye temsilci seçilmişlerdi. Buna karşın radikal milliyetçi gruplar ise, Suriye Genel Kongresi'ni, kısmen bazı muhafazakâr gruplarla anlaşmalar yaparak ele geçirmişti³⁰. Böyle bir gelişme ise Suriye Genel Kongresi'nde bazı ayrılmalara ve yeni siyasi kombinasyonların ortaya çıkmasına neden oldu.

Abdurrahman el-Azm ve Muhammed Fevzi el-Azm adlı iki muhafazakar, kongrede milliyetçilerin egemen olması nedeniyle çekildiler. Bu arada Faysal'ı destekleyen Arap milliyetçileri ise, kendi aralarında gruplaşmaya başlamışlardı. Aşırı milliyetçiler, Faysal'ı Arap birliği konusunda yeteri kadar gayretli görmüyorlardı. Öte yandan, eski kuşak muhafazakar seçkinler ise Faysal'ı ve milliyetçileri, Fransa ile bir çatışmaya gitmesi ve siyasal durumun daha da istikrarsız ve tehlikeli hale gelmesi olasılığından dolayı tehlikeli görüyorlardı. Bunlar, bağımsızlık genç kuşağın eline geçeceğine, ulusal bağımsızlıktan vazgeçip Avrupa idaresini bile tercih edebilirlerdi³¹.

Milliyetçilerin egemen hale geldiği Suriye Genel Kongresi, 6 Haziran 1919 tarihinde Faysal'ın çağrısı üzerine toplandı. Kongre bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail'in bulunduğu toprakları içeren, tam bağımsız "Büyük Suriye"nin kurulması yönünde bir karar aldı³². Böyle bir karar ise, Faysal'ın bir kez daha Suriye'den ayrılıp Avrupa'ya giderek, İngiltere ve Fransa nezdinde girişimlerde bulunmasını gerektirmektedir.

Faysal 18 Eylül 1919'da Londra'ya vardığı zaman, olumsuz bir siyasi sürprizle karşılaşmıştı. İngiltere ve Fransa, 13 Eylül 1919 tarihinde bir anlaşma imzalamıştı. İngiliz Hükümeti, yapılan anlaşma gereği Suriye'deki İngiliz askerlerinin Kasım ayında geri çekilmeye başlayacağını, Fransızlarla Faysal'ın Suriye'deki durumu kendi aralarında çözmelerinin gerekeceğini Faysal'a bildirdi. İngilizlere göre, Fransa'ya ve Araplara olan taahhütler böylece yerine getirilmiş oluyordu³³. Bu durum gerçeği yansıtmazken, Faysal Fransızlar karşısında tek başına bırakılmış oluyordu.

Faysal, 21 Eylül ve 9 Ekim 1919 tarihlerinde Loyd George'a yazdığı iki ayrı mektupta, bu anlaşmanın iptal edilmesini ya da uygulamanın ertelenmesini istedi³⁴. Faysal Avrupa'da böylesi zor anlar yaşarken, Suriye'de 9 Kasım 1919 tarihinde yaklaşık 15.000-20.000 kişilik bir topluluk, Faysal'ın ikametgâhı önünde gösteri yaparak "savaş" çağrıları yapmaktaydı³⁵. Yapılan itirazlara ve protestolara rağmen, 26 Kasım 1919 tarihinde Şam'da başlayan İngiliz çekilmesi, Aralık ayının ilk haftasında tamamlanmıştı.

İngilizlerin 1919 yılının sonuna doğru Suriye'yi boşaltması sonucu, Fransa ile İngiltere arasındaki siyasi gerginlik yumuşamış oluyordu. Faysal'ın statüsü ve geleceği ise, çözülmemiş bir sorun olarak devam etmekteydi. İngilizlerin Suriye'den ayrılması, aynı zamanda Şam'daki Arap hükümetinin ekonomik ve siyasi pozisyonunu sarsıntıya uğratarak, hükümetin üstesinden gelemeyeceği bir kriz ortaya çıkarmıştı³⁶. İngiltere ve Fransa ile görüşmelerde bulunmak üzere, 1919 yılının büyük bir bölümünü Avrupa'da geçiren Faysal, Suriye'deki iktidarı başkalarına bırakmış olduğu gibi, arkasındaki İngiliz desteğini kaybedince Fransa karşındaki pazarlık gücü de zayıflamıştı.

Ortaya çıkan yeni siyasi durumu değerlendirmek isteyen Fransa Başbakanı Clemenceau, kendisine yardımcı olması halinde Faysal'ın Suriye kralı olmasına izin vermek taraftarıydı. Fransa'nın ortaya koyduğu şart şu şekildeydi: Fransa Lübnan'a egemen olacak; Suriye bağımsız olmasına karşın, bir Fransız himaye devleti olacaktı. Fransa'nın bu şartları, Faysal'ı karar vermesi son derece güç bir ikilemele karşı karşıya bırakmıştı. Faysal'ın Suriye'deki militan Arap taraftarları, Fransa Suriye'ye egemen olmadığı takdirde, Faysal'ın egemenliğini desteklemek kararındaydı. Fransa ise Suriye'ye egemen olduğu takdirde, Faysal'ın Suriye'deki egemenliğini desteklemek istiyordu³⁷. Faysal, bu ikilemi aşmak için bir orta yol bulmak zorundaydı. Bu amaç için iki aşamalı bir plan geliştirdi. Önce Fransa ile anlaşmak, daha sonra ise bu anlaşmayı Suriye'deki militan Araplara kabul ettirmek.

Fransa Cumhurbaşkanı olmak isteyen; ama muhaliflerinin Suriye karşısında yeteri kadar güçlü davranmadığını iddia etmeleri-

ni istemeyen Clemenceau ile Faysal, Ocak 1920 başlarında gizli bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre; Faysal'ın Arap devletinin bağımsızlığına izin verilecek; ama yanında sadece Fransız danışmanları bulunacaktı. Bu anlaşma gerçekte, Fransa'nın Suriye'de gevşek bir Fransız manda idaresi kurmasını hedefliyordu³⁸.

Faysal, 14 Ocak 1920'de Avrupa'dan Suriye'ye döndüğünde, kendisine karşı büyük bir muhalefet hareketinin başlamış olduğunu gördü. Suriye Genel Kongresi'nin Ocak ayı içinde yaptığı bir toplantıda, Fransa ile yapılan gizli anlaşmayı kabul etmeme yönünde bir karar alması, Arap milliyetçilerinin Fransa'ya yönelik olumsuz tutumunu bir kez daha açıkça ortaya koymuştu³⁹. Suriye'deki militan milliyetçileri Fransa ile yapılan anlaşma konusunda ikna edemeyeceğini anlayan Faysal, milliyetçi talepler doğrultusunda hareket edecek şekilde, bir politika değişikliğini tercih etmek zorunda kaldı. Faysal'n bu politika değişikliğinde esas olan, zaman kazanmak ve Suriye'deki tek yerli güce yanaşmaya çalışmaktı. Faysal'ın desteğini kazanmak istediği bu yerli güç eski düşmanları; savaşta Faysal'a karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemiş olan, Şam'ın ve iç kentlerin geleneksel aileleriydi. Faysal, bu geleneksel ailelerin desteğini arkasına almak suretiyle, Fransa ile varılan uzlaşmayı sağlama almak istiyordu⁴⁰. Suriye'de kendisini destekleyecek siyasi gücü kısa sürede oluşturduğuna inanan Faysal, dikkatini bir kez daha toplanacak olan Suriye Genel Kongresi'ne çevirdi.

Suriye Genel Kongresi 8 Mart 1920 tarihinde Şam'da toplandı. Kongre; Suriye'nin, Lübnan ve Filistin'i de kapsamak üzere "doğal sınırları" içinde ve Faysal'ın meşruti krallığı idaresinde tamamen bağımsız olduğu yönünde bir karar aldı. Bu gelişmeler esnasında Filistin'deki bir Arap heyeti de, İngilizler'e bağımsız Suriye'nin bir parçası olmak istediklerini bildirmişlerdi. Bir grup Iraklı ise Faysal'ın kardeşi Abdullah'ın krallığı altında, Bağdat ile Basra'nın bağımsızlığını ilan etmek üzere toplandı⁴¹.

Suriye'nin bağımsızlığını ve Faysal'ın krallığını kabul eden Suriye Genel Kongresi, Suriye için bir de anayasa kabul etmişti. 1920 Anayasası, sınırlı bir monarşiye olanak sağlamaktaydı. Suri-

ye bölünmez bir bütün olarak belirtilirken, sınırları kesin olarak tanımlanmamıştı. Suriye'deki hükümetin bir Arap hükümeti olduğu anayasada yer alırken, düşünce ve inanç özgürlüğünün kabul edildiği, monarşinin Haşimi ailesine ait olduğu ve Faysal'ın ilk kral olduğu da belirtilmişti⁴². Suriye Genel Kongresi'nin aldığı kararlar, Faysal'ın Suriye'deki konumunu güçlendirmekle birlikte, onu özellikle Fransa karşısında zor durumda bırakmaktaydı. Suriye'nin bağımsızlığı yönündeki karar, Fransa tarafından kabul edilemez bir durumdu. Faysal bu durumun bilincinde olmakla birlikte, asıl ağırlığını Suriye'deki konumunu güçlendirmeye verdi.

Faysal, Suriye'deki konumunu ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmek için dinî toleransa başvurdu. Faysal'ın 8 Mart 1920'de kral seçilmesinden sonra kurulan kabine ile, 3 Mayıs 1920 tarihinde kurulan ikinci kabinede yer alan üyelerin dörtte biri Hristiyan'dı. Hristiyanlara yönelik bu politikanın, tarihsel ve ekonomik nedenleri de bulunmaktaydı. Faysal'ı destekleyen Hristiyanlardan bazıları, Arap ulusal hareketinde de aktif rol oynamıştı. Birçok Hristiyan ve Yahudi, aynı zamanda ülkenin ekonomik hayatında da önemli role sahipti. Bu durumun bir gereği olarak, Şam'da 12 Ocak 1919'da oluşturulmuş olan Belediye Konseyi'nin on iki üyesinden biri Yahudi, ikisi ise Hristiyan'dı. 89 üyeli Suriye Genel Kongresi'nin yüzde onu ise yine Hristiyan'dı⁴³.

İngiltere ve Fransa, Suriye Genel Kongresi'nin aldığı kararlar karşısında endişeye kapılıp Faysal'ı uyarmak zorunda kaldılar. Öte yandan Suriyeli milliyetçilerin Fransa'ya karşı, İngiliz desteği duymalarına rağmen bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve İngiltere'nin Mezopotamya üzerindeki iddialarına karşı çıkması, İngiltere'yi Fransa'ya daha fazla yakınlaştırmış ve iki Avrupalı devletin Ortadoğu'da yeniden birlikte hareket etmesine olanak sağlamıştı⁴⁴. İngiltere ile Fransa arasındaki bu yeni yakınlaşmanın özelde Suriye, genelde Araplar aleyhindeki somut siyasi sonucu ise, San Remo Konferansı'nda ortaya çıkacaktır.

San Remo Konferansı ve Ortadoğu

Fransa'da Cumhurbaşkanlığına seçilemeyen Clemenceau, 17 Ocak 1920'de politikadan çekilince yerine Başbakan olan Alexandre Millerand, ne Suriye'ye bağımsızlık, ne de Faysal'a tahtını vermek gereğini duymuyordu⁴⁵. Bu nedenle, San Remo Konferansı'ndan bir ay önce, yani 8 Mart 1920'de, Araplar tarafından merkezi Şam olmak üzere Lübnan ve Filistin'i de içeren bir Suriye Krallığı'nın kurulmuş olması 24 Nisan 1920 tarihindeki San Remo Konferansı'nda kabul edilmedi. Musul dahil olmak üzere Irak ve Filistin İngiliz idaresine, Suriye ve Lübnan ise Fransız idaresi altına bırakıldı. İngiltere, Musul petrolerinden Fransa'ya pay vermeyi, bu devlet de Suriye'den petrol boru hattının geçmesini kabul etti⁴⁶.

Böylece, Fransa'nın 1798 yılındaki Mısır seferinden bu yana, dünya politikasında var olan problemlili ve gerilimli Ortadoğu'daki siyasi sorun, savaş sonrası yapılan anlaşmalarla çözüme kavuşturulmuş oluyordu. İngiltere ve Fransa savaş esnasında ve sonrasında, Ortadoğu'daki eski siyasi düzeni bir daha geri dönülemez bir şekilde yıkmış oluyordular. İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da yarattığı değişiklikler o kadar büyük ve derindi ki, bunların kabul edilebilmesi ve yerleşebilmesi için zamana ihtiyaç duyulacaktır⁴⁷. Ortadoğu'nun tarihinde yüzyıllar sonra yaşanan bu siyasi kırılma, aslında onun tarihsel ve siyasi gerçeğine aykırı düşen bir durumdu.

Ortadoğu'nun son 14 yüzyıllık tarihinde esas olan, bütünlüktür. Bu süreçte Ortadoğu kesintiye, Haçlılar ve Moğolların saldırısıyla iki defa yaşamıştı. Birinci Dünya Savaşı'na kadar (1882 yılında Urabi Paşa ayaklanmasını bahane ederek İngiltere'nin Mısır'ı işgali hariç olmak üzere) Ortadoğu'daki bütünlüğü tam anlamda sekteye uğratacak önemli bir süreç yaşanmamıştı. Sykes-Picot Anlaşması'ndaki kararların San Remo Konferansı'nda kabul edilmesi ve daha sonra uygulanması sonucu aynı dili konuşan, aynı ulusun bireyleri durumunda bulunan ve birbirinden coğrafi engellerle ayrılmayan topraklarda yaşayan Araplar, büyük devletler tarafından konferans masalarında çizilen yapay sınırlarla parça-

lanmışlardır⁴⁸. Oysa, Suriye ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgedeki birçok noktasında gümrük duvarları ve pasaport engeli olmaksızın, malların ve insanların serbest dolaşımı gerçekleştirilmişti. Suriye, hinterlandından koparılmak suretiyle adeta "kol-suz gövde" durumuna getirilmiştir⁴⁹.

Tarihte "Büyük Suriye" olarak bilinen; Ürdün, Lübnan ve Filistin topraklarını da kapsayan geniş coğrafi birimin (Bilad al-Şam veya kısaca al-Şam) küçük devletlere bölünmesi süreci bu şekilde tamamlanırken, Arap dünyasındaki pekçok politik ilkelerin ve entelektüel akımların merkezi durumuna gelmiş olan Suriye, yeni bir dönemle karşı karşıya kalıyordu.

Suriye'de Faysal İdaresi'nin Yıkılması ve Fransa

Fransa, Şam'da kurulan Arap Hükümeti'nin diğer Arap ülkelelerinde de birlik ve bağımsızlık yönünde Arap bilincini etkileyeceği ve bunun sonuçlarının aynı zamanda Kuzey Afrika'daki Fransız çıkarlarına da olumsuz yönde yansıyabileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle Faysal'ı Şam'dan çıkarmak ve Suriye'yi resmen işgal etmek Fransa açısından kaçınılmazdı⁵⁰.

Bu durumun bir gereği olarak, San Remo Konferansı'ndan kısa bir süre sonra Fransa, bölgedeki askeri sorumlusu General Gouraud'dan, Fransa'nın Suriye'deki askeri varlığını arttırmasını istedi⁵¹. Aslında, Suriye'de Fransızlara karşı çok sayıda isyan meydana gelmişti. Bu isyanlardan birbiriyle bağlantılı ve büyük olan iki tanesi Suriye'nin kuzeyi ile batısında meydana gelirken, Türkiye'den de destek görmüştü⁵².

Türkiye ile Suriye arasında savaştan sonraki ilk ilişki, Şam'da bir Arap Hükümeti kurulduktan sonra başlamıştı. Şam'da Arap Hükümeti kurulduktan hemen sonra, İstanbul'da bir temsilci bulundurulması kararlaştırılmıştı. Osmanlı ordusunda görev yapmış eski bir subay olan Rüşdü el-Safadi ilk temsilci olarak atanırken; görevi, Osmanlı ordusunda daha önce görev yapmış askerlerin ve Arap göçmenlerin Suriye'ye dönmesini organize etmektir. İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'daki temsilcileri ise, Şam'daki Arap Hükümeti'nin İstanbul'daki bu temsilcililiğinin statüsünü sorgular-

ken, bunun diplomatik bir misyona dönüşmesi olasılığından da kuşkulandı⁵³. Bu konuda ortalıkta dolaşan bazı söylentiler, olayın başka boyutlarını da gündeme getirmişti.

Suriye'deki milliyetçilerle Türkler arasında, 1919 yılının ilk aylarında bir ittifakın sağlandığı yönünde söylentiler ortalıkta dolmaktaydı. Bir süre sonra da Faysal ve Mustafa Kemal arasında bir anlaşmanın yapıldığı bilgisi İngilizlere ulaşmıştı. İngilizler bunun gerçek olmadığına, Türkler ya da Ermeniler tarafından ortaya atılmış maksatlı bir yanlış bilgi olduğuna karar vermişlerdi. 1919 yılının son aylarına doğru ise İngiliz yetkililer, Halep'teki nüfusun önemli bir bölümünün, Şam'dakilerin ise bir bölümünün Türk taraftarı olduğunu rapor etmişlerdi⁵⁴. Suriye'deki kamuoyunun bir bölümü Türklerle işbirliğinden yanaydı. Suriyeliler, Fransızlara karşı yapılan isyanlarda Türklerin destek sağladığına ve ortak düşmana karşı savaştıklarına inanıyordu. Mustafa Kemal imzalı, Suriyelilere hitap eden bir bildiri ise Halep'te 9 Ekim 1919 tarihinde dağıtılmıştı. Bunu başka bildiriler de takip etti. Bu bildirilerde özetle, Türklerle Arapların ortak hareket etmesi çağrılarında bulunuluyordu⁵⁵. Türkiye ile Suriye arasındaki yakınlaşmayı tehlikeli bulan Fransa ise hemen harekete geçmek gereğini duydu.

François Georges-Picot 1919 sonlarında Anadolu'ya gelerek, Mustafa Kemal Paşa'yla şahsi bir görüşme yaptı. Bu görüşmeden sonra Fransa'nın Anadolu'dan çekileceği ve Suriye'deki durumunu sağlamlaştırmaya hazırlandığı belli olmuştu⁵⁶. Fransa'nın bu girişimini Suriyelilerin karşı girişi takip etti. Said Haydar ve Abdülkadir el-Muzaffer adlı iki temsilci, Ocak 1920'de Suriye'den Türkiye'ye geldi. Batılılara karşı Suriye ile Türkiye'nin ortak bir cephe kurmasını sağlamaya çalıştılar. İstanbul'daki hükümetle olduğu gibi, Konya'da Mustafa Kemal yanlılarıyla (muhtemelen Mustafa Kemal'in kendisiyle de) görüşen iki delege, Avrupa'ya ve özellikle de ortak düşman Fransa'ya karşı işbirliği imkanlarını tartıştılar. Avusturya-Macaristan modeline uygun bir Türk-Arap birliğinin geleceği de bu toplantıda görüşülmüştü⁵⁷.

Mustafa Kemal, San Remo Konferansı'nın toplandığı esnada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 24 Nisan 1920'de yaptığı bir

konuşmada bu konuda özetle şunları söylemiştir: "... Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye'de İngiliz, Fransızların tarzı idaresine hedef olduktan sonra ehli İslam büyük bir hataya düştüklerini takdir ettiler... Bir kısmı daha ileriye gittiler. Bize hiçbir şekil ve surette istiklalin lüzumu yoktur; biz halifemiz ve padişahımıza bağlı olarak Osmanlı camiası dahilinde bulunacağız dediler. Suriye'de böyle çeşitli akımlar mevcut idi... Emir Faysal dahi özel temsilcilerini bizimle temasa getirdi... Herhalde Suriyeliler herhangi bir yabancı devlet ile münasebetinin, kendileri için sonuçta esaret olacağına kani oldular. Bundan dolayı bize yöneldiler... Bizim kendi sınırlarımız dahilinde bağımsız olduğumuz gibi, Suriyeliler de sınırları dahilinde ve milli egemenlik esasına bağlı olmak üzere serbest ve bağımsız olabilirler... Federatif yahut konfederatif denilen şekillerden birisiyle irtibat sağlayabiliriz... Emir Faysal, milletin bu arzusu karşısında kendi emellerinin sarsılmakta olduğuna vakıf oldu ve müracaatları bunun üzerine oldu... Milli sınırlarımızın güney cephesindeki hareketi nazarı dikkatten geçirecek olursak, bu fiiliyatın maddi sonucunu görebiliriz..."⁵⁸.

Fransız ordusu, 1920 yılının başlarında Suriye'nin kuzeyinde Faysalcı kamptaki aşırılık yanlısı kişilerle, Mustafa Kemal'in yönettiği Türk milliyetçileri arasındaki gelişen işbirliğinin kendisini tehdit etmeye devam ettiğine inanırken⁵⁹, Şam'daki hükümetin Savaş Başkanı Yusuf el-Azma ise Mayıs 1920'de Türkiye-Suriye sınırına giderek, Kemalistlerle askeri işbirliği imkânlarını görüştü. Bunun bir sonucu olarak; Suriye'deki hükümet, Fransızlara Rayag-Halep demiryolunu kullandırtmayarak, Fransızların Kilikya Bölgesi'ne asker ve cephane göndermesini engelledi⁶⁰. Bu gelişme karşısında Fransa, bir kez daha Mustafa Kemal ile görüşmek ve anlaşma yapmak gereğini duydu.

Fransa'nın Suriye'deki siyasi temsilcisi Robert de Caix başkanlığında bir heyet, Mustafa Kemal'le görüşmek üzere 20 Mayıs 1920'de Ankara'ya gitti. Caix, 30 Mayıs 1920 tarihinde geçici bir ateşkes sağladı. İngilizlerle de anlaşılan Fransa, Suriye'ye karşı askeri eyleme geçmeye hazırı⁶¹. Faysal, Türkiye ile Fransa arasındaki anlaşmanın, Fransa'nın Suriye'de konuşlu bulunan birliklerini güçlendirmesinde Fransa'ya kolaylık sağlayacağına inandığı

için, Türk-Fransız işbirliğini engellemek amacıyla 15 Haziran 1920'de Halep'e gitti. Bu konuda çaba sarf etmesine rağmen başarı sağlayamayınca, 20 Haziran 1920'de tekrar Şam'a döndü⁶². Faysal açısından, Suriye'deki iktidarının yıkılması konusunda kaçınılmaz sonun başlangıç noktasına gelinmişti.

Suriye'nin Türkiye'den sağlamaya çalıştığı desteği kesmeyi başaran Fransa, İngiltere'nin desteğini de yanına alarak Temmuz 1920 başlarında bölgedeki askeri birliklerini güçlendirmeye başladı. Bu arada Fransız General Gouraud, Faysal'a 14 Temmuz 1920'de bir ultimatoma gönderdi. Bu ultimatoma özetle, Faysal'a ait ordunun dağıtılması, Fransız manda idaresinin kabul edilmesi, Fransa'ya karşı suçlu olan kimselerin cezalandırılması isteniyordu. Gouraud, 18 Temmuz 1920 tarihine kadar bu koşulların prensipte kabul edilmesi, 31 Temmuz'a kadar da yürürlüğe girmesi için süre tanıdı. Bu isteklerin kabul edilmemesi durumunda ise, Fransız hükümetinin uygun önlemlerin alınması konusunda serbest hareket edeceğini de bildirdi⁶³.

Bu arada Fransız Başbakanı Millerand, Yüksek Komiser General Gouraud'u, "bize karşı temelde düşman olan rejimle uzlaşmaya gitmememiz gerekir"⁶⁴ diye uyarmıştı. Millerand, Şam'daki Şerif Ailesi'ne ait rejimi ortadan kaldırmaya niyetli olduğu için, siyasi bir çözüm yerine radikal bir askeri çözümden yanaydı. Bu açıdan bakıldığında 14 Temmuz 1920 tarihli Fransız ultimatoma, Fransa'yı istediği sona yaklaştıracak bir taktik hareketti. Bu nedenle, Faysal ultimatoma kabul etse bile, durumda bir değişiklik olmayacaktı⁶⁵.

Faysal'ın durumu trajikti ve ikilemlerle doluydu. Kendisi ve bakanlarından bazıları, İngiltere'ye danışıldıktan sonra Fransa'nın verdiği ultimatoma kabulünden yanaydı. Suriye Genel Kongresi'ndeki aşırı uçlar ise farklı düşüncedeydi. Bu nedenle Suriye Genel Kongresi 19 Temmuz'da hükümeti tehdit etti. Faysal ise hükümete danışmaksızın, General Gouraud'a 20 Temmuz'da haber göndererek ultimatoma kabul ettiğini bildirdi⁶⁶. Faysal'ın ultimatoma kabul haberi Şam'da duyulduktan hemen sonra ise, büyük gösteriler ve protestolar başladı.

Faysal, Suriye’de zor anlar yaşamak pahasına Fransız isteklerini kabul etmesine rağmen General Gouraud, Faysal’a 14 Temmuz tarihli ulti-matomun bu koşulların sadece kabul edilmesini değil, bunların uygulanmasını da içerdığını hatırlattı. Gouraud 20 Temmuz tarihine kadar gerekli adımların atıldığına dair bilgilendirilmediği takdirde, Fransız birliklerinin 21 Temmuz sabahı harekete geçeceğini de bildirdi. Fransız birlikleri harekete geçtikten sonra ise Faysal’ın gerekli adımların atılması konusunda emir verdiği haberi, General Gourad’a ulaştı. Gouraud ise haberin zamanında gelmediğini, bu nedenle Fransız birliklerini durdurmayacağını bildirdi. Bu arada, bir Hristiyan katliamından çekinildiği için, Fransız askerlerinin Şam’a doğru ilerlemesi durduruldu⁶⁷.

General Gouraud, Faysal’a 23 Temmuz’a kadar uygulanmak üzere yeni koşullar sundu. Şam’daki Hükümet bu koşulları kabul ettiğini bildirmekle birlikte, 22 Temmuz’da Şerif ordusuna ait bazı birliklerin Fransız askerine saldırması üzerine, Fransız askerleri 23 Temmuz’da karşı saldırıya geçti. General Gouraud, Fransız birliklerinin Şam’a doğru hareket etmesi emrini verince, uçak desteğine sahip Fransız birlikleri 25 Temmuz 1920’de Şam’a girdi. General Gouraud, Faysal’ın 48 saat içinde Suriye’yi terk etmesini isteyince, Faysal 28 Temmuz’da Şam’dan ayrılmak zorunda kaldı⁶⁸.

Kapsamlı bir dünya politikası görüşünden ve siyasal tecrübeden yoksun Suriye’deki milliyetçi liderler, bu durumun ortaya çıkmasında büyük rol oynadılar. Bazıları aşırı olmak kadar, esnek bir siyasal çizgi izlemeyi zayıflığın göstergesi olarak değerlendirmişti. Faysal ise siyasal ve idari tecrübeden ziyade, askeri tecrübeye (!) sahipti. Görüşlerinde tutarlı olmayan Faysal, ulusal gücün yokluğundan ötürü yabancı mandasını kaçınılmaz görürken; bunu açıkça ifade edememişti. Milliyetçi liderler, Fransa’ya karşı yardımına ihtiyaç duydukları için İngiltere’ye karşı açık bir şekilde muhalefet etmekten sakınmışlardı. Oysa gerçekçi bir şekilde hareket etselerdi, İngiltere’nin Arapların bağımsızlığı uğruna Fransa ile çatışmaya girmeyeceğini görebileceklerdi⁶⁹. Suriye’de sonuçta herkes İngiltere’yi suçladı. Fransızlar, Faysal’ı başa getir-

diği için; Araplar ise, Faysal'ın yerinden indirilmesine ve Suriye'nin işgaline göz yumduğu için İngiltere'yi suçlamaktaydılar⁷⁰. Suriye'deki kısa ömürlü Arap Krallığı'nın yıkılması, San Remo Konferansı kararları gereği, Suriye'yi Fransız manda idaresi altına soktu. Buradaki Fransız idaresi yaklaşık 25 yıl sürecek olmakla birlikte, Suriye'nin siyasi ve toplumsal yapısında derin izler bırakacaktır. Bağımsızlık yerine, 1920 yılında yaşanan başarısız siyasi tecrübeyi, Suriye ve Arap dünyasının "Balkanlaşması" izledi. Ayrı birimler, siyasi ve idari sistemler kurulduğu gibi, manda yönetimine karşı direniş de başladı⁷¹.

İngiltere'nin Ortadoğu'da Manda İdaresi

İngiltere'nin Ortadoğu'da kendi siyasi nüfuz alanına giren yerlerde manda idarelerini kurması, Suriye'deki gelişmelere bağlı hale gelmişti. İngiltere'nin Ortadoğu'da kuracağı manda idarelerinin esaslarını belirlemek üzere Kahire Konferansı, 12 Mart 1921'de başladı.

Konferans planına göre, Faysal'a Mezopotamya (Irak) tahtı önerilecek; ama bu teklifin İngiltere'den değil de, yerli halktan gelmiş gibi gösterilmesi için çaba harcanacaktı. Bu amaçla, 18 Ağustos'ta yapılan plebisit sonucu, Faysal ezici bir çoğunlukla kral kabul edildi. Faysal 1921'de Irak Kralı olurken; yeni krallığın adı ise Mezopotamya'dan Irak'a (köklü ülke) dönüştürüldü⁷².

Irak'ta bir Haşimi çözümünün tercih edildiği Kahire Konferansı'nda İngiltere, Ürdün için de aynı yöntemi tercih etti. Kahire Konferansı devam ederken, Faysal'ın kardeşi Abdullah'ın yanında 30 subay ve 200 Bedevi ile birlikte Amman'a geldiği ve Şam'a saldırmak üzere yola çıktığı haberi geldi. İngiltere ise Suriye'ye saldırmaması koşuluyla, Abdullah'ı Ürdün'de görevlendirmeyi düşünmekteydi. Churchill'in danışmanları, İngiltere'nin Ürdün'ün batısındaki Filistin'de bir Yahudi yurdu ve doğusunda ayrı bir Arap birimi kurarak, savaş zamanında verdiği sözleri tam olarak yerine getirebileceği görüşündeydiler. Bu değerlendirmelerin ışığında Ürdün, Churchill'in desteği sonucu Kahire Konferansı'nın siyasi bir ürünü olarak ortaya çıkıyordu⁷³. Churchill'in bu planı

Kahire Konferansı'nda bazı itirazlara uğramış olmakla birlikte, esas sorun bu planı Abdullah'a kabul ettirmekti.

Kahire Konferansı 22 Mart 1921'de sona erince, Churchill Kudüs'te Abdullah'la dört kez buluştuktan sonra bir anlaşmaya vardı. Abdullah, Ürdün'ü bir İngiliz siyasi subay danışman eşliğinde ve İngiliz mali desteği ile; ama İngiliz askeri olmaksızın altı ay yönetmeyi kabul etti. Daha sonra ise Milletler Cemiyeti'nin kararıyla, Ürdün'de 1922 yılında İngiliz Manda İdaresi kuruldu. Burada ki manda yönetimi, doğrudan doğruya Filistin'deki İngiliz Komiseri'ne bağlıydı. Ürdün'ün başına ise kalıcı olarak Abdullah getirildi⁷⁴.

İngiltere'nin Irak ve Ürdün'de yaptığı bu siyasi düzenlemeler, Necd Emiri Abdülaziz İbni Suud ile Hicaz Kralı Şerif Hüseyin arasındaki çekişmeyi ve gerginliği arttırdı. 3 Mart 1924'te Türkiye'de Halifelik kaldırılınca, Şerif Hüseyin 7 Mart 1924'te kendisini haliife ilan etti. İbni Suud 1924'te Hicaz'a karşı operasyona başladıktan sonra, 1925 yılında Mekke, Medine ve Cidde'yi ele geçirmişti. Gelişmeleri İngiltere'nin kontrol altında tuttuğu bir sırada, İbni Suud 8 Ocak 1926'da Hicaz Kralı ve Necd Sultanı olarak ilan edildi. İngiltere ise 1927'de yapılan bir anlaşmayla, İbni Suud'un egemenliği altındaki toprakları tanıdı⁷⁵. Şerif Hüseyin, Kıbrıs'a sürgüne gönderilirken; İngiltere, Irak ve Ürdün'de Haşimi egemenliğini; Osmanlı Devleti'ne karşı Arap ayaklanmasının çıkmış olduğu bölgede ise Suud egemenliğini uygun görmüştür.

Öte yandan, Hicaz'ın bağımsız bir şekilde bırakılması, toplumsal, siyasal ve diğer açılardan daha ileri durumdaki Suriye ve Irak'ın ise İngiliz ve Fransız mandası haline getirilmesi büyük bir siyasal ironiyi beraberinde getirmekteydi. Bu durum, Ortadoğu'daki siyasi birimlerin ve yöneticilerin meşruiyeti hakkında ortak bir inanç ve uzlaşmanın oluşmasını engelleyecektir. Bu anlamda ele alındığında, Osmanlı sultanlarının siyasi halefleri olarak ortaya çıkan liderler, kalıcı olarak iktidara gelmiş olmuyorlardı⁷⁶. Belirtilen bu siyasal ironik durum, daha sonra (özellikle Suriye ve Irak'ta) Arap siyasi düşüncesinin Batı ve krallık karşısı keskin bir siyasi evrime uğramasında da etkili olacaktır.

Suriye’de Fransız Egemenliği ve Suriyenin Bağımsızlık M¼cadelesi

Fransa’nın Suriye’deki manda idaresi genel olarak ¼ d¼neme ayrılmaktadır:

1920-1926 yılları arasındaki d¼nem, anlaşmazlık ve çatışma-
nın dorukta olduğu bir d¼nemdır.

1926-1936 yılları arasındaki d¼nem Fransa’nın ulusal taleple-
ri ve milliyetçileri biraz daha olumlu bir anlayışla değerlendirdiği
ve görüşmelerin başladığı bir d¼nemdır.

1936-1946 yılları arasındaki son d¼nem ise, Fransız manda
idaresini sona erdirecek ve böylece Suriye’yi bağımsızlığa g¼t¼ren
s¼recin yaşıandđı bir d¼nemdır⁷⁷.

Fransa’nın Suriye’de egemenliğini kurma s¼recinde başlangıç-
ta uyguladığı politika “*b¼l ve y¼net*” şeklinde tanımlanabilir. Fran-
sa’nın bu politikayı uygulamasında Suriye’nin toplumsal yapısı da
etkili olmuştur.

Fransa’nın Suriye’deki “B¼l ve Y¼net” Politikası Suriye’de Toplumsal Yapı ve Azınlıklar

Ortadoğu’da en fazla etnik n¼fusa sahip olan ¼lke Suriye’dir.
N¼fusun çoğunluğunu ¼zellikle Hanefi mezhebine bağlı S¼nni
M¼sl¼manlar oluşturmaktadır. S¼nniler, Nusayrilerin çoğunlukta
olduğu Lazkiye b¼lgesi ile -kaldı ki S¼nniler burada da ¼nemli bir
azınlık oluştururlar- g¼neyde D¼rzilerin yoğun olarak bulunduğu
b¼lge hariç, t¼m b¼lgelerde çođunlukta⁷⁸.

Suriye’deki en b¼y¼k dini azınlık ise Nusayriler veya Aleviler-
dir. Nusayrilerin çoğunluğu Lazkiye b¼lgesinde toplanmıştır. Nu-
sayriler, isimlerini Ebu Şuayb Muhammed İbn Nusayir En-Nu-
meyri’den alırlar. Şia mezhebinin imamlar silsilesi akidesine g¼re

Ibn Nusayir, peygamber çizgisindeki son üç imamın halkasına katılmıştır. Nusayriler ismi, onların yüzyıllarca taşıdıkları hem dini, hem de tarihi isimleridir⁷⁹. Nusayriler, Fransızların onlara verdiği “Alevi” ismiyle Eylül 1920’ye kadar resmi şekilde bilinmiyorlardı. O tarihten bu yana, Nusayriler genellikle Alevi ismiyle çağrılmayı tercih ettiler⁸⁰. Alevi inancı İslami ve İslami olmayan inanç ve pratiklerin karışımından oluşurken, Alevi grubu içinde büyük ailelerin kontrolü altında rakip alt mezhepler de bulunmaktadır. Suriye’de Aleviler başlıca dört kabileye ayrılırlar: Hayatun, Haddadun, Matavirah ve Kalbiyah. Fransız idaresi dönemi boyunca Alevilerin sosyal düzeyi yükseldi. Manda idaresi sona erdiğinde ise eğitilmiş Alevilerin sayısında artış görülmüştü. Bazıları kabile bağlarını sona erdirerek Arap milliyetçilik hareketini destekledi⁸¹.

Dürziler daha küçük bir grup olmakla birlikte, Cebel-i Dürzi bölgesinde büyük bir çoğunluğa sahiptiler. Dürziler, coğrafyanın sağladığı fiziki izolasyondan dolayı özerkliklerini ve kendi feodal organizasyonlarını korumuşlardı. En güçlü ve organize Dürzi topluluğu Atraş ailesinin liderliğindeki topluluktu⁸².

Yunan Ortodoks Hristiyanlarına ilave olarak, Yunan Katolikleri, Suriye Ortodoksları, Suriye Katolikleri, Maruniler ve az sayıda Protestanların yanında, Roma Katolikleri ile Ermeni Katolikleri ve Ermeni Ortodoksları gibi etnik olarak Arap olmayan Hristiyanlar da bulunmaktadır. Suriye, halkının yüzde doksanından fazlası, ana dilleri olan Arapça’yı konuşan bir Arap ulusudur. Bununla birlikte etnik dile sahip azınlıklar, Suriye’deki “azınlıklar mozağinin” önemli bir bölümünü oluştururlar. Kirmançi Kürtleri, etnik dili konuşan azınlıkların en önemlisidir. Suriye’nin kuzeydoğusunda, Fırat Ovası’nda toplanmış olan Suriye Kürtleri’nin büyük çoğunluğu Sünni Müslümanlardır⁸³.

Arap olmayan diğer Sünni Müslüman iki etnik grup ise, Çerkezler ve Türkmenlerdir. Çerkezler ülkenin güneyinde, Türkmenler ise Kürtlerin yerleştiği kuzey-doğu koridorunda toplanmışlardır. Özellikle Golan bölgesinde Çerkezlerin sayısı oldukça fazladır. Önemli oranda Türkmen ise, kuzey-batıdaki Nusayri

ağırlıklı dağlarda yaşar. Asuriler ve Ermeniler, Müslüman olmayan en önemli iki etnik gruptur. Daha çok Halep kentinde toplanmış olan Ermeniler, diğer kent merkezlerinde de önemli cemaatlere sahiptirler⁸⁴. Süryanice konuşan ve Nasturyan Kilisesi'ne bağlı olan Asuriler ise bir başka etnik dili konuşan azınlık olup, Fırat Vadisi'nin kuzeydoğusunda yaşarlar⁸⁵.

Suriye'de nüfus, kültürel ve ekonomik etkinlik açısından iki önemli kent merkezi bulunmaktadır. Güneybatıda Şam ve kuzeybatıda Halep. Bu iki kentin dışında önemli birkaç küçük kent daha bulunmaktadır. Bunların en önemlileri, Suriye'nin batı bölgesinde, iki kardeş olarak da isimlendirilen Hama ve Humus'tur. Ekonomik açıdan dikkate değer önem taşıyan kentler ise Akdeniz kentlerinden Lazkiye, Banyas ve Tartus'dur. Bu kentler, ülkenin denize doğrudan açılan önemli kapılarıdır. Bunlara ilaveten, kuzeydoğuda Fırat Nehri kenarında bulunan Deyrizor ve uç Güneybatıdaki Dara gibi, Suriye kent yaşamının ayrılmaz parçaları olan küçük bölge başkentleri de vardır. Suriye'deki kent merkezlerinin herbiri, ayrıca farklı bir sosyo-politik özellik sergilemektedir⁸⁶.

Böyle bir çok uluslu toplumsal yapıyı dikkate alan Fransa, Suriye'deki egemenliğini sağlama almak açısından, Suriye'deki siyasi ve toplumsal yapıyı atomize etmek kararındaydı.

Suriye'deki Siyasi ve Toplumsal Bütünlüğün Ortadan Kalkması

Lübnan'ı 1920 yılında Suriye'den ayıran Fransa, Suriye'yi "böl ve yönet" siyaseti gereği, etnik ve dini farklılıklar temelinde dört ayrı parçaya ayırdı: Cebel-i Dürzi, Lazkiye, Şam ve Halep.

Suriye'nin güneybatısında Dürzi hakimiyetinde 1921 yılında ayrı bir devlet kurulurken, kuzeybatıda ise Tartus ve Lazkiye bölgesinde Alevi hakimiyetli ayrı bir devlet, 1 Temmuz 1922'de kuruldu. Aleviler ve Sünniler arasındaki anlaşmazlık, Fransa'nın "böl ve yönet" siyasetini kolaylaştırıyordu. Fransız idaresinden yana olan ve değişik kabileleri temsil eden 73 Alevi lideri 1919 yılının sonlarına doğru General Gouraud'a bir telgraf göndererek, bağımsız Nusayri birliğinin kurulmasını istemişlerdi. 1922 yılın-

da ayrı bir Alevi devletinin kurulması, Alevilere bazı ayrıcalıkların tanınması şansını da doğurdu. Düşük vergi ve önemli Fransız maddi desteği bu ayrıcalıkların önde gelenleriydi⁸⁷. Şam ve Halep'te de iki ayrı devletin kurulması sonucu Suriye dört ayrı parçaya ayrılmış oluyordu. Bu arada, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'ı işgali, 24 Temmuz 1922 tarihinde bir Milletler Cemiyeti Mandatlerliğiyle resmen onaylanmış oldu.

Faysal'ın Halep'teki Arap Kulübü'nde, Haziran 1919'da yaptığı bir konuşmada; "... Çoğunluk veya azınlığa sahip değiliz. Hiçbir şey bizi bölemez. Biz, tek bir vücuduz..."⁸⁸ diye tanımladığı Suriye dört parçaya ayrılmakla birlikte, Şam-Halep ve Alevi bölgesinden oluşan bir federasyon kuruldu. Yüksek Komiser General Weygand, 1924 yazında Alevileri bu federasyondan ayırdıktan sonra, 5 Aralık 1924'te ise Halep ve Şam birleştirildi. Bunlara ayrıca Humus ve Hama da ilave edildi. Böylece, buralarda sosyal ve siyasal hayata Sünni Müslüman tüccar ve toprak sahipleri egemen oldular⁸⁹.

İskenderun Sancağı ise geniş Türk nüfusundan dolayı, özel bir yönetim altında özerkliği korunmak şartıyla 1920 yılında Halep'e bağlanmıştı⁹⁰. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nde 18 Ekim 1921'de yaptığı bir konuşmada bu konuda şunları söylemişti: "...Bir takım hukukumuz vardır ve bugün biz bu hukukumuzdan vazgeçmiş değiliz... Hukukumuz saklıdır. Suriye üzerindeki hukukumuzdan asla vazgeçmiş değiliz...İskenderun ve Antakya'da özel bir idare oluşturulacaktır... Resmi dili Türkçe olacak. Mektepleri ise Türk mektebi olacak. Yapılmış olan şey budur..."⁹¹. Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması yapılırken, Sancak (İskenderun Sancağı) Türkiye sınırları dışında kalmıştı. Türkiye'nin isteği üzerine Ankara Anlaşması'na, Sancak'taki Türklerin çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli ortamı hazırlayacak hükümler konulmuştu. 1921 yılında İskenderun Özerk Sancağı Halep'e bağlı kalarak, Suriye ile birlikte Fransız mandası altına girdi⁹².

Fransız yönetimi, Fransız güçlerini takviye etmek amacıyla Suriye'de Les Troupes Speciales du Levant (Özel Doğu Akdeniz

Birlikleri) adlı yerli bir ordu kurdu. Ordunun komutan ve subayları Fransızdı. Askerlerin büyük çoğunluğunu ise çeşitli yerli azınlıklardan, -özellikle Dürzi ve Alevilerden, az miktarda da Ermeni ve Çerkezlerden- seçtiler. Fransız rejimine bağlı kalacak şekilde planlanan bu güçlerin yaratılması için Fransız azınlık politikası dikkatlice genişletildi⁹³. Öte yandan, Manda idaresinin birinci yılı olan 1920'de, eğitimcilerinin Fransız olduğu bir askeri akademi kurulmuştu. Şehirli seçkin Sünni Müslüman aileler, çocuklarını bu okula (bu gibi işleri küçümsedikleri için) pek göndermiyordu. Bu durum, daha sonra üzerinde durulacağı gibi, diğer sosyal ve dini gruplara yükselme imkânı sağlamak kadar, orduda etkinlik kurmak olanağını da sağladı. Suriye'nin sorunlarını günümüze kadar etkileyecek bu durum, daha sonra diğer nedenlerle birlikte orduyu siyasal hayata taşımak kadar, Sünni Müslüman egemenliğini de sarsıntıya uğratacaktı⁹⁴. Öte yandan, Fransa'nın Suriye'de manda idaresini kurduğu ilk andan itibaren bazı muhalefet hareketleri gelişmeye başlamıştı. Bu muhalefet, aradan geçen beş yıl içinde Fransa'ya karşı büyük bir isyanın patlamasına neden oldu.

Suriye'nin Dürzi bölgesinde, Fransızlara yönelik şikayetlerin Fransız varlığına karşı ulusçu muhalefetle birleşmesi, zorlukla bastırılan bir isyana neden oldu⁹⁵. Dürzi lideri Sultan Atrâş, Eylül 1925'te Fransızlara karşı ayaklandı. Şam'daki milliyetçi liderler ile Dürziler temas halindeyken, Dürzi liderlerinden Hamad el-Atrâş, Şam'a gelerek gizli bir görüşme gerçekleştirdi. Şam ve Hama'ya da yayılan isyan, ülke genelinde bir direniş hareketine dönüştü. Hama'daki isyanın lideri Fevzi el-Kavukji'nin 4 Ekim 1925'te polis ve jandarmaya saldırılar gerçekleştirmesi ve isyancıların 18 Ekim 1925'te Şam'da bazı başarılar kazanması üzerine 19 Ekim 1925'te Şam, Fransızların top ve uçak desteğindeki saldırısına maruz kaldı. Şam'ın bombalanması gibi tedbir ve müdahalelere rağmen ayaklanma, 1927 ilkbaharına kadar sürdü. Ayaklanma tamamen bastırıldığında ise 6000 kişi hayatını kaybetmiş, binlerce kişi de evsiz kalmıştı⁹⁶. Isyanın Suriye'de yarattığı tahribat büyük olmakla birlikte bu isyan, Fransa'nın ulusal talepleri ve

milliyetçileri dikkate almasına sonrasında da görüşmelerin başlamasına olanak sağladı.

Suriye'deki milliyetçiler, 1926 sonbaharında yeni Yüksek Komiser M.Ponsot'a bir memorandum sunmuştu. Bu memorandumda özetle şunlar talep ediliyordu: 1. Genel af ilan edilmesi ve geçmişin unutulmasıyla yeni bir işbirliği döneminin başlatılması, 2. Seçim yapılması ve anayasanın hazırlanması, 3. Suriye'nin birliğinin sağlanması ve bir ulusal ordunun organize edilmesi, 4. Suriye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması⁹⁷. Bu arada Suriye'deki büyük isyanın bastırılmasından sonra Suriye'nin büyük kentlerindeki milliyetçi liderler Halk Cephesi (al-Kutla al-Wataniyya) adlı yeni bir siyasi organizasyon kurdular. Halk Cephesi'nin bazı kurucuları, Osmanlı döneminde de önde gelen kimselerdi. Bunlar, toprak sahiplerinin ve şehirli seçkinlerin temsilcileriydi. Halk Cephesi liderlerinin milliyetçilikleri sosyal ve siyasal açıdan muhafazakâr olmakla birlikte, "Büyük Suriye"nin tam bağımsızlığını talep etme şeklindeydi.⁹⁸

Yüksek Komiser M.Ponsot, milliyetçilerin sunduğu memorandumdaki taleplerin kabul edildiğini 26 Temmuz 1927 tarihinde bildirdi. Yapılan görüşmelerden sonra, bir genel seçimin yapılmasına karar verildi⁹⁹. 24 Nisan 1928'de yapılan seçimleri Halk Cephesi büyük bir çoğunlukla kazandı. Haşim el-Atasi'nin Meclis Başkanı olduğu 1928 yılındaki meclis, bir "Kurucu Meclis" niteliğindeydi. 9 Haziran 1928'de meclis toplandı. Yeni bir anayasa hazırlamak için oluşturulan alt komite, çeşitli ülkelere ait anayasaları da inceleyerek taslak bir metin ortaya çıkardı. Görüşmelerden sonra son şeklini alan anayasa metninde, "Suriye'nin doğal sınırları içinde bağımsız, egemen ve bölünmez bir bütün olduğu; hükümet şeklinin cumhuriyet; devletin dininin İslam ve başkentinin de Şam olduğu" kabul edilmişti. Anayasa'nın, bireysel hakların temeli sayılan eşitlik, özel mülkiyet gibi hakları garanti ettiği de belirtilmişti¹⁰⁰.

Fransız Yüksek Komiseri ile milliyetçi liderler arasında anayasanın kabulü konusunda yapılan görüşmeler, 1930 yılına kadar olumlu bir sonuç vermedi. Milliyetçilerin hazırladığı anayasa Su-

riye'nin bölünmez bütünlüğünü esas aldığı için Fransız Yüksek Komiseri Ponsot tarafından kabul edilmemişti. Ponsot'un talepleri kabul edilmeyince kendisi 14 Mayıs 1930 tarihinde bir anayasa ilan ederek meclisi feshetti. Ponsot'un ilan ettiği anayasa Suriye'nin siyasi birliğini kabul etmekle birlikte; Fransa'nın Suriye üzerindeki haklarını da içermekteydi¹⁰¹. Aslında Fransa'nın bu şekilde hareket etmesinde, Irak'taki gelişmelerin de rolü vardı. İngiltere ve Irak arasında yapılan görüşmelerin sonucunda 30 Haziran 1930'da bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmayla Irak'a, dış siyasetini İngiliz dış siyasetiyle uyumlu hale getirmesi, İngiltere'ye hava üssü vermesi karşılığında resmi bağımsızlık verildi¹⁰². Bu gelişmelerin de etkisiyle Fransa, kuvvet yoluyla egemenliğini sürdüremeyeceğini anladıktan sonra Mayıs 1930'da Suriye'ye sözde bağımsızlık tanıyarak burada cumhuriyet ilan etmişti. Ancak Suriye anayasasında yukarıda belirtildiği gibi Fransız mandasını sürdüren geniş yetkiler bulunmaktaydı. Bu yetkiler aracılığıyla Suriye'deki Fransız egemenliği sona ermezken, bu durum Fransa'ya karşı mücadelenin devam ettirilmesini gerektirmekteydi¹⁰³. Bu mücadelede belirleyici olacak olan ise; Suriye'nin iç dinamiklerinden ziyade, Fransa'nın Avrupa'daki siyasi durumu ve bu ülkenin rakibi durumundaki ülkeler bağlamında, dış dinamikler olacaktır.

Suriye-Fransa Bağımsızlık Anlaşması ve Yaşanan Düş Kırıklığı

Suriye'de 30 Mart 1932 tarihinde yeni bir seçim yapılarak Halk Cephesi'nin üyelerinden oluşan yeni bir hükümet kuruldu. Bu arada Suriye ile Fransa arasında müzakereler başlarken, Irak'ın 1930 Bağımsızlık Anlaşması'ndan sonra, 3 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olması, Suriye'deki liderleri ayrıca motive etmekteydi. Fransa ile görüşmeler başlamış olmakla birlikte, M. Ponsot'un Yüksek Komiserlik görevinden ayrıldığı zaman sorun çözülebilmiş değildi. Yeni Yüksek Komiser Martel zamanında da görüşmeler devam ettirildi¹⁰⁴. Bu arada İngiltere ile Fransa'nın Avrupa ve Ortadoğu'daki egemenliklerini tehdit eden gelişmeler meydana gelmekteydi.

Bu tehdit, iki yeni rakip; Faşist İtalya ile Nazi Almanya'sıydı. Hitler'in iktidara gelmesinden hemen sonra; 1933'te, İngilizler'in Kudüs Müftüsü olarak atadıkları Hacı Emin el-Hüseyni, Alman konsolosuyla ilişki kurup desteğini bildirmiş ve yardım teklif etmişti¹⁰⁵. Bu arada, İngiltere'nin Mısır'daki egemenliğine karşı mücadele etmek amacıyla Saad Zaglul liderliğinde 1919 yılı başlarında kurulan Vafd Partisi, Zaglul'un 23 Ağustos 1927'de ölmesinden sonra; Mustafa el-Nahas'ın liderliğinde ulusçu bir parti olarak gücünü hissettirmektedir. İtalya da İngiltere'nin çıkarları açısından korkulan bir ülke durumuna gelmişti. İtalya'nın 1936 yılında Habeşistan'ı istila ederek İngiltere ve Mısır'ı tehdit ettiği bir ortamda, İngiltere ve Mısır 26 Ağustos 1936 tarihindeki anlaşmayı imzalamışlardı. Mısır'daki İngiliz işgali sona ermekle birlikte, İngiltere Süveyş Kanalı çevresindeki bölgede askeri varlığını bir süre daha devam ettirecekti. Mısır da Irak gibi, Milletler Cemiyeti'ne üye oldu¹⁰⁶. Bu gelişmelerin Fransa'nın Suriye'ye yönelik politikasını etkilemesi ise kaçınılmazdı.

Suriye'de 1936 yılının başlarında ülke çapında genel grev başlamıştı. Parası istikrarsız, ekonomisi durgun Fransa, kendi mandası altında bulunan ülkelere bağımsızlık tanıdığından bunları kendi etki alanında tutabileceğinden emin değildi. Suriye'deki Halk Cephesi'nin direnişi, İtalya ve Almanya'nın Ortadoğu'daki dengeleri tehdit etmesi ve Mısır'daki gelişmeler, Fransa'nın tutum değişikliğine gitmesini zorunlu hale getirmişti¹⁰⁷. Suriye ile Fransa arasında görüşmelerin başlaması ve bir bağımsızlık anlaşmasının imzalanması olasılığı ise Suriye'deki toplumsal dengeyi etkilemeye başlamıştı.

Fransa ile imzalanacak bir anlaşma karşısında Suriye ile birleştirilme ihtimalini değerlendiren Aleviler, bu konuda ikiye ayrılmıştı. 25 Şubat 1936 tarihinde Tartus'da bir Alevi kongresi toplandı. Bu kongrede de iki eğilim ortaya çıktı. Bir grup Suriye ile birleşmeyi savunurken, diğer grup mevcut durumun korunmasını ve Fransız koruması altında tam bağımsızlığın elde edilmesini savunmuştu¹⁰⁸. Fransa'da Leon Blum'un bir koalisyon kurarak başbakan olması, kaygılı durumdaki Alevilerin Suriye'de bağımsızlık yönündeki umutlarını arttırdı.

Başbakan Leon Blum ve Dışişleri Bakanı Yvon Delbos, Suriye'nin isteklerine sempatiyle bakıyorlardı. Oysa, Mart 1936'da görüşmelerde bulunmak üzere Paris'e giden Suriyeli Milliyetçiler, Sosyalist Leon Blum hükümeti kuruluncaya kadar güçlüklerle karşılaşmışlardı¹⁰⁹. Suriyeli Milliyetçiler Fransa'da görüşmeleri sürdürürken, Alevilerin Fransa nezdindeki girişimleri de devam etmekteydi. Bir Alevi lideri, Fransız Başkan Leon Blum'a 11 Haziran 1936 tarihinde bir mektup yazarak, Alevilerin Sünni Suriyelilerden ayrı tutulmasını istedi. Daha sonra ise altı Alevi önderi Leon Blum'a bir başka mektup yazarak, Alevilerin tarihsel ve dini açıdan Sünnilerden farklı olduğunu; Fransa'nın, Alevilerin özgürlüğünü ve bağımsızlığını güvence altına almasını istediler¹¹⁰.

Milliyetçi liderlerden Haşim el-Atasi, Faris el-Huri, Saadallah el-Cabri, Cemil Mardam gibi isimlerin de bulunduğu Suriye delegasyonu, Leon Blum'un Başbakanlığı idaresindeki Fransızlarla yaklaşık altı ay süren görüşmelerin sonucunda, 9 Temmuz 1936 tarihinde taslak bir anlaşma imzaladı¹¹¹. Bu anlaşma Irak ile İngiltere arasında 1930 yılında imzalanan anlaşmaya benziyordu. Lübnan Suriye'nin dışında kalmak şartıyla Suriye'ye bağımsızlık verilecekti. Cebel-i Dürzi ve Alevi bölgelerinin Birleşik Suriye Devleti'ne katılması kararlaştırılmıştı. Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki askeri pozisyonu ve hakları kabul edildi. Ayrıca Fransa, Suriye'deki iki hava üssünü yirmi beş yıllığına kullanacaktı. Suriye, Milletler Cemiyeti'ne de üye olacaktı¹¹².

Suriye'de 22 Aralık 1936'da yeni seçimler yapıldıktan sonra Haşim el-Atasi Cumhurbaşkanı seçilirken, Cemil Mardam ise Başbakan oldu. Milliyetçilerin çoğunlukta olduğu Suriye parlamentosu, yapılan anlaşmayı onaylamakla birlikte, Fransa'da 1938 yılında Leon Blum koalisyonu bozunca Fransız parlamentosu bu anlaşmayı onaylamadı. Bağımsızlık yerine Suriye'nin bir kez daha doğrudan Fransız idaresi altına girmesiyle tekrar protestolar ve gösteriler başladı. Fransız Yüksek Komiseri, 1939 yılında Suriye Anayasası'nı rafa kaldırdı ve parlamentoyu kapattı. Alevi ve Dürzi bölgelerine ise tekrar özerklikleri verildi¹¹³. Suriye bu şekilde bağımsızlığına kavuşamamanın yanında, Iskenderun Sancağı sorunuyla bir kez daha karşı karşıya kalmıştı.

Suriye ile Fransa arasında 1936 yılında bağımsızlık anlaşması yapılıncaya, Türkiye Hatay sorununu gündeme getirmişti. Aslında bundan önce, Iskenderun'da 14 siyasi liderden oluşan bir grup, Aralık 1925'te Fransız Yüksek Komiseri'ne başvurarak; Suriye Devleti'nden her türlü bürokratik bağların kesilmesini, Fransız mandası altında Iskenderun Sancağı'nın özerkliğinin tanınmasını istemişlerdi¹¹⁴. Fransa ise 1926 yılında merkezi Iskenderun olmak üzere, özerk Iskenderun Sancağı sınırları içinde doğrudan Beyrut'taki Fransız Yüksek Komisere bağlı bir hükümetin kurulmasına karar verdi. Seçim yapıldı ardından anayasa hazırlandıktan sonra Fransız mandası altında "Bağımsız Iskenderun Hükümeti" kuruldu. Bu ise Suriye'de tepkilere neden oldu. Fransa bir başka kararnameyle bu hükümetin adını değiştirerek "Kuzey Suriye Hükümeti" adını verdi ve bundan sonra da Iskenderun Sancağı, Şam'a bağlandı. Fransa'nın önerisiyle Şam Meclisi, 1928 yılında Iskenderun Sancağı'nın özel bir statüsü olduğunu kabul etti ve bu karar, 1930'da Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu tarafından da uygun görüldü. Fransa 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık vermeyi kabul edince bölgedeki, Iskenderun da dahil bütün yetki ve haklarını Suriye Hükümeti'ne devretti. Bu duruma tepki gösteren Türkiye, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota vererek Iskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini istedi¹¹⁵.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ndeki temsilcisi aracılığıyla, Hatay sorunu çözümlenmeden Fransa'nın bu anlaşmayı onaylamamasını istedi. Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin talebi olan Iskenderun konusunun görüşülmesini 14 Aralık 1936 tarihinde kabul etti. Türkiye'nin Hatay'ın bağımsızlığı yönündeki talebi adım adım gelişirken, Ocak 1937'den Mayıs 1938 tarihine kadar, Fransa ve Türkiye arasında bu sorunla ilgili olarak en az dört toplantı yapıldı¹¹⁶. 4 Temmuz 1938'de Ankara'da Türkiye ile Fransa arasında bir dostluk anlaşması imzalandı. Bu gelişmeden sonra iki devletin ortak gözetimi altında Hatay Meclisi için 22 Temmuz-1 Ağustos 1938 tarihleri arasında seçimler yapıldı. Türklerin büyük bir çoğunluk sağladığı meclis 2 Eylül 1938'de ilk toplantısını yaptı ve bağımsız Sancak'a Hatay Cumhuriyeti adını verdi. Hatay Millet

Meclisi, 23 Haziran 1939 tarihinde yaptığı toplantıda ise oybirliği ile Türkiye'ye katılmak kararı aldı ve Hatay Devleti'ne son verdi¹¹⁷. Hatay'ın Türkiye'ye katılması Halep ve hinterlandını denizden uzaklaştırdığından, bu durum Halep ve civarındaki halk arasında huzursuzluğa neden oldu¹¹⁸. Öte yandan bu durum, Kuzey Irak'ta herhangi bir zamanda kurulması olası bir siyasi birimi karaya sıkışmış bir hale getirerek, olası bu siyasi birimin dış dünya ile Akdeniz aracılığıyla kurabileceği ilişkiyi, Türkiye üzerinden gerçekleştirmeye mahkum edebilecek bir gelişmeydi.

Birinci Dünya Savaşı'nda umduğunu bulamadığı gibi, savaş sonrasında da bağımsızlığına kavuşamayan ve "toprak kaybı"na uğradığına da inanan Suriye halkı, umudunu bu defa patlak vermek üzere olan İkinci Dünya Savaşı'na bağladı.

İkinci Dünya Savaşı ve Suriye

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ve savaş sonrası düzenlemelerin mimarı olan İngiltere ve Fransa'ya karşı, mevcut statükonun karşıtı, revizyonist ülkeler konumundaki Almanya ve İtalya'nın yönelttiği tehdit ve ortaya çıkardıkları çelişkiler, 1930'lu yılların sonuna doğru ikinci bir dünya savaşının ortaya çıkmasına neden oldu. Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması, bu gelişme üzerine de İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş açması sonucu, İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu.

Savaş çeşitli cephelerde devam ederken, Almanların 14 Haziran 1940'ta Paris'e girmeleri üzerine Fransa'da hükümet değişikliği oldu. 17 Haziran 1940'ta kurulan yeni Mareşal Petain Hükümeti, Almanya ile 22 Haziran 1940'ta mütareke imzaladı. Bu gelişmelerin sonucu Fransa'da büyük politik sarsıntılar meydana geldi. Vichy'de toplanan Ulusal Meclis, Mareşal Petain'e geniş yetkiler verdi. Petain'e bu yetkiler verilmekle birlikte, Fransa'nın büyük bir bölümünün işgal altında olması nedeniyle Vichy Hükümeti, faaliyetlerini Fransa'nın bir bölümünde yürütebiliyordu. Bu arada General de Gaulle, Almanya ile mütareke yapılması fikrine karşı çıkarak Fransız Hükümeti'ni tanımadığını bildirdi. Fransa'nın dışında "Özgür Fransız Kuvvetleri" adlı bir direniş örgütü

kurdu¹¹⁹. Fransa'nın Almanya'ya yenilmesi üzerine iki ayrı hükümetin ortaya çıkmış olması; Fransa'da olduğu gibi, Fransa'nın sömürge ve manda idarelerinde de sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Suriye'de Alman Etkisi ve Fransa

Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki askeri varlığı Akdeniz'deki konumunu güçlendirmişti. 1940 yılında Fransa'nın Almanya karşısında hızlı ve beklenmedik bir çöküntüye uğraması ise, bu ülkenin konumunu yönettiği ülkelerin gözünde zayıflatmıştı. Fransa'nın karşı karşıya kaldığı bu sürpriz siyasi durum, manda sisteminin hızlı ve kolay bir şekilde çökebileceği umudunu doğurmuştu¹²⁰.

Fransa'da Vichy yönetiminin Petain idaresinde kurulması, Suriye ve Lübnan'ı Almanya'nın etkisine sokarken, enflasyon artışı ile birlikte Suriye'de yaşam koşulları da zorlaşmıştı. Vichy Hükümeti, Temmuz 1940'ta General Dentz'i Yüksek Komiser olarak atarken, çok sayıda Alman da Suriye'ye gelerek Pan-Arabizmi teşvik etmeye başlamıştı. Suriye'de 1941 ilkbaharında siyasal hayatın yeniden düzenlenmesini talep eden gösteri ve grevler başlarken, Halid el-Azm'ın Başbakanlığı idaresinde yeni bir hükümet 3 Nisan 1941'de kuruldu¹²¹. Suriye'de bu gelişmeler yaşanırken, Alman etkisi ve nüfuzu kendisini Suriye'nin komşusu Irak'ta da gösterdi.

Faysal'ın 1933 yılında ölmesi üzerine yerine geçen Kral Gazi zamanında, İngilizlerin ülke üzerindeki etkisi giderek azalarak yerini Almanlara bırakır gibi olmuştu. Kral Gazi'nin 3 Nisan 1939'da bir araba kazası sonucu ölmesi üzerine dört yaşındaki oğlu Faysal Irak'ta Kral oldu. Bir süre sonra da Irak'ta gerçek iktidar, düzenlenen bir darbenin ardından Alman yanlısı Raşit Ali Geylani'ye geçmişti¹²². Irak'ta Raşit Ali Geylani liderliğinde 5 Nisan 1941'de Alman yanlısı bir hükümet darbesi meydana geldi. Almanlar Mayıs 1941'de Girit'i alarak, Suriye'deki Vichy idaresine ve aynı zamanda Irak'taki Alman yanlısı iktidara da yardım etme olanağını bulmuştu¹²³. Almanya Suriye'deki hava alanı ve ulaşım

kolaylıklarını kullanmaya ihtiyaç duyuyordu. Girit ve Rodos'taki Alman uçakları, yenilen ve Almanya ile anlaşma imzalayan Fransa'nın mandası altında bulunan Suriye'nin hava alanlarını ara alan olarak kullanıp Irak'taki taraftarlarına yardım götürmeye başladı¹²⁴. Almanya, Irak'ın liderliğinde bir Arap birliğinin kurulmasını da desteklerken, Kudüs eski Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni, İngiliz ve Musevilerle yıllarca süren mücadeleden sonra Filistin'den ayrılarak Beyrut, Bağdat ve Tahran'dan sonra 1941'de Berlin'e varmıştı. En önemli durağı ise Nisan 1941'de tekrar Bağdat olmuştu¹²⁵. Kudüs eski Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni'nin Bağdat'a gelmesi Pan-Arabizm ile ilgili gelişmelerde yeni bir sayfa açtı. Müftü; Suriyeli Milliyetçi liderle temas kurduğu gibi muhtemel Arap-Nazi işbirliğini de gündeme getirdi. Öte yandan Raşit Ali rejimine destek için Suriye'de bir yardım komitesi de oluşturulmuştu¹²⁶.

Almanya'nın daha doğuya (Fransa'dan emir alan bir Fransız yönetiminin bulunduğu Suriye, Lübnan ve iktidar Raşit Ali Geylani'nin liderliğinde Almanya ile ilişkileri olan bir grup subay ve politikacının eline geçtiği Irak'a) doğru ilerleyeceğine dair korkular giderek artmaya başladı¹²⁷. Bu arada, Almanya Irak'taki petrol alanlarını elde edebilmek için, buraya Türkiye üzerinden geçebilmek amacıyla Ankara Hükümeti'ne ağır baskılar yapmaya başlamıştı. İngiltere ise Türkiye'yi Almanların Irak'a yaptığı yardımlar konusunda uyardı¹²⁸. Kısa bir süre sonra ise Mayıs 1941'de Irak, İngiltere tarafından işgal edilerek Almanya yanlısı Raşit Ali Geylani idaresine son verildi.

Irak işgal edildikten sonra, sıra Suriye'deki Alman nüfuzunu ortadan kaldırmaya gelmişti. Kahire'de de Gaulle'in temsilcisi olarak bulunan General Catroux 27 Mayıs 1941'de bir bildiri yayınlarak; manda idaresinin sona ereceğini, Suriye'ye bağımsızlığının koşulsuz olarak verileceğini duyurdu¹²⁹. Vichy idaresinin Yüksek Komiseri Dentz ise lojistik ve asker azlığı problemleriyle karşı karşıyaydı. Öyle ki; sadece üç aylık yakıt ve cephane stokuna sahipti¹³⁰. Bu koşullar altında General de Gaulle'ün, Fransa'nın savaşı kaybetmediği ve Fransızların savaşı sürdürmeleri ge-

rektiği çağrısına uyanlardan oluşan bir Fransız gücüyle birlikte İngiltere tarafından Suriye, 8 Haziran 1941'de işgal edildi. General Dentz Suriye'yi terk ederken, General Catroux idareyi ele aldı¹³¹.

Suriye'de Hasan al-Hakim 20 Eylül 1941'de yeni hükümeti kurduktan sonra Taceddine el-Hassani Cumhurbaşkanı oldu. Dürzi ve Alevi bölgeleri 20 Ocak 1942'de Suriye ile tekrar birleştirildi¹³². Suriye 1941 yılında formel bir biçimde bağımsız devlet olarak tanındı ve İngiltere'nin baskıları sonucu anayasa tekrar yürürlüğe girerek 26 Temmuz 1943'te seçimler yapıldı. Milliyetçilerin büyük bir zafer kazanarak çıktığı bu seçimden sonra 17 Ağustos 1943'de toplanan Meclis, Şükrü Kuvvetli'yi Cumhurbaşkanı seçti. Saadallah el-Cabri ise 14 Ekim 1944 tarihine kadar görev yapacak olan yeni hükümeti kurdu. Saadallah el-Cabri on dört ay görev yaptıktan sonra istifa edince, yeni hükümet Faris el-Huri tarafından kuruldu¹³³. Bağımsızlığını tanımasına rağmen Fransa'nın Suriye'deki askeri varlığının devam etmesi, kuşku ve korkular uyandırmaktaydı. Bu tarihlerde Arap Ligi'nin kurulmasına yönelik çalışmaların başlaması ise, Fransa'ya yönelik mücadele açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmekteydi.

Arap Ligi ve Suriye

Arap Ligi'ni kurmaya yönelik çalışmalar 1944 yılında başlar-ken, bu gelişmeye Suriye de ilgi duymuştu. Suriye, bu gelişmeye ilgi duymakla birlikte Irak ve Ürdün'den kaynaklanan ve uzun bir süreden beri de devam etmekte olan çapraz siyasi baskıların altında bulunmaktaydı.

Faysal, Temmuz 1920'de Suriye'den Fransızlar tarafından çıkarılmış olmakla birlikte, eski başkenti Şam'ı ve buradaki taraftarlarını unutmamıştı. Bu nedenle, eski başkentine yönelik istekleri sona ermemiş olan Faysal için ilk hedef, Suriyelilerin birlik yönünde desteklerini sağlamak ve daha sonra ise Irak ile birleşmesini sağlamaktı¹³⁴. Pan-Arabizm'in savunucusu durumuna gelen Faysal, 1931 sonbaharında Paris'e giderek Fransız yetkilileriyle Irak-Suriye birleşmesi konusunu görüştü. Fransa'da aradığını bu-

lamayan Faysal Irak'a döndüğünde, Suriye'nin yakında Irak ile birleşeceğine dair söylentiler yayılmaya başladı. Faysal propagandasını yaptırmak üzere bir adamını Şam'a göndermişti. Şam cadelerinde krallık yanlısı Iraklılar Faysal'ın posterlerini taşıyarak yürüyüş yapmışlardı. Bu esnada Suriye'deki basın ise Faysal'ı destekleyen makaleler yayımlamıştı ¹³⁵. Faysal 8 Temmuz 1933'de İsviçre'de ölünce, bu projesi daha sonra Nuri Sait Paşa tarafından tekrar gündeme getirilmek üzere rafa kaldırıldı.

Suriye'ye ilgi duyan ve üzerinde hak talep eden bir başka Hâşimi ferdi ise Abdullah'dı. Abdullah'ın Suriye'ye yönelik ilgisi daha önce de belirtildiği gibi, kardeşi Faysal'ın Suriye'den uzaklaştırılması sonucu başlar. Abdullah'ın Suriye'ye yönelik ilgisinde kişisel bir faktör de vardır. Suriye Genel Kongresi, Mart 1920'de Faysal'ı Suriye Kralı olarak ilan ettiğinde, Şam'daki Irak yanlıları da Abdullah'ı Irak Kralı olarak ilan etmişlerdi. Faysal Suriye'den çıkarıldıktan sonra İngilizler tarafından Irak'a kral yapınca, bu durum Abdullah tarafından kabul edilemez bulunmuştu. Bu nedenle Abdullah, Suriye Kralı olmak suretiyle bu durumu tazmin etmeyi hedeflemişti. Ancak, Abdullah ile İngilizler arasında Mart 1921'de Kudüs'te görüşmeler gerçekleşmişti. Bu görüşmelerin sonunda Abdullah, Ürdün'e Emir olarak atanırken; buna karşılık olarak da Fransız ve Siyonizm karşıtlığı yapmayacaktı ¹³⁶. İngiliz yardımı ve desteği ile varlığını sürdürebilen Ürdün ile İngiltere arasında, 1928 yılında bir anlaşma yapılarak Ürdün'ün statüsü belirlenmişti.

Faysal'ın 1933 yılında ölmesi üzerine, Abdullah bir kere daha Suriye Krallığı'na talip oldu ve "Büyük Suriye" projesini ortaya attı. "Büyük Suriye", doğal sınırları içerisinde tarihteki "Bilad al-Şam"ın modern bir versiyonuydu. "Büyük Suriye" adı altında bir devlet kurmak, meşru olmayan bir şekilde dört parçaya ayrılmış olan (Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün) bölgenin tarihi ve coğrafi birliğini yeniden sağlamak olacaktı ¹³⁷. Abdullah, "Büyük Suriye"yi Arap birliğinin kurulması sürecinde bir siyasi köşe taşı olarak da değerlendirmekteydi ¹³⁸. "Büyük Suriye" projesi Ürdün, Suriye, Filistin ve Lübnan'ın birleşmesini esas almakla birlikte; bu

dört bölgenin birleşmesi, hemen gerçekleştirilemiyorsa öncelikli olarak Suriye ve Ürdün'ün birleşmesi savunuluyordu. Filistin'deki Yahudi'lerin sorunu idari özerklikleri garanti edilmek suretiyle çözüldüğü takdirde Lübnan ve Filistin; Amerika Birleşik Devletleri veya İsviçre Konfederasyonu örneğinde olduğu gibi, daha sonra birliğe katılabilirdi. Abdullah için öncelikli olan Suriye ve Ürdün'ün birleşmesiydi¹³⁹.

Abdullah, Suriye'nin Fransa ile 1936 yılında bağımsızlık için bir anlaşma yapmasını kendi planı açısından tehlikeli bulmuştu. Çünkü Halk Cephesi liderlerinin birçoğu cumhuriyetçiydi. Abdullah, Nisan 1936'da Halk Cephesi liderlerine bir mesaj göndererek, Ürdün ile Suriye'nin birleşmesini ve kendisinin kral olmasını önermişti¹⁴⁰. Dürzi lider Abd el-Gaffar el-Atraş, Dürzi bölgesinin Ürdün'le birleşmesini 1938 yılında istediği gibi; milliyetçi lider Abd el-Rahman el-Şahbandar 1939 yılında Amman'a giderek, Kral Abdullah'a; "Ürdün ve Suriye Kralı Çok Yaşa" şeklinde hitap etmişti¹⁴¹.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Abdullah'a Ortadoğu'nun tüm siyasal dengesinin değiştiği Birinci Dünya Savaşı günlerini anımsattı. Fransa'nın Haziran 1940'ta Almanya'ya yenilmesi, bu ülkenin Suriye'deki durumunu tehlikeye sokunca Abdullah ümitlenmeye başlamıştı¹⁴². İngiliz ve Özgür Fransız Birlikleri Suriye'yi işgal ettiğinde ise, Abdullah bu durumdan rahatsızlık duyduğu gibi, hükümetin girişimi sonucu Amman'da bir gösteri düzenlenmişti. Bu gösteride Suriye'nin özgürlüğüne kavuşması ve Abdullah'ın krallığı altında Ürdün'le birleşmesi talep edilmişti. Abdullah ayrıca, 844 Suriyelinin imzaladığı uzun bir dilekçeyi İngiliz yetkililere sundu. Dilekçeyi imzalayanlar arasında önemli Suriyeli liderler olmamakla birlikte, imzacıların çoğu Havran'dan olduğu gibi, bazıları da Bedevi kabileleri ve Dürzilerdi. Bu dilekçede de Suriye ve Ürdün'ün birleşmesi savunulmuştu. Abdullah'ın Suriye'deki destekçisi durumunda olan Dürziler, Eylül 1944'den itibaren desteklerini geri çekerek Suriye Devleti ile işbirliği yapmaya karar verdiler¹⁴³. Abdullah büyük çabalarına rağmen "Büyük Suriye" projesini gerçekleştirememiş olmakla birlik-

te; Mart 1921'den Abdullah'ın bir suikasta kurban gideceği Temmuz 1951'e kadar olan dönemde, "Büyük Suriye" projesi Ürdün'ün dış politikasının önemli parçalarından biri olmuştur¹⁴⁴.

Suriye'ye yönelik bir başka proje de Irak'ta Nuri Sait Paşa tarafından gündeme getirilmişti. Irak'ta Raşit Ali Geylani idaresi İngiltere tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, tekrar önemli bir siyasi figür haline gelen Nuri Sait Paşa, 1942 yılında "Verimli Hilal" projesini ortaya atmıştı. Nuri Sait, "Verimli Hilal" projesi için iki aşamalı bir plan önermişti. İlk aşamada Lübnan, Suriye, Ürdün ve Filistin arasında bir birlik oluşturulacak; ikinci aşamada ise bu birliğe Irak da katılacaktı. Faysal'ın 1918-1920 yılları arasında yirmi aylığına Suriye'yi yönetmiş olması ise Nuri Sait Paşa'ya "Verimli Hilal" projesini meşrulaştırmada olanak sağlamıştı¹⁴⁵.

Nuri Sait bu konudaki görüşünü İngiltere'nin Ortadoğu'dan sorumlu Bakanı Richard Casey'e 1942 yılında Kahire'de açıkladı. Nuri Sait, Casey'e ilettiği bir notta özetle şunları öneriyordu :

Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün birleşmeli ve tek devlet haline gelmeli.

Bu devletin halkı, hükümet şeklinin monarşi ya da cumhuriyet mi olacağı konusu ile federal ya da merkezi bir devlet mi konusuna kendileri karar verecektir.

Bir Arap Ligi kurulmalı, Suriye ve Irak buna hemen katılmalı, diğer Arap devletleri ise isterlerse buna katılabilirler.

*Filistin'deki Yahudiler yarı özerkliğe sahip olacaklardır*¹⁴⁶.

Nuri Sait Paşa'nın bu konudaki son girişimi, Ocak 1944'de Suriye'ye gitmek ve bazı Suriyeli liderlerle sözlü anlaşmalar yapmak oldu¹⁴⁷. Suriye Hükümeti, "Büyük Suriye"nin kurulmasını desteklemekle birlikte, mevcut cumhuriyet rejimini değiştirmek istememekteydi. Suriye'de manda idaresi döneminde kurulan cumhuriyetçi kurumlar ve yaşanan siyaset pratiği Suriye'yi, Bağdat ve Amman'daki krallıklardan farklı bir hale getirmişti. Suriye'deki bu farklı siyaset pratiği Haşimiler'in, Suriye'ye yönelik planlarına

bir engel oluşturunuyordu¹⁴⁸. Haşimi ailesinin Suriye yönelik planlarına karşı çıkan başka Arap devletleri de bulunmaktaydı. Suudi Arabistan, Haşimi ailesi liderliğinde özellikle de Abdullah'ın önderliğinde bir Arap birliğine karşı çıkıyordu¹⁴⁹. Mısır'ın bu dönemdeki siyaseti ise, küçük egemen ulus devletlerden oluşan statükoyu korumaya yönelikti. Arap doğusunda büyük bir gücün doğması Mısır açısından bir tehdit oluşturabilirdi. Bu nedenle, Mısır'ın çıkarları Haşimilerin çıkarlarıyla çatışıyordu. Mısır için öncelik, Suriye'yi Bağdat ve Amman'daki Haşimi krallıklarının etkisi altına girmekten alıkoymaktı. Nil bölgesindeki yöneticiler, yüzyıllardır Bağdat ve Şam'da büyük bir gücün oluşmasına karşı çıkmışlardır. Böyle bir gücün buralarda ortaya çıkması Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki varlığını ve gücünü tehdit edebilirdi¹⁵⁰. Bu stratejik kaygılara ilave olarak, Mısır'da Arabizm'in taraftarları Mısır'ın Arap Birliği'ne sıradan bir üye olarak katılmasına da karşıydı. Mısır'ın Arap dünyasındaki özel konumunun ve liderliğinin kabul edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. 1936 Ekim'de Mısır'da iktidara gelen Kral Faruk, Mısır'daki bu entelektüel görüş ve akımların da etkisi altında kalarak, ülkesini Ortadoğu'da söz sahibi bir ülke haline getirmek istiyordu. Arap devletleri arasında koordinasyon kurma çabalarını İngiltere de desteklemekteydi. 29 Mayıs 1941'de İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, "Kanımca, Arap ülkeleri arasında doğal ve belirli çerçevede gelişen ekonomik ilişkilerin yanı sıra politik ilişkileri de geliştirmek gerekiyor. Majestelerinin hükümeti bu konuda hazırlanacak detaylı bir plana her türlü desteği vermeye hazır" ¹⁵¹ şeklinde konuşmuştur. İngilizler, Arap milliyetçilerinin Nazi Almanyası'nın etkisi altında kalmasını önlemek isterken; Arap dünyası belirtilen farklı siyasi hedefler ve stratejik değerlendirmelerin ışığı altında bir birlik kurmak mücadelesini sürdürmekteydi.

1944'de Iskenderiye'de ve 22 Mart 1945'de Kahire'de tertiple-
nen iki konferans, merkezi Kahire'de olmak üzere, başına Mısırlı Abdurrahman el-Azzam'ın getirildiği Arap Devletleri Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Bu kuruluş yedi ülkeyi (Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen) bir araya getir-

mişti. Filistinli Arapların bir temsilcisiyle birlikte ve bağımsız olmaları halinde katılımları için öteki Arap ülkelerine açık kapı bırakılmıştı¹⁵². Bu uluslarüstü bir organizasyon değildi. Bu kuruluş üye ülkeler birbirlerinin egemenliğine müdahale etmeyeceklerdi. Arap Birliği, Arapların problemlerinin tartışılacağı bir platform olarak ortak bir Arap bilincinin gelişmesine katkıda bulunmak kadar; üye devletler arasındaki ilişkileri güçlendirmek, politikaları uyumlu hale getirmek ve bağımsızlığı korumayı da hedeflemekteydi¹⁵³.

Savaşın Sonu ve Suriye'nin Bağımsızlığı

Arap Birliği'ne üye olmayı başaran Suriye, Fransa'ya yönelik mücadelesinde önemli bir siyasi aşamaya gelmiş bulunuyordu. Bu dönemde Fransa'nın üzerinde artan uluslararası bir baskı da bulunmaktaydı.

Fransa bu gelişmelere rağmen, Suriye'de manda döneminin bağımlılık ilişkilerini mümkün olduğu kadar devam ettirecek ekonomik, kültürel ve stratejik bir takım imtiyazları garanti altına alıncaya kadar çekilmemeye kararlıydı¹⁵⁴. Bu durum karşısında, Suriye'de siyasi tansiyon tekrar yükseldi. 19-28 Mayıs 1945 tarihleri arasında büyük gösteri ve grevler meydana gelirken, 29 Mayıs 1945'de Şam, uçaklar tarafından bir kez daha bombalandı. İngiltere'nin artan baskısı sonucu Fransa, Suriye'den çekilmeye karar verdi. Son yabancı birliğin geri çekilmesinin 17 Nisan 1946 tarihinde tamamlanması üzerine Suriye, resmen bağımsız bir ülke oldu¹⁵⁵.

İki Savaş Arası Dönemde Suriye'deki Siyasi Miras Arap Milliyetçiliği ve Suriye

Savaş arası dönemde Ortadoğu'da bölgecilik, Pan-Arap Birliği ve İslami Dayanışma gibi tezler gündemdeydi. 1920'lerin başında milliyetçi liderler, laik fikir ve değerlerin yanında bağımsızlık mücadelesine dinî liderlerin ve değerlerin yapabileceği katkıyı da önemsiyorlardı. Bu açıdan İslama pragmatik nedenlerden dolayı olumlu bakıyorlardı¹⁵⁶. Milliyetçi liderler bu konuda değişik görüş ve düşüncülerin etkisi altında kalarak, uygun bir siyasal strateji oluşturmaya da çalışmışlardı.

Hıristiyan düşüncülerden Qustantin Zurayq ve Edmond Rabbath, din ile milliyetçilik arasında işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu; özellikle Zurayq, milliyetçiliğin gerçek ruhu ile din arasında bir çatışma olmadığını vurguluyordu. İslam ile milliyetçilik arasında bir sentez yapılmasını savunan en önemli Müslüman düşüncülerden birisi ise Abdurrahman el-Bazzaz'dı. Bazzaz da, İslam ile milliyetçilik arasında bir çatışma olmadığına inanıyordu¹⁵⁷. Bu dönemde, Arap siyasal ve kültürel kimliği açısından İslami dayanışmayı savunan bir diğer düşünür de Reşit Rıza'ydı. Rıza, daha önce belirtildiği gibi Abduh çizgisinde modernist bir İslamcıydı. İslami dayanışmayı savunan bir diğer kişi de Lübnanlı ve Dürzi kökenli Şekip Arslan'dır. Savaş arası dönemdeki yıllarının çoğunu Cenevre'de geçiren Arslan, Suriye ve Filistin'in Milletler Cemiyeti'ndeki resmi olmayan temsilcisiydi. Kuzey Afrika'daki siyasi hareketlerle yakın ilişki içindeki Şekip Arslan, bu bölgedeki milliyetçi hareketler ile Ortadoğu'daki Araplar arasında bir bağlantı kurmak için mücadele ediyordu. Bir tür militan İslamcılığı savunan Arslan, Fas'tan Irak'a kadar İslami dayanışmayı sağlamak suretiyle geçmişteki pırılıtlı dönemin yeniden kurulabileceğine inanıyordu¹⁵⁸. Arap dünyası iki savaş arası dönemde, siyasal ve kültürel kimliğe yönelik İslam ağırlıklı tezlerin yanında, bölgeci ve ulusal kimliği öne çıkaran tezlere de şahit olmuştu. Bu konuda en önemli ve ilginç fikirleri ise Taha Hüseyin, Mısır bağlamında öne sürmüştü.

Taha Hüseyin (1889-1973) ölümüne kadar, kültür ve toplum hakkındaki radikal görüşleriyle Mısır'daki statükoyu sarstı. Andre Gide, Dostoyevski, Stendhal, Tolstoy, Oscar Wilde gibi yazarların eserlerinin çevrilmesinde editörlük görevlerini de üstlenen Taha Hüseyin, Mısır halkının karakter ve mantalite itibariyle Arap doğusundan farklı olduğuna inanıyordu. Avrupa ve Mısır kültürünün bir karşılaştırmasını yaparak, bu iki kültür arasındaki kuvvetli benzerlikleri göstermeye çalışmıştı. Taha Hüseyin, Avrupa'nın modern bir dünya olduğunu, bağımsız Mısır'ın da mutlaka bu dünyanın bir parçası olması gerektiğine inanıyordu. Pan-Arabizm'e karşı çıkarak, liberalizmin genel prensiplerini ve liberal ulus düşüncesini öneriyordu¹⁵⁹. Mısır'da liberal ulus düşüncesinin yanında, laik temelde Pan-Arap Milliyetçilik düşüncesi de geliştirilmekteydi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap dünyasını etkileyecek olan bu düşünce en güçlü temsilcisini Satı el-Husri'de bulacaktır.

Satı el-Husri (1880-1968), Yemen'de doğmuş olmakla birlikte, ailesi Suriye'de Halep şehrindeydi. Türk okullarında okudu ve Türkçe öğrendi. İstanbul'daki Mülkiye'den mezun olduğu 1900 yılından 1919 yılına kadar Türkiye'de kaldı. Satı el-Husri, İstanbul'da ve Balkanlarda da çeşitli görevlerde bulundu. Seküler milliyetçilik anlayışını Balkanlar'daki görevi esnasında geliştirerek; Yunanlıları, Bulgarları, Sırları ve Türkleri birbirinden ayıranın din değil, dil ve kültür olduğuna karar verdi. Satı el-Husri, 1919 yılında İstanbul'dan ayrılarak Suriye'ye gitmiştir. İmparatorluğun yıkılışına kadar ne Türk, ne de Arap milliyetçisi olan Satı el-Husri, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap milliyetçisi olmuştur¹⁶⁰. Şam'da, Faysal'ın Arap hükümetinde Eğitim Bakanı olarak görev yaptıktan sonra, 1921-1941 yılları arasında Irak'ta eğitimci olarak çeşitli görevler aldı. İkinci Dünya Savaşı esnasında kısa bir süre Şam'da tekrar eğitim danışmanlığı görevini üstlendi. Savaşın sona ermesiyle Kahire'ye giderek, burada laik Arap milliyetçiliğinin teorisini geliştirmek üzere çalışmalarını sürdürdü.

Mısır'daki durumu Satı el-Husri şu şekilde açıklamaktadır: "O zamanlara kadar Mısır'da Doğuluyuz, Mısırlıyız, Müslümanız, Hi-

lafetçiyiz, Firavuncuyuz gibi bir sürü tartışmalar oluyordu. Mısır aydınları bu fikirlerle birbirlerinden ayrılıyorlardı. Ben bunların hepsinin yanlış olduğuna inanıyordum. Çünkü, Mısırlılar Araptılar. Fakat o zaman Mısır'da Arap diye Bedevilere denirdi. Mısırlılar kendilerini Araptan saymazlardı. Arap hareketi (Şerif Hüseyin Ayaklanması ve Suriye Bağımsızlık Hareketi) başladığı zaman Mısır bunun dışında kalmıştı. Osmanlı Devleti İngilizleri Mısır'dan kovacağı ümidiyle Araplığa taraftar değillerdi..."¹⁶¹. Bassam Tibi'ye göre; Satı el-Husri, Mısır'daki Pan-Arabizm karşıtlığının köklerinin bu ülkenin 19. yüzyıldan beri yaşadığı tarihsel gelişmeden kaynaklandığına inanıyordu¹⁶². Görüşlerini Fichte ve Herder'e dayandıran Satı el-Husri, İslamiyetin kültürel boyutunu dikkate almakla birlikte; dini, ulusu meydana getiren unsurlar arasında görmemektedir. Ona göre; ulus dilsel kimlik üzerine kurulur; Arapça konuşan herkes etnik kökeni ve dini inancı ne olursa olsun Araptır. Satı el-Husri, bölgesel devlet gerçeği karşısında "genel vatan" ile "özel vatan" ayrımı yapmaktadır. Genel vatan Arap ulusunun yaşadığı yerlerdir; belirli bir bölgeyi temsil eden "özel vatan" "genel vatan"a tabidir¹⁶³.

Dilden hareketle bir Arap milliyetçiliği tanımlaması yapan Husri, İslamcı milliyetçiliğe karşı çıkarak laik milliyetçilik anlayışını savundu. Husri'nin argümanlarının temeli İslam'ın doğası üzerine kuruluydu. Ona göre; İslam ulusal değerlerden ziyade evrensel değerler üzerine kuruluydu. Husri, devlet ile dinin ayrılmasını, modern çağda dinin bireysel vicdan boyutuna indirgenmesini de savundu¹⁶⁴. Husri'nin bu görüşleri itibarıyla Arap milliyetçiliğindeki önemini Niyazi Berkes şu şekilde ifade etmektedir: "Arap milliyetçileri arasında Arap milliyetçiliğini Müslümanlıktan ayrı tutarak, laik bir milliyetçilik fikrini savunan tek düşünürdür"¹⁶⁵. Satı el-Husri, ilerde Baasçı düşüncüler ve ideoloji açısından da önemli bir kişi haline gelecektir. Muhammed Harbi'ye göre; "Husri'nin milliyetçiliği Baas'ın bütün düşüncülerini etkilemiştir. Onun görüşlerinden etkilenen çok sayıda lider, Arap dünyasını cemaate dayalı yapıdan kurtarmak, toplumsal yapıyı temelden değiştirmek, bilime büyük önem ve rol vererek; din adamları

rını devlet memuru konumuna getirip, dini mülklerin yönetimini devlet kontrolü altına almak istemekteydiler”¹⁶⁶. Arap dünyasındaki bu düşünce tartışmalarından ve kimlik arayışlarından Suriye, Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi iki savaş arası dönemde de kaçınılmaz olarak etkilenmiştir.

Suriye, bağımsızlıktan sonraki gelişmeleri de etkilemek üzere, “Suriye Milliyetçiliği”, “Büyük Suriye Milliyetçiliği” ve “Pan Arabizm” şeklindeki milliyetçi kimlik arayışlarıyla çalkalanmaktaydı¹⁶⁷. Pan Arabizm konusu, Baas Partisi bağlamında daha sonra ele alınacağı için, burada Antun Saada’nın Suriye milliyetçiliği konusundaki görüşleri üzerinde durulacaktır.

Antun Saada (1904-1949), Rum Ortodoks bir aileye mensup olarak Lübnan’da doğdu. Ailesi, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Brezilya’ya göç etmiş olduğu için kendisi de 1920 yılında Brezilya’ya gitti. Burada Baba-oğul birlikte “al-Majalla” adlı Arapça bir dergi yayımladılar. 1929 yılında Lübnan’a geri dönen Antun Saada, Amerikan Üniversitesi’nde Almanca dersleri verdi. Düşünceleri Sosyal Darwinizm’in etkisi altında olan Saada, ulusu biyolojik özellikler aracılığıyla tanımlıyordu¹⁶⁸. Genel Arap Milliyetçiliğine karşıydı. Bunun imkansız hatta, insan zihnini ve enerjisini mümkün olandan uzaklaştıracağı için de tehlikeli olduğuna inanıyordu. Tarihsel süreç içinde ayrı bir Suriye ulusunun ortaya çıktığını iddia ederek, Suriye’nin Birleşik Arap Devleti’nin bir parçası olmaması gerektiğini savunuyordu¹⁶⁹. Ona göre, “Büyük Suriye” kurulmalıydı. Bu ise (Lübnan, Suriye, Filistin, Ürdün, Irak, Kuveyt) geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı. Saada, “Suriye Suriyeli lerindir. Suriye’nin ulusal çıkarları diğer tüm çıkarların üzerinde dir” diyerek, din ile devletin ayrılmasını, dinin siyasete müdahale etmesinin de önlenmesini savunuyordu¹⁷⁰. Suriye’deki düşünsel hareketlerin kendi içinde taşıdığı farklılık ve çok renklilik bu dönemde siyasal hayata ve siyasal partilere de yansımıştır.

Suriye'deki Siyasi Partiler ve Akımlar

Bağımsızlık mücadelesinin verildiği dönem boyunca, Halk Cephesi etkili bir siyasi hareket olmuştur. 1928 yılında kurulan Halk Cephesi, 1943 seçimlerine kadar parlamentoda çoğunluğu elinde bulundurmuştu. Haşim el-Atasi ve Şükrü Kuvvetli, cumhurbaşkanlığı yapmış etkili iki kişi olarak Halk Cephesi'nin liderleri arasında yer almışlardır.

Bağımsızlıktan hemen sonra ise Halk Cephesi parçalanmıştır. Millet Partisi 1920 yılında, Halk Partisi ise 1925 yılında kurulmuş olmakla birlikte daha sonra Halk Cephesi bünyesinde siyaset yapmışlardı. Şükrü Kuvvetli ve Sabri el-Asali'nin merkezi Şam'da olan Millet Partisi ve Nazım el-Kudsi'nin merkezi Halep'te olan Halk Partisi, bu parçalanmanın sonucu tekrar ortaya çıkan partilerdir. Halk Partisi, Halep ve civarındaki büyük toprak sahipleri ile iş çevrelerinin çıkarlarını temsil etmekteydi¹⁷¹.

Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi, Beyrut'taki öğrencilerin gizli bir örgütü olarak Kasım 1932'de Antun Saada tarafından kuruldu. Bu parti, 1930'lu yılların sonlarına doğru Hristiyan ve Alevi grupları arasında hızlı bir şekilde popüler hale gelmişti. Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'nde dikkati çeken üç önemli nokta bulunmaktaydı: 1. Seküler temelde toplumun radikal bir reforma tabi tutulması, 2. Faşist tarzda bir ideoloji, 3. Büyük Suriye¹⁷². Bu parti, İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde faşizan bir tutum takınarak, milisler halinde örgütlendi. Bu tür faaliyetleri ve ideolojisi gereği parti çeşitli defalar yasaklanmıştır.

Suriye Komünist Partisi'nin kuruluş tarihi 1924'tür. Ortak bir Suriye-Lübnan Komünist Partisi ise 1930 yılında kuruldu¹⁷³. Aslında, Komünist ile Sosyalist fikirler ve parti faaliyetlerinin tarihi Arap dünyasında daha eskilere uzanmaktadır.

Shibli Shumayyil (1860-1917), sosyalizm düşüncesinin Arap dünyasında yayılmasına en önemli katkıyı yapan kişidir. Shumayyil, Büchner ve Spencer'ı okumuş birisi olarak, bireyin her türlü sınırlama ve ayrımcılıktan kurtulmuş olduğu bir toplumsal düzeyi hayal ediyordu¹⁷⁴.

Bir başka sosyalist düşünür ise Salamah Musa'dır. 1908-1911 yılları arasında Avrupa'ya yaptığı uzun bir gezi esnasında sosyalizm dikkatini çekmişti. İngiltere'de G.B.Shaw ve H.G.Wells'in yazılarının etkisi altında kalmıştı. Avrupa'dan Mısır'a döndüğünde sosyalist fikirleri yaymak çabasına girişti. 1913 yılında sosyalizm üzerine bir broşür yayımladı. Salamah Musa'ya göre; mülkiyet ve miras ortadan kaldırılmak suretiyle birey ekonomik prangalarından kurtulmuş olacaktır. Ona göre; sosyalizm herkese eşit gelir sağlamak değil, eşit fırsat sunmaktır. Musa'nın sosyalizmi, ütopyizm ile Marksist sosyalizmin bir karışımıydı. Musa, bazı Fabian düşünceleri; örneğin demokrasi, barışçıl değişim gibi kavramları kabul ederken, özel mülkiyeti reddediyordu¹⁷⁵.

Mustafa Hasanayn el-Mansuri ise Müslüman bir düşünür olarak, sosyalizmi yoksulların sesi olarak nitelendirmişti. Karl Marks, Tolstoy, Anatole France gibi yazarları okumuş olan Mansuri, sosyalizmin yoksulluk sorununa bir cevap olduğuna inanıyordu. Özel mülkiyete karşı çıkmıyor, herkese iş imkanı ve eşit fırsatların tanınmasını istiyordu¹⁷⁶.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sosyalist düşünceleri bir parti programına dönüştüren ilk politikacı Aziz Mirhum'dur. Diğer Mısırlı düşünürler gibi eğitimini Fransa'da tamamlayan Mirhum, Fransız sosyalist düşüncesinden etkilendi. Mirhum ve arkadaşları Demokratik Parti adında bir parti kurdular¹⁷⁷.

Lübnan Komünist Partisi, 1920'lerde Yusuf Yazbuk'un çabaları sonucu kuruldu. Yusuf Yazbuk 1926 yılında Paris'e giderek, Fransız Komünist Partisi'yle işbirliği ve yardım olanaklarını gördü. Yazbuk, Paris'ten dönüşünde tutuklanınca Komünist Partisi'nin liderliğini Fuad el-Shimali üstlendi. Hükümetin çeşitli baskılarına rağmen parti, aktif bir siyaset izleyerek Suriye'de de etkinlikte bulunmaya başladı. Suriye Komünist Partisi, Halid Bektaş'ın 1930 yılında partiye katılması sonucu önemli bir güç kazandı. Bektaş, iki yıllığına Moskova'ya giderek burada liderlik eğitimi aldı. Suriye'ye dönmesinden kısa bir süre sonra 1932 yılında Suriye Komünist Partisi lideri oldu. 1930'ların ortasından İkinci Dünya Savaşı'nın çıktığı tarihe kadar Suriye Komünist Partisi, ko-

münist fikirlerin diğer Arap ülkelerinde yayılmasında da aktif bir rol oynadı. 1936 yılında Suriye ile Fransa arasında, Sosyalist Leon Blum Hükümeti döneminde bağımsızlık anlaşmasının imzalanmış olması, Suriye Komünist Partisi ve Halid Bektaş'a ülkede sempatiyle bakılması sonucunu doğurdu. Bu anlaşmanın daha sonra Fransa tarafından onaylanmaması ve İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması, Suriye Komünist Partisi açısından sıkıntılı dönemin başlaması sonucunu doğurdu¹⁷⁸. Eylül 1939'da Komünist Partisi yasaklandı ve liderleri tutuklandı. Müttefiklerin 1941 yılında Suriye'yi işgali ve Alman yanlısı güçleri yenmesi sonucu, komünist liderler serbest bırakıldı ve partinin faaliyetlerine izin verildi¹⁷⁹.

Suriye Gençlik Partisi, Ekrem Hurani tarafından 1939 yılında Hama'da kuruldu. Suriye'deki Hukuk Fakültesi'ni bitiren Hurani, güzel ve etkili konuşan, prensipler ve ideolojiden ziyade, pratiğe önem veren bir kişiydi. Hurani'nin taraftarları, Hama civarındaki köylerde yaşayan köylüler ve ordudaki genç subaylardan oluşuyordu. 1941 yılında bir grup arkadaşıyla birlikte Irak'a gitmiş, Raşit Ali Geylani darbesine destek vermiş ve Suriye'ye dönüşünde ise tutuklanmıştı¹⁸⁰. Ekrem Hurani, daha sonra 1950 yılında Arap Sosyalist Partisi'ni kurarak, Suriye siyasal hayatının en önemli aktörlerinden birisi haline gelmiştir.

Suriye'de Müslüman Kardeşler Hareketi, Mısır'da Hasan el-Benna tarafından 1928 yılında kurulan benzerinin bir kolu olarak, büyük ve eski bir kent olan Halep'te 1935 yılında kuruldu. Daha sonra ise Hama'da büyük bir güce ulaştı. Dr. Mustafa Sıbai'nin Suriye İslami teşkilatlarının merkezi haline getirdiği Şam'a 1944 yılında taşındı. Suriye'deki Müslüman Kardeşler, yapısal olarak Mısır'dakine benzemek ve kendilerini tek bir hareket olarak görmelerine rağmen, her ikisi de bağımsız olarak faaliyette bulunuyordu. Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in İslamcı protestosunun odağı Sünni hakimiyetindeki bir rejim iken; Suriye'deki ise Alevi azınlığının kontrolündeki rejime karşı Sünni bir protesto biçimi kazanacaktır. Suriye'deki İslami hareket, entelektüel olarak İslami reformcuların bazı yazılarını ve özellikle Suriyeli neo-Han-

beli okulunun fikirlerini, bunun yanı sıra Reşit Rıza ve Muhammed Kurd-Ali gibi daha yakın dönem Suriyeli İslamcılarının görüşlerini benimser. Ne var ki, Hasan el-Banna'nın fikirlerine daha fazla eğilim gösterirler. Suriye'deki daha militan İslami gruplar, Mısır'daki benzerleri gibi, orta çağ hukukçusu İbn Teymiyye'den daha fazla etkilenmişlerdir. Teymiye, sadece Suriyeli ve Hambeli olduğu için değil; aynı zamanda İsmaililer, Dürziler ve özellikle Alevilere yönelik en sert yazıları yazdığı için onlara uygun gelmektedir. Suriye'deki Müslüman Kardeşler gücünü ise Mısır'daki gibi pazar esnafları, öğretmenler, serbest meslek sahipleri ve bürokratlardan oluşan orta ve alt-orta sınıf unsurlardan sağlamaktadır¹⁸¹.

İki savaş arası dönemde Suriye'de egemen olan bu siyasal hayat ve atmosfer, ilerde bağımsızlık sonrası siyasal gelişmeleri etkilediği gibi, Baas Partisi'nin içinde doğduğu ve ideolojisinin şekillendiği siyasal düzlemin ortaya çıkmasında da önemli bir rol oynadı.

Üçüncü Bölüm: Baas Partisi'nin Kuruluşu ve Örgütsel Yapısı

“ Memleketimde kargaşalıklara sebep olan bir partiye kızıyorum; hele bu parti başa geçip, her şeyi elde edince öfkem büsbütün artıyor; çok defa bir partiye ezilmiş, gadir görmüş olduğu için bağlanmışım-dır”.

MONTAIGNE*

Baas Partisi'nin Kuruluşu

Baas Partisi'nin Kurucuları

Baas Partisi, (Mişel Eflak, Salah Bitar, Ali Cabir, Abdullah Abdul Daim, Vahip El Ganim, Cemal Atasi, Musa Rizik, Badi El Kasm, Sami El Durabi ve Abdul Birr Iyun El Sud) tarafından kurulmuş¹ olmakla birlikte, bu partinin kurulmasındaki en önemli rolü ve çabayı Mişel Eflak ile Salah Bitar ortaya koymuşlardır.

Mişel Eflak (1912-1989) Şam'da, siyasete ilginin yoğun olduğu Rum Ortodoks aileye mensup bir tahıl tüccarının oğlu olarak doğdu. Hemen hemen her konuda Eflak'la birlikte hareket ettiği için kişiliği ve popülaritesi Eflak'ın gölgesi altında kalacak olan ve Baas Partisi'nin Eflak'tan sonraki ikinci önemli kişisi olan Salah Bitar (1911-1980) ise Şam'da Sünni Müslüman bir ailede dünyaya gelmişti. Eflak ve Bitar, yüksek öğrenim yapmak üzere 1928 yılında Fransa'ya gitmişlerdir. Mişel Eflak Fransa'da Sorbon Üniversitesi'nde Tarih ve Sanat Tarihi, Salah Bitar ise Fizik ve Matematik eğitimi aldıktan sonra, 1932 yılında Suriye'ye dönerek tam on yıl sürecek olan öğretmenlik görevine başladılar².

Birbirleriyle ilk kez Paris'te 1929 yılında karşılaşan Mişel Eflak ve Salah Bitar, Marksist düşüncüyü Sorbon'da öğrendiler. Eflak bu konuda: “Ben Fransa'ya gitmeden önce milliyetçiydim. Fransızla-

ra karşı mücadele vermiş ve çok defalar tutuklanmış olan babamdan etkilenmiştim. Milliyetçilik bizim kendi realitemiz iken Bitar ve Ben, Sosyalizmi Fransa'da keşfettik. Dönüşümüzde bu düşünceleri yeni kuşağa aktarmaya niyetliydik"³ demektedir. Mişel Eflak, öğrencilik yıllarında Paris'te kurduğu Arap Öğrenci Birliği aracılığıyla, değişik Arap ülkelerinin öğrencileriyle tanışınca Suriye Milliyetçiliği'nden Arap Milliyetçiliği'ne yönelmişti. Marks'ın görüşlerinin etkisi altında kalmış olmakla birlikte, komünist olmayan Eflak ve Bitar 1936 yılına kadar komünizme sempati duymuş, bu tarihten sonra ise komünizme yönelik olarak olumsuz bir tutum takınmışlardır. Eflak, komünizme ilgi duyduğu yılları ve bu ilginin sona ermesinin nedenini şu şekilde açıklamaktadır: "Bu devrede, komünistlerin Fransızlara karşı açtığı cesurane savaşa hayrandım. Komünist Partisi'ndeki gerçeklerin eğilmek bilmeyen karakterlerine bayılıyordum. 1936'dan ve Fransa'da Leon Blum (Cephesi) Hükümetinin iktidara gelmesinden sonra inkisara uğradım ve aldatıldığımı hissettim"⁴. Daha önce belirtildiği gibi Fransa, Suriye'nin 1936 yılındaki bağımsızlık anlaşmasını onaylamamıştı. Bu durum karşısında hayal kırıklığına uğrayan Mişel Eflak ve Salah Bitar, Batı Avrupa Sosyalizminin emperyalist bir yönü olduğuna inanmaya başlamışlardı⁵.

Irak'ta İngiliz karşıtı Raşit Ali iktidarına yardım amacıyla Suriye Yardım Komitesi'ni 1941 yılında kuran Mişel Eflak ve Salah Bitar'ın, görevli oldukları okullarda özellikle müfredat programlarına karşı takındıkları muhalif tutum, onların Ekim 1942'de istifa etmelerine neden oldu⁶. Eflak ve Bitar bu tarihten sonra, zaman ve enerjilerinin büyük bir bölümünü, daha yoğun bir şekilde öğrencileri harekete geçirmek, bildiriler yayımlamak, grevler düzenlemek şeklindeki siyasal faaliyetlere ayırdılar.

Baas Partisi'nin Kuruluş Süreci

Mişel Eflak ve Salah Bitar, 1942 yılında öğretmenlik görevinden istifa ettikten sonra, gençleri düşünceleri doğrultusunda etkileyerek, onlara, maddi lükse karşı püriten bir tutum geliştirmelerini öneriyorlardı. Maddi çıkarlar ve prestij uğruna mücadele etmeyen, kişisel olarak dürüst ve sade bir hayat anlayışına sahip po-

litik bir figür olarak Arap dünyasında kendine özgü bir kişilik olarak kabul edilen Mişel Eflak, bol ama belirsiz düşünceleri Avrupa standartlarında ifade etmekle birlikte, gençleri cezbediyordu. 1943 yılında, Marksizm'e ve materyalizme yönelik saldırgan konuşmalar da yapan Eflak, Arap ulusunun kültürel ve manevi değerlerine atıfta bulunuyordu⁷.

Mişel Eflak ve Salah Bitar'ın siyasi aktiviteleri, daha çok üniversite ve orta öğretim kurumlarındaki öğrencilere yönelik propaganda faaliyetlerini içeriyordu. Arap ulusunun rönesansını gerçekleştirmeyi amaç edinen Baas Partisi'nin temelleri, 24 Temmuz 1943'te küçük bir öğrenci grubunun örgütlenmesi sonucu atıldı. 1946 yılına kadar daha çok entelektüel hareket olarak faaliyetlerini sürdüren Baas (Diriliş), adını Zeki Arsuzi'ye borçludur. Zeki Arsuzi, El-Baas El-Arabi (Arapların Yeniden Dirilişi) adını ilk kullanan kişidir⁸.

Zeki Arsuzi (1900-1969), Suriye'nin Negye şehrinde Alevi kökenli bir aileden doğdu. Daha sonra İskenderun'a giden Arsuzi, ilkokulu burada, lise öğrenimini ise Konya'da tamamladı. Fransa'da Sorbon Üniversitesi'nde 1927-1930 yılları arasında felsefe öğrenimi gören Zeki Arsuzi, felsefi açıdan Bergson, Nietzsche ve Fichte taraftarı olarak tanınmaktaydı. Kant ve Descartes'e de önem veren Arsuzi Arap ulusu hakkındaki görüşlerini açıklarken, bu ulusun dil birliği üzerinde ısrarla durmasını Fichte felsefesine borçluydu. Zeki Arsuzi, din ve milliyetçilik sorununa Comte'ci terimlerle bakıyor ve Orta Çağdaki dini hakimiyetin Ortaçağın yerini uluslar çağına bırakmış olduğunu iddia ediyordu. Arsuzi'ye göre Arap ulusunun birliğinin kökleri, İslamiyet'ten önceki dönemlere kadar uzanmaktaydı⁹. Zeki Arsuzi, Fransız manda yönetimine karşı mücadele etmiş ve Fransızlara karşı olduğu için, 1934 yılında öğretmenlik görevine son verilmiştir. Hatay'ın 1938 yılından itibaren Türkiye'nin kontrolü altına girdiği kesinleşince, Zeki Arsuzi 1938 yılı sonlarında Hatay'dan ayrılarak Şam'a gitmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Suriye ve diğer Arap ülkelerinde Arap milliyetçiliğinin yaygınlık kazanmasında oldukça etkili

olan Zeki Arsuzi, üniversite öğrencileri arasında da büyük bir taraftar kitlesi buldu. Bunlardan bazıları daha sonra Baas Partisi'nin faaliyetlerinde de önemli rol oynadı. 1932 yılında kurulan Milli Hareket Birliği'nin kurucuları arasında yer alan Zeki Arsuzi, 1939 yılında bu Birlik'ten ayrılarak aynı yıl içinde, Milli Arap Partisi'ni kurdu. Bu parti, Arapların bir ulus olduğunu, yabancı etkisinden kurtulmak için geçmişlerine dönmeleri gerektiğini vurguluyordu. Zeki Arsuzi'nin 1939-1940 döneminde ders vermek üzere Irak'a gitmesi Milli Arap Partisi'nin sonunu getirdi. Arsuzi 1940 yılında Şam'a dönmesinden sonra tamamı öğrenci olan altı kişilik üye topluluğuyla birlikte Baas adlı yeni bir parti kurdu. Zeki Arsuzi, 1941 yılında Şam'dan sürgün edilince grubu dağıldı; taraftarlarının önemli bir bölümü ise Eflak ve Bitar'ın kurduğu harekete katıldı. Mişel Eflak'ın kurduğu Baas hareketinde yer almayan Zeki Arsuzi'nin, Mişel Eflak'a yönelik kişisel bir nefreti vardı. Kişisel düşmanlıklara rağmen Eflak ve Arsuzi, aslında aynı siyasi görüşleri paylaşıırken, Arsuzi'nin Eflak'ın kurduğu Baas'a yaptığı en büyük katkı, önemli ölçüde bir Alevi grubunu Baas Partisi'ne katmak oldu¹⁰.

Baasçılar, Fransızların Suriye'yi terk etmelerine kadar bildiriler dağıtarak, konuşmalar yaparak, Suriye'deki Fransız varlığına karşı kamuoyunu tahrik edici rol oynadılar. İlk yıllarda Baasçılar kendilerini bir siyasi hareket şeklinde görerek, yolsuzluk ve siyasi hayatın oportünizminden uzak durmaya çalışmakla birlikte, Mişel Eflak 1943 seçimlerine katılmış; fakat sadece 245 oy alarak seçilememiştir¹¹. Baas, 10 Temmuz 1945'te siyasi parti olmak için başvuruda bulunmuş; ancak bu başvurusu kabul edilmemiştir. 3 Temmuz 1946'da günlük bir gazete olan *Baas*'ın ilk nüshası yayımlandı. Mişel Eflak ise ilk editoryal yazısını bu gazetede, 3 Temmuz 1946'da, "*Baas*'ın Kökenleri" başlığı altında yayımladı¹². Baas Partisi'nin anayasal, resmi bir parti haline gelmesi ise Fransızların Suriye'yi 1946 yılında tamamen terk etmesinden sonra gerçekleşecektir.

Baas Partisi, formel anlamda gerçek bir siyasi parti haline 1947 yılında geldi. Parti'nin ilk Kurucu Ulusal Kongresi ise 4-6 Nisan

1947 tarihleri arasında Şam'da, büyük çoğunluğu öğrenci, öğretmen ve diğer mesleklerden 247 kişinin katılımıyla, "Ebedi Misyonu Olan Tek Arap Ulusu" sloganı altında gerçekleştirildi¹³. Bu kongrede Baas Partisi'nin Genel Sekreteri seçilen Mişel Eflak, Kongre'de ilk konuşmayı yaparak "Arap dünyasındaki hiç bir parti, büyüme döneminde, Baas Partisi'nin karşılaştığı güçlüklerle karşılaşmamıştır..."¹⁴ demek suretiyle partinin karşılaştığı sıkıntılara dikkat çekmiştir. Eflak yine bu kongrede Baas Partisi için, "parti, Arap ulusunun birleşik bir organıdır"¹⁵ tanımlamasını yapmıştır. 1947 Kongresi'nde Parti'nin adı Arap Baas Partisi olarak kararlaştırılırken, partinin iç tüzüğü de görüşülüp kabul edilmiştir. Baas böylece siyasi bir hareketten, organize bir siyasi partiye dönüşmüştür¹⁶.

Mişel Eflak, Baas Partisi'nin Genel Sekreteri seçilmiş olmakla birlikte, Baas Partisi karizmatik bir lidere sahip olamamanın sıkıntısını yaşayacaktır. Eflak, iktidara oynayan bir partinin lideri gibi davranmak yerine, romantik ve hümanist yanıyla entelektüel bir profil sergileyecektir. K.Abu Jaber'e göre; "Müslüman inancına sahip insanların çoğunlukta olduğu bir toplumda, Rum Ortodoks Hristiyan oluşu da, ideal bir lider adayı olduğu görüntüsüne gölge düşürmüştür. Ancak, Mişel Eflak'ın göreve talip olmayan kişilik özelliği ve bu konudaki katı tutumu, parti üzerindeki gücünü ve popüleritesini arttırmasına olanak sağlayacaktır. Göreve talip olmak konusundaki negatif tutumu, onu aynı zamanda partinin hatalarına ortak olmamak kadar, bu konuda uzunca bir süre eleştirilmekten de uzak tutacaktır. Mişel Eflak'ın bu tutumu, partinin karşılaştığı sorunlar karşısında ona esnek hareket edebilme olanağını sağladığı gibi; aşırıya kaçmayan bir kişi olarak bilinmesi, parti içindeki hizipler tarafından bir hakem gibi görülmesine de neden olacaktır"¹⁷. Aslında, Mişel Eflak'ın kişisel özelliklerinin yanında, Baas Partisi'nin örgütsel yapısı da bu konuda önemli bir rol oynayacaktır.

Baas Partisi'nin Örgütsel Yapısı

Siyasi Parti Tanımlaması ve Baas Partisi

Siyasal Parti, resmi devlet mekanizması dışında kalan ve halk kitleleriyle devlet yönetimi arasında bağlantı sağlayan bir mekanizmadır. Bir siyasal gruplaşmanın parti sayılabilmesi için, az çok sürekli ve istikrarlı nitelikte bir örgüte sahip olması gerektiği ileri sürülmektedir¹⁸. Baas Partisi kuruluşundan sonra, kısa bir süre de olsa resmi devlet mekanizmasının dışında kalışı, az çok sürekli ve "istikrarlı" nitelikte bir örgüte sahip olması itibariyle, belirtilen parti tanımlamasına ve özelliklerine uymaktadır.

Siyasi partilerin doğuşu, Katılma Krizi ve Meşruluk Krizi esas alınarak açıklanmaktadır. Katılma Krizi; yönetici elitin, siyasal sisteme katılma çabasındaki birey veya grupların, bu istek ya da davranışlarını gayri meşru gördüğü zaman ortaya çıkan bir çatışma olarak tanımlanmaktadır. Modern siyasal partilerden birçoğu katılma krizlerinden, yani siyasal sistemde etkin bir rolden yoksun bulunan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabalarından doğmuştur¹⁹. Meşruluk Krizi, toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceği konusunda sosyal mutabakatın bozulmasını ifade eder. Bir başka meşruluk krizi ise, sömürge durumundaki bazı az gelişmiş toplumlarda milliyetçi güçlerin, sömürge yönetiminin meşruluğuna karşı çıkmalarıdır. Her iki çeşit meşruluk krizinin, siyasal partilerin doğuşuna yol açması mümkün olabilmektedir²⁰. Baas Partisi'nin, Fransa'nın egemenliği altında bulunan Suriye'de 1943 yılında doğduğunu dikkate aldığımızda, meşruluk krizi doğuş nedenlerinin başında gelmektedir.

Duvarger, partileri; kadro partileri ve kitle partileri olarak ikiye ayırmıştır²¹. Kadro partileri, seçkinlere dayanan partilerdir. Bu partilere üye olmak; servet, eğitim, prestij gibi özel kişisel niteliklerin sonucudur²². Baas Partisi, Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi gibi bir azınlık partisi olmak yerine, ülke genelinde bütün toplumsal kesimlere hitap eden ulusal bir siyasal ideolojiyi temsil ettiğini iddia ederek, kitle partisi olmak üzere yol çıkmışsa da ileride

üzerinde durulacağı gibi azınlıklara çekici gelerek, üyelerinin çoğunluğu azınlık mensuplarından oluşmuştur²³. Baas Partisi, totaliter partilerin kapalı niteliğine uyacak şekilde, üyeliği sıkı bir düzenlemeye tabi tutarak, uzun bir staj devresinden sonra parti organlarının kesin kararına bağlamak açısından ise “kadro partisi-ne” uymaktadır²⁴.

Siyasi partilerce yerine getirilebilecek “siyasal sosyalleşme” fonksiyonunun ise iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan biri, mevcut siyasal kültürün, mevcut değer ve inançların pekiştirilmesi; diğeri ise, mevcut siyasal kültürün değiştirilmesi, yeni değer ve inançların yaratılmasıdır²⁵. Menfaatlerin bir arada icra edilmesi bakımından ise siyasi partiler üç tipe ayrılmaktadır: a. Pragmatik, pazarlıkçı partiler; b. Mutlak değerlere yönelmiş ideolojik partiler; c. Özgücü veya geleneksel partiler²⁶. Baas Partisi, ileride ideolojisi değerlendirilirken görülebileceği gibi, siyasal sosyalleşme fonksiyonu açısından mevcut siyasal kültürün değiştirilmesini, yeni inanç ve değerlerin yaratılmasını hedefleyen, menfaatlerin birleştirilmesi açısından ise mutlak değerlere yönelmiş, kutsal ve tartışma kabul etmez değerlere sahip bir ideolojik partidir.

Bütün partilerin yakın dönemdeki siyasi amaçları, kendi temsilcilerini iktidar mevkilerine getirmektir. Ancak, ideolojik niteliği zayıf olan partilerde iktidar başlı başına bir amaç olduğu halde; ideolojik partilerde, daha çok, partinin ideolojik amaçlarını, dünya görüşünü, siyasal programını gerçekleştirmenin bir aracıdır²⁷. Baas Partisi, iktidara bakış ve iktidarın fonksiyonu açısından ko-yu doktriner nitelikte bir partidir. Partinin bu özelliği, ideolojisi açıklanırken belirtileceği için, bu özelliğin partiyi iktidara taşıyan bir araç olarak parti örgütüne yansımaları üzerinde durmak gerekmektedir.

Siyasal Partilerdeki Örgütsel Yapı Bağlamında Baas Partisi

Örgüt kavramı, parti topluluğunu meydana getiren bireyler arasındaki karşılıklı ilişkilerin belirli yerleşik kalıplara göre yürütülmesini, parti topluluğu içerisinde bir işbölümünün, rol farklılaşmasının ortaya çıkmasını, yöresel birimlerle partinin merkez organları arasında düzenli haberleşmelerin ve diğer ilişkilerin kurulmuş olmasını içermektedir²⁸. Siyasal Parti örgütü değerlendirmesinde, Örgütlenme Derecesi ve Yapısal Bağlantı faktörleri önem taşımaktadır.

Örgütlenme derecesi, parti içindeki ilişkilerin nasıl düzenlendiğiyle ilgili bir konudur. Parti içindeki ilişkilerin, biçimsel usul kuralları veya yazısız kurallar ve gelenekler yoluyla, açık ve belirli davranış kalıplarına bağlanmış olması işlemi, örgütlenme derecesini ortaya koyar. Bu açıdan bakıldığında belirtilen ilişkiler ne kadar kalıplaşmış, düzenlenmiş ve yapılaşmışsa, partinin örgütlenme derecesi o kadar yüksek olmaktadır²⁹. Baas Partisi ileri- de örgütsel yapısı açıklanırken belirtileceği gibi örgütlenme derecesi yüksek bir partidir.

Yapısal bağlantı deyimiyle, partiyi meydana getiren çeşitli unsurlar ve organlar arasındaki ilişkilerin düzenleniş tarzı anlaşılır³⁰. Duvarger, zayıf ve kuvvetli bağlantılı partiler arasında ayırım yapmaktadır. Kuvvetli bağlantı karmaşık örgüte, zayıf bağlantı ise basit örgüte uygun düşmektedir. Parti, çeşitli temel unsurlar arasında ne kadar açık ve kesin bir bağlantı sağlamak istiyorsa, parti organlarının sayısını o kadar çoğaltmalı, bunların fonksiyonlarını geliştirmeli ve aralarındaki görev dağılımını belirlemelidir³¹. Bu ayrımı daha belirgin ve kesin kılmak için bağlantı sisteminin yönü önem kazanmaktadır. Dikey ve yatay bağ şeklinde belirtilen yönlerden dikey bağ, biri diğerine tabi durumdaki iki organı birleştiren bağdır. Yatay bağ ise aynı düzeydeki iki organı birleştiren bağdır. Dikey bağ aracılığıyla sert bir kompartmanlaşma sağlanmış olur, aynı düzeydeki gruplar, üst kademenin aracılığı olmaksızın birbirleriyle haberleşemezler³².

Duverger'e göre, dikey bağlantı sisteminin en iyi örneğini Komünist Partisi vermektedir. Bu sistem, parti içinde sıkı bir disiplin sağlamak yoluyla, her türlü bölünme, parçalanma ve muhalefetin gelişmesini kesin olarak engellemektedir. Sistemde yer alan alt organın her delegeşi, kendisini seçenlere karşı değil, üst organa karşı sorumludur; dolayısıyla onun görevi, kendisine emanet edilen grup içerisinde doğabilecek anlaşmazlıkları üst organın bilgisine sunmaktır. Bu işlemde beklenen amaç, söz konusu grubun görüşünü savunmak değil, merkezin "kurtarıcı müdahalesi"ni tahrik ve davet etmektir³³. Dikey bağlantı sisteminin en iyi örneğini sunan Komünist Partisi, temel yapı olarak ise hücreyi esas almaktadır³⁴. Baas Partisi de hücreyi esas aldığı için burada hücre üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Baas Partisi'nin aynı zamanda, parti üyesi olmayan milis güçlerine sahip olduğunu da belirtmek gerekir.

Hücre sistemi hakkında Duverger'in yaptığı çözümlemeleri dikkate aldığımızda komünizm kitlelere, faşizm seçkinlere inanır. Komünist partiler yukarıda belirtildiği gibi hücre sistemine, Faşist partiler ise milislere dayanır. Hücre, hacmi ve sürekliliği sayesinde, düzenli, sıkı ve sağlam bir disiplin kurmayı mümkün kıldığı gibi yeraltı faaliyetlerine de çok elverişlidir. Hücre, bir eğitim merkezi olmanın yanında; çabuk, kesin ve ciddi bir eylem aracıdır. Hücre içinde gerçek bir tartışma olmakla birlikte karara varıldıktan sonra herkes uymak zorundadır. Siyasi parti-seçim ilişkisi açısından bakıldığında hücre, mahiyeti ve boyutları bakımından, seçim mücadelesine elverişli bir araç olarak görülemez. Hücre, örgütün temeli olarak tercih edildiğinde ise siyasi parti kavramında derin bir değişime neden olmaktadır. Bu durumda siyasi parti oy toplamak, temsilcileri bir araya getirmek ve bunlarla seçmenleri arasında temas sağlamak amacını güden bir topluluk olmak yerine; bir kışkırtma, propaganda, disiplin ve yer altı faaliyeti aracı haline gelmekte, seçimler ve parlamento görüşmeleri, onun için çeşitli faaliyet araçlarından sadece bir tanesini hatta tali nitelikte bir tanesini; meydana getirmektedir³⁵.

Baas Partisi açısından esas siyasi paradoks ve sorun bu noktada doğmaktadır. Yani, seçim- hücre sistemi karşılığında. Bu par-

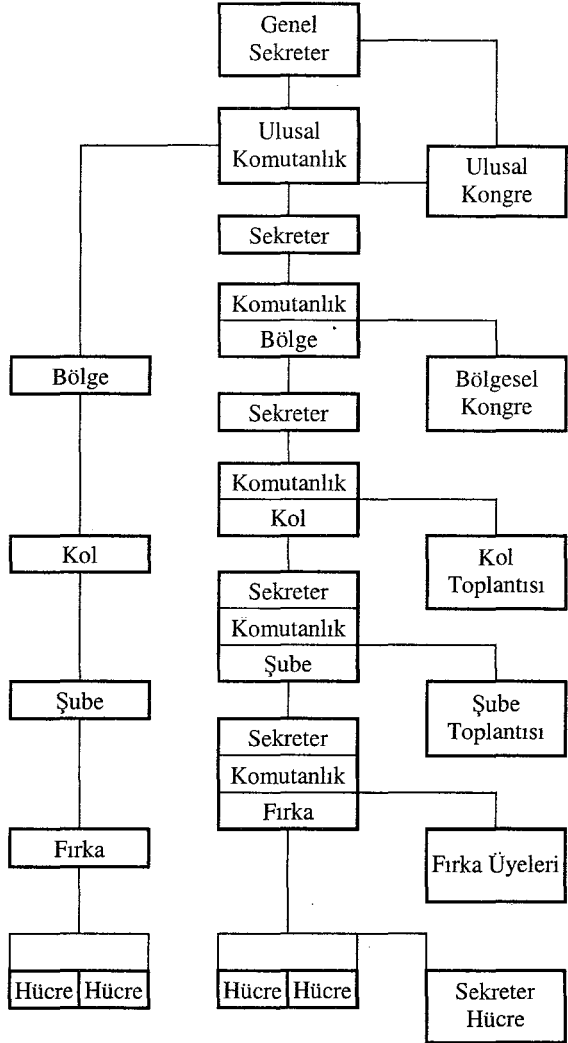
ti seçimle iktidara gelmeyi esas almış olmakla birlikte, kuvvetli ve dikey bağlantılı parti organizasyonunun piramidal yapısının tabanında hücre bulunmaktadır. Bu açıdan bir diğer sorunlu alan da partinin kimliğidir. Duverger'in yukarıda belirtilen; "hücre, örgütün temeli olarak tercih edildiğinde siyasi parti kavramında derin bir değişime neden olmaktadır" ifadesini dikkate aldığımızda, Baas Partisi'nin siyasi kimliğinin tanımlanması önem kazanmaktadır. Baas Partisi, hücre sistemi temelinde ve parti üyesi olmayan milislere sahip olmakla beraber, kendisini komünist veya faşist bir parti olarak görmemektedir.

Baas Partisi'nin örgütsel yapısını inceleyen ve bu alanda haklı bir üne sahip bulunan K.Abu Jaber, bu konuda şunları söylemektedir: "Baas, her şeyden evvel, M.Duverger'in tanımladığı gibi bir hücre partisidir. Piramidal yapısının tabanında "halka" ve "hücre", ucunda da "Milli Kumandanlık" ve "Genel Sekreterlik" vardır. Bununla beraber M.Duverger, sadece Komünist Partilerle bazı faşist partilerin temel yapı olarak hücreye sahip olduklarını belirtmektedir. Fakat Baas Partisi, muayyen bir sınıfın davalarının savunuculuğunu yapmak istemediği için ne komünist; milisleri parti üyesi olmaması dolayısıyla, ne de faşisttir. Bundan başka Baas, her ikisinden de ideolojik ihtiva ve usul bakımından ayrılır. Baas Partisi, faşist ve komünist partisinin aksine cebir ve şiddet taraflısı değildir. Her ne kadar "Hücre" Sovyet Komünist Partisi'nin bir buluşu ise de Baas Partisi, gizli faaliyete mükemmel bir şekilde uyabilmesi için bu özelliğe başarıyla intibak etmiştir. Varlığının önemli bir kısmında muhalefette olan Baas, "hücrenin" oynak karakteriyle, kolları olan birçok Arap memleketinde, hükümetlerin aldığı baskı tedbirlerine rağmen bekasını sağlayabileceği bir metodu bulmuştur"³⁶. Jaber'in bu açıklamaları dikkate alındığında, Baas Partisi'nin ideolojik düzlemde Komünist ve Faşist Parti'yle bir benzerliğe sahip olmadığı, benzerliğin örgütsel yapı bağlamında olmakla birlikte, bundan maksadın, içinde bulunduğu siyasi koşulların bir gereği olarak, siyasi baskılara karşı partinin varlığını devam ettirmek olduğu anlaşılmaktadır.

Baas Partisi, yukarıda belirtildiği gibi içinde bulunduğu siyasi

koşulları da dikkate alarak, Hücre, Fırka, Şube, Kollar, Bölgesel Komutanlık, Milli Kongre, Milli Komutanlık şeklinde, kuvvetli ve dikey bağlantılı piramidal bir parti organizasyonuna sahiptir.

BAAS PARTİSİNİN ÖRGÜTSEL ŞEMASI ³⁷

Hücre: Örgütsel yapının tabanında yer almaktadır. Her yerde üç ve yedi üyeyi kapsar. Partide yan yana bulunan iki çeşit hücre vardır: Üyelerini bir grup içinde birleştiren “bölge hücreleri” ve üyelerinin yaptıkları iş tipine uygun düşen “iş hücreleri”. Hücre mensupları genellikle haftada bir kez bir üyenin evinde toplanır. Bir hücre tipi daha bulunmaktadır. Bunlara; “Arkadaş Hücreleri” denir. Bu hücrelerin iki fonksiyonu bulunmaktadır: 1. Yeni üye adayları için eğitim platformudur. Girenler en az bir yılını böyle bir hücrede geçirmelidirler. 2. Partiye mümkün olduğu kadar fazla arkadaş ve sempatizan kazandırılması amaçlanmaktadır. Gizlilik esasından hareketle hücreler arası iletişim olmaz; ancak bir üst birim ile iletişim kurabilirler³⁸.

Fırka: Hücrenin üstünde ikinci basamak olarak fırka bulunmaktadır. Bir fırkada üç veya beş hücre bulunmaktadır. Fırka’da ki hücrelerin bütün üyeleri toplanarak kendi liderini seçer³⁹.

Şube: Fırka’nın üzerinde bulunan şubeyi iki veya daha fazla fırka oluşturur. Şubelerin komutanları, daha alt kademedeki birimlerin yaptıkları toplantılarda seçilir. Şube sekreteri ise bir üst kademedeki birimin komutanı tarafından tayin edilir. Komutan ve sekreterlerin bu seviyedeki görevleri; daha yukarı birimlerin talimat ve kararlarını uygulamak, şubenin üye ve faaliyetleri hakkında aylık raporlar sunmak, alt birimdeki üyelerden ve teşkilatından gelen şikayetleri incelemek ve bunları daha yukarı birimlere bildirmektir⁴⁰.

Kollar: Şube ve Bölgesel Komutanlıklar arasında bir tür aracı sayılır ve en az iki şubeden oluşmaktadır. Kapladığı saha bir şehir, köy veya semt olabilir. Bir Kolun komutanı ve genel sekreteri, daha yukarı bir birim olan Bölgesel Komutanlığa karşı doğrudan sorumludur. Her kolun sekreteri, o kolun komutanı tarafından seçilir. Kollar yeni üyeleri kabul veya reddeder, bölgesel sorunları inceler ve önerilerini sunar. Ayrıca bölgedeki parti eğitimi ve propaganda faaliyetleriyle meşgul olur, daha yukarı birimlere aylık raporlar sunar⁴¹.

Bölgesel Komutanlık ve Bölge: Partinin en aktif birimi bölgedir. Bölge, bütün bir ülkeyi kaplar. Ürdün, Irak, Suriye, Lüb-

nan, Libya, Kuveyt ve Atlantik Okyanusu'ndan Fars Körfezi'ne kadar bütün diğer Arap ülkelerinin kendi bölgesel teşkilatı vardır. Bölgesel Kongre, Bölgesel Komutanını, o da kendi sekreterini seçer. Bölgesel Kongre bütün bölgeyi ilgilendiren önemli siyasal sorunları ele alır; partinin bu bölgedeki bütçesini hazırlar ve onaylar. Ulusal Komutanlığa tavsiyelerini sunar. Bölgesel Komutanlık; siyasî kültürel ve ideolojik bakımdan partinin yönetimini elinde bulundurur. Adayları üyeliğe kabul veya reddeder. Partinin en yüksek kademesi sayılan Ulusal Komutanlığın aldığı, politikayla ilgili kararları uygular⁴².

Ulusal Kongre: İki yılda bir defa toplanması kabul edilen Ulusal Kongre, partinin karar veren en yüksek kademesidir. Ulusal Kongre'ye, Arap dünyasının Bölgesel Komutanlıkları'ndaki üyelerin hepsi ile daha alt kademelerden birkaç delege katılır. Kongre, Parti Genel Sekreteri ile Ulusal Komutanlık seçimini yapar. Ulusal Kongre'nin yetkileri şunlardır: 1. Ulusal Komutanlık ve komitelerinin, partiyi ilgilendiren bütün sorunlarını ve tavsiyelerini derlemek, müzakere etmek, ve gerekli kararları almak, 2. Ulusal Komutanlığın program ve siyaset planlamasını dinlemek ve müzakere etmek, gerekli kararları almak ve tavsiyelerde bulunmak, 3. Ulusal Komutanlığın bütçesini müzakere etmek, gerekli kararlarını ve tavsiyelerini tespit etmek, 4. Ulusal Komutanlık seçimlerini gerçekleştirmek, 5. Ulusal Komutanlığa güven oyu vermek⁴³.

Ulusal Komutanlık: Partide siyaset planlaması yapan ve direktif veren en yüksek kademedir. Bütün üyeler, liderler ve alt kademedeki organlar, buraya bağlı ve buranın emrindedirler. Ulusal Komutanlık, diğer siyasî parti ve hükümetlerle işbirliğini kabul veya reddedebilir. Ulusal veya Bölgesel Komutanlık'tan üye ihraç etme yetkisine de sahiptir. Ulusal Kongreyi toplantıya çağırır ve gündemi hazırlar. Partinin, siyasî, kültürel, kuruluş ve mali faaliyetlerinden sorumludur. Ulusal Komutanlık, bir anlamda partinin bir tür merkez komitesi gibidir. Toplantılar gizlilik içinde yapılmakta ve kararlar parti içinde nadiren yayımlanmaktadır⁴⁴.

Baas Partisi'nin belirtilen örgüt yapısına, parti içi iktidarın ne ölçüde dağılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu ifade eden merkezîyet değişkeni açısından bakıldığında, bu partinin merkezîyet derecesi yüksektir. Merkezîyet derecesi en yüksek partilere örnek olarak Komünist ve Faşist partiler gösterilmektedir. "Demokratik Merkezîyetçilik" Komünist partilerin temel örgütlenme ilkelerinden birisidir. Bu ilke, kararların alınmasından önce merkezi aydınlatabilmek amacıyla tabanda çok sert tartışmaların yaşanmasını; fakat karara varıldıktan sonra herkesin en sıkı bir disipline uymasını gerektirir⁴⁵.

Baas Partisi'nin organizasyonel yapısı teorik olarak çeşitli aşamalarda seçimi esas aldığı için, parti-içi demokrasinin olduğu söylenebilirse de, Bölge Komutanlığıyla ve Sekreterinin gücü ve partinin diğer alt organlarının buranın isteğine bağlı kalması, parti-içi demokrasiyi zorlaştırmaktadır⁴⁶. Parti organları arasındaki haberleşmeye bakıldığında ise yatay değil dikeydir. Hücreler ile Fırkalar veya iki bölge arasındaki temaslar bile yasaklanmıştır. Temaslar, yukarı kademelere doğru olmalıdır. Parti içinde eleştiri veya özeleştiri egemendir. Her üye, her konudaki düşüncesini, eleştiri ve itirazlarını ileri sürmekte serbesttir. Ama çoğunlukla bir karar alındıktan sonra üye, hücre veya kol kişisel kanaati ne olursa olsun bu kararı uygulamakla görevlidir. Demokratik merkezîyetçilik partinin kabul edip uyguladığı bir prensiptir. Üye kendisine verilen görevi yerine getirdikten sonra kademe sırasına göre ve tüzük uyarınca hareket etmek şartıyla parti mercilerine itirazını yapabilir⁴⁷. Partiye üyelik işleminin çok sıkı kurallara bağlanmış olması da bu konuda disiplini sağlamayı mümkün kılmaktadır.

Partiye Üyelik

Siyasi Parti literatüründe Duverger ve Neumann, parti üyeliği bakımından üyenin parti faaliyetlerine katılımının niteliğini çok önemli bir değişken olarak görmektedirler. Duverger'nin sınırlı ve totaliter partiler, Neumann'ın da bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri arasında yaptıkları ayrımlar, parti örgütünün

bu boyutuna dayanmaktadır. Neumann'a göre, sosyal bütünleşme partilerinin iki alt tipi mevcuttur. Bunlar, demokratik bütünleşme partileri ve topyekün bütünleşme partileri (yani totaliter partiler) dir⁴⁸. Parti üyelerinin kaynağı bağlamında ise parti örgütlerinin özerkliği ele alınmaktadır. Bu açıdan örneğin Duverger, bireysel üyelikten oluşan dolaysız, kollektif üyelikten oluşan dolaylı partiler ayrımı yapmaktadır. Dolaysız partiler daha özerk partiler durumundadır⁴⁹. Bu ayrımlar esas olarak, parti üyelerinin siyasal, sosyal ve kişisel hayatları bağlamında önemlidir.

Bireysel temsil partileri, çabalarının büyük bir bölümünü seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasal içerikte faaliyetler üzerinde yoğunlaştıran partilerdir. Bu tür bir partinin amacı, sadece siyasal iktidarı ele geçirmeye yöneliktir. Bunun bir sonucu olarak, partinin parlamento dışı örgütleri ancak seçim kampanyaları esnasında yoğun bir çalışma yapmakta, bunun dışındaki zamanlarda ise genellikle hareketsiz kalmaktadır. Bireysel temsil partileri, üyelerinin hayatları üzerinde olduğu gibi, düşünceleri üzerinde de mutlak bir hakimiyet kurmaya çalışmamaktadır. Bir başka ifadeyle; bu partiler, ideolojik açıdan "pragmatik partilerdir"⁵⁰. Topyekün bütünleşme (totaliter) partilerinde ise partinin faaliyet alanı, sadece seçim ve devlet yönetimi problemleriyle sınırlı olmamakta, parti üyelerinin bütün siyasal, sosyal ve bazen kişisel hayatlarını da kapsamaktadır. Bu partiler, üyelerinden devamlı ve yoğun bir katılma ile, bütün diğer sosyal grup bağlarından daha kuvvetli bir sadâkat beklemektedirler. Parti üyelerinin günlük hayatlarının büyük bir kısmı, çeşitli yardımcı kuruluşlar ve yan örgütler aracılığıyla partinin kontrol ve gözetimi altına alınmıştır. Totaliter partiler bu şekilde, üyelerinin yalnız maddi faaliyetlerini örgütlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda kapsayıcı ideolojilerinin aracılığıyla üyelerinin düşünceleri üzerinde de tam bir kontrol kurmuş olmaktadır⁵¹. Bu noktada, üyelik işlemi açısından da duruma bakmak gerekmektedir.

Üyelik işlemi konusunda Duverger, açık ve sınırlı üyelik şeklinde bir ayrım yapmaktadır. Açık üyelik sisteminde, üyelik formu imzalamak ve bir aidat ödemek dışında hiçbir şart ve forma-

lite yoktur. Dolayısıyla, partiye giriş sınırlandırılmamıştır. Sınırlı üyelik ise, kefillerce yapılan inceleme, kabulden önceki soruşturma ve parti organlarının kesin kararını gerektirmektedir⁵².

Bu bilgilerin ışığında Baas Partisi'ne bakıldığında; üyelerinin kaynağı bağlamında dolaysız, üyelerinin parti faaliyetlerine katılışında totaliter, üyelik işlemi konusunda ise sınırlı üyelik özelliklerine sahip bir partidir.

Arap dünyasında yaşayan veya denizaşırı ülkelere göç etmiş bulunan her Arap, parti prensip ve tüzüğünü kabul etmek şartıyla Baas Partisi'ne üye olabilir. Böyle bir adayın, Arap milliyetçiliğine inanması, asgari 18 yaşında bulunması ve başka bir siyasi kuruluşun üyesi olmaması, partinin aidatını ödemesi, partiyi savunmak görevlerini yerine getirmesi ve mesleğinin gerektirdiği birlik ve derneklerde yer alması gerekmektedir⁵³. Belirtilen özellik ve zorunluluklara ilaveten, partinin İç Hizmet Tüzüğü, üyeleri için yemin şartını zorunlu kılmaktadır. Bu yeminin metni ise: "Şeref ve inancım üzerine yemin ederim ki, Arap Baas Sosyalist Partisi'nin prensiplerine sadık kalacağım; güvenine layık olduğumu göstereceğim; kurallarına itaat edeceğim ve düşüncelerini uygulamaya koyacağım"⁵⁴ şeklindedir.

Baas Partisi'nde taraftar, çırak ve aktif üye olmak üzere üç tür üyelik vardır. Yeni üye, taraftar ve çırak üye statülerinin her ikisinde de 18 ay beklemek suretiyle aktif üye olabilir. Aktif üye, partinin toplantı ve seçimlerine katılabilir⁵⁵.

Ortadoğu'daki siyasi liderlerin önemli bir bölümü, öğrencilerin ve öğretmenlerin siyasal hedefler açısından stratejik bir öneme sahip olduklarının bilincindeydiler⁵⁶. Bu durum, Mişel Eflak ve Baas Partisi için de geçerlidir. Kuruluşundan itibaren Baas Partisi'nin üyelerinin çoğu başkent Şam'a eğitim amacıyla köylerden gelen göçmenlerden oluşacaktır. Şubelerinin 1951 yılının sonuna doğru Şam, Humus, Halep, Banyas ve Lazkiye gibi önemli şehirlerde kurulmuş olmasına karşılık, partinin üye toplamak konusunda açık bir planı yoktu. Üyeler daha çok kurulan kişisel ilişkiler aracılığıyla devşirilecektir⁵⁷. Parti, şehirlerdeki Sünni Müslü-

manlarla temas kurmakta pek başarılı olamadı. Salah Bitar, Cemal Atasi gibi Sünni kökenli kurucu üyeler başta olmak üzere partide Sünni üyeler bulunmakla birlikte, Suriye nüfusunda ezici Sünni çoğunluğunu dikkate aldığımızda, partideki Sünni kökenli üyelerin oranı çok düşük kalmaktadır⁵⁸. Bu durumda Baas Partisi'nin tabanını şehirli Sünni üyelerden ziyade azınlıklara mensup kişiler oluşturmaktaydı. Kırsal bölgedeki etnik ve dini azınlık mensupları, partinin üyelerinin çoğunluğunu meydana getirmekteydi.

Daha önce belirtildiği gibi Baas Partisi, Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi gibi bir azınlık partisi olmayı hedeflememiş olmakla birlikte, azınlıklara çekici gelmekteydi. Baas Partisi bu noktada bir paradoksla karşı karşıyaydı. Parti, ülke genelinde ulusal bir siyasal ideolojiyi temsil ettiğini iddia ederken, komünal ve bölgeci çıkarların temsilcisi bir parti durumuna gelecektir⁵⁹. Suriye'deki sosyal hareketliliğin artması, kırsal kesimdeki gençlerin politize olması şeklinde bir siyasal sonuç ortaya çıkarmıştır. Özellikle Aleviler, çoğu askeri okullara giden, kır kökenli bir entelijensiya geliştirdiler. Genç Aleviler, laik milliyetçilik ve reformist ideolojileriyle Sünni düzenini tehdit eden Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi ve Baas'a katılarak kendilerine bir siyasal kimlik edindiler. Alevi gençlerin Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'ne ilgisi kısa sürdü. Baas Partisi'nin Sosyalizmi, topraktan yoksun, fakir ve devlet yardımına ihtiyaç duyan Alevi gençlerine daha çekici geliyordu⁶⁰. Nikolaos Van Dam'a göre; "... Baas'ın laik Arap Milliyetçiliği dini azınlıklara daha cazip gelerek, Baas Partisi'nin kendilerini azınlık konumundan kurtaracağına inanmaktaydılar. Dini azınlık mensupları, Baas Partisi'nin laik ve sosyalist bir siyasal sistem kurup, geleneksel Sünni şehirli kesimin siyasal egemenliğini kırarak, Sünni olmayanlara karşı siyasal, sosyal ve ekonomik ayrımcılık yapmayacağına inanmaktaydı"⁶¹. Baas Partisi'nin, Suriye'de toplumun geniş bir kesimini bir araya getiren büyük bir sosyal tabana kavuşmayı bu şekilde başaramaması, ileride görüleceği gibi, bu partiyi başta iktidara gelme yöntemi olmak üzere pek çok açıdan etkileyecektir.

Parti'nin Finansmanı

Bir partinin finans kaynağı, partinin özerkliği açısından önemlidir. Mali kaynakları bakımından az sayıda kişinin büyük bağışlarına dayanan ve dolayısıyla bu bağışçıların nüfuzuna açık bulunan bir parti, gelirini çok sayıda üyenin küçük ölçüdeki aidatlarından elde eden bir partiye oranla daha özerktir⁶². Baas Partisi'ne finansman boyutundan bakıldığında, partinin gelirleri; her ay alınan üye aidatı, bağışlar ve parti yayınlarından elde edilen gelirlerden oluşmaktadır. Özel bir kategoride değerlendirilen öğrenciler, Bölgesel Komutanlığın tespit ettiği aylık bir meblağı öderler. Bunun dışında kalan diğer üyeler ise aylık kazançlarıyla orantılı ve gittikçe artan oranda bir meblağ öderler. Şubeler, gelirlerinin %10'unu kendi masrafları için ayırabilirler. Kollar ise bu miktarı %25 olarak tespit etmişlerdir. Geri kalan miktar ise Bölgesel Komutanlığa gönderilmektedir⁶³.

Suriye Dışında Baas Partisi'nin Örgütlenmesi

Baas Partisi, bütün Arap dünyasında iktidarda bulunan hükümetlerin çok yönlü siyasi dozda muhalefet ve baskılarıyla karşılaşacaktır. Bütün olumsuzluklara rağmen, Baas Partisi'nin Suriye dışındaki ilk şubesi, Şam'daki üniversitelerde okuyan öğrenciler tarafından 1948 yılında Ürdün'de kurulmuştur. 1948 yılında Bağdat'ta biri "Arap Baasçıların Sözleri" ismiyle Mişel Eflak, diğeri de "Arap Siyaseti Üzerine" ismiyle Salah Bitar tarafından iki broşür yayımlanmıştı. Bu iki broşür, Şam'da kurulmuş olan Baas Partisi'nin tanıtımını yapmaktaydı. Bu çabaların da bir sonucu olarak, Baas Partisi'nin Irak'ta örgütlenmesi öğrenciler tarafından 1951 yılında gerçekleştirilmiştir. Lübnan'daki Baas Partisi'ni Amerikan Üniversitesi'ndeki öğrenciler örgütlemiştir⁶⁴.

Suriye dışında Baas Partisi'nin örgütlenmesi konusunda K.Abu Jaber'in açıklamalarını dikkate aldığımızda⁶⁵, "Baas Partisi, hücre ve kollarının olduğu Arap ülkelerindeki statükoyu değiştirmeye yönelik ciddi girişimlerde bulunamayacaktır." Baas Partisi, Irak hariç olmak üzere diğer Arap ülkelerinde büyük bir gücünün ol-

madığını bilmekteydi. Ürdün ve Lübnan'ın özel durumları, partiye bu ülkelerde ciddi girişimlerde bulunmak olanağını sağlamazken; Baas Partisi, Arap yarımadasındaki şeyhlik ve prensliklerde de bir devrim yapmak olasılığını pek mümkün görmemekteydi. Buralarda partiyi destekleyenler az olduğu gibi, Genel Merkez'in bulunduğu Suriye ile ortak sınırlarda bulunmamaktaydı. Bu zaaf-lara ilaveten, belirtilen yerlerde siyasi ve sosyal koşulların yeteri kadar gelişmediğini de dikkate almıştır. Baas Partisi, Arap dünya-sına bu açıdan genel olarak baktığında tek uygun ortamın Irak'ta olduğuna inanmaktaydı.

Dördüncü Bölüm: Baas Partisi'nin İdeolojisi

"İnsanların davranışları üzerinde fikir yürütmek isteyenler, bu davranışları birbirine uydurmakta, hepsini bir kalıba sokmakta çektikleri zorluğu hiçbir yerde çekmezler; çünkü bu davranışlar çok zaman birbirine öyle aykırıdır ki aynı tezgahtan bu kadar çeşitli kumaş çıkması insana imkansız gelir".

MONTAIGNE*

Arap Dünyası'nda Siyasetin Değişen Doğası

Baas Partisi'nin ideolojisini değerlendirmede bir çerçeve oluşturmak açısından Arap dünyasında siyasetin doğası ele alınırken, Arap dünyası bir bütün olarak değerlendirme kapsamına alınmadığı gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası Arap dünyasında siyasetin değişen doğası üzerinde durulmuştur.

Bu değerlendirme için ülke ve toplum bazında sınırlandırma yapılırken ise, Michael Hudson'un Pan-Arap Milliyetçiliği'nin merkezi alanı (Pan Arab Core Area) olarak tanımladığı alan içinde yer alan Mısır, Irak, Suriye ve Lübnan baz alınmıştır¹.

Modernleşme Olgusu ve Arap Dünyası

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan veya ülkesindeki yabancı egemenliğini bütünüyle ve resmen sona erdiren Arap ülkeleri, hızlı bir kalkınma arayışı içine girmiş bulunuyorlardı. Kalkınma, aslında modernleşme demekti; Modernleşme, Almond'un yaptığı tanımlamayı dikkate aldığımızda; "kırsal alanlardan kentsel alanlara göç, okuma-yazma oranının artışı, iletişim araçlarının giderek daha fazla sayıda insana ulaşması, sanayileşmenin artışı, teknolojinin gelişimi, aile yapısının atomize hale

gelmesi, yasal-ussal idari yapının yaygın hale gelmesi²” olarak tanımlanmaktadır. Modernleşme bu şekilde tanımlanmakla birlikte, ortaya çıkış şekli ve nedenleriyle birlikte geçirebileceği aşamalar ve sonuçları toplumdan topluma değişiklik gösterebilmektedir.

Apter’e göre modernleşme; ticarileşme ve sanayileşmenin sonucunda ortaya çıkarken; yeni uluslarda ise sanayileşme gerçekleştirilmeden başlayan bir süreci ifade eder. Modernleşme olgusu bu uluslarda, sömürge döneminde yaşanan deneyimin seçkinlerde uyandırdığı geri kalmışlık bilinciyle, yaygınlaşan kitle-iletişim araçlarının yarattığı etkinin sonucu ortaya çıkmaktadır³. Bu durum, erken gelişenlere kıyasla, geç gelişen toplumlarda değişik bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Geç gelişen toplumlardaki özellikleri, Huntington şu şekilde sıralamaktadır: a. Devlet, sanayileşme sürecinde normal olarak daha önemli ve daha zorlayıcı bir rol oynar. b. Burjuvazi daha zayıftır; dolayısıyla demokrasinin ortaya çıkma olasılığı azdır. c. Siyasal gelişme üzerinde dış etkiler daha önemli rol oynayabilir. d. Sosyal mobilizasyon hızı, sanayileşme hızından daha yüksek olma eğilimindedir. e. Sosyo-ekonomik değişim genel olarak daha hızlıdır; dolayısıyla sosyal gerginlikler daha keskin olabilir. f. Siyasete kitlesel katılma ve siyasal sisteme yönelik halk talepleri, ekonomik gelişme ve siyasal kurumlaşma düzeylerine oranla, daha yaygın ve yoğun olma eğilimindedir. g. Kısmen bunların bir sonucu olarak, şiddet ve istikrarsızlığın yaygın olması ihtimali daha kuvvetlidir⁴. Bu noktada siyasal gelişme-modernleşme ayrımı, geç gelişen toplumlardaki siyasetin doğasını anlamak açısından önem kazanmaktadır.

Huntington siyasal gelişmeyi, toplumun tümünü ilgilendiren, daha kapsayıcı nitelikteki modernleşme süreçlerinin bir yönü, ya da ona bağlı bir olgu olarak görmektedir. Modernleşme, toplumun bütün kesimlerini etkiler; bunun siyasal yönlerine de siyasal gelişme denir⁵. Huntington’a göre; geç gelişen toplumlarda, siyasal gelişme kadar siyasal bozulma da ihtimal dahilindedir. Bu toplumlarda genellikle “mobilizasyon-kurumlaşma çatışması, siyase-

tin kördüğümü”⁶ haline gelmektedir. Bu durum beraberinde farklı bir siyasal kültür de ortaya çıkarmaktadır.

Siyasal sürece düzen ve anlam veren ve siyasal sistemde davranışı düzenleyen temel düşünce ve kuralları sağlayan tutumlar, inançlar ve duygular bütünü⁷ olarak tanımlanan siyasal kültür; modernleşme sürecinin bir yönü, ya da ona bağlı bir olgu olan siyasal gelişmeyle karşılıklı etkileşim halindedir. Geç gelişen ülkelerde, kurumsal rasyonelleşme ve farklılaşma yerine, çoğu zaman sömürge döneminden miras kalan yönetim örgütlerinin bozulmasına ve bağımsızlık mücadelesi sırasında gelişmiş siyasal örgütlerin zayıflayıp parçalanmasına rastlanmaktadır⁸. Ortaya çıkan siyasi kaos ve düzensizlik ortamını aşmak için de halkın siyasal sisteme dahil edilmesi yerine, ters yönde bir siyasal değişme gerçekleştirilerek halk, siyaset alanından uzaklaştırılabilmektedir⁹.

Kalkınma ve “mobilizasyon-kurumlaşma çatışması”ndan kaynaklanabilecek sorunlar, Apter’in Kutsal-Kollektif Modelini dikkate aldığımızda, geç gelişen ülkelerde şu şekilde aşılmaya çalışılmaktadır: Toplumun dayanışması düşüncesinden hareketle organize olduğunu savunan Kutsal-Kollektif Model; halkın farklılığını değil birliğini vurgulayarak; sosyal yaşamda bireyin değil kolektivitinin çıkarını öne almaktadır. Kutsal-Kollektif Model, etik ya da moral bir birliktir. Bu noktadan hareketle bireyin değer yargıları sistemin değer yargılarına tabi olmalıdır. Öncelikli olarak siyasal ve ekonomik hedefler dikkate alınırken, fikir özgürlükleri yerine siyasal ve ekonomik hedeflere yönelik bir yoğunlaşma tercih edilmektedir. Belirlenen amaçlara ulaşmak için ise yönetilenleri örgütlemek ve disipline etmek bir zorunluluk olarak görülmektedir. Kişisel kazanç ve bireycilik olumsuz özellikler olarak değerlendirildiği gibi, muhalif görüşlerin gelişmesine ve hoş görülmesine olanak tanınmamaktadır. Eşitlik, bireysel isteklerin gerçekleştirilmesine yönelik olmazken, üyelerin toplam isteklerini temsil eden siyasal sistem tarafından sağlanmaktadır¹⁰.

Ortadoğu’daki Arap toplumlarında yaşanan modernleşme süreci de, erken gelişen-geç gelişen ülkeler ayrımındaki moderleşme ikilemi ve sorunları çerçevesini içinde değerlendirilebilir.

Bu toplumlar modernizasyonla tanışırken geç kalmış olmakla beraber, modernleşme süreci de bunlara dışarıdan ulaşmıştır. Bu bölgedeki rekabet kabul etmez düzey farklılıkları Batı'daki bir örnek ile karşılaştırıldığında durum daha da çarpıcı bir boyut kazanmaktadır: "Almanya'nın on dokuzuncu yüzyıldaki durumu, Fransa ve İngiltere ile karşılaştırıldığında bir gecikmişliği ve geri kalmışlığı gösterse de, bu telafi edilebilir bir cinstendir. Ortadoğu'da ise mesafeler kapatılamayacak düzeydedir"¹¹. Siyasal kurumlar ile toplumsal yapı arasında da sorunlar bulunmaktaydı. Siyasal kurumlar, içinde yer aldığı toplumsal dokunun ürünü olmayıp, daha çok sanayileşmiş toplumun ürünü durumundaydılar. Siyasal bağımsızlık öncesinde ülkeyi egemenlikleri altında bulunduran yabancı güçler, bağımsızlık mücadelesinin sonrasında, toplumsal dokuyla uyuşmayan bir yönetim biçimini miras bırakıp gitmişlerdi¹². Belirtilen koşullar altında, Ortadoğu'daki toplumlar "sabırlı az, aceleci bir şekilde, Batı'da yüzyılların içine sığan gelişmeyi yılların içine sığdırarak gerçekleştirmek istiyorlar. Dahası, bunu kendi yöntemleriyle yapmak arzusundalar. Ortadoğu'daki modernleşme kendi etnik kültürünü siyasal olarak aşırı milliyetçilik, psikolojik olarak ise ksenofobi şeklinde..."¹³ ortaya koymaktadır.

Modernleşmenin Ortadoğu'ya yönelik etkilerini Morroe Berger ise özetle şu şekilde belirtmektedir: 1. Nüfus ve şehirleşme oranında meydana gelen artış. 2. İletişim olanaklarının artması. 3. Eğitimdeki artışa paralel olarak yeni ve eğitilmiş bir orta sınıfın ortaya çıkması ve ulusçu düşüncenin güçlenmesi. 4. Kız çocuklarının da eğitime önem verilmesi, Batılı yaşam şekli doğrultusunda yeni bir aile yapısının doğması. 5. Dini inanç ve otoritenin krize girmesi, Batılı seküler yasalara ihtiyaç duyulması. 6. Ulus-devlet, sanayileşme ve güçlü-modern bir ordunun kurulmasının gerekli görülmesi. 7. Batılı anlamda siyasal kurumlar ve parlamenter demokrasinin oluşturulması isteği¹⁴.

Modernleşmenin dar zamana sıkıştırılması kadar, ortaya çıkan sonuçlar da son derece çarpıcıydı. Karl Deutsch'un belirttiği anlamda, geleneksel yaşam tarzından modern yaşam tarzına geçen

lkelerde, nüfusun büyük bir kısmında meydana gelen değişme süreci olan toplumsal hareketlilik¹⁵, burada da meydana gelmeye başlamıştı.

Mısır'da 1930'larda nüfus artış oranı, yıllık %1'den biraz daha fazla olmuştu. 1960'da %2.5 ile 3 arasındaydı; toplam nüfus 1937'de 16 milyondan 1960'da 26 milyona çıkmıştı. Değişime, esas anlamda ölüm oranındaki azalma neden olmuştu. Suriye'de nüfus 2.5 milyondan 4.5 milyona, Irak'ta ise 3.5 milyondan 7 milyona çıkmıştı. Böylesine hızlı bir artış, nüfusun yaş dağılımında da değişikliğe neden oldu. 1960'da, çoğu ülkede nüfusun yarıdan fazlası yirmi yaşın altındaydı. Kahire'de 1937'de 1.3 milyon kişi yaşarken, 1960'da bu sayı 3.3 milyona, Bağdat'ın nüfusu 1940'larda yarım milyondan 1960'larda 1.5 milyona çıkmıştı. 1970'lerin ortasında çoğu Arap ülkesinde nüfusun aşağı yukarı yarısı kentlerde yaşıyordu. Mısır ve Suriye rneğinde, %40 ile 50 arasındaydı¹⁶. Nüfusun yapısında meydana gelen değişimi eğitim alanındaki gelişmeler izlemekteydi.

1939'da, çoğu küçük ve yabancıların denetimi altında olan yarım düzine kadar niversite vardı. 1960'da ise dörtte üçü ulusal olan yirmi kadar niversite ve çeşitli yüksek ğretim kurumları bulunmaktaydı. En fazla ğrenci Mısır'daydı; bunu Suriye, Lübnan ve Irak izliyordu. 1960'ta Mısır'da, ilkokul çağındaki öğrencilerin %65'i okula gidiyordu ve 200.000'i ortaokullarda olmak üzere 3 milyon ğrenci vardı. Yine Mısır'da 1937 yılında, erkeklerin %76'sı okur-yazar değildi. 1960'da bu sayı %56'ya indi. Bu ülkede okul çağına gelmiş kızların %50'si 1960'ta okula gidiyordu. 1960/1961'de Bağdat niversitesi'nde öğrencilerin %22'si kızdı¹⁷. 1923'ten 1950'ye kadar Suriye niversitesi'nden mezun olanların sayısı, 3.334 iken 1950-1951'de mezun olanların sayısı 553't. 1952-1953 ğretim döneminde ise kayıtlı öğrencilerin sayısı 2.580'di¹⁸.

1941'de Kahire'de ve başka kentlerde sinemalar vardı. 1925'te ilk zgn Mısır romanı *Zeynep*'i temel alan ilk orijinal Mısır filmi yapıldı. 1932'de Mısır'da ilk sesli film yapılmıştı ve 1939'a gelindiğinde Mısır filmleri, bütün Arap dünyasında gsteriliyordu¹⁹.

1960'ların başında, televizyon yayınları Arap ülkelerinde yeni başlıyordu. Ancak, çok sayıda sinema vardı. Mısır'da 1949'da 194, 1961'de ise 375 sinema bulunmaktaydı. Artış diğer ülkelerde de aynı düzeydeydi. 1940'larda ve 1950'lerde radyo setleri geniş çapta ithal edildi. 1959'da Mısır'da 850.000 kadar radyo vardı ve bunlar halk tarafından kahvelerde ya da köy meydanlarında dinleniyordu²⁰.

Bu dönemde temel üretim alanı olan tarımda da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Irak, Suriye ve Mısır'a traktör ithal ediliyor ve buralarda 1959'da 10.000 kadar traktör bulunuyordu. Suriye'de tahıl üretimine ayrılan alan 1934'de 784.000 hektar iken 1954'te 1.890.000 hektara çıkarak, yirmi yılda iki katını aşmıştı²¹. Yaşanan bu değişiklikler toplumsal yapıyı dönüştürmenin yanı sıra, yeni aktörler de ortaya çıkarmıştır.

Manfred Halpern, Ortadoğu'da yeni bir "ücretli orta sınıf"ın doğduğunu, bu ücretli orta sınıfın, asker ve sivil ücretlilerden oluştuğunu; sanayileşmiş devletlerdeki orta sınıftan farklı olan bu yeni sınıfın devrimci olduğunu; milliyetçilik ve sosyal reform konularına ise ideolojik yaklaştığını belirtmektedir²². Ücretli yeni orta sınıf, devlet kapitalizmini esas alırken, toprak reformu ve millileştirme yeni bürokrasinin ekonomik temelini hazırlıyordu²³. Böylece, modernizasyonun ekonomik taşıyıcıları yerine politik taşıyıcıları ortaya çıkmış oluyordu.

Geleneksel yönetici sınıfın başarısızlığı karşısında, işçilerin ve köylülerin kendi taleplerini oluşturmak konusunda örgütlü olmadığı bu atmosferde siyaset, yeni orta sınıfın kendi arasında bir oyuna dönüşecektir. Yeni orta sınıf, diğer sınıflardan daha eğitilmiş ve toplumun modern kesiminde en geniş grubu oluşturduğu için ileride bağımsız ve ayrı bir güç haline gelecektir²⁴. Bu durum beraberinde eski elit-yeni elit çatışmasını da getirecektir. Aslında, çatışmanın kökenlerini bağımsızlık mücadelesinin koşullarında da aramak gerekir.

Yabancı güçlerden ülkeyi devralan Mısır, Irak ve Suriye'deki eski kuşak, İslam ve Osmanlı gelenekleri doğrultusunda, Türk okullarında ya da Paris ve Londra gibi şehirlerde eğitim görmüş-

lerdi. Bir elit grubu olarak bunlar derinliği olmayan basit siyasal görüşlere sahiptiler. Bunların çoğu sünni üst sınıf ailelere mensuptu ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki milliyetçi uyanışın doğal liderleriydi. "Bağımsızlık" ve "Kurtuluş" gibi iki sloganın dışında felsefi siyasal görüş ve değerlerden yoksundular. 1920'lerin genç ve ilerici görünen kuşağı, 1940'larda yaşlı ve muhafazakardı. Doktriner partiler ve huzursuz genç kuşak, bunların siyasal ufuklarının kapsama alanı dışındaydı. İki savaş arası dönemde politikaları; kendi çıkarları ve statülerini korumak üzerineydi. Kurdukları sistem, genç kuşağın doktriner siyasal partilerini ve görüşlerini sisteme entegre edebilecek nitelikte değildi²⁵. Bağımsızlık mücadelesinden sonraki yeni elit ise, sosyal köken ve psikoloji açısından farklıydı. Yeni elitin, geleneksel elite yönelik güven sorununu da yaşamaya başlaması, beraberinde yaşlı kuşağın dünya görüşünden kopması sonucunu getirdi²⁶. Yeni kuşak geleceğini, toplumun ayrıcalıklı olmayan alt katmanlarına yaslanmada görürken, kimlik arayışı, yeni siyasal ve sosyal düzeninin kurulması ise, ancak etkili bir siyasal eylemle başarıya ulaşabilirdi. Bu yeni anlayışı, örgütlü bir ekonomik ve toplumsal devrim aracılığıyla, sanayiye dayalı ekonomilerin düzeyini yakalama yönünde bir "aciliyet duygusu" da takip etmekteydi. Çabuk hareket etme gereği, çok partili demokrasi konusundaki hoşnutsuzluğu ve isteksizliği çözümlemede de yardımcı olabilir. Demokrasi bölücü olmak kadar, istenilen düzeni ortaya çıkaracak siyasi projenin zorunlu kıldığı güçlü ve etkili hükümetin önünde bir engel olarak da görülüyordu²⁷. Bu bağlamda, Arap sosyalizmi ve devrimci ideoloji tartışmaları ve arayışları demokrasinin önüne geçmekteydi.

Demokrasi, Arap Sosyalizmi ve Devrimci İdeoloji

Bağımsızlık mücadelesinin siyasal önderleri için bağımsızlık, demokrasiden daha önemliydi. Demokrasi konusunda ısrar ve mücadele, siyasal enerjiyi bağımsızlık mücadelesine yöneltmekten alıkoyardı. Bu konuda içeride başlayacak bir mücadele, yabancı egemenliğini sona erdirmeyi tehlikeye sokabilirdi. Milliyetçi liderler için özgürlük, otoriter yönetimden kurtulmak yerine

yabancı egemenliğinden kurtulmak demekti. Dolayısıyla, demokrasinin siyasi kredibilitesi bu dönemde çok düşüktü²⁸. Bağımsızlık sonrasının yarattığı yeni koşullarda da bu liderler, halkın desteğini seferber etmek ya da tam anlamıyla bir devlet kurmak için gerekli siyasi beceriye sahip değillerdi. Her şeyden önce, temsil etme iddiasında bulundukları kişilerle aynı siyasal dili konuşmuyorlardı²⁹. Arap dünyasında halkın bir bölümünün sahip olduğu siyasal kültür de, demokrasinin önünde bir engel teşkil etmekteydi. Halkın bir bölümü, umutlarını temsil eden bir tür “siyasal mehdî” beklemektedir. Böyle bir kişi sahneye çıktığı zaman halk, sisteme değil bu kişiye güvenmektedir. Bu kişi başarısızlığa uğradığında ise başka bir siyasal mehdînin doğuşu beklenmektedir³⁰. Demokrasi konusu, iktidara talip olan yeni siyasi aktörler için de sorunlu bir konu durumundaydı.

Demokrasi ideal bir siyasal organizasyon şekli olarak kabul edilmekle birlikte, sosyal ve ekonomik özgürlükler olmaksızın gerçek demokrasiye ulaşmanın imkânsız olduğuna inanılıyordu. Bu nedenle devrimci rejimlerde tek parti sistemi, bir tür siyasal kontrol aracı haline gelirken, seçimler ve temsili kurumlar parti ile devletin kontrolü altına girecektir. Demokratik özgürlükler; ulusal güvenlik, İsrail'e karşı verilen mücadele, Arap sosyalizmi ve Arap birliğini kurma gibi amaçlar gerekçe gösterilerek yeni yönetimler tarafından görmezden gelinecektir³¹. Demokratik özgürlüklerin olmadığı bir ortamda; popülist ideoloji, popüler organizasyonlar ve bürokratik partiler, otoriteye hizmet etmeyi sağlayan aygıtlar olarak değerlendirilmekteydi.

Okullar, yargı ve dini kurumlar üzerinde devlet kontrolü kurularak bunların rejimin amaçlarına hizmet etmeleri sağlanırken, eğitimde ulusal müfredat programları uygulanarak öğrencilerin bağımsız siyasal aktivitelerde bulunmasına izin verilmediği gibi gençlik organizasyonları parti veya hükümet tarafından kontrol altında tutulacaktır. Eğitim sistemi, dini kurumlar, basın, radyo ve televizyon üzerindeki devlet kontrolü rejimlere; milliyetçilik, sosyalizm, popülizm gibi kavramlar kullanılarak ideolojik hegemonya kurma olanağını sağlayacaktır. Gizli servislerin desteğine

sahip ordu ve polis ise devlet kontrolü ve baskısının en önemli aygıtları haline getirilecektir³². Kamuoyunun ne düşündüğüne dair özgürce yapılan anketler ve yoklamalar olmayacağı gibi; halk desteğine sahip olmadan elde edilen iktidar; rakip liderlere ve gruplara karşı iktidarın garantide olmadığı hissini de ortaya çıkaracaktır. Rakip liderler ise kamuoyunu, güce karşı bir rakip olarak görmek yerine kendilerine güç kazandıracak bir araç olarak göreceklere. Bu durumun bir gereği olarak kamuoyu, rakiplerin kendi aralarındaki suçlama-karşı suçlama sürecinde bir araç olarak kullanılacaktır³³. Bu durumda, liberal parlamenter demokrasi Arap dünyasında, siyasal hayatın ayrıştırıcı alt yapısının gereklilikleri nedeniyle, sadece Lübnan'da kendisine uzun ömürlü bir siyasi kredibilite bulurken; diğer yerlerde milliyetçilik, din ve toplumsal adalet gibi konuları kitlelere daha cazip hale gelecek şekilde siyasi harmanlamaya tabi tutan yeni siyasi hareket ve ideolojiler için münbit bir alan doğacaktır.

Sosyalizm, belirtilen siyasi harmanlamayı yerine getirecek bir ideoloji niteliği kazanırken, aynı zamanda Arap dünyasında milliyetçilikten sonra en popüler ideoloji konumuna da gelecektir.

Sosyalizmin Arap dünyasındaki gücünün kaynağını Manfred Halpern şu şekilde açıklamaktadır: "Marksizm, temel sorulara, İslam'dan daha fazla modern cevaplar getirdiği için cazip gelmektedir"³⁴. Bu sosyalizm, sanayileşmiş toplumlardaki sosyalizme pek az benzeyen, modernliğin çıkarları ile toplumun çıkarlarını birleştiren aynı zamanda bireye hem bir anlam, hem de dayanışma sunan, kendine özgü nitelikleri nedeniyle Arap Sosyalizmi olarak adlandırılmaktadır.

Üçüncü Dünya Sosyalizmi için "eğer modernizasyonu, giderek yaygınlaşan yuvasız kalma olgusu olarak betimlersek, sosyalizmi yeni bir yuva için verilen söz olarak anlamalıyız"³⁵ şeklinde yapılan tanımlama, Arap Sosyalizmi için de geçerlidir. Arap Sosyalizmi bir karma ekonomi modelidir. Üretken olup istismar edici olmayan özel girişime karşı çıkmazken, siyasal bir ideoloji olarak İslami eşitlikçilik, Doğu siyasal geleneği, modern sosyal demokrasi ve anti kolonyalizmin bir karışımıydı³⁶. Hisham Sharabi ise

bu konuda, "Arap Sosyalizmi özellikle Mısır'da, Marks'tan çok Proudhon'a, Komünizm'den ziyade İngiliz Sosyalizmine yakındı. Ekonomik reform, özellikle de sosyal adalete yönelik vurgular geleneksel İslam'ın sosyal adalet anlayışını çağrıştırıyordu"³⁷ demektedir. Uluslararası ilişkilerde tarafsızlık siyaseti, ulusal çıkarları sosyalizmin genel çıkarlarının önüne almak ve özerk yönetim uygulaması gibi özelliklere sahip Tito'nun yarattığı Yugoslav modeli de Arap sosyalizmi tarafından cazip görülen modeller arasında yer almaktaydı³⁸. Değişik model ve uygulamaları dikkate almanın yanında, kendi toplumsal koşullarını da göz önünde bulunduran Arap Sosyalizmi, bir devrim modeli ortaya koyarken sadece siyasal devrimi amaçlamıyordu. Sosyal ve ekonomik hayatı da içerecek şekilde yeni değerler ve kriterler eşliğinde kapsamlı bir yaklaşıma sahipti. Devrim, gerçek sosyal ve ekonomik reformlar için tek yol olarak görülmekle birlikte, sosyalist doktrinin formülasyonu, pragmatik bir süreci esas alacak şekilde yapılmıştı.

Sosyalist düzen, devlet kontrolü üzerine kurulurken, özel mülkiyet ortadan kaldırılmayacaktı. Millileştirme; büyük topraklar, endüstriyel işletmeler, bankalar ve kamusal araçları kapsayacak şekilde eski burjuva yapısını yıkmak ve sosyalist düzeni kurmak için kaçınılmazdı. Tarımsal devrim, sosyal ve ekonomik değişiklikler için temel teşkil ediyordu³⁹. Millileştirme hareketinin kendine özgü bir hareket mantığı bulunmaktaydı. Albert Hourani bunu şu şekilde açıklamaktadır: "Yeni hükümetler, siyasal iktidardan ya da eski yöneticilerle olan bağlantıdan kaynaklanabilecek bağımsız ekonomik güç merkezlerinin varlığından korkuyordu. Ayrıca, hızlı sanayileşme özel girişime bırakılması halinde zor yürüyecekti. Sanayileşmenin üretken yatırıma yönelmesi, örgütlü para piyasası olmadığı sürece zordu. Bunlar hükümetin ekonomik sürece müdahalesi için gerekli argümanları oluşturdu"⁴⁰.

Arap devrimci ideolojisinin temel prensiplerini Majid Khadduri özetle şu şekilde sıralamaktadır:

Arap devrimci hareketi bir sınıf hareketi değil, popüler kitle hareketidir. Sosyal ve ekonomik reformlarla ileri bir topluma ulaşmayı hedefler.

Aydınlanmış ulusal bilinci temsil ederek, ulusun tamamını özgürleştirmeyi amaçlayan bir kurtuluş hareketidir.

Ulusun tamamını sosyal ve siyasal devrimlerle iç ve dış baskılardan kurtardıktan sonraki amaç; bireyi özgürleştirmektir.

Devrimci süreç, her ülkede kendilerini devrimci ideolojiye adanmış küçük bir grup tarafından kitle hareketine dönüşüme kadar sürdürülmelidir.

Geniş bir popüler kitle desteğine sahip olacak şekilde kurulacak sistemin nihai amacı, sosyal adalet ve bireysel özgürlüktür.

Devrimci sürecin amacı, halkın birlikte hareket etme konusundaki gücünü zayıflatan, Arap kaynaklarının tam olarak işletilmesini engelleyen ve Arap ülkelerini birbirinden ayıran suni engelleri ortadan kaldırmaktır.

Arap devrim süreci kendini, ulusal kurtuluş ve insani ilerlemeyi amaçlayan dünya devrimci hareketinin bir parçası olarak kabul eder. Arap devrimci hareketi Arap ulusal karakterine vurguda bulunmak ve Arap ulusal çıkarlarını amaçlamakla birlikte, diğer devrimci hareketlerle işbirliğine de açıktır⁴¹.

Bu temel prensipler, radikal sosyalist, Pan Arapçılar ve Nasırcılar dahil olmak üzere tüm devrimci gruplar tarafından kabul edilmektedir. Aralarındaki temel farklılık liderlik konusundadır. Bazıları sivil ya da askeri "tek liderlik" anlayışını savunurken, bazıları da "kollektif liderlik" prensibini savunmaktadır⁴². İlerici olduklarını iddia eden ideolojilerin itibar erozyonuna uğraması ve Arap sosyalizmi modelinin başarısızlığından kaynaklanan hayal kırıklığı muhalif ideolojilere boş bir alan bırakırken, bu boşluktan en fazla istifade eden İslamcı gruplar her yerde sanayileşmeyi, kentleşmeyi, kitlelerin eğitimini gündeme alarak bunları önemli siyasi hedef ve program haline getirecektir. İslamcı gruplar bunu yaparken, Marksizm'den veya Batılı siyaset biliminin terminolojisinden ithal ettikleri kavramları dinsel bir söylemle ifade etme yoluna gideceklerdir⁴³. Farklı siyasi düşünce ve alanlara ait kavram ve semboller, uyumsuz bir şekilde olsa da pragmatik siyasi amaçlar için kullanma olayı Arap milliyetçiliği için de geçerli olabilecek bir realitedir.

Arap Milliyetçiliği

Ulus ve ulus-devlet düşüncesinin bir ürünü olan milliyetçilik, özellikle Batı yapısıdır. Batı milliyetçiliği ile az gelişmiş ülke milliyetçiliğinin karşılaştırılması bağlamında Baskın Oran şu şekilde bir açıklama yapmaktadır: “Avrupa tecrübesi göz önünde tutulduğu takdirde milliyetçilik, kapitalist toplumun yarattığı bünye değişikliğinin getirdiği huzursuzluğun ihtiyaç duyduğu bir tutunum ideolojisi olmuştur... Az gelişmiş ülkelerde sınılaışmış bir bünye yoktur... İdeolojiyi yürüten sınıf bakımından ele alınacak olursa, Avrupa milliyetçiliğinin motoru olan burjuvazi de ya mevcut değildir; ya da en azından milliyetçilik açısından önemsizdir... Bu durumda az gelişmiş ülkelerde milliyetçilik olmaması gerekecektir. Oysa, vardır. Demek ki; bu ülkelerde aranması gereken şey, işlevsel açıdan Avrupa milliyetçiliğini ortaya çıkaran öğelerin yerine geçebilecek koşulların varlığıdır. İşte bu koşulları, Avrupa’nın ekonomik bünyesinin doğurduğu ve Avrupa milliyetçiliğinin kuvvetle desteklediği bir olgu yarattı: Emperyalizm”⁴⁴. Bu nedenle, milliyetçilik Batı dışı coğrafyada Batı’ya karşı olan ideolojilere dönüşmüştür. Burada milliyetçilik, modernizasyona karşı olan güçleri içinde barındırarak Batı’nın arzu edilmeyen yönlerini sürekli olarak reddederken, zorunlu ve arzu edilir olduğu düşünülen yanlarını ise kabul etmektedir. Modern teknoloji ve bunun ekonomik alana uygulanması, Batı karşıtı milliyetçi ideolojinin kabul ve arzu edilebilirler arasında gördüklerinin başında gelmektedir. Batı coğrafyası dışındaki ülkelerde milliyetçilik, geçmişteki geleneklerle kolayca bütünleşebilirken, aynı zamanda milleti sarıp kucaklayan sembollerin oluşturulmasını da zorunlu kılmaktadır. Bu sembollerin oluşturulmasındaki amaç, önce yabancı egemenliğine son verip ulusal kurtuluşu gerçekleştirmek için kitleleri seferber etmek; ikincisi ise gelişme hedeflerine hızlı bir şekilde varmak amacıyla bireylerin motive edilmesidir. Millet, Apter’in Kutsal-Kollektif Modeli’nde daha önce de belirtildiği gibi total bir anlayışla toplumun tümünü kapsayacak şekilde tanımlanırken, bundan beklenen sonuç ise modernizasyon sürecinin

neden olabileceği tüm ayrılıklara ve yabancılaşmalara karşı koya-bilmektir⁴⁵.

Batı karşıtı milliyetçi ideolojinin belirtilen genel özellikleri Arap milliyetçiliği için de geçerlidir. Özellikle farklı siyasi düşünce alanlarına ait sembollerin karışımı dikkat çekicidir. Arap dünyasında eski yapıları yıkmak ve yenisini kurmak kolay gerçekleştirilirken; geleneksel mitleri ve otoriteyi tamamen modern temellerde değiştirmek sorunlu bir konu olmuştur. Bu nedenle, geleneksel ve modern politikacılar, birbirlerinin sembollerini uygun-suz bir şekilde kullanmaktadırlar⁴⁶. Geleneksel ve modern politikacıların bu tutumunu yakın dönem Arap tarihinde de aramak gerekir. Birinci Dünya Savaşı, kültürel bir hareket olarak başlayan Arap milliyetçiliğinde nasıl bir siyasi kırılma yarattıysa, İkinci Dünya Savaşı da savaş arası dönemdeki milliyetçilik anlayışında bir kırılma yarattı.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Arap dünyasındaki milliyetçiliğin arkasında kitlesel bir destek yoktu. Sokaklarda kalabalıklar gösteri ve ayaklanmalar düzenlemekle beraber, güçlü bir işçi ve köylü hareketlerine ve organizasyonuna rastlanmamaktaydı. Arap milliyetçi hareketinin liderliği küçük bir oligarşinin kontrolü altındaydı. Eğitimli fakat işsiz gençler, ulusal ekonomiyi kontrol eden yabancıları hedef almışlardır. Faşizm ile Nazizmin yükselişi ve liberalizme tepki gösteren yönü de, Arap milliyetçiliğini etkiledi⁴⁷. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap dünyasında ulusal bağımsızlık kazanılmış; fakat Filistin'de 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasını engellemek konusunda başarısız olunmuştu. Bu durum, yeni tip siyasal aktivitelerin doğmasına katkıda bulundu. Birçok parti ve hareket anti-Emperyalizm, anti-Siyonizm ve Arap Dayanışması sloganları doğrultusunda kitleleri seferber ederek reaksiyonere hale getirmeye başladılar.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve yapay sınırlardan ibaret olan siyasi harita da, başta Baasçı hareket olmak üzere milliyetçi hareketler tarafından asla kabul edilmemekteydi⁴⁸. Vatikotis bu durumun sonucunu ise şu şekilde açıklamaktadır: "Pan-Arabizmi savunarak, dikkatlerini ülkesel olarak belirlenmiş

ulus-devletlerin gereksinimlerinden öteye çevirdiler. Arap milleti kavramı, tüm Arapları kapsayacak şekilde, ulusal sınırların ötesini kapsamakta ve çerçevesi neredeyse imparatorluk sınırlarına dayanmaktaydı. Bunun yanı sıra İslam'ın yeni ulus-devlet içindeki veya toplumdaki rolü tanımlanmadı ve vatandaşlık sorunu dikkate alınmadı"⁴⁹. Arap milliyetçiliğinin İslam karşısındaki tutumu, çatışmak yerine kendi bünyesine katmak suretiyle etkisizleştirmekti. Ulusal rejime karşı bir tehdit ve muhalefet oluşturacak hale gelmediği sürece, özerk olmayacak şekilde kendi haline bırakılan İslam ile Arap milliyetçiliği arasındaki pozitif ilişki, "birincisi açısından kutsallaştırma, ikincisi açısından ise Araplaştırma boyutlarında"⁵⁰ işleyen bir mantığa sahipti.

İslam ile Arap milliyetçiliği arasındaki bu pozitif ilişkinin amacı, Aziz Azmeh'e göre; "... radikal milliyetçi rejimlerin oluşturmaya çalışmış oldukları toplumsal ve siyasal tabanın niteliği ile ilgili olduğu açık. Geleneksel milliyetçiler miras olarak devraldıkları açıkça tanımlanmış bir tabana hitap ediyorlardı; oysa radikal milliyetçi karizmatik önderlik, tek başına karizmanın yetmeyeceğine kani oldu... Bu ise Arap ve İslam tarihinin simgesel değerinden seçilen... Müslüman çağrışımlı imgelerin benimsenmesini ve yeniden üretilmesini gerektiriyordu. Ama bu Müslüman çağrışımlı imgelerin içinde yer aldığı söylem köktenci değil modernistti: Şimdi, geçmiş tarafından içeriliyordu; tersi değil. Üstelik bu içerilme bile şimdinin tamamını tüketmiyordu... Her halükarda, Arapçılık ve İslamcılık ideolojilerinin paylaştığı bazı kavramsal özellikler, ikisinin arasındaki ilişkiyi ve ikisinin birbirine dönüş-türülebilirliğini mümkün kıldı... Ümmet kelimesi hem milliyetçilerin ulus kavramını, hem de "halk" tarafından kaçınılmaz olarak toplumsal evreni bir arada tutan sivil topluluk olarak anlaşılan İslam cemaatini ifade ediyordu. Önemli bir diğer ortak kavramsal özellik de toplumsal birlik ülküsüydü. Bu ülkü de beraberinde toplumsal sınıfların reddini ve tarihsel bir devridaime tâbi tarih-aşırı bir özne inancını getiriyordu"⁵¹.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, toplumsal açıdan birbirine yakın unsurlardan oluşan üç çekim kutbu (öğretmenler, üniversite

öğrencileri, memurlar ve subaylar) Arap ulusal hareketinde hegemonyayı ele geçirmek için mücadele etmekteydi⁵². Rejimin içinde bulunduğu kaos, atalet, yolsuzluklar ya da rejimlerin gerici karakterine karşı bir tepkinin sonucu olarak verilen bu hegemonya mücadelesinde, etkili ve en iyi organize güç olarak ordu önemli bir aktör durumundadır.

Arap Dünyasında Ordu ve Siyasal Hayattaki Önemi

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, Arap dünyasında ordunun rolü açısından önemli bir değişiklik ortaya çıkardı. Bağımsızlıkla birlikte siyasal, ekonomik, sosyal durumdan rahatsız olan bazı hoşnutsuz gruplar için ordu ulusal gururun ve saygınlığın sembolü haline geldi. Çoğu düşük gelir grubuna mensup ailelerden gelen genç subaylar, yaşlı elitin ve yöneticilerin değil, kendi sivil akranlarının düşüncelerini paylaşmaktaydı. Askeri okullar ve kurumlar milliyetçi aktivitelerin merkezi durumuna gelirken, genç subaylar devrimci doktriner partilerin savunduğu görüşlerden de etkilenmeye başlamıştı. Eski sisteme şiddetle karşı çıkan ve aşırı militan doktriner partiler, devlet yönetimini ele geçirmek, yeni bir sosyal ve siyasal düzen kurmak istiyorlardı. 1948 yılındaki Filistin Savaşı; Mısır, Irak ve Suriye’de, orduyu siyasal hayatın merkezine taşıyan olaylar serisinin ilkiydi. Bu savaşta uğranılan yenilgi ve Filistin’de bir İsrail Devleti’nin kurulmuş olması, hoşnutsuz grupları, eski ve yaşlı liderliği iktidardan uzaklaştırmak yönünde harekete geçirmiştir.⁵³ İkinci Dünya savaşı’ndan sonra Arap dünyasında ilk askeri darbenin Suriye’de Filistin Savaşı’ndan kısa bir süre sonra 1949 yılında gerçekleştirilmiş olması bu açıdan dikkat çekici bir gelişmeydi. Bunu başta Suriye olmak üzere başka ülkelerde de bir dizi yeni askeri darbe takip etti.

Dankwart Rustow, yabancı egemenliğinin sona ermesi ile Irak-Suriye ve Mısır’da meydana gelen darbeler arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Rustow’a göre; bağımsızlık kazanıldıktan ya da yabancı egemenliği sona erdikten dört ya da beş yıl sonra sivil kurumlar, inandırıcılığını yitiriyor ve askeri darbeler meydana geliyor. Irak 1930 yılında bağımsız olduktan sonra General Bekir Sı-

kı 1936 yılında darbe yaptı. Fransızlar Suriye'den 1945 yılının ortalarından itibaren çekilmeye başladı. Suriye'de de kısa bir süre sonra Hüsnü Zaim 30 Mart 1949'da darbe yaptı ve bunu aynı yıl içinde Sami Hınnavi ve Edip Çiçekçi liderliğindeki darbeler takip etti. Mısır'da ise, İngiltere'nin etkinliği azalmaya başladıktan sonra 1952'de Hür Subaylar darbesi meydana geldi⁵⁴. Huntington'a göre ise orta sınıfın gelişmemiş olması, siyasal katılımın yetersizliği, siyasal kurumların merkezi şekilde yapılanmış olması ortaya mevcut sistemden hoşnut olmayan gruplar çıkarmaktadır. Bu durum karşısında rejim değişikliğine aydınlar, öğrenciler ve subaylardan oluşan "hoşnutsuzlar koalisyonu" önderlik etmektedir⁵⁵. Bu analiz de dikkate alındığında eski elitle yeni elit arasında bir çatışma bulunmaktadır.

Majid Khadduri'ye göre, genç ideolojik gruplar, başta toprak reformu olmak üzere, siyasal ve sosyal reformlar talep etmektedir. Yaşlı yönetici grup ise reformlar konusunda önemli adımlar ve uygulamalar yapabilecek durumda değildir. Bu durumda genç subaylar ise yeni elitle eski yaşlı yöneticiler arasındaki siyasi mücadeleyi bir süre gözlemlemektedir. Sempatileri ise doğal olarak kendilerinin de ait olduğu yeni kuşaktan yanadır. Ancak, genç-sivil kuşağın, geleneksel yönetici eliti iktidardan uzaklaştırmak ve sosyal devrim gerçekleştirmek konusunda yetersizlik veya başarısızlığa uğraması durumunda genç subaylar, ordunun gücünü kullanarak düzen değişikliğini yaratmak noktasına gelmektedir. Ordu gerekli devrimi yapabilecek tek güç durumuna gelmekle birlikte, reformlar konusunda ciddi bir plan ve hazırlığa sahip bulunmamaktadır. Ordunun reform programı seçici bir özelliğe sahip olup, halk arasında popüler olmuş çeşitli düşünceleri içermektedir. İktidara geldiklerinde örneğin toprak reformunu yapmaktalar, fakat, ekonomik koşulların düzeltilmesinin sadece toprağı dağıtmaktan ibaret olmadığını da kısa süre içinde anlamaktadırlar. Bir anlamda, sosyal reform uygulamalarını deneme-yanılma yoluyla öğrenmeye başlıyorlar⁵⁶. Ordu, hükümeti kolay deviriyor ama, ülkeyi yönetmeyi o kadar kolay gerçekleştiremiyor.

Darbeden sonra bir Devrim Konseyi kurularak, hükümet ağır-

lıkları olarak sivillerden oluşturulmaktadır. Fakat, ordu kısa bir süre sonra sivil politikacıların yönetiminden tatmin olmayınca ülkeyi doğrudan yönetmeye karar verebilmektedir. Ordunun kendi içinde de bir iktidar mücadelesi ve tasfiye süreci yaşanmaktadır. Bağlılıklarından şüphe edilen veya aynı düşünceden olmayan kişiler ordudan çıkarılmaktadır. Ordu içinde çeşitli rakip gruplar oluşabilmekte, bunun bir sonucu olarak da darbe-kriz darbe olgusu ortaya çıkmaktadır. Askeri yönetimler konusunda ortaya çıkan Arap deneyimi, diğer bazı ülkelerdekine şu konuda benzetilmektedir; kurtarıcı gibi algılanan ordu, daha sonra kendisi bir baskı aygıtına dönüşmektedir⁵⁷. Bu olumsuz deneyime rağmen Arap dünyasında başta Baas Partisi olmak üzere bazı siyasi partiler ve akımlar orduyu iktidara gelmek veya iktidarı korumak açısından en önemli güç olarak görmektedirler.

Baas Partisi'nin İdeolojisi

İdeoloji Tanımlaması ve Baas Partisi

İdeoloji, geniş ve dar kapsamlı olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır. Geniş kapsamlı tanıma göre İdeoloji; "insan ve toplumun meydana çıkardığı, genel olarak, insan, toplum ilişkileri ve evrene yönelik son derece geniş bir düşünsel çaba olarak, zihinsel ve etik mekanizmaların bir ögesidir"⁵⁸. Dar kapsamlı tanıma göre ise ideoloji şu şekilde açıklanmaktadır: "Belirli bir biçimde düşünmeyi ve davranmayı haklı çıkarmak ya da düşünce ve davranışları belirli bir biçimde etkilemek işlevini taşıyan inanç, tutum ve düşünceler bütünüdür"⁵⁹. İdeolojilerin kapsayıcılığı ve etkinliği zamana ve koşullara göre değişebilmektedir⁶⁰. Manheim, ideolojileri Tümel ve Özsel olmak üzere ikiye ayırırken; ideolojilerin en kapsayıcı olanı ise "dünya görüşü" olarak adlandırılır. Dünya görüşü, Manheim'in ifadesiyle bir "tümel" (total) ideolojidir⁶¹.

Tümel ve özsel ideolojiler şu şekilde açıklanmaktadır: "Tümel ideoloji; dünyayı oluşturan nesneleri, kişileri, olayları, eylemleri ve bunlar arasındaki ilişkileri oldukça sistematik bir bütünlük içinde açıklamaya çalışır. Bir çağın ya da somut bir tarihsel-sosyal kümenin (bütün bir toplumun ya da sınıfın) düşünme biçimini, dolayısıyla, toplu yaşamından kaynaklanan kavramsal çerçevesini içerir... Özsel ideoloji, gerçeğin (ya da gerçekliğin) bir bölümüne ilişkin düşünceleri, inançları ve tutumları içerebilir. Özsel ideoloji, belirli çıkarları korumaya, savunmaya ya da edinmeye yönelik, psikolojik düzeyde işlevsel bir düşünce sistemidir..."⁶². İdeolojiler, bu şekilde bir tanıma ve ayrıma tabi tutulurken, ideolojilerin doğuşunu hazırlayan faktörler, ideolojilerinin mahiyetini ve kapsamını etkileyebilmektedir.

İdeolojilerin doğuşunu hazırlayan çeşitli faktörler şöyle sıralanmaktadır⁶³:

Toplumsal ve ekonomik tatminsizlik ve bunlardan doğan olumsuz duygular.

Toplumsal katmanlaşmadan kaynaklanan sınırlı ve yanlı görüş ve değerlendirmeler.

Yerleşik ve umulan çıkarlar.

Toplumsal değişme karşısında duyulan tedirginlik ve yitiklik duygusu.

Geleneksel kümelerin varlıklarına bağlı ya da onlardan bağımsız olarak süregelen eski gelenekler, çağdışı inanç ve düşünce kalıpları.

İdeolojiler, türlerine göre ise şu şekilde ayrıma tabi tutulur⁶⁴.

a. Tutucu ideolojiler: Bu tür ideolojiler genellikle ya da birçok yönleriyle var olan düzeni savunurlar. *b. Değişimci (reformist) ideolojiler:* Yeni koşullar ya da gereksinimler karşısında, var olan değerler sisteminde ve onun haklılaştırdığı kurumsal yapıda değişiklikler yapılmasını savunur. *c. İhtilalci ideolojiler:* Bu tür ideolojiler, var olan değerler sisteminin ve onun haklılaştırdığı toplumsal yapının kökten değişmesini savunurlar. *d. Karşıt ideolojiler:* Yerleşik düzende var olan değerlerle uygulamalar arasındaki çelişkileri vurgulayarak, yerleşik değer sistemine aykırı tutum ve davranışları haklı göstermeye çalışırlar.

Toplumsal varoluştan kaynaklanan bilincin bir parçası olan her ideoloji, kendisinin diğer ideolojilerden, akımlardan ve görüşlerden farklı ve özgün olduğunu çoğu zaman abartarak vurgular⁶⁵. Özellikle bu nokta, Baas ideolojisi tarafından üzerinde durulan ve özenle vurgulanan bir husus olmuştur.

İdeoloji ile ilgili olarak belirtilen açıklamaların ışığında bakıldığında Baas ideolojisi, Arap topraklarının hemen hemen tamamının doğrudan yabancı kontrolü altında veya ağır bir yabancı etkisi altında bulunduğu 1940'lı yılların başında, Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm temalarını ulusal özgürlük temelinde bir araya getiren, Arap Birliği'nin devrimci bir yaklaşımla gerçekleştirilebileceğini ortaya koyan ve eski mücadeleye yeni bir dinamizm ve heyecan vermek kadar bu mücadeleye manevi bir savaş duygusu da katan Arap dünyasındaki ilk ideolojidir⁶⁶.

Baas İdeolojisine Genel Bir Bakış

Baas Partisi'nin ideolojisi ile bu partinin kökeni arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Albert Hourani, Baas Partisi'nin kökenini şu şekilde açıklamaktadır: "Partinin kökeni Suriyelilerin ulusal kimliği ve bu kimliğin Arapça konuşan cemaatlerle ilişkisi hakkında yapılan entelektüel tartışmalara dayanır. Bu tartışma Suriye'de diğer yerlere nazaran daha acildi; çünkü burada Britanya ile Fransa'nın kendi çıkarlarına uygun biçimde çizdikleri sınırlar, doğal ve tarihsel ayrımlara çoğu Ortadoğu ülkesinden daha az tekabül ediyordu"⁶⁷. Baas'ın başlıca teorisyeni olan Mişel Eflak, bu entelektüel tartışmalarda genel olarak şöyle bir anlayışı ifade ediyordu:

"Tek bir Arap ulusu vardı ve birleşik bir devlet içinde yaşama hakkına sahipti. Bu ulus büyük bir tarihsel deneyimle, İslam dininin Muhammed tarafından yaratılması ile bu dini cisimleştiren toplum tarafından oluşturulmuştu. Bu deneyim, sadece Arap Müslümanlara değil, onu benimseyen ve dünyada özel bir misyona, bağımsızlık ve birlik hakkına sahip olma iddialarının temeli olarak gören bütün Araplara aitti. Bu hedefe ancak bir çifte dönüşüm aracılığıyla ulaşılabilirdi: Önce zeka ve hissiyatla, bir Arap ulusu fikrinin anlayış ve sevgiyle oluşturulması, sonra da siyasal ve toplumsal sistemle"⁶⁸.

Baas ideolojisinin formülasyonunda ve yayılmasında Mişel Eflak'ın kendi kişiliği güçlü bir faktör olmakla birlikte; Eflak, sosyal ve siyasal görüşlerini kapsamlı bir kitap altında yazmamıştı. Bu nedenle, Mişel Eflak'ın düşünceleri birçok yazar tarafından, konferans ve konuşmalarından derlenerek ortaya çıkarılmış olan iki kitaptan yararlanılarak anlaşılmaya çalışılmıştır.

Mişel Eflak'ın konuşma ve makalelerinden derlenerek oluşturulan iki kitaptan birincisi, *Uyanış İçin* (Fi Sabil al-Ba'as), ikincisi ise *Tek Bir Kader Uğruna Savaş* (Ma'rakat al-Masir-al Vahed)'dir. Bu iki çalışma, çeşitli Arap ülkelerinde birden fazla baskılar yapmıştır⁶⁹.

Mişel Eflak, iki entelektüel kaynaktan etkilenmişti. Bu kaynaklar: Paris'teki öğrencilik yıllarındaki Marksizm ve romantik idealist Alman Milliyetçilik Teorisi'dir⁷⁰. Mişel Eflak; Marks, Hegel, Herder, Rousseau, Andre Gide, Nietzsche, Bergson, Tolstoy, Schopenhauer, İbni Haldun ve Satı el-Husri gibi düşünürlerin etkisi altında kalmıştır⁷¹. Mişel Eflak; Kautsky'nin, aydın için yaptığı tanımlamada; "modernleşme kendi ülkesine ulaşmadan modernleşmenin ürünü olan"⁷² bir düşünür olarak, soyut kavramların iktidarda bulunanların hareketlerini sıraladığı gerekçesiyle soyut düşünce teorisini tamamen reddederek ve yeni bir toplum düzenine ihtiyaç doğrultusunda, kavramları kendi özgün bağlamlarından dilediği gibi çıkararak, Arap kültürü ve Batı düşüncesinin bir karışımından ibaret olan bir tür "ideolojik kokteyl"⁷³ ortaya koyacaktır. Leonard Binder, Mişel Eflak'ın bu özelliğini dikkate alarak; Eflak'ın görüşlerini belirten düşünürlerin görüşleriyle birebir kritik etmenin anlamsız olacağına dikkat çekmektedir⁷⁴. Burada Mişel Eflak'ın soyut düşünceyle ilgili tavrına bir kez daha dikkat etmek gerekmektedir.

Yazılarında, "Toplum canlı, organik bir varlıktır. Ölü, mekanik bir yaratık değildir"⁷⁵ diyen Mişel Eflak bu nedenle soyut düşünceye karşı çıkmaktadır. Somut ve gerçek olandan hareket etmeye önem veren Mişel Eflak, "yanılsamacı idealizm" ve "gerçekçi idealizm" şeklinde iki tür idealizm olduğunu belirterek, "gerçekçi idealizme" önem vermektedir⁷⁶. Bu konuda K. Abu Jaber şunları yazmaktadır: "Ona göre gerçek idealist, realistin karşıtı demek değildir. Zira realist, hale teslim olan kimse değil, onu anlayabilendir. Bu itibarla, Eflak'ın düşüncesine göre; gerçek idealist, etrafındaki şeyleri olup bitenleri anlayan ve onları değiştirmeye çalışan bir kimsedir"⁷⁷. Eflak, düşünce ve görüşleri ayrıştırma ve Arap toplumuna uyabilecek olanları kendince seçme ve dönüştürme işlemini hemen hemen her konuda yapmaktadır.

Mişel Eflak; Hegel ve Marks'dan etkilenmiş olmakla birlikte tarih görüşü temelde bunların görüşüne uymamaktaydı. Hegel'in diyalektik anlayışı yerine, İbn Haldun'un döngüsel tarih (tarihi yükseliş ve çöküşlerden ibaret görmek) anlayışının etkisi dikkat

çekmekteydi⁷⁸. Eflak'ın tarih görüşü, Hegel'in görüşüne uymakla birlikte bu düşünürün madde-ruh ayrımından ve ruhun maddeden üstün olduğu şeklindeki görüşünden etkilenmişti⁷⁹. Örneğin, Hz. Muhammed'in doğum günü münasebetiyle 1943 yılında verdiği bir konferansta Eflak; "... Arabizmi bir vücut, İslamı ise onun ruhu olarak görüyoruz..."⁸⁰ demektedir. Eflak'ın görüşlerindeki "irade" kavramı, Rousseau'nun "Genel irade" ve Schopenhauer'un "irade" kavramlarını yansıtırken⁸¹, Herder'in vurguladığı "her ulusun özel bir misyonu vardır" anlayışının yansıması da vardır⁸². Bu noktada, Baas Partisi'nin en önemli sloganının, "Ebedi bir görevle yükümlü, tek bir Arap Milleti"⁸³ olması dikkat çekicidir.

Mişel Eflak, "Biz genç Arap kuşağı, bir siyaset, bir inanç ve iman, bir teori ve boş söz değil, bir mesaj taşıyıcısıyız..."⁸⁴ derken, "misyon" kavramına önem vermektedir. K.Abu Jaber'e göre, "misyon kavramı Arapların tarihte oynadıkları rolü tebarüz ettirir... Arap tarihinde şan ve şerefle dolu devirdekilerle benzer Arap yaratmayı hedefler. Fert ile toplum ve millet ile bütün insanlık arasındaki boşluğu kapatmaya çalışır. Baas ideolojisi içindeki ebedi Arap misyonuna verilen büyük önem, ferdin oynadığı rolü ortaya koyar; fakat bütün insanlar büyük işler yapma gücüne sahip değildirler. Bunun için öncülük kavramı kendini gösterir"⁸⁵. Eflak'a göre öncü, "bilinçli Arap, İslam'ın dinamik ve devrimci doğasını fark edendir." Bu bilinç Eflak için Arabizm demek olurken⁸⁶, örnek alınacak en iyi Arap ise Hz. Muhammed'dir. Eflak bu konuda, "Muhammed, bütün Arapların tecessümüdür. Öyleyse bugün de her Arap bir başka Muhammed olmalıdır"⁸⁷ demektedir.

Aziz el-Azmeh'e göre; "Eflak için Muhammed'in Arapçılıkla ilişkisi mikrokozmu ile makrokozmu ilişkisine çok benzer; içinde ruhun maddeyi aşma potansiyelini barındıran Arapçılıktır ve İslam, Arapçılığın unsurlarından biridir. Günümüzün yozlaşmış İslamiyeti salt siyasal düzeyi aşan Arapçılığın düzeyine ulaştırılamazdır. Söylemin merkezi terimi, Arapçılıktır ve İslamiyet kendi kendine yeterli bir birim değil, olsa olsa ayrıcalıklı bir yan unsur

olarak benimsenir”⁸⁸. Eflak aslında İslam’ın geçmişteki parlak dönemini modern bir form içinde yeniden kurmak istiyordu.

Eflak, geçmişteki parlak dönemi yeniden inşa etmek isterken, “Arabizm, geçmişteki yararsız şeylerin canlandırılmasının gerekliliğine karşıdır... Arabizm ilerlemecidir; mirasını kopya etmeden yeniden keşfetmeyi tasvip eder”⁸⁹ demektedir. Bu yeniden kurma girişimi, tarihin yükünden kurtulmak için tarihe rağmen ve tarihe karşı girilen zamansal olmaktan çok ontolojik bir süreçtir⁹⁰. Abdullah Laroui’nin, yabancılaşıma bağlamında Arap aydınını tanımlarken, “... modern Arap toplumunda yaygın ama örtük olan bir yabancılaşıma biçimi... vardır; bu, klasik Arap kültürünün muhteşem dönemiyle yarı büyüsel bir özdeşleşme yoluyla ulaşılan bir ortaçağlaştırmadır. Tüm Arap devletlerinin kültür politikaları, Batılılaşmanın getirdiği yabancılaşıma karşı iki vasıtaya başvurarak mücadele eder: arkaik şekliyle Arapça’nın kutsallaştırılması ve klasik metinlerin avamileştirilmesi (kültürel mirasın diriltilmesi)... Tüm nesnel gözlemciler için, gerçek yabancılaşıma, dil ve kültürün mutlakları ve geçmişin destanları içinde benliğin bu kaybedilişidir. Arap aydını böylece tam özgürlüğünü kanıtlamayı ve en derin kişiliğini ifade etmeyi umarak, sevinç içinde onlara dalar. Öyleyse, hala kabul etmek istemediği bir şimdiye onu bağlayan iç zincirler burada bulunur”⁹¹ şeklindeki açıklamaları, Mişel Eflak’ın düşünce yapısını da aydınlatmaktadır.

Eflak’a göre, şimdiki zamanda, geçmişin derslerinden yararlı sonuçlar çıkarılıp daha iyi bir gelecek inşa edilebilirdi. Öte yandan Baas ideolojisi; Toroslar’dan Sahra’ya, Atlantik’den Basra Körfezi’ne kadar olan alanda, sadece siyasal sınırların sona erdirilmesini değil, Arap karakterinde ve toplumunda dönüşüm yapılmasını da hedeflemekteydi. Bunun başarılabilmesi için Arapların bölgeci, dini ve komünal bağlılıklardan kendilerini özgürleştirmeleri gerekmektedir⁹². Arap karakterinde ve toplumunda meydana gelecek dönüşüm ise bir rönesans sonucunda gerçekleşecekti. Eflak, “Milletimize bulaşan rahatsızlıklar, sistemin bozuk tarafları, eskimiş politikacıların ustaca oyunları ile düzeltilemez...”⁹³ derken, devrim ya da inkılap kavramı gündeme gelmektedir.

İnkılap, Arap toplumunda değişimi sağlayacak olan Arap insanındaki düşünce ve ruhun yeni bir görünüm kazanması demektir. Bu durumda inkılap, sistemden ziyade insanları değiştirmek anlamına gelmektedir. İnsanların değişmesini, otomatik olarak sistemin değişmesi izleyecektir⁹⁴. Eflak, inkılabın başarılı olabilmesi için üç gerekli koşul ortaya koymaktadır⁹⁵:

Köklü dönüşümü davet eden tarihsel ve çağdaş gerçeklerin farkında olmak.

Güçlü bir ahlak temelinde sorumluluk duygusu hissetmek.

Dönüşümün gerekli olduğunu anlamak yeterli değildir. Tarih, yazgı ve bütün koşulların, inkılabın başarısı için hazır olduğuna dair gerçekçi bir inanç.

Baas ideolojisine göre; inkılabın başarılması sonucu, “Birlik”, “Özgürlük” ve “Sosyalizm” gerçekleştirilecektir. Birlik, özgürlük ve sosyalizm birbirinden ayrılmaz eşit önemde ideallerdir. Aslında, eşit önem teorik düzlemdir. Pratikte, sosyalizm, milliyetçi hareketin bir kanadı olarak daha az bir önem taşıyacaktı⁹⁶. Eflak, “milliyetçilik, bireyi ailesine bağlayan duygunun aynısıdır; çünkü anavatan tek bir büyük ev, ulus ise bir büyük ailedir”⁹⁷ ifadesinin yanı sıra, “sosyal ve ekonomik sorunlar hayatımızın en önemli konularıdır, fakat bunlar milliyetçiliğin geniş konusuyla doğrudan bağlantılıdır”⁹⁸ demek suretiyle milliyetçiliğe verdiği önemin derecesini ortaya koymaktaydı. Mişel Eflak, Arap milliyetçiliği ve Batı milliyetçiliği bağlamında ise... “Milliyetçilik, Avrupa’da doğru anlaşılmadı”⁹⁹ derken; Baas ideolojisi, Faşizm ve Nazi Sosyalizmini şiddetle reddederek bu iki akımın, bazı ırkların diğerleri üzerindeki üstünlüğü adına sömürgecilığe izin verdiğine inanmaktadır¹⁰⁰. Geçmişteki Arap milliyetçiliği ile Baas milliyetçiliği karşılaştırıldığında ise; geçmişteki Arap milliyetçiliği, Sünni İslam karakter taşıyarak, Hristiyanlara ikinci derecede yer veriyordu. Baas ideolojisi bu konuda farklı temelde hareket ederek, sosyalist bir sistem eşliğinde, laik ve birleşik bir Arap toplumu istemektey-

di¹⁰¹. Ancak, Baas ideolojisiinde Arap milliyetçiliği laik bir temelde olmakla birlikte, daha önce belirtildiği gibi İslam'a Arap tarihinde özel bir rol tanımaktaydı.

Mişel Eflak, Marksist teorideki sınıf mücadelesini kabul etmekle birlikte, determinizm ve materyalizmi reddederken, Marksizm'in sınıf mücadelesini abartarak, ulusçuluğun tarihsel formasyonunu ihmal ettiğine inanmaktadır¹⁰². Eflak; "Komünizm, Avrupa düşüncesinin kardeşidir. Araplar, ikinci derecede önemli diğer milletlere benzemez; bu yüzden, yabancı bir doktrini kabul lenemezler, taklit edemezler; yaratmalıdırlar"¹⁰³ derken, Baas Partisi, Sosyalist demokrasi ile Batı tipi kapitalist demokrasi arasında bir ayrım yaparak, "Halk Demokrasisi" kavramını kullanıyordu¹⁰⁴. Baas Partisi, sınıflar arasındaki farkı azaltmayı ve fakirlik ile zenginlik arasındaki uçurumu gidermeyi arzularken, sosyalizm anlayışı ileride daha ayrıntılı üzerinde durulacağı gibi Fabian sosyalizminden daha ileriye gidememiştir¹⁰⁵.

Liderleri karizmatik olmadığı gibi evrensel düzeyde popüler de olmayan Baas Partisi, gerekli politik vizyona sahip politikacılardan yoksundu¹⁰⁶. Niyazi Berkes, "ne bir ekonomi teorisi, ne bir kalkınma planı, ne de bir reform tasarısı olmayan Baasçılık için; biz doktrinci değiliz, doktrinimizi deneylerle gerçekleştireceğiz"¹⁰⁷ şeklinde Baas Partisi hakkındaki düşüncesini ifade ederken, Baas Partisi geniş kitlelere ulaşacak bir propaganda kapasitesi de geliştirememiştir. Bu parti, kitleleri etkileyecek bir üslup yerine, görüşlerini uzun bir süre entelektüel formlar içinde açıklayacaktır. Oysa, rakibi durumuna gelecek olan Nasır, basit bir dil ve üslupla birlikte, radyoyu kullanarak Arap dünyasındaki kitleleri etkilemeyi başarabilecektir¹⁰⁸. Baas Partisi, özetle; siyasal sü-tunlarını Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm kavramlarının oluşturduğu bir siyasal üçgenin içinde, daha önce de belirtildiği gibi bir "ideolojik kokteyl" ortaya koyuyordu.

Baas İdeolojisi'nin Üç Kutsalı: Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm

Birlik: Mişel Eflak, “Değerler ölçüldüğünde Arap Birliği üstün bir yere sahip olarak sosyalizmden daha önde görünmektedir”¹⁰⁹ derken, “...Birlik için verilen savaş; özgürlük, kurtuluş ve sosyalizm için verilen savaştan ayrılmaz...”¹¹⁰ şeklinde bir uyarıda da bulunuyordu. Baas Partisi, Suriye’de doğmuş olmakla birlikte, yabancıların çizdiği suni ve ulusal sınırları reddediyordu. Kuruluşundan itibaren partinin Suriyeli olmaktan ziyade, Arap olduğu konusunda ısrar edilirken¹¹¹; Mişel Eflak, Arap birliği bağlamında sömürgecilik konusuna değinirken, “...Bizim problemimizin tüm insanlığın problemine bağlı olduğunu duymak istemediler. Koloniyalizme karşı verdiğimiz mücadelenin, içeride verdiğimiz toplumsal mücadeleye bağlı olduğunu kabul etmediler. Topraklarımızın üzerinde uygulanan suni ve engelleyici ayrılıklar karşısında birlik mücadelesinin gerekli olduğunu anlamadılar...”¹¹² demektedir. Birlik bağlamında sadece sömürgecilik ve dış güçler eleştirilmiyordu. Baas Partisi, Arap Ligi Antlaşması’na da karşı çıkmıştır. Parti, “Anlaşma, Arap dünyasındaki mevcut ayrılığın kabul ve tasdikinden başka bir şey değildir. Birlik yolunda atılmış çok kısa bir adım olarak kalmamakta yanlış bir adım olarak nitelenmektedir”¹¹³ görüşü doğrultusunda Pan-Arabizmi savunuyordu.

Mişel Eflak’ın Pan-Arabizmi, romantik bir milliyetçilik esasına dayanıyordu. Örneğin; “Milliyetçilik, aşkın her şekli gibi kalbi neşeyle doldurur ve insan ruhuna ümit saçar. Onu hisseden, bu sevinci herkesle paylaşmak ister... Bu bakımdan gerçek insanlığa giden en iyi yoldur”¹¹⁴ demek suretiyle Eflak, milliyetçilik anlayışındaki romantizm ve duygusallığın boyutlarını ortaya koymaktadır.

Mişel Eflak’ın Pan-Arabizmi, Satı el-Husri’nin laik milliyetçilik anlayışından etkilenmiş olmakla birlikte; İslamiyet’in vahiy yoluyla indirdiği dili Arap dili, Hz. Muhammed’i ise İslam dininin kurucusundan çok, Arap ulusunun kurucusu olarak gören Eflak, İslamiyetin Arap milliyetçilik hareketine etik değerler itibarıyla kat-

kı sağlayacağına inanıyordu¹¹⁵. Mişel Eflak bu çerçevede “Tek kelimeyle İslam, bir Arap medeniyetinin ürünüdür. Eğer Arap devrimi Arap soyluluğunu korumak istiyorsa, onu yabancı bir unsur gibi ele alarak atmamalıdır. Arap Baas’ı, İslam’ı Arap milletin ta-nıtıcısı olarak bilmektedir ki, Arap tarihinde üstün bir yere sahiptir İslam ve sadece Arap özelliklerinin kaynağıdır”¹¹⁶ diyordu. K.Abu Jaber ise Baas Partisi ve İslam konusunda şunları söylemektedir: “Partinin dini kabullenışı, şüphesiz mümkün olduğu kadar çok taraftar toplamak ve aynı zamanda rakibi olan Komünist Partinin Allah’a inanmadığını ortaya koymak iste-yişinden ileri geliyor”¹¹⁷.

Baas Partisi, Arap birliğine birinci derecede önem verirken, gerçek özgürlüğün de ancak, büyük bir birlik içinde yaşanabileceğine inanmaktaydı.

Özgürlük: Mişel Eflak’a göre özgürlük, anayasa maddelerinde veya kanunlarda bulunamazdı. Özgürlük, yabancı egemenliğine ve iç sömürüye karşı verilen mücadelede gizli olarak bulunmaktaydı¹¹⁸. Baas Partisi’nin ilk yıllardaki faaliyetlerinin ve mücadelesinin çoğu demokratik özgürlükler uğrunaydı. Öte yandan, Eflak’ın özgürlük konusundaki düşüncelerinde elitist bir yön de bulunmaktaydı. Mişel Eflak’ın, aydınlanmış kitleler için öncü kimselerin gerekliliğini savunması, siyasi düşüncesinin sağ tarafını oluşturmaktadır. Eflak, yeni bir toplum yaratmak ve halkı bu hedeflere yönlendirmek için öncü elitlere görev vermektedir¹¹⁹.

Köklü bir devrim sürecinde seçkinler, millete önderlik eder. Öncülüğün önemi; milleti, milli fikir etrafında ebedi misyonunu yerine getirmede sevk ve idare etmektedir¹²⁰. Bireysel özgürlük ve ortak birlik, Arap tarihinin ortak elementleri olarak görülürken; bireysellik, ulusal devrimin gereklerine bağlı hale getirilmektedir¹²¹. Baas Partisi, iktidarı kitleler adına öncülerin kullanması gerektiğine inandığı için “kollektif liderlik” anlayışını da savunmaktadır¹²². Özgürlük konusu, Baas Partisi açısından aynı zamanda sosyal adaletle de ilgilidir.

Eflak için Arapların özgürlük mücadelesi, aynı zamanda sosyalizm için verilen bir mücadeledir. Yönetici gruptan ve emperya-

lizmden kurtulmak, özgürlük ve sosyal adaleti getirecektir¹²³. Bir başka açıdan gerçek özgürlük, sosyal adalet sağlandığı zaman mümkün olabilecektir. Sosyal adalet ise sosyalizm yoluyla gerçekleştirilebilecektir.

Sosyalizm: Baas Partisi'nin sosyalizm anlayışı, Avrupa sosyalizmi ve komünizminden çok farklıdır. Yerel bir hareket olarak, uluslararası hareketlerle bir bağlantısı yoktur. Batı demokrasisi ve Marksist komünist anlayışına karşı çıkarak, bunlardan hiçbirinin Arapların ekonomik ve sosyal problemlerini çözmek için uygun olmadığına inanılıyordu.

Güçlü bir işçi sınıfı ve bilinçli köylü kitlesinin bulunmadığı Suriye'de Baas Partisi, "ücretli yeni orta sınıf"ın desteğini arkasına alarak, sosyalizmi sadece ekonomik bir sistem olarak değil, toplumsal aktivitelere katılacak bireyi, saygınlık noktasına götürecektir bir değerler bütünü olarak da görmektedir¹²⁴. Baas Partisi, sosyalizmi bir amaç değil, araç olarak gördüğü için sosyalizm sözcüğü 1953 yılına kadar partinin adında yer almayacaktır. Arap Baas Partisi, 1953 yılında Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi'yle birleşince, partinin adı Arap Baas Sosyalist Partisi olmuştur.

Mişel Eflak, Arap toplumuna özgü bir sosyalizm anlayışı oluşturmaya çalışırken, "Marksizm, milletlerin ve manevi değerlerin verdiğini reddeder. Komünizm yıkıcıdır. Zira yeryüzünde bir cennet yaratacağı vaadi ile gelir. Halbuki bu cennet, mevcut toplumun yok edilmesinden sonra gelecektir. Yıkıcı diğer bir yönü de, Arap kaderini Sovyetler Birliği'ne bağlama arzusundan ileri gelmektedir"¹²⁵ demek suretiyle Marksizm'e sert eleştiriler yöneltirken, Batı Sosyalizmi hakkındaki görüşlerini ise şu şekilde açıklamaktadır: "Batı sosyalizminin görüşlerini kabul edemeyiz... Sosyalizm bizim ulusumuza ve siyasal mücadelemize uymalı... Biz sosyalizmi milliyetçi davamıza hizmet için istiyoruz... Sosyalizmi hayat felsefemiz olarak adapte edersek, Arap düşüncesinin geleceğini ve özgürlüğünü kendi ellerimizle tahrip etmiş oluruz"¹²⁶.

Yerli bir ideoloji oluşturmayı sürekli olarak dikkate almış olan Mişel Eflak, "Bizim sosyalizmimiz, halklarımızı ve milliyetçiliğimizi yeniden yaşatmak için bir vasıta ve Arap milletinin tarihe ye-

niden girdiği kapı gibidir”¹²⁷ derken, Komünizm ile Baasçılık arasındaki farkı ise özetle dört temel teorik farklılık üzerinde durarak açıklamaktadır¹²⁸:

Komünist sistemde sosyalizmin anlamı ekonomik organizasyonla sınırlı değildir. Baasçı sosyalizmde ise sosyalizm, vatandaşlar arasında ekonomik eşitlik ve adalet temelinde zenginliğin Arap ulusunda dağıtımını gösteren bir ekonomik organizasyonla sınırlıdır.

Komünist sosyalizm, spesifik bir toplumun ürünü olan komünist felsefeye dayanır. Bizim sosyalizmimiz ise Arap ulusunun tarihsel koşulları ve onun özel şartlarına dayalı ihtiyaçlarından kaynaklanan kendi felsefemize dayanır.

Komünist felsefe, materyalizm inancına dayanır; tarih ve toplumun gelişimini sadece ekonomik faktörlerle açıklar. Bizim felsefemiz ise bu materyalist görüşle uyumsuz. Tarihin ve insanlığın gelişiminde entelektüel ve tinsel faktörün büyük etkisi olduğunu dikkate alır.

Komünist felsefe bireyselliğe önem vermez ve saygı duymaz. Bizim sosyalizmimiz bireysellik ve bireyin özgürleştirilmesi üzerinedir.

Mişel Eflak, Araplara özgü yerli bir sosyalist ideoloji oluşturmak istemiş olmakla birlikte Sosyalizm, “fakirlik, cehalet ve hastalığı ortadan kaldırmaya teşebbüs...”¹²⁹, “tüm yurttaşların ülke kaynaklarını paylaşması demektir...”¹³⁰. sözleriyle Fabian sosyalizmini çağrıştırmaktadır¹³¹.

İngiltere’de demokratik sosyalizmin en önemli ve karakteristik şekli, Fabian sosyalizmi olmuştur. 1884 yılında kurulan Fabian Derneği, ismini Romalı General Fabius’tan almıştır. Fabian Sosyalistleri arasında Sidney ve Beatrice Webb, Graham Wallas, H.G. Wells ve G.B.Shaw en çok tanınmış olanlarıdır. Fabianlar, siyasal demokrasinin gerekliliğine inanmakla beraber, tam ve gerçek anlamıyla demokratik bir düzenin olabilmesi için, siyasal demokraside reform yapılması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu reform-

ların başlıcaları ise; “oy hakkının daha geniş kitlelere verilmesi, daha iyi eğitim olanaklarının fakir vatandaşlara sağlanması ve iyi yetişmiş memurların hazırlanmasıdır.” Fabian sosyalistlerinin programına göre tüm sosyalizme, halk eğitimi yoluyla ve sosyalistleştirme için en uygun görülen endüstri dallarından başlayarak, devlet faaliyetlerinin kademeli olarak arttırılması ve yayılması yoluyla ulaşılabacaktır. Fabian sosyalistlerine göre endüstrideki kâr, girişimcinin niteliklerinden ziyade toplumdaki gelişmelerden doğmaktadır. Bunun bir gereği olarak, “bu kârdan girişimci değil, toplum faydalanmalıdır” düşüncesi Fabianlıların en önemli hareket noktasını oluşturmaktadır. Toplumun doğal gelişmesinden doğan değerler bütün topluma iade edilirken, bunun yolu şimdiye kadar özel mülkiyetin elinde bulunmuş olan büyük toprak ve kapitali, evrimci bir yolla devletin tekeline geçirmektir¹³². Baas ideolojisi açısından ekonomik ve sosyo-politik yapı üzerinde durulurken, Fabian sosyalizmini çağrıştıran görüşler üzerinde ileride ayrıntılı olarak durulacaktır.

Mişel Eflak, Tito’nun Yugoslavya modeline de hayranlık duymaktaydı. Yugoslavya, komünist enternasyonalizm yerine ulusçuluğu öne çıkaran ilk sosyalist ülkeydi. Baas Partisi, Yugoslav örneğinde olduğu gibi işçilerin fabrika yönetimine katılımını savunuyordu¹³³. Programı itibariyle büyük benzerliklere sahip bir sosyalist akım olarak Nasırcılık, Baas’la birlikte hareket etmesi gerekirken ona muhalif bir tutum takınacaktır. Baas Partisi’nin özellikle “kollektif liderlik” konusunda ısrarcı bir tutum takınması, Mısır ile birlikte hareket etmesini bir süre engelleyecektir¹³⁴.

Baas Partisi, sosyalizmi, Suriye’nin parçalı vaziyette bulunan toplumsal yapısını bir bütünlüğe kavuşturmak için de gerekli görmekteydi. Suriye “mozaik” bir toplum olarak, rakip aileler, kabileler, dini mezhepler ve etnik grupların karışımından oluşmaktaydı. Baas Partisi, sosyalizmin gruplar arasındaki düşmanlığı azaltacağına, herhangi bir grubun siyasal egemenlik kurmasına engel olacağına inanıyordu. Dolayısıyla, siyasal düzlemde Müslüman Araplar, Hristiyanlar, Kürtler ve diğerleri arasında herhangi bir fark olmayacaktı. Ekonomik eşitlik garanti edilirken, kültürel asimilasyon talep edilmeyecekti¹³⁵.

Baas Partisi'nin belirtilen üç kutsal Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm birbirinden ayrılmaz idealler olarak, partinin ekonomik ve sosyo-politik yapı ile ilgili görüşlerinin çerçevesini de belirlemektedir.

Baas İdeolojisi Açısından Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapı

Baas Partisi'nin ekonomik ve sosyo-politik yapı hakkındaki görüşleri üzerinde durulurken, Baas ideolojisine genel bir bakış başlığı altında yukarıda belirtilen görüşler ve genel ideolojik çerçeve eşliğinde, ağırlıklı olarak Parti Tüzüğü'ne atıfta bulunulmak suretiyle, ekonomik ve sosyo-politik yapının genel özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İç Politika : Baas Partisi'nin İç Tüzüğü'nde partinin iç politikası açıklanırken, (madde 14.) "Arap Devletinin idaresi, Anayasa'ya dayalı parlamenter rejimdir. İcra kuvveti, doğrudan doğruya halk tarafından seçilen meclise karşı sorumludur". (madde 17.) "... Devletle ilgili olarak, bütün Arap vatandaşlarını kanun önünde kati surette eşit gören bir Anayasa; vatandaşlarına düşüncelerini tam bir serbesti içinde ifade hakkı ve temsilcilerini gerçekten seçme imkânı vermeyi taahhüt ederek, onlara kanun çerçevesinde hür bir hayat sağlar"¹³⁶ denilmektedir. Burada seçim ile daha önce belirtilen öncü ve sahip olduğu misyon bağlamında bir siyasi tezat durumu bulunmaktadır. Baas Partisi'nin savunduğu öncü ve sahip olduğu misyon, seçime dayalı parlamenter hükümet anlayışına saygı ilkesiyle uyuşmamaktadır¹³⁷.

Vatandaşlık ve birey bağlamında ise (madde 20.) "Vatandaşlık hakkı; Arap topraklarında yaşayan, kendisini Arap anavatanına adanmış ve müfrit derneklerle ilgisi olmayan her vatandaşa tanınır", (madde 15.) "Milli bağ, Arap devletinde mevcudiyetinden bahsedilebilecek yegane bağdır. Bütün vatandaşları tek bir milletin potasında eritmek suretiyle aralarında ahenk sağlar; her türlü din, aşiret, cemaat, ırk ve bölge hizipleşmelerine karşı durur"¹³⁸ denilmektedir. Burada, "kendisini Arap anavatanına adanmış",

“Bütün vatandaşları tek bir milletin potasında eritmek” ifadeleri, demokratik liberal bir anlayış yerine, otoriter ve kuşkucu bir siyasi anlayışı yansıtmaktadır. Bu durumun devlet anlayışı ile ilintisine baktığımızda, Devlet; “milleti meydana getiren ve onun, milli hedef içinde kabul edilen arzu ve ideallerini yansıtan bir unsur” olarak görülmektedir¹³⁹. Devlete yönelik otoriter çizgide yapılan bu tanımlama, devletin ekonomik alanda da ağırlıklı bir rol oynaması sonucunu doğurmaktadır.

Ekonomik Politika: Raymond Hinnebusch’a göre; Baas Partisi otoriter-popülist çizgide bir parti olarak, güçlü bir devlet otoritesi oluşturmak suretiyle ulusal ekonomik gelişmeyi hedeflemektedir¹⁴⁰.

Baas Partisi’nin İç Tüzüğü’nde ekonomik politikayla ilgili görüşlere bakıldığında, (madde 26.) “Arap Baas Partisi, sosyalist bir partidir. Anavatanın iktisadi zenginliğinin millete ait olduğuna inanır.”, (madde 28.) “Bütün vatandaşların eşit olduğu fikri, beşeri değerler üzerine kurulmuştur. Bunun içindir ki, bir başkasına ait emeğin istismarını yasak eder”, (madde 29.) “Kamu hizmetleri, büyük milli kaynaklar, ağır sanayi ve ulaştırma vasıtaları, milletin mahdududur. Devlet, bunların idaresini doğrudan doğruya üzerine alır ve özel şirketler ile yabancılara ait imtiyazları lağveder.”, (madde 30.) “Tarımsal topraklara sahip olabilmek, mal sahibinin kendi topraklarını, başkalarının emeğini istismara meydan vermeyecek oranda işleyebilmesi şeklinde sınırlandırılmıştır. Bu, devletin kontrolü altında ve geniş iktisadi planlamaları uyarınca sağlanır.”, (madde 31.) “Küçük çapta sınai mülkiyet, genel olarak devletin vatandaşlarının hayat standartlarına göre ayarlanıp sınırlandırılır.”, (madde 32.) “İşçiler, fabrikalarının yönetimine katılırlar. Devletin tespit ettiği ücretlerine ilaveten, kârdanda devletin tespit ettiği bir meblağı hisse olarak alırlar.”, (madde 33.) “Gayrimenkule sahip olabilmek, bütün vatandaşlara, bu mülkü başkalarının zararına kullanmadıkları müddetçe ve devletin bütün vatandaşlara asgari derecede gayrimenkul temin etmesi şartıyla mümkündür.” (madde 34.) “Mülk ve miras iki tabii haktır. Milli menfaat hudutları çerçevesinde himaye görür”, (madde 36.)

“Devlet, müstahsilin müstehliki istismar etmesini önlemek maksadıyla, iç ve dış ticareti bizzat kontrolüne alır. Milli istihsalı, yabancı emtianın rekabetine karşı masun kıldığı gibi, ithalat ve ihracat arasındaki dengeyi de temin ederek, her ikisini de himaye eder”¹⁴¹.

Baas Partisi'nin ekonomik politikasında dikkati çeken temel özellik, her şeyin ölçüsünün “milli menfaat” olmasıdır. Ancak, bu milli menfaatlerin sınırları net olarak çizilmemiştir. Bu durum ise devlete, müdahaleler konusunda geniş bir özerklik olanağı sağlamaktadır.

Baas Partisi, ekonomik görüş ve uygulamalarının bir devlet kapitalizmi olduğunu kabul etmemektedir. Devlet kapitalizminde, sermayenin olumlu faaliyetlerini ölçmede hükümetin kar unsurunu bir ölçü olarak kullandığı ayrıca, devlet kapitalizminin sınıfları ortadan kaldırmadığı, suistimali önleyemediği, sadece yasakladığı görüşü savunulmaktadır¹⁴². İslam dinine aykırılığı da dikkate alınarak özel mülkiyeti tamamen ortadan kaldırmayan veya reddetmeyen Baas sosyalistleri, bu konuda uzlaşma yolunu tercih etmişlerdir. Baas sosyalist devletinde amaç, üretimin tek ölçüsünün “kâr” olmadığı noktasından hareketle, üreten ile tüketen arasında direkt demokratik bir ilişkinin yaratılmasıdır¹⁴³. Kısaca Baas partisi, ekonomik politikaları açısından Fabian sosyalizmi anlayışına yakın bulunmaktadır. İşçilerin fabrika yönetimine katılımını savunması ise Yugoslav modelini hatırlatmaktadır.

Toplumsal ve Kültürel Politika: Baas Partisi'nin toplum ve kültür politikaları, ekonomi politikalarının bir gereği ve sonucu olarak, koruyucu sosyal devlet politikaları niteliğindedir. Örneğin; (madde 38.) “Aile, cemiyeti meydana getiren temel hücredir. Ona yardım gelişmesini sağlamak ve himaye etmek devletin görevidir”, (madde 39) “Halkın sıhhati. Devlet, koruyucu tıp, hastane ve dispanserler gibi bütün vatandaşların ihtiyacını karşılayacak müesseseleri bizzat kurar ve onlara, parasız sıhhi tedavi imkanları sağlar”¹⁴⁴. (madde 40.) “Muktedir olan herkes çalışmak mecburiyetindedir. İster el, ister kafa işi olsun, her vatandaşa iş bulmak devletin görevidir. İşveren; işçilerine, şerefli ve asgari hayat stan-

dardını temine mecburdur. Devlet çalışamayan herkese bakmakla görevlidir. İşçinin günlük çalışma saatlerini, hafta sonu veya tatilde ödenecek ücreti, haklarının korunmasını, yaşlılık için sosyal sigortayı, kısmen veya tamamen iş yapamaz hale geldiğinde verilecek tazminatı ancak çıkarılacak kanunlar tayin eder. Hür işçi ve köylü birliklerinin kurulması ve teşviki; işçi haklarının savunulmasında, hayat standartlarının yükseltilmesinde, kabiliyetlerinin geliştirilmesinde, onlara bahşedilen imkanların arttırılmasında, aralarında bir birlik ruhu yaratılmasında, kendilerinin müşterek işçi encümenlerinde temsil olunmalarında müessir bir vasıta teşkil edebilmesi maksadıyla sağlanır. İçinde devletin, köylü ve işçi birliklerinin temsil edildiği “müşterek işçi encümenleri” kurulur. Bu encümenlerin, birliklerde fabrika müdürleri ve devlet temsilcileri arasında çıkacak anlaşmazlıklar hakkında karara varmak salahiyeti vardır”¹⁴⁵. (madde 41.) “Parti; bütün Arap anavatani için; Arap, liberal, ilerici, şümüllü, derin ve hümanist nitelikte milli bir genel kültür geliştirmeğe çalışır. Bu kültürü çeşitli halk tabakaları arasında yaymaya çalışır. Devlet, yüksek Arap menfaatleri hudutları içinde kalmak şartıyla; konuşma, yayım, toplanma, basın ve protesto hürriyetlerinin korunmasından sorumludur... Zihni faaliyet, işlerin en kutsal olanlarından biridir. İlim adamları ve entelektüelleri himaye ve teşvik, devletin sorumluluğundadır. Arap milli düşüncesinin hudutları içinde kalmak şartıyla, kulüp, dernek, parti gençlik grupları ve turist teşekkülleri kurulması için gerekli bütün hürriyetler tanınır...”, (madde 42.) “Sınıfların birbirinden ayrılması ve aralarında fark gözetilmesi yasaklanmıştır. Sınıfların birbirinden ayrılması, hatalı bir toplum düzeninin neticesidir... Parti; işçiler ve toplumun mazlum sınıfları arasındaki mücadelesine devam ederek, böyle bir ayırma ve farkın son bulmasını temin eder. Böylece vatandaşlar, insan haysiyetlerinin bütününü kazanmış olurlar ve ancak içinde, bir vatandaşı diğerinden, zihni kabiliyet ve el işi maharetinden başka hiçbir şeyin ayırma yacağı adil bir toplumsal düzende yaşayabilirler”¹⁴⁶.

Baas Partisi’nin toplumsal politikalarında dikkati çeken en önemli nokta, sınıfların varlığını kabul edip de, sınıfları kaldır-

mak yerine, aralarındaki farkı sosyal devlet politikalarıyla azaltarak, adil bir toplumsal düzen kurmaya çalışmalıdır. “Özgür” işçi ve köylü birliklerinin kurulması ve teşvik edilmesi kabul edilmekle birlikte, “müşterek işçi encümenleri”nin yapısı dikkate alındığında, çalışma hayatında, otoriter-popülist çizgiye uygun bir şekilde, bir tür devlet kontrolü ve hakemliği anlayışı egemendir.

Devlet; konuşma, yayım, toplanma, basın ve protesto hürriyetlerinin korunmasından sorumlu tutulmakla birlikte, belirtilen alanlardaki özgürlüklerin sınırı “yüksek Arap menfaatleri hudutları içinde kalmak” şartıyla çizilerek, devletin bu alanlara müdahalesi gerekli ve haklı kılınmak istenmektedir. Özetle, vesayetçi bir toplumsal ve kültürel politika izlenmesi savunulmaktadır.

Dış politika: Baas Partisi diğer Arap siyasi kuruluşları arasında tarafsızlık siyasetini savunan ilk siyasi kuruluştur¹⁴⁷. Dış politika konusundaki görüşlerine bakıldığında; (madde 22.) “Arap devletinin dış politikası, Arap milliyetçiliğinin menfaatleri ve Arapların “ebedi misyonuna” uygun olarak yürütülür. Ebedi misyon, diğer devletlerle hür, ahenkli ve güvenilir bir dünya tesisine çalışmak, devamlı olarak terakki etmek demektir”, (madde 23.) “Araplar bütün güçleriyle, müstemlekeciligi yabancı işgalini ve memleketlerinde, yabancıların her türlü siyasi ve iktisadi nüfuzunu ortadan kaldırımağa çalışır”, (madde 24.) “Yegane kuvvet kaynağı Araplar olduğuna göre, Arapların hükümlerlik haklarını hiçe sayan hükümetlerle yapılmış olan anlaşma, pakt ve imzalanmış vesikalar hükümsüz sayılır”, (madde 25.) “Arap dış politikası, Arapların hürriyet içinde yaşama azimlerinin, diğer bütün milletlerle aynı hürriyete kavuşmalarını görme yolundaki samimi arzularının gerçek manzarasını ortaya koymağa çalışır”¹⁴⁸.

Baas Partisi; Toroslar’dan başlayıp, Basra Körfezi, Arap Okyanusu, Habeşistan Dağları, Sahra, Atlantik Okyanusu ve Akdeniz Bölgesini içine alan alanda, bütün Arapları tek bir bağımsız devlet içinde bir araya getirmek misyonunu üstlenmiştir. Bu misyonun bir gereği olarak Baas Partisi, Hatay’ın Türkiye’ye verilmesine karşı çıkmış ve bu konuda kampanyalar düzenlemiştir. Bu

noktadan hareketle her yıl 20 Aralık günü, bu olayı kınayan beyannameler hazırlamak ve bu bölgenin iadesini istemek partinin rutin faaliyeti haline gelmiştir¹⁴⁹.

Tarafsızlık ve bağılantısızlık siyasetini savunan Mişel Eflak, Baas Partisi'nin 1947 yılındaki ilk kongresinden üç gün sonra, dünyada iki büyük devlet olan Amerika ve Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu iki blok hakkında şunları söylemiştir: "Bunlardan biri ile beraber olmak, Araplara kötülükten başka bir şey sağlamaz"¹⁵⁰. Dış yardım konusuna da soğuk bakan Baas Partisi, Başkan Truman'ın Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılması konusundaki açıklamasına, parti gazetesinde şu yanıtı vermiştir: "Zayıf bir ülkeye yapılan dış yardım, kısa zamanda o ülkeyi siyasi nüfuz sahasına dönüştürür. Bırakınız Araplar birbirlerinin yardımına koşsunlar; hürriyetlerinin, Londra, Washington veya Moskova'da değil de, kendi ülkelerinin içinde olduğunu fark edeceklerdir"¹⁵¹.

Baas Partisi sosyalist bir parti olmakla birlikte, Sovyetler Birliği'ne uzun bir süre olumsuz bakmıştır. Sovyetler Birliği, 1947 yılında Birleşmiş Milletler'de Filistin'in bölüşülmesi lehinde oy vermişti. Baas Partisi bu yüzden de Sovyetler Birliği'ni Batı kadar kötü görmekteydi. Sovyetler Birliği ile Marksist ideoloji arasındaki ayrımı ise daha sonra yapacaktır¹⁵².

Eğitim Politikası: Baas Partisi'nin eğitim politikasında sosyal devlet anlayışının yanı sıra otoriter bir anlayış da egemendir. İç Tüzük'ün eğitim bölümünde yer alan şu açıklama eğitime yönelik otoriter anlayışı yansıtmaktadır: "Partinin eğitim politikası, milletin birliği ve misyonunun ebedi olduğuna inanan yeni bir Arap neslinin yaratılmasını hedef güder. İlmi mantığa istinad eden politika, gerici cereyanlar ve batıl itikatların yaratacakları engellerden masun kılınmıştır. Topyekun Arap ihtilali ve beşeriyetin ilerleme davasının gerçekleştirilmesi için, bu politika; iyimserlik mücadele ve dayanışma ruhu ile dolu olacaktır"¹⁵³. Bu açıklamada yer alan "yeni bir Arap neslinin yaratılması", hedefleri itibariyle, demokratik yönetimler yerine otoriter rejimler tarafından arzulanan bir amaçtır.

Eğitimle ilgili şu politikalar ise bu alana yönelik milliyetçi ve sosyal devlet anlayışını ortaya koymaktadır: (madde 45.) "Öğre-

tim, devletin en müstesna görevlerinden birini teşkil eder. Bunun içindir ki, bütün özel ve yabancı eğitim müesseseleri kaldırılacaktır”, (madde 46.) “Eğitim, her derecede ve bütün vatandaşlar için parasızdır. İlk ve orta öğretim mecburi olacaktır”¹⁵⁴.

Baas Partisi, özellikle iktidara geldiğinde rejime destek sağlayan önemli bir araç olarak gördüğü eğitim kurumlarına daha sonra büyük önem verecek ve bunların üzerinde kontrol sağlamaya çalışacaktır¹⁵⁵.

Ordu ve İktidar: İktidara gelme şekli Baas Partisi için tam bir muamma olacaktır. Parti, seçimlerde düşük bir başarı sergileyeceği gibi, halk kitlelerinin siyasi bilincine yönelik yeterli güvene de sahip olamayacaktır. Baasçılar, İhtilali “Arap dünyasının geri kalmışlık şartlarının tamamen ortadan kaldırılması” şeklinde anlarken, Eflak; “şiddet ve cebir bizim programımızda yer almaz”¹⁵⁶ demiştir. Baas Partisi, hükümetin silahlı kuvvetler aracılığıyla devrilmesine inanmamaktadır. İhtilal, halkı eğitmek ve insanlara partinin hayran olduğu değerleri hazmettirmek, maletmek olarak değerlendirilmektedir¹⁵⁷.

Suriye’de bağımsızlık sonrasında siyasal sisteme yönelik meydan okuma, ileride üzerinde durulacağı gibi geniş halk yığınlarından gelmezken, genç subaylar ve ücretli yeni orta sınıfın radikal entelektüellerinin bir koalisyonu, siyasal sisteme meydan okuyacaktır¹⁵⁸. Bu durumun bir gereği olarak da, Baas Partisi Suriye’de iktidara seçimle değil, ordunun gücü ve desteği sayesinde gelebilecektir. Bu noktada, Baas Partisi ve ordu ilişkisini çözümleyebilmek için, Suriye’de ordunun yapısı ve gelişimine bakmak gerekmektedir.

Ordunun kökeni daha önce belirtildiği gibi (İkinci Bölüm) Fransızların kurduğu Troupes Speciales du Levant’a dayanıyordu. Suriye’de Fransız yetkilileri, böl-yönet siyaseti gereği farklı dini ve etnik azınlık gruplarından -Alevi, Dürzi, İsmaili, Hristiyan, Kürt- kişileri bu orduya almıştı. Suriye ordusunda Sünni kesimin az temsiline, Fransızların Sünni Arapların milliyetçi eğilimlerini dengelemek siyaseti de rol oynamıştı. Suriye ordusunda fazla sayıda azınlık mensubunun yer almasının sosyo-ekonomik neden-

leri de bulunmaktaydı. Azınlık mensupları, ekonomik olarak az gelişmiş kırsal bölgeden geliyordu. Ekonomik gelişme ve sosyal ilerleme açısından orduda kariyer yapmayı bir olanak olarak görüyorlardı. Sünni zenginler ise çocukları için bedel ödeyerek çocuklarını askerlik hizmetinden muaf, orduda ise kariyer yapmaktan alıkoyuyorlardı¹⁵⁹.

Fransızların kurduğu ordu, Suriye bağımsız olduktan sonra ulusal bir kurum haline getirildi. Bağımsız Suriye'nin ordusu 1945 yılının sonuna doğru 5000 kişiden ibaret iken, 3500 kişilik de jandarma gücü bulunuyordu. 1948 yılında ise ordunun sayısı 12.000'e, jandarma gücü ise 4.500'e çıkmıştı¹⁶⁰. İletişim ve ulaşım olanaklarının artması komünal izolasyonu kırarken, eğitim olanaklarının artması ve Araplaştırmanın yaygınlaşmasına çalışıldı. 1948'de 658 olan devlet okullarının sayısı 1964'de 3.804'e çıkmıştı. Eğitim olanaklarındaki bu artış, özellikle fakir Alevi çocuklarının Suriye'nin toplumsal ve siyasal hayatında yükselmesine olanak sağladı. Bu yükselişte Baas ve ordu ise en önemli rolü oynamaktaydı¹⁶¹. Askeri okullar tüm toplumsal sınıflara açık olduğu gibi, başarılı fakat yoksul kimselere burs olanağı da tanınmaktaydı. Bu durum ise kırsal kesimden çok sayıda gencin askeri okullara yönelmesi sonucunu doğurmuştur¹⁶². Dini azınlıklara mensup subaylar, komutan pozisyonuna geldikten sonra, kendi din, bölge ve kabile topluluklarından olan yakınlarını askeri akademilere (kara, deniz, hava) girmeye teşvik edip, yardımlarda bulunurken Alevi, Dürzi, İsmaili ve Şiiler toplam nüfusun altıda birini oluşturmalarına rağmen orduda, nüfus oranlarından daha fazla bir yer işgal edeceklerdir¹⁶³.

Suriye 1946 yılında bağımsız olunca, Humus'taki askeri akademiye başvurular her yıl giderek artarken, bu okul subay adaylarının siyasal bilinç ve milliyetçi duygu edinmesinde önemli bir merkez haline gelecektir. Ordu böylece Batı karşıtı ve milliyetçi idealleri temsil eden bir kurum haline gelirken, Fransızlara karşı gerilla saldırılarında bulunmuştur. Filistin savaşına katıldığı için orduyla sıkı bağlantıları olan Ekrem Hurani de Humus'taki askeri okulla temas halindeydi ve düşüncelerini buradaki öğrencilere

yaymaktaydı¹⁶⁴. Siyasete ilgi duyan subayların bakış açılarındaki ortak nokta ve ideoloji ise Arap milliyetçiliği idi. Bu konuda subaylara yönelik olarak birbiriyle yarışan iki parti ise, Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi ve Baas Partisi'dir.

Subaylar başlangıçta Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'ne ilgi duymuştu. Bu parti, daha önce üzerinde durulduğu gibi laik milliyetçiliği temsil ederken, milliyetçiliği dinden tamamen ayrı değerlendirmişti. Oysa Baas Partisi laik bir hareket olmakla birlikte, Arap milliyetçiliği tanımlamasında dine saygılı bir tutum takınmıştı. Bu nedenle Baas'ın Arap milliyetçiliği subaylara daha cazip gelecektir. Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi, faşist bir parti olarak sosyalizme karşı çıkarken, Baas Partisi sosyalist görüşlere de sahipti. Bu nokta da subaylara cazip gelirken, Baas Partisi'nin özellikle Arap birliği sloganı, subayları tutsağı haline getiriyordu. Baas Partisi, subayların siyasete bakış açısını dar askeri perspektiften uzaklaştırmada da başarılı oldu. Subaylar bazı görüşlere sahip olmakla birlikte, program ve sistematik bir siyasal doktrine sahip değillerdi. Baas Partisi ise, ordu mensuplarına her şeyden önce diğer parti ve akımlara oranla daha kapsamlı bir ideoloji sunuyordu¹⁶⁵.

Baas Partisi, Arap dünyasında en kapsamlı ideolojiye sahip ilk parti olarak belirtilen nedenlerden ötürü, ordu desteğinde iktidara geleceği Suriye ve Irak'ta olduğu kadar; iktidara gelemeyeceği diğer Arap ülkeleri de dahil olmak üzere, bütün Arap dünyasının siyasi düşünce ve hayatına büyük etkilerde bulunacaktır.

Beşinci Bölüm:

Suriye’de Bağımsızlık Sonrası Siyasal Gelişmeler ve Baas Partisi’nin İktidara Yöneliş Süreci

“Bir kişinin yanılması bütün halkın yanılmasına yol açar; bütün halkın yanılması da sonradan teklerin yanılmasına. Böylece yanlışlık elden ele geliştikçe gelişir, biçimden biçime girer; o kadar ki işin en uzağındaki tanık, en yakınındakinden daha çok şey bilir; olayı son öğrenen ilk öğrenenden daha inançlı olur”.

MONTAIGNE*

Suriye’de Çoğulcu Siyasi Hayatın Sonu ve Askeri Diktatörlüğe Geçiş (1946-1954)

Bağımsızlık Sonrasında Suriye’de Artan Siyasi İstikrarsızlık ve Baas Partisi

Suriye’de bağımsızlık sonrasında daha önce de belirtildiği gibi Halk Cephesi kısa sürede dağılmış, diğer siyasi partilerin arasına iki önemli yeni parti olarak Halk Partisi ve Millet Partisi katılmıştı.

Bağımsızlık sonrasında yöneticilerin öncelikli hedefi, azınlıkları toplumsal sisteme entegre ederek ulusal bütünlüğü güçlendirmekti. Bu konuda bütün dikkatler ise öncelikli olarak Alevi topluluğu üzerinde odaklanmıştı. Aleviler, Süleyman el-Mürşid liderliğinde İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında ayaklanmıştı. Bağımsızlıktan sonra, 1946 yılında Suriye’nin liderleri Alevileri toplumsal sisteme entegre etmeye karar verdiler. Entegrasyon projesi, baskı yöntemlerinin yanında sosyo-ekonomik koşulların düzeltilmesini de içermektedir. Merkezi hükümet, Alevi ayaklanmasını 1946 yılında bastırdı ve Süleyman el-Mürşid idam edildi¹.

Yönetici elit, ülkenin bütünlüğünü güçlendirmeye çalışmakla birlikte, kendisi zayıflamış ve bölünmüştü. Siyasal sistemi kontrol eden büyük ve seçkin ailelerden gelen yönetici eliti bir arada tutan tek şey, kendi çıkarlarını korumaktan başka bir şey değildi². Bu arada Baas Partisi ilk kongresinden bir hafta sonra, 13 Nisan 1947'de özgür seçimlerin yapılması çağrısında bulunmuştu. Baas Partisi 1947 yılında Halk Partisi ve Millet Partisi'ne karşı tek başına bağımsız bir şekilde mücadele edecek güce sahip olmamakla birlikte, özellikle Millet Partisi'ni yolsuzluklar içinde ve Suriye'deki gençlerin taleplerine yanıt vermekten uzak bir parti olarak görüyor ve eleştiriyordu³.

Baas Partisi, Suriye Başbakanı Cemil Mardam'ın 1947 yılında tek dereceli seçimler yapılması planına karşı siyasi bir mücadele başlattı. Parti, parlamentonun tek dereceli seçim kanununu çıkarmasına kadar çeşitli gösteri ve grevleri tahrik etmenin yanında, genel oy hakkı ilkesi doğrultusunda kadınlara da oy hakkı verilmesini öngören bir kanun çıkarılmasını istedi. Bu talep, Suriye'nin geleneksel ve muhafazakâr siyasi hayatında bir yeniliği ifade ediyordu⁴. Seçim kararını takiben, seçim kampanyası 4 Haziran 1947'de başladı. Baas Partisi yöneticileri ise bir toplantı yaparak seçim kampanyasına katılmayı ve özgür seçimlerin yapılmasını savunan diğer partilerle işbirliği yapılmasını kararlaştırdılar⁵. Seçim kampanyaları esnasında 1 Temmuz 1947'de *Baas* gazetesinde yayınlanan bir makalede ise Arap Uluğu'na, yönetici kliğe karşı savaşması ve hükümeti devirme çağrısında bulunulmuştu. Bu yazı yayımlandıktan sonra Salah Bitar tutuklanarak altı ay hapis cezasına mahkum edildi⁶. Bütün siyasi baskı ve engellemelere rağmen Baas Partisi, seçime kadar muhalif çizgisini devam ettirmişti.

Mişel Eflak Eylül 1947'de yapılan seçimlere aday olarak katılmasına rağmen seçilememişti. Baas Partisi bu seçimde başarı sağlayamamış ama seçim kampanyası tecrübesi, parti için yeni bir deneyim oldu. Seçimde Baas Partisi herhangi bir milletvekili kazanmış olsaydı sürpriz olurdu. Çünkü bu tarihte Baas Partisi, ülke genelinde bilinen bir parti değildi⁷. Bu seçimlerden sonra yeni

parlamento 27 Eylül 1947'de Faris el-Huri'yi Meclis Başkanı seçti. Başbakan Cemil Mardam, hükümetin istifasını 2 Ekim 1947'de sunmakla birlikte, tekrar yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi.

Cumhurbaşkanı Şükrü Kuvvetli ise Kasım 1947'de, kendisinin tekrar Cumhurbaşkanı seçilebilmesi için hükümetin Anayasa'nın 68. maddesini değiştirmesini önerdi. Baas Partisinin, bu öneriye karşı çıkmasına karşılık gerekli anayasa değişikliği yapılarak; Meclis, Şükrü Kuvvetli'yi 18 Nisan 1948'de tekrar Cumhurbaşkanı seçti⁸. Yönetici elit kendi konumunu korumanın mücadelesini verirken, yeni sosyal güçlerin tatminsizliği giderek artmaktaydı. Siyasal krizi daha fazla derinleştirecek olan en önemli gelişme ise Filistin sorunu bağlamında yaşanacak olan 1948 Arap-İsrail Savaşı olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Filistin'in geleceği konusu yeniden önem kazanarak gündeme gelmiş bulunuyordu. İngiltere, 1947 yılında Filistin sorununu Birleşmiş Milletler'e götürmeye karar verdi. İngiltere'nin başvurusu üzerine 29 Nisan-15 Mayıs 1947 tarihlerinde toplanan BM Genel Kurulu, içinde büyük devletlerin bulunmadığı bir Soruşturma Komisyonu kurulmasına ve bu Komisyonun Filistin'e giderek bir rapor hazırlamasına karar verdi. Komisyon 16 Haziran-24 Temmuz 1947 tarihleri arasında Filistin'de yaptığı incelemelerden sonra, 31 Ağustos 1947'de vardığı sonuçları açıkladı. Oy birliği ile benimsenen noktalarda, Filistin'de manda yönetiminin en kısa zamanda sona erdirilmesi ve bağımsızlığın tanınması öngörülüyordu. Oy çokluğu ile kabul edilen raporda ise Filistin'in, aralarında ekonomik birlik bulunan bağımsız Arap ve Yahudi devletlerine bölünmesi ve Kudüs Şehrinin her iki devletin dışında, uluslararası kontrole tabi olması önerilmekteydi⁹. Bu durumda, o zamana kadar toprağın %5,7'sini ellerinde tutan Siyonistlere ülkenin %57'si verilmekteydi¹⁰. Bu öneriye Arap dünyasında en büyük tepkiyi gösterenlerin başında Baas Partisi geliyordu.

Mişel Eflak, "... Filistin'i kurtaracak olan hükümetler değil, halkın kendisidir"¹¹ çağrısında bulunurken, Baas Partisi 19 Ekim

1947'de yaptığı bir açıklamada, "karar verme saati geldi; Filistin sadece çelik ve silahla kurtarılabilir"¹² diyordu.

ABD ve SSCB'nin, Filistin'in taksimi yönündeki teklifi kabul ettiklerini 10 Kasım 1947'de açıklamasından hemen sonra İngiltere de 13 Kasım 1947'de, 1 Ağustos 1948'e kadar Filistin'in tamamen boşaltılacağını açıkladı. Son şeklini alan taksim projesi ise 26 Kasım 1947'de Genel Kurul'a getirildi. BM Genel Kurulu 30 Kasım 1947'de taksim kararını açıkladı. BM'nin taksim kararı Arap ülkelerinde tepkiyle karşılanmış ve ABD, SSCB, BM aleyhtarı gösterilere yol açmıştı. Özellikle SSCB'nin taksim planını desteklemesi, bu ülkenin Ortadoğu'ya nüfuz edişini on yıl geciktirecektir¹³. *Baas* gazetesinde 21 Aralık 1947'de yer alan bir yazıda, "paylaşım, halkın Arap birliğine yönelik büyük arzusunu inkâr etmektedir. Bu sadece Arap birliğinin kalbine bir darbe değil, tüm Arap ülkelerinin bağımsızlığını tehdit etmektedir"¹⁴ açıklaması yer almaktaydı.

Arap ülkeleri ise 17 Aralık 1947'de, Filistin'in taksimi yolundaki BM kararına karşı savaşmak kararı almıştı. 14 Mayıs 1948'de Filistin'de İsrail devletinin kurulduğunun ilan edilmesi üzerine ise Arap gönüllüleri Şam yakınındaki eğitim kampına çağrıldı. Binlerce gönüllü kampa gelmiş olmakla birlikte, ortak bir Arap komutanlığı kurulmadı. Arap devletleri İsrail'i kolay yenebileceğine inanırken Mısır, Ürdün, Irak, Suriye ve Lübnan güçleri 14-15 Mayıs 1948'de Filistin'i işgale başladılar. *Baas* Partisi de Filistin Savaşı'na bilfiil katılarak para ve silah topladığı gibi, cepheye gönüllüler de yolladı. Cepheye gidenler arasında Mişel Eflak ve Salah Bitar da bulunmaktaydı. İsrail'in karşılık vermesi sonucu çıkan savaş durdurmak için BM Güvenlik Konseyi, 22 Mayıs 1948'de ilgili taraflara çağrıda bulunarak ateşi kesmelerini istedi. Arap ülkeleri ve İsrail 1 Haziran 1948'de bu çağrıya uyacaklarını bildirdiler. Arap orduları uyumlu ve iyi donanımlı değillerdi. Yetersiz eğitim, donanım eksikliği ve etkili olamayan komutanlık Arap gücünü zayıflatırken, Araplar yeni kurulan İsrail Devleti'nin kolay yıkılamayacağını anlamışlardı¹⁵.

İsrail ile Arap komşuları arasında 1949 başında, BM gözetimi altında bir dizi silah bırakma anlaşması yapıldı ve sınırlar oluşturuldu. Filistin'in yaklaşık %75'i İsrail sınırları içinde kahrken, Kudüs, pek çok ülke resmen kabul etmese de İsrail ile Ürdün arasında bölündü¹⁶. Yenilgi, Suriye ve Mısır'daki genç subaylar tarafından eski rejim için sonun başlangıcı olarak değerlendirildi. Subaylar aldatıldıklarına inanarak ve yaşlı politikacıları suçlayarak ülkelerine döndüler¹⁷. Arap Ligi'nin gücü ve prestiji de 1948 Filistin Savaşı'ndan sonra sarsıntıya uğrarken, yaşanan bu bozgun Araplara yaşayış tarzlarını olduğu kadar, felsefi ve siyasi yapılarını da yeniden değerlendirmek fırsatını verdi. Geleneksel Arap Liderliği fikri iflas etmiş, yeni tarz bir liderlik ihtiyacı doğmuştur. Bu yenilgi aynı zamanda, paradoksal bir biçimde ordunun Arap toplumunda önemli bir rol oynama konusunda kendine olan özgüvenini arttırdı. Bu savaşın en önemli sonuçlarından bir diğeri ise, radikal Arap milliyetçiliğinin siyasal yükselişine olanak sağlaması oldu¹⁸. Beyrutlu etkili tarihçi ve düşünürlerden Qustantin Zurayq, Ağustos 1948'de yayımladığı bir broşürde, Arapların Filistin Savaşı'nda uğradığı yenilginin kelimenin tam anlamıyla bir felaket olduğunu belirtirken, yenilginin nedenlerini Arap dünyasındaki siyasal ve sosyal yapıda aramak gerektiğine dikkat çekmekteydi. Zurayq, Arap dünyasının radikal bir içsel reforma; ilerlemeci, devrimci bir eylem ve gerçek bir liderliğe ihtiyaç duyduğunu da belirtmiştir¹⁹. Filistin Savaşı'ndaki yenilgi, belirtildiği gibi tüm Arap dünyasını olumsuz etkilemekle birlikte, Suriye'yi daha derinden etkilemiştir.

Suriye Savunma Bakanı Ahmet el-Şarabati 24 Mayıs 1948'de istifa etti ve Başbakan Cemil Mardam bu görevi üstlendi. Genelkurmay Başkanı Abdullah Atfi de emekli edilirken, yerine Hüsnü Zaim getirildi²⁰. Filistin'de Arapların mağlup olması Baas Partisi'nin de güçlenmesine olanak sağladı. Parti, yaşanan yenilgiden ülkenin yaşlı kuşak yöneticilerini sorumlu tuttu. *Baas* gazetesi Mart 1948'de kapatılırken, birçok şehirde partinin büroları da kapatıldı. Baas Partisi gösteriler düzenleyerek kamuoyunu harekete

geçirmeye çalışırken, parlamentonun kapatılmasını talep etti. Partiye göre, milletvekilleri halkın isteklerini temsil etmeyen sahtekâr kimselerdi²¹. Mişel Eflak, 7 Eylül 1948'de yayımlanan bir açıklamasında ise, Filistin'de yaşanan felaketle içerideki bozukluk arasında bağlantı kurmuştu. Bunun üzerine Eflak tutuklandı ve yargılandı. Mişel Eflak önce altı ay hapis cezasına mahkum edildi; daha sonra ise bu ceza iki aya indirildi. Yargılamadan birkaç hafta sonra ise Suriye genelinde grevler meydana geldi. Grev ve gösteriler ülke geneline yayılırken, polisin göstericilere ateş açması sonucu Şam'da dört kişi hayatını kaybetti ve ülke genelinde olağanüstü hal ilan edildi²².

İsrail'e karşı yapılan 1948 Savaşı'nda Suriye'nin sergilediği kötü performans Başbakan Cemil Mardam'ın siyasi gücünü bu şekilde zayıflatırken, 1948-1949 kış döneminde Suriye ordusunun ülke yaşamındaki rolü ve önemi arttı. Yenilgi, Suriye ordusundaki subayların sivil liderlere olan güvenini sarsarken, subaylar hükümetin ömrünün kendilerine bağlı olduğunu fark ederek iktidarı kendi ellerine almaları gerektiğini düşündüler²³. Gösteri ve ayaklanmalar sonucu, Başbakan Cemil Mardam 1 Aralık 1948'de istifa ettikten sonra, Şamlı işadamı ve politikacı Halid el-Azm 16 Aralık 1948'de yeni hükümeti kurdu. Suriye, yeni bir hükümete kavuşmuş olmakla birlikte, hükümet-ordu ilişkileri giderek gerginleşmekteydi.

Ordu komutanlığı Mart 1949'da askeri ödeneğin arttırılmasını talep etti, fakat bu istek hükümet tarafından yerine getirilmedi. Ordu tahsisatında azalmalar olacağı söylentileri de ortalıkta doluşmaktaydı. Genelkurmay Başkanı Hüsnü Zaim, 20 Mart 1949'da ordu komutanlarıyla gizli bir görüşme yaptı. Bu toplantıda, ordunun iktidarı ele almasına karar verilmişti²⁴. Suriye'de bağımsızlık sonrasında üç yıl süren çoğulcu sivil siyasal hayat ve parlamenter yönetim kesintiye uğramak noktasına bu şekilde gelmiş bulunuyordu.

Suriye'de Askeri Darbeler ve Baas Partisi Hüsnü Zaim Darbesi

Suriye'de bağımsızlık sonrasında yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve siyasal kargaşa ortamında Genelkurmay Başkanı Hüsnü Zaim (1894-1949), 30 Mart 1949'da Suriye'deki ilk askeri darbe-yi gerçekleştirdi²⁵. Bu askeri darbe Suriye'deki seri askeri darbelerin ilki olması yanında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arap dünyasındaki ilk askeri darbe olma özelliğine de sahiptir. 1894 yılında Halep'te doğan Hüsnü Zaim, askeri eğitimini Türkiye'de yaptıktan sonra 1948 yılında Suriye Genelkurmay Başkanı olmuştu. Hüsnü Zaim'in 30 Mart 1949'daki darbesi Suriye'de büyük bir dirençle karşılaşmazken, Cumhurbaşkanı Şükrü Kuvvetli ve Başbakan Halid el-Azm darbeden hemen sonra tutuklandılar²⁶.

Mişel Eflak, 5 Nisan 1949'da Hüsnü Zaim'e bir mektup göndererek kendisini desteklediğini belirtti. Eflak mektubunda, anayasının tanıdığı özgürlüklerin güvence altına alınmasını vurgulamıştı. Mişel Eflak 7 Nisan 1949'da ise Şam'da yapılan bir gösteride Zaim'i destekleyici bir konuşma yapmıştı. Eflak'a göre, Suriye gerçek anlamda bir devrime kavuşmamakla birlikte, Zaim darbesi gerçek devrime ulaşmak için atılan bir adımdı²⁷. Hüsnü Zaim'in hayat pahalılığına karşı mücadele etmesi, medeni kanunu getirmeye çalışması, orduyu yeniden organize etmesi, kadınlara oy kullanma hakkını vermesi, bey ve paşa ünvanlarının kullanılmasını yasaklaması Suriye için yeni bir ümit olarak görüldü. Zaim politikacılarla işbirliği yapmaya çalıştı; fakat birçok politikacı ona gereken desteği vermedi. Hüsnü Zaim, sivil bir hükümet kurmakta başarısız olunca, parlamentoyu Nisan 1949'da dağıttı. 17 Nisan 1949'da başbakanlık görevi de dahil olmak üzere bütün yetkiler Hüsnü Zaim'in eline geçti. Hükümetteki bütün bakanlar sivil olmakla birlikte gerçek bir otoriteye sahip değillerdi. Üç yıllık parlamenter yönetimden sonra Hüsnü Zaim, böylece Suriye'nin ilk askeri diktatörü olmuştu²⁸.

Hüsnü Zaim'in hazırlattığı yeni anayasa, memurlara siyasi partilere girmemeleri için yemin etmeyi şart koşmuştu. Baas Partisi bu durum karşısında bir broşür yayımlayarak, bu yasağı insan

hürriyetlerini sınırlayıcı yönde olmakla itham etti. Bu girişimine ilaveten, eski rejime muhalif partilerin de katılımıyla yeni bir hükümetin kurulmasını talep etti²⁹. Baas Partisi, 24 Mayıs 1949'da yayımlanan bir memorandumda ise "ordunun gücü silahların gücüne değil, halkın özlem ve ihtiyaçlarına uymaktan geçer"³⁰ uyarısında bulundu. Hüsnü Zaim ise rejiminin eleştirilmesine izin vermemektedir. Darbeden hemen sonra Komünist Partisi yasadışı ilan edilmiş iken, 29 Mayıs 1949'da Suriye'deki bütün siyasi parti ve organizasyonlar yasaklandı ve Eflak dahil birçok politikacı tutuklandı. Hüsnü Zaim, 25 Haziran 1949'da bir referandum yaptırarak, tek aday olarak katıldığı bu referandum sonucu devlet başkanı oldu. Bir gün sonra ise yeni hükümet, Muhsin el-Barazi'nin Başbakanlığı'nda kuruldu. Hüsnü Zaim, Suriye tarihinde daha önce eşine rastlanmadığı halde kendine Mareşal unvanını da verdi³¹. Suriye bu şekilde tek adam yönetimi altına girerken, Zaim iç ve dış politikada da bir dizi önemli gelişmelere damgasını vuracaktır.

Polis ve Jandarma, İçişleri Bakanlığı yerine ordunun kontrolü altına alınarak, Hüsnü Zaim'in bu güçler üzerinde egemenlik kurması sağlandı. Hüsnü Zaim, Hatay konusunda gerginlik olmasına rağmen Türk subaylarını Suriye ordusunu yeniden organize etmeleri için ülkesine davet etti³². Aile vakıflarının özel idaresine son verilirken, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasına çalışıldı. Hüsnü Zaim koyu bir Fransız sempatizanı olmasının yanında, İngiltere ve Ortadoğu'daki müttefikleri Irak ve Ürdün karşıtlığına sahipti. Amerika, Suudi Arabistan ve Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmeye çalıştı. İsrail'e yönelik yaklaşımı da diğer Arap ülkelerinin liderlerinden farklıydı³³. Hüsnü Zaim, özellikle Amerika ve Fransa ile imzaladığı iki anlaşma sonucu dikkatleri üzerine çekti.

Hüsnü Zaim iktidarı ele alınca, Amerika'nın istediği Aramco'nun (Arap-Amerikan Petrol Şirketi) Suriye üzerinden Akdeniz'e petrol pompalamasına izin verecek olan Tapline Anlaşması'nı 16 Mayıs 1948'de onayladı³⁴. Hüsnü Zaim, Fransa ile bir

ekonomik anlaşma yapmanın yanı sıra, Suriye’de özellikle Halk Partisi’nin desteklediği Irak ile birleşme planını, bir başka dış politika amacı için kullanmak üzere destekledi. Bu durumun bir gereği olarak, Suriye ile Irak arasında askeri bir anlaşma imzalandı. Halk Partisi ve Baas Partisi, Hüsnü Zaim’in Irak konusundaki politikasından memnun iken, Zaim, Irak ile birleşme planını, İsrail’le yaptığı görüşmelerde kendi pozisyonunu iç politikada güçlendirmek için desteklemişti. Hüsnü Zaim’in daha sonra Irak ve Ürdün’e karşı düşmanca politikalar izlemeye başlaması ve Tapline Anlaşması’nı imzalamış olması kendisine çok sayıda düşman kazandırdı. Devrik Cumhurbaşkanı Şükrü Kuvvetli ve taraftarları, Ekrem Hurani ve kontrolündeki subaylar, Baas ve Halk Partisi, Hüsnü Zaim’in önde gelen düşmanlarıydı³⁵. Hüsnü Zaim’e yönelik bir başka düşmanlık, Antun Saada’ya karşı izlediği politikadan kaynaklandı.

Antun Saada Lübnan’da başarısız bir darbe girişiminde bulunmuş ve Haziran 1949’da Suriye’ye sığınmıştı. Antun Saada, Hüsnü Zaim darbesini desteklemiş birisi olarak, Zaim’in kişisel misafiri ve siyasal mülteci olarak Suriye’ye gelmişti. Lübnan Hükümeti’nin baskıları sonucu Hüsnü Zaim, Antun Saada’yı 6 Temmuz 1949’da Lübnan Hükümeti’ne teslim etti ve Saada öldürüldü. Antun Saada’nın taraftarlarının buna tepkisi ise Lübnan eski Başbakanı Riyad el-Sulh’u bir suikast sonucu öldürmek oldu. Hüsnü Antun Saada’ya yönelik bu tutumu Zaim’in Suriye kamuoyundaki imajını olumsuz etkiledi. Bu tarihte Antun Saada’nın Suriye’de önemli oranda taraftarı bulunurken, Suriye Sosyal Milliyetçi Parti’nin yeni lideri ise George Abd el-Massih oldu ve parti merkezi ni Şam’a taşıdı³⁶.

Önemli siyasi parti ve grupların desteğini kaybetmiş olan Hüsnü Zaim, yaklaşık dört buçuk ay süren iktidarını 14 Ağustos 1949’da Albay Sami Hınnavi tarafından gerçekleştirilen bir askeri darbe sonucu kaybetti.

Sami Hınnavi Darbesi

Sami Hınnavi (1898-1950), askeri kariyerine Osmanlı ordusunda başlamış daha sonra ise Fransızların kurduğu orduda görev almıştı. Sami Hınnavi, Suriye'yi İngiliz yanlısı Haşimi kampı içine çekmeye çalışan, İngiltere ve Irak'ın desteğini de alarak 14 Ağustos 1949'da Hüsnü Zaim'i devirdi. Darbeden hemen sonra Hüsnü Zaim ve Başbakan Barazi idam edildi, Haşim Atasi Cumhurbaşkanı, Halid el-Azm ise Başbakan oldu³⁷. Hükümette tek bir asker yer alıyordu. Bu kişi, Savunma Bakanı Abdullah Atfa'dır. Bu geçici hükümette Mişel Eflak Eğitim Bakanı, Ekrem Hurani ise Tarım Bakanı olmuştu. Sami Hınnavi, laiklik başta olmak üzere sosyal reformlara önem vermişti ama, bu konuda önemli girişimlerde bulunulamadı. Hüsnü Zaim gibi diktatör olma isteklerine sahip olmayan Sami Hınnavi, siyasi partilerin tekrar kurulmasına da izin verdi. *Baas* gazetesi 15 Eylül 1949'da yeniden yayımlanmaya başlarken, Baas Partisi büroları ise 22 Eylül 1949'da yeniden açıldı³⁸.

Yeni bir seçim kanunu hazırlanarak seçmen yaşı 18'e indirildi ve 15 Kasım 1949'da seçimler yapıldı. Bu seçimler, Hınnavi ile birlikte "Verimli Hilal Projesi"ni savunan Halk Partisi'ne büyük kazançlar sağladı. Halk Partisi bu seçimde 43 milletvekilliği, Millet Partisi ise 13 milletvekilliği kazanmıştı. Mişel Eflak ve Salah Bitar ise Şam'dan aday olarak katılmış ve seçilememişlerdi. Gerçek güç ordunun elinde olmakla birlikte, Halk Partisi bu seçimden çok güçlü çıkmıştı. Bu durum, Irak ile birleşme yönünde Suriye'de dikkate değer bir popüler desteğin olduğunu gösterirken, bağımsızlıktan sonra Suriye' de ilk defa Irak ile birleşme yanlısı bir hükümet iktidara gelmiş oluyordu³⁹. Bu durum, Sami Hınnavi'nin dış politika önceliklerini yönlendiren bir gelişmedir. Hüsnü Zaim, ABD ve Fransa başta olmak üzere Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmışken; Sami Hınnavi İngiltere, Irak ve Ürdün öncelikli bir dış politikayı tercih etmiştir.

Irak'tan Prens Abdulillah 5 Ekim 1949'da Şam'ı ziyaret etmişti. Şam ve Bağdat askeri liderleri, 1949 sonbaharında bir araya gelerek yakın ilişkilerin kurulmasına karar verdiler. Suriye'deki ge-

leneksel güçler, Irak ile birleşmeyi savunmaktaydı. Baas Partisi de bu birleşmeyi savunmakla birlikte; Ekrem Hurani, Haşimi ailesiyle birleşmeye karşı çıkmış ve bu konuda Mişel Eflak'ı ikna etmeyi başarmıştı. Suriye'de, Irak-Suriye birleşmesine karşı çıkanların temel argümanı, Haşimi Krallığı ile birleşildiği takdirde Suriye'nin bağımsızlığını ve rejimin cumhuriyetçi niteliğini kaybedeceği yönündeydi. Muhalefet ayrıca, birleşme gerçekleştiği takdirde Suriye'nin İngiltere'nin bir uydusu olacağını da iddia etmekteydi. 1949 yılında Arap dünyasında sadece Suriye ve Lübnan'ın cumhuriyet yönetimlerine sahip olması ise, dikkate değer bir başka önemli konuydu⁴⁰. Suriye-Irak birleşmesine yönelik muhalefet sadece Suriye kamuoyunda bulunmuyordu. Bu birleşmeye başka ülkeler de çeşitli siyasi hesaplar yüzünden şiddetle karşı çıkmaktaydı.

Suudi Arabistan, Haşimi gücünü arttıracak her türlü gelişmeye karşı olduğu için bu planı desteklemiyordu. Mısır, bu birleşmeyi Ekim 1949'da önermiş olduğu Arap Ortak Güvenlik Paketi'ne karşı bir gelişme olarak görmektedir. İsrail ise Arap gücünü bir araya getirecek herhangi bir girişime temelden karşıydı. Irak'ta da birliğe karşı olanlar bulunmaktaydı. Muhalefetteki Ulusal Demokratik Parti ve Pan-Arap Bağımsızlık Partisi liderleri birlik planının başarısızlığa uğramasını istemekteydiler. Onlara göre, birliğin gerçekleşmesi Nuri Said ve yönetimdeki Haşimilerin güçlenmesi demekti⁴¹.

Ürdün Kralı Abdullah, Ürdün'ün daha iyi bir ortak olduğunu Suriye'ye önerirken, İngiltere'nin aslında Irak-Suriye birleşmesine yönelik bazı kuşkuvarlıklarını bulunmaktaydı. İngiltere, Irak'taki yöneticilerin bu birleşme sonucu kendi özerk konumlarını arttırmaya çalışacaklarından şüphelenmekteydi. Suriye Dışişleri Bakanı Nazım el-Kudsi bütün muhalefete rağmen, Irak Dışişleri Bakanı'na Suriye'nin Irak ile birleşmeyi arzuladığını bildirdi. Bu konuda yapılan ikili görüşmelerde Suriye tarafı, kurulacak olan federasyonda Suriye'deki cumhuriyetçi rejimin korunmasını şart koştu⁴². Bu esnada Baas Partisi ve Ekrem Hurani ise birlik planını "emperyalist komplo" olarak tanımlarken; Hurani, Albay Edip Çiçekli'yi

yeni bir darbe konusunda ikna etmeye çalışıyordu. Hama'dan çocukluk arkadaşları olan Ekrem Hurani ve Edip Çiçekli, Suriye politikasında Irak'a karşıt akımı temsil ediyorlardı⁴³. Ekrem Hurani'nin de çabaları sonucu Sami Hinnavi'ye yönelik Edip Çiçekli darbesi 19 Aralık 1949'da gerçekleştirildi. Suriye'de 30 Mart 1949'daki ilk askeri darbeden sonra bu darbe, Suriye ordusunun siyasal hayata bir yıl içindeki üçüncü müdahalesiydi.

Edip Çiçekli Darbesi

Edip Çiçekli (1909-1964), Hama'da doğmuş ve Fransızların kurduğu orduda görev yapmıştı. Edip Çiçekli, Suriye'deki ilk askeri darbeyi gerçekleştiren Hüsnü Zaim'in yardımcısı olmakla birlikte, daha sonra yolları Antun Saada olayı yüzünden ayrılmıştı. Antun Saada'nın Lübnan'a teslim edilmesine karşı çıkmış olan Edip Çiçekli, geçmişte Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'ne üye de olmuştu⁴⁴. Daha önce belirtildiği gibi, Haşimilerin "Verimli Hilal Projesi"ne karşı olan Edip Çiçekli, "belli yabancı çevrelerin orduya, devletin bütünlüğüne ve cumhuriyetçi kurumlara yönelik komplosu"⁴⁵nu ortadan kaldırmayı gerekçe göstererek 19 Aralık 1949'da Suriye'deki üçüncü askeri darbeyi yaptı ve Sami Hinnavi'yi iktidardan uzaklaştırdı.

Sami Hinnavi önce tutuklandı, daha sonra ise serbest bırakıldı. Sami Hinnavi serbest bırakıldıktan bir süre sonra ise, idam ettirdiği eski Başbakan Barazi'nin bir kuzeni tarafından 30 Ekim 1950'de Beyrut'ta bir suikast sonucu öldürüldü⁴⁶. Edip Çiçekli ise darbe sonrasında sahne gerisinde kalmayı tercih ederken, bu darbeden sonra Suriye, yaklaşık bir yıl siyasi istikrarsızlık yaşadı. Bu dönemde Baas Partisi'nin tutumu ise 1951 yılına kadar "Bekle ve Gör" şeklinde olmuştur. Darbeden sonra yeni hükümeti, bir hafta süren pazarlıkların sonucu Halk Partisi'nden Halid el-Azm 27 Aralık 1949'da kurarken; Ekrem Hurani, Sami Hinnavi'yi devirmekte oynadığı rol nedeniyle yeni kabinede Savunma Bakanı oldu⁴⁷.

Baas Partisinin, toprak reformu yapılmasını istediği Nisan 1950'den 1 ay sonra, Halid el-Azm hükümeti Mayıs 1950'de isti-

fa etti. Nazım el-Kudsi, yeni hükümeti 4 Haziran 1950'de kurarken, Edip Çiçekli'ye çok yakın birisi ve ordu mensubu olan Fevzi Silu yeni Savunma Bakanı oldu. Mişel Eflak ise 1950 yılı yazının sonuna doğru Brezilya'ya giderek, buradaki Arap topluluklarıyla Arapların problemleri üzerinde görüşmelerde bulundu. Bu onun siyaset hayatına atıldıktan sonra Suriye'deki iç siyasetten uzak kaldığı ilk olaydı⁴⁸. Mişel Eflak, Suriye siyasi hayatından bir süre uzak kalmış olmakla birlikte, Baas Partisi etkin bir politika yürütmeye devam ediyordu.

Kurucu Meclis 5 Eylül 1950'de Anayasa'yı onayladı ve Haşim el-Atasi Cumhurbaşkanı oldu. Baas Partisi, Aralık 1950'de başta ekmek olmak üzere, gündelik hayat için gerekli olan malların fiyatlarının indirilmesini talep ederken⁴⁹, 1951 yılında ise Suriye'de durum kaotikti. Parlamentodaki çeşitli gruplar anlaşmazlık içindeydi ve birbirlerine güvenmiyorlardı. Ordunun politikadaki gücünü sınırlamaya çalışan Başbakan Nazım el-Kudsi ise başarılı olamadı ve 9 Mart 1951'de istifa etti. Çok sayıda hükümet kurulup yıkılırken, Baas Partisi Ağustos 1951'de, Suriye'deki tarım çalışanlarının sorununu gündeme getirerek toprak mülkiyetinin sınırlandırılmasını, devlet mülkiyetindeki toprakların dağıtılmasını talep etti⁵⁰

Rejimin istikrarsızlığı giderek artarken, Edip Çiçekli'nin Halk Partisi ile anlaşamadığı nokta, Halk Partisinin ordunun iç politikaya müdahale etmesine karşı çıkmasıydı. Bir başka anlaşmazlık konusu da, İçişleri Bakanı Reşad Barmada'nın, Jandarmanın orduya değil, kendi bakanlığına bağlanmasını istemesi üzerine çıktı⁵¹. Suriye'de ordu-hükümet ilişkileri gerginleşirken toplumsal yapı da huzursuz durumdaydı.

Humus ve Hama'da topraksız köylüler, 1951 yılında ayaklanmıştı. Bu ayaklanmada en etkili isim, 1950 yılında Arap Sosyalist Partisi'ni kurmuş olan ve Hama'da son derece büyük güce sahip olan Ekrem Hurani'ydi. Parlamento'da toprak ağalarını temsil eden Halk Partisi, Jandarmanın İçişleri Bakanlığı'na bağlanmasını talep ederken, bu gücü köylü ayaklanmalarına karşı kullanmak istiyordu. Bu arada, Başbakan Hasan el-Hakim 10 Kasım 1951'de

istifa edince hükümet krizi üç hafta çözülemedi. Cumhurbaşkanı Atası, 28 Kasım 1951'de hükümeti kurma görevini Maruf Davalibi'ye verdi. Maruf Davalibi yeni hükümeti kurup Savunma Bakanlığı görevini de üzerine alınca Edip Çiçekli, Davalibi'nin orduya dost olmadığını gerekçe göstererek, hükümetin kurulmasının üzerinden 12 saat geçmişken, 29 Kasım 1951'de kendisinin yaptığı ikinci, Suriye'de ise yaşanacak olan dördüncü askeri darbeyi gerçekleştirdi⁵². Edip Çiçekli parlamentoyu kapatıp, Cumhurbaşkanı Atası'yi sürgüne gönderdiği gibi, bütün yetkileri de kendi eline aldı. Hüsnü Zaim'den sonra Edip Çiçekli böylece Suriye'nin ikinci diktatörü oluyordu.

Edip Çiçekli, Suriye'ye Arap dünyasında yeni bir rol kazandırmaya çalıştı. Pan-Arabizm'i açık olarak terk etmeksizin, önceliği Suriye'nin ekonomik ve askeri gelişmesine tanıdı. Yüksek gelir gruplarına yönelik vergiler arttırıldığı gibi, devlete ait toprakları usulsüz bir şekilde tekellerine geçirmiş olan toprak ağalarının elindeki bazı topraklara el konuldu ve topraksız köylülere dağıtıldı⁵³.

Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi, Edip Çiçekli'ye ikinci darbesi sonrasında da tam destek verirken, Mişel Eflak'ın ise bazı kuşkuuları bulunmaktaydı. Irak, Edip Çiçekli'nin iktidara gelmesinden rahatsız olmuştu. Çünkü, Çiçekli'nin yaptığı ikinci darbe ve tüm yetkileri eline alması, Irak-Suriye birleşmesine yönelik tüm umutları sona erdirmişti⁵⁴. *Baas* gazetesi aracılığıyla 8 Aralık 1951'de yapılan açıklamada, ordunun siyasal hayata devam eden müdahalesi eleştirilirken⁵⁵, Edip Çiçekli'nin Suriye'deki Müslüman Kardeşler'in Şubesini kapatması ve diktatörlük kurma eğilimi içinde olmasının anlaşılması üzerine kendisine yönelik muhalefet artmaya başladı. En büyük muhalefet, Arap Sosyalist Partisi ve *Baas*'dan geliyordu. *Baas* Partisi'nin Edip Çiçekli aleyhindeki bir beyannamesi Şam sokaklarında dağıtılıp 26 Ocak 1952'de *Baas* gazetesinde yayımlanınca Çiçekli gazeteyi kapattı⁵⁶. Suriye'de Süleyman el-Mürşid'in oğlu Mucib liderliğinde 1952 yılında patlak veren Alevi ayaklanması bastırıldığı gibi, mecliste komünal toplulukların temsil edilmesine olanak vermeyen yasalar

da çıkarıldı⁵⁷. Edip Çiçekli aynı yıl içinde öğrenci ve öğretmenlerin siyasete katılımını, gösteri ve grev yapılmasını da yasakladı. Baas Partisi, üyelerinin çoğu öğrenci ve öğretmen olduğu için bu yasaklara karşı çıktı⁵⁸. Muhalefetin giderek artması ise, Edip Çiçekli'nin baskı tedbirlerini arttırmasına neden oluyordu.

Bütün partiler Nisan 1952'de yasadışı ilan edilirken, Edip Çiçekli, Arap Kurtuluş Hareketi adlı bir parti kurdu. Arap Kurtuluş Hareketi'nin Şam'daki şubesi 25 Ağustos 1952'de açılırken, ideolojisi değişik düşüncelerden ödünç alınmıştı. Edip Çiçekli Arap milliyetçiliğini, ilerlemeci sosyal ve ekonomik politikaları savunurken, kitleleri kendisini desteklemek için seferber edebilecek iletişim kaynaklarından yoksundu⁵⁹. Edip Çiçekli bu arada 28 Aralık 1952'de 26 subayı, bir gün sonra ise Mişel Eflak, Salah Bitar ve Ekrem Hurani'yi tutuklattı. Bu üç lider, 1 Ocak 1953'te Suriye'yi terk ederek Lübnan'a sürgüne gittiler. Lübnan'da sürgünde bulunan Eflak, Bitar ve Hurani bu ülkeden Çiçekli rejimine muhalefet etmeye devam ettiler. Baas Partisi şu nedenlerden ötürü Çiçekli rejimine muhalefet etmekteydi: İçeride muhafazakâr iktisat politikası izlemesi, özgürlükleri sınırlaması ve yetkileri kendi şahsında toplaması, dış politika konusunda Batıya dönük olması ve Filistinli mülteciler sorununun Suriye topraklarında çözülmesine rıza göstermesi⁶⁰. Edip Çiçekli'nin, Lübnan Hükümeti'nden bu kişileri ülke dışına çıkarmalarını istemesi üzerine Eflak, Bitar ve Hurani Haziran 1953'te Lübnan'dan ayrılarak Avrupa'ya gittiler. Bu liderler İtalya'da dört ay kaldıktan sonra, Ekim 1953'te Suriye'ye geri döndüler⁶¹.

Edip Çiçekli, Baasçı liderlerin olmadığı bir ortamda sınırlı bir özgürlüğe ve siyasi partilerin kurulmasına izin verirken, bir devlet partisi olan Arap Kurtuluş Hareketi'ni teşkilatlandırdı. Baas Liderleri ise sınırlı özgürlük ve yumuşama girişimlerinden tatmin olmamıştı⁶². Edip Çiçekli, 10 Temmuz 1953'te yapılan referandumla Cumhurbaşkanı seçilirken, Cumhurbaşkanı'na geniş yetkiler veren yeni anayasa da onaylandı. Bu durum muhalefeti Çiçekli'ye karşı provake etti. Muhalefet (Halk Partisi, Millet Partisi, Baas Partisi ve Komünistler) 4 Temmuz 1953'te Humus şehrinde ya-

pılan gizli bir toplantıda Edip Çiçekli'yi devirmek için bir "Ulusal Pakt" imzalamıştı. Muhalefetin Çiçekli'yi devirmek için birlikte hareket etmek kararını, Irak da maddi ve manevi yardımlarıyla desteklemekteydi⁶³. Baas Partisi, Ekim 1953'te yapılacak seçimlerden bir ay önce Eylül 1953'te rejim aleyhinde grev ve gösterilere yönelirken, Halk Partisi dışındaki diğer muhalefet Partileri Humus'ta yapmış oldukları anlaşmaya uyarak, yapılacak seçimleri boykot etmeyi kararlaştırdılar. Seçimler, yeni anayasaya göre 9 Ekim 1953'te yapıldı ve seçime katılım son derece düşük bir düzeyde oldu. Edip Çiçekli'nin Arap Kurtuluş Hareketi parlamentodaki 82 sandalyeden 72'sini kazanırken, Halk Partisi 1 milletvekilliği, diğerlerini ise bağımsızlar ve azınlık grupları kazanmıştı. Muhalefet ise bu sonuçları protesto etti⁶⁴. Seçim sonuçlarına yönelik en büyük tepkiyi ise Baas Partisi, öğrencileri harekete geçirerek gösterecektir.

Halep'teki öğrenciler 4 Aralık 1953'te gösteri düzenlerken, siyasi huzursuzluk iki ay sonra ülke geneline yayıldı ve Ocak 1954'te bir Dürzi ayaklanması başladı. Bu ayaklanma, Edip Çiçekli'nin devrilmesi yönünde bir işaret olmakla birlikte; ayaklanmanın bastırılması ve Dürzi önderi Mansur Atras'ın tutuklanması, ayaklanmanın olgunlaşmamış erken bir girişim olduğunu gösterdi. Edip Çiçekli ayaklanmanın başlaması üzerine sıkıyönetim ilan edip; Mişel Eflak, Salah Bitar ve Ekrem Hurani'yi 25 Ocak 1954'te tutuklatmış olmasına rağmen, kendisini devirmeye yönelik gelişmeleri kontrol altına almayı başaramadı⁶⁵. Baas Partisi'nin nüfuzu yavaş yavaş orduya yayılırken, Halep'teki askeri birlikler 25 Şubat 1954'te ayaklandı. Bu ayaklanmaya Jazira ve Irak sınırındaki birlikler ile, Dürzi dağları civarındaki birliklerin komutanı da destek verdi. Şam'daki birlikler Edip Çiçekli'ye bağlı kalmış olmakla birlikte, durumu ümitsiz gören Edip Çiçekli, 25 Şubat 1954'te istifa etti ve Beyrut'a gitti. Baas liderleri birkaç gün sonra serbest bırakılırken, Edip Çiçekli, Suudi Arabistan Kralı kendisine siyasi sığınma hakkı verince Lübnan'dan ayrılarak bu ülkeye gitti. Daha sonra 1960 yılında Brezilya'ya yerleşen Edip Çiçekli, Suriyeli bir Dürzi tarafından 27 Eylül 1964'te öldürüldü⁶⁶.

Ülkenin kontrolünü diktatörce elinde tutmuş olan Edip Çiçekli'nin devrilmesi, Suriye'de çoğulcu siyasal hayata ve parlamenter yönetime geçişin yolunu açmış oldu.

Arap Baas Partisi'nden

Arap Baas Sosyalist Partisi'ne Geçiş

Arap Baas Partisi ile Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi, Şubat 1953'te birleşmişti. Bu iki partinin birleşmesi, Mişel Eflak, Salah Bitar ve Ekrem Hurani Lübnan'da sürgünde bulunduğu esnada gerçekleşirken, Baas Partisi bu birleşme üzerine Arap Baas Sosyalist Partisi adını almıştı.

Baas Partisi'yle birleşen Arap Sosyalist Partisi, daha önce de belirtildiği gibi 5 Ocak 1950'de Ekrem Hurani tarafından kurulmuştu. Doğduğu yer olan Hama'da büyük bir desteğe sahip bulunan Ekrem Hurani, Arap Sosyalist Partisi'nin ideolojisini Baas Partisi'nin ideolojisinden kopya etmişti. Baas Partisi'nin Tüzüğü'nde olduğu gibi Arap Sosyalist Partisi de Arapları tek bir millet olarak görür, Arap milliyetçiliğine derin bir inanç duyar, demokratik parlamenter bir rejim ister, dış politikada tarafsızlığı savunur. Arap Sosyalist Partisi, teşkilat bakımından ise Baas Partisi'nden ayrılmaktaydı. Baas Partisi hücre sistemini kabul ederken, bu parti şube sistemini kabul etmişti⁶⁷.

Ekrem Hurani ve Mişel Eflak, partilerini birleştirmek konusunda kapsamlı ve açık bir plana sahip olmaksızın, şartların zorlaması sonucu bu birleşmeyi gerçekleştirmişlerdi. Mişel Eflak bu konuda, "Çiçekli'ye karşı olan ortak muhalefetimiz, birleşme kararımızdaki tek nedendir"⁶⁸ demektedir. Baas Partisi Hüsnü Zaim, Sami Hinnavi ve Edip Çiçekli döneminde yaşadığı olumsuz tecrübeleri dikkate alarak, Ekrem Hurani'nin ordu ile olan yakın bağlantılarını kullanmak istemiştir⁶⁹. Mişel Eflak, Salah Bitar ve Ekrem Hurani Lübnan'da sürgün hayatı yaşarken, iktidarda bulunan Edip Çiçekli çok güçlü görünüyordu. Bu nedenle, iki parti ayrı olarak faaliyette bulunmaktansa, güçlerini birleştirmeyi zorunlu görmüşlerdir. İki partinin birleşmesinin temel nedeni bu olmakla birlikte, tali nedenler de bulunmaktaydı.

Kırsal kesimde sosyal hareketlilik yaratmak için buralardaki azınlıklara mensup gençlere ulaşmak, Baas Partisi'nin ana hedefiydi. Hama'da 1950'li yılların başında köylüleri mobilize etmeyi başarmış olan Hurani'nin, Eflak ve Bitar ile gücünü birleştirmesi, Suriye'nin siyasal hayatına en dinamik siyasal gücü kazandırmıştır. Baas Partisi'nin liderleri, entelektüel boyutta siyaset yaparken, Ekrem Hurani pratikten gelen bir siyasetçiydi. Ekrem Hurani ile 1953'te yapılan bu siyasi birleşme, Baas Partisi'nin faaliyetlerini ve etkinlik sahasını daha fazla genişletmiştir⁷⁰. Bu durum, Edip Çiçekli'nin iktidardan uzaklaştırılmasında da önemli bir rol oynamıştı. Daha önce belirtildiği gibi Edip Çiçekli'yi 25 Şubat 1954'te iktidarı terk etmek zorunda bırakan siyasal zeminin oluşmasında Baas Partisi önemli bir rol oynamıştı.

Suriye’de Çoğulcu Siyasal Hayata Dönüş ve Baas Partisi (1954-1958)

Edip Çiçekli sonrası dönemi Daniel Lerner; “seçimler, suikastler ve kitle gösterilerinin ortaya çıkardığı ksenofobik güvensizlik ve yönetsel istikrarsızlık”⁷¹ şeklinde tanımlamaktadır. Edip Çiçekli’nin devrilmesinden hemen sonra Meclis Başkanı Mamun Kuzbari kendisini yeni cumhurbaşkanı ilan etmiş olmakla birlikte, Şam’da büyük gösteriler meydana gelince Kuzbari’nin cumhurbaşkanlığı iki gün sonra sona erdi. Mamun Kuzbari’nin yerine 89 yaşındaki Haşim Atasi geçici cumhurbaşkanı olurken, beş yıllık askeri diktatörlük döneminden sonra Sabri Asali’nin Başkanlığı’nda geçici parlamenter hükümet 1 Mart 1954’de kuruldu⁷².

Sabri Asali’nin kurduğu hükümet (Halk Partisi, Millet Partisi ve Bağımsızlardan oluşan) bir koalisyon hükümetiydi. Suriye’de, Irak ile birleşmekten yana olan unsurların kurduğu bu hükümete Baas Partisi ve Komünistler tepki gösterdi. Sabri Asali, birlik konusunda Irak ile gizli görüşmelere başlarken, Suudi Arabistan’ın destekleyebileceği bir ordu darbesiyle hükümetin yıkılabilme ihtimalinden de çekinmekteydi. Bu görüşmelerden bir sonuç çıkmadığı gibi, Baas Partisi ve Komünistlerin çabaları sonucu elektrik işçileri Humus’ta greve gitti ve artan siyasi baskılar sonucu Sabri Asali 11 Haziran 1954’de istifa etmek zorunda kaldı. Yeni hükümeti ise Sait Gazi 19 Haziran 1954’te kurdu⁷³. Baas Partisi, hükümetin istifasında önemli rol oynamanın yanı sıra bu dönemde İkinci Ulusal Kongresi’ni de gerçekleştirmiştir.

Baas Partisi’nin 1947 yılında yapılan Birinci Ulusal Kongresi’nden sonra İkinci Ulusal Kongresi Haziran 1954’de yapıldı. Bu kongrede, Arap Sosyalist Partisi ile birleşmeden sonraki durum ele alındığı gibi Mişel Eflak, Arap Baas Sosyalist Partisi’nin Genel Sekreterliği’ne yeniden seçildi. Kongre, dört kişilik (Eflak, Bitar, Hurani, Abdullah Rimavi) bir komitenin seçimi ile sona erdi⁷⁴. Baas Partisi bu kongreden sonra bütün dikkatini ve siyasi aktivi-

tesini, Edip Çiçekli'nin devrilmesinden yedi ay sonra gerçekleştirecek olan Eylül 1954 seçimlerine yöneltti.

Sürgünde bulunan Şükrü Kuvvetli Ağustos 1954'te Suriye'ye geri dönerken, Suriye'deki siyaset aktörleri, bağımsızlık sonrası dönemin en önemli seçim olma niteliğine sahip Eylül 1954 seçimlerine hazırlanıyordu. Baas Partisi'nin Ekrem Hurani ile gücünü birleştirmiş olması, seçimlere gidilirken partiye önemli bir güç kazandırmıştı. Baas Partisi'nin üye sayısı 6000'e ulaşırken, partinin etki alanı kimlik sorunları olan öğrencilerin ve entelektüellerin ötesine uzanmış, köken olarak taşra ortamından gelen subaylar kuşağı ve kırsal kesimden göç eden kentli çalışan sınıf arasında parti büyük bir etki yaratmıştı⁷⁵. Eylül 1954 seçimleri arifesinde Baas Partisi -Komünistler hariç- Suriye'nin karşı karşıya kaldığı problemler konusunda en detaylı programa sahip tek parti⁷⁶ olarak, ordu tarafından seçim kampanyası boyunca perde arkasından desteklendi⁷⁷.

Seçimlerin ilk turu 24-25 Eylül 1954'te, ikinci turu ise 4-5 Ekim 1954'te yapıldı. Suriye siyasi hayatındaki önemli değişikliklerden birisi bu seçimin sonunda ortaya çıkarken, Baas Partisi 22, Halk Partisi 32, Millet Partisi 25, Bağımsızlar ise 55 sandalye kazanmıştı⁷⁸. Robert Olson, Mişel Eflak'ın seçimlerde kaybetmekten yorulduğu için bu seçimlere katılmadığını belirtirken, Ekrem Hurani Hama'dan, Salah Bitar ise Şam'dan seçime katılarak milletvekili seçilmişlerdi⁷⁹.

Bu seçim sonuçları, dört yıl sürecek olan yeni bir iç mücadeleden başlamasına neden olurken; Suriye'nin, ileride üzerinde ayrıntılı durulacağı gibi Batı destekli Ortadoğu Savunma Pakti'na katılıp katılmaması konusu seçim kampanyalarını etkilemiştir⁸⁰. Seçim sonuçları, geleneksel siyasal grupların gücünün zayıfladığını, Baas Partisi'nin ise 22 milletvekilliği kazanarak büyük bir siyasal aktör olarak doğuşunu ve Suriye'de siyaset sahnesine önemli bir güç olarak çıkmaya başladığını gösterdi. Bu durum, Arap dünyasında modern radikal bir parti için beklenmedik bir başarıydı⁸¹. Bu başarıyı K.Abu Jaber şu şekilde açıklamaktadır: "Baas'ın gücüne, Ekrem Hurani'nin partisinin gücü eklenmişti. 1954 se-

çimlerinde, Hama'da Hurani'nin bütün listesi kazanmıştı. İkinci neden, genç kuşak karşısında cazibelerini gittikçe kaybeden eski siyasi partilere karşı duyulan genel memnuniyetsizlikti. Üçüncüsü, doğmasında rol oynayan Batı düşmanlığından istifade etmişti⁸². Bu seçimlerde siyasi sürpriz yapan sadece Baas Partisi değildi. Suriye Komünist Partisi de sürpriz yaparak, Suriye'de solun yükselişe geçtiğini göstermiştir.

Batılı hükümetlerde 1950'li yılların başlarına kadar, İslamın güçlü olduğu yerlerde komünizmin gelişmeyeceğine dair bir görüş egemen olmakla birlikte⁸³, 1954 seçimlerinde Halid Bektaş Arap dünyasında seçilen ilk komünist milletvekili olma unvanını kazanmıştır. Ermeni, Kürt ve diğer azınlıklardan 10.000-20.000 arasında taraftarı bulunan Suriye Komünist Partisi, Arap Ortadoğusu'nda en fazla üyeye sahip tek komünist partiydi⁸⁴. Bu durum, Halid Bektaş'ın başarısının tesadüfe bağlı olmadığını göstermekteydi.

Eylül 1954 seçimlerinden sonra Halk Partisi'nden Nazım el-Kudsi Meclis Başkanı olurken, 77 yaşındaki Faris el-Huri ise hükümeti kurmakla görevlendirildi. Baas Partisi, Faris el-Huri ve Halid el-Azm'ın hükümet kurmasına karşı olmakla birlikte Faris el-Huri, Halk Partisi ve Millet Partisi'nden seçtiği kişilerden oluşan bir koalisyon hükümetini 29 Ekim 1954'te kurmayı başardı. Baas Partisi ve diğer solcular bu hükümete katılmayı kabul etmezken, kurulan bu hükümet Bağdat Paktı tartışmalarının kurbanı oldu. Faris el-Huri, 7 Şubat 1955'te istifa edince, Sabri Asali 13 Şubat 1955'te yeni bir koalisyon hükümeti kurdu. Asali Hükümeti, güvenoyunu 13 oy fazlasıyla almıştı. Bu durum, hükümetin Baas Partisi'nin desteğine ihtiyacı olduğunu gösteriyordu⁸⁵. Aslında, Sabri Asali hükümetinin iç politikada izlediği sosyal refaha dayalı politika, Baas ideolojisinin etkisini yansıtmaktaydı⁸⁶. Mısır ve Suudi Arabistan, bu hükümete Bağdat Paktı'na karşı çıkarak kendi yanlarında yer almalarını önerirken, Suriye bu dönemde adeta iki ateş arasında kalmıştır⁸⁷. Suriye'de zor durumda olan sadece hükümet değildi. Suriye'deki siyasi güç dengesinin son seçimlerden sonra Baas Partisi lehine değişmeye başlaması, bazı partileri Baas Partisi'ne karşı harekete geçirmiştir.

K.Abu Jaber'e göre; Suriye'de Edip Çiçekli rejiminin devrilmesinden sonra Baas Partisi'nin yükselen talihi, sağcı partileri kendisine karşı birleştirdi. Bu durum, Baas Partisi ile muhalifleri arasındaki ideolojik ve fiziki çatışmaları arttırdı. 27 Şubat 1955'te Deyrızor'da, Baas Partisi ile Suriye Milliyetçi Partisi üyeleri arasında bir kavga meydana gelmişti. 17 Nisan 1955 tarihinde ise Hama'da Milli Kurtuluş Hareketi ile yapılan çarpışmalarda sayısız yaralı ve birçok ölü vardı⁸⁸. Suriye'de siyasi tansiyonun giderek yükseldiği bir ortamda en önemli gelişme bir suikastın sonucunda meydana gelecektir.

Baas Partisi'ne yakınlığıyla bilinen Suriye Genelkurmay Başkanı Yardımcısı Adnan Malki, Şam'da Suriye-Mısır ordu takımları arasındaki bir spor müsabakasını izlerken 22 Nisan 1955'te bir suikast sonucu öldürüldü. Suikastı yapan güvenlik görevlisi ve Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi üyesi Yusuf Abd el-Rahim olay yerinde intihar etti. Nasır'a Müslüman Kardeşler Ekim 1954'te başarısız bir suikast girişiminde bulunduktan sonra Mısır'da Müslüman Kardeşler'e yönelik ülke genelinde nasıl baskı kampanyası başlatılmışsa, Adnan Malki suikastından sonra Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'ne karşı, Suriye genelinde Mısır'dakine benzer baskı ve sindirme kampanyası başlatıldı⁸⁹. Adnan Malki'ye yapılan suikast Baas Partisi ile komünistleri birbirine daha çok yakınlaştırırken, bu suikast birçok kimsenin Baas Partisi'ne sempati duymasına da neden olmuştu⁹⁰. Baas Partisi'nin siyasi geleceği açısından yeni bir dönem başlarken, parti önemli bir siyasi rakipten kurtulmanın fırsatını yakalamıştı.

Baas Partisi, muhaliflerini ortadan kaldırmak için düşmanca hareket ediyordu. Suikastten sonra Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'nin 130 üyesi cinayetle alâkalı görülerek tutuklandı. Adnan Malki'nin öldürülmesiyle ilgili yargılama, Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'nin Suriye siyasi hayatından elimine edilmesi sonucunu doğurdu⁹¹. Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'nin Suriye siyasi hayatından çıkarılmasının bir diğer nedeni de, 1950'den itibaren bu partinin (Komünist Partisi, Baas ve Nasır Milliyetçiliği'ne karşı) ABD ile işbirliğini savunmasıydı⁹². Suriye'de bu şekilde giderek

artan siyasi gerginlik, hükümetlerin ömrünü de olumsuz etkilemekteydi.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri 18 Ağustos 1955'te yapıldı. İlk turda hiçbir adayı gerekli olan 2/3 oyu alamayınca 5 Eylül'de yapılan ikinci tur oylamada Şükrü Kuvvetli Cumhurbaşkanı seçilirken, Sabri Asali Hükümeti'nin 6 Eylül 1955'te yıkılması sonucu Said Gazi 13 Eylül 1955'te yeni bir hükümet kurdu. Bu hükümetin siyasi ömrü ise Baas Partisi'nin düzenlediği gösteriler sonucu kısa oldu ve Said Gazi 3 Haziran 1956'da istifa etmek zorunda kaldı. Sabri Asali, 14 Haziran 1956'da yeni bir hükümet kurdu. Baas Partisi bu hükümette iki bakanlık alınca, Salah Bitar Dışişleri Bakanı, Ekrem Hurani'nin adamı Halil Kallas ise Ekonomi Bakanı oldu. Baas Partisi, kurulan bu yeni hükümeti gerçek milliyetçi bir hükümet olarak nitelendirdi⁹³. Baas Partisi hükümete girmeyi ve iki önemli bakanlığı almayı başarmanın yanı sıra, bu dönemde ordu içindeki nüfuzunu arttırmanın mücadelesini de vermektedir.

Suriye Genelkurmay Başkanı Şevket Şukayr 7 Temmuz 1956'da zorla istifa ettirildi. Bu istifada Baas Partisi'nin baskısı da önemli bir rol oynarken, Şukayr orduyu siyasetten uzak tutmaya çalışmıştı. Şevket Şukayr'ın yerine aristokrat ve zengin bir aileden gelen muhafazakâr görüşlere sahip Tevfik Nizam el-Din getirildi. Bir yıl sonra ise, 15 Ağustos 1957'de Afif Bizri yeni Genelkurmay Başkanı yapıldı. Afif Bizri, Komünist Partisi'ne üye olmamakla birlikte, kendisini emperyalistlerin düşmanı olarak gören, sol eğilimli ve SSCB ile iyi ilişkiler kurulmasını savunan birisiydi. Bu dönemde Savunma Bakanı olan Halid el-Azm ise Kruşçev'le iyi bir dostluğa sahipti. Halid el-Azm, SSCB'den alınacak ekonomik yardım ve siyasi destek sonucu, Batı yanlısı komşu ülkelerin baskısına karşı ülkenin bağımsızlığının korunacağına inanıyordu⁹⁴. Suriye'de komünistlerin siyasi güçlerini giderek arttırması karşısında, Baas Partisi ile Komünistler arasındaki siyasi balayı 1957 yılında sona erdi. Baas Partisi, Komünistlerin dış bağlantılarından kuşkulandı⁹⁵. Suriye, 1957 yılının sonuna doğru hemen hemen bütün komşularından (Lübnan, Türkiye, Irak, Ürdün ve

İsrail) izole olmuşken, birçok kişi komünistlerin Suriye’de iktidarı alacağına inanmaktaydı⁹⁶. Komünistlerin, Suriye’de iktidara gelmesini engelleyebilecek en önemli siyasi güç olan Baas Partisi ise bu konuda harekete geçmekte geç davranmadı.

Toprak ağaları ve şehirlerdeki seçkin ailelerin ülke genelindeki egemenliği devam ettiği sürece, seçimlerden güçlü çıkamayacağına inanan Baas Partisi, Kasım 1957’de yapılacak olan yerel seçimleri protesto etti. Parti, böylece çoğulcu bir siyasi ortamda kitle desteğini sağlayarak demokratik yoldan iktidara gelmek yerine, dışarıda güçlü bir destek aramak yoluna gitti. Baas Partisi, Mısır’la birleşmek konusunda 1956 yılında başlatmış olduğu kampanyayı yoğunlaştırdı. Baas Partisi bu yolla rakiplerini, özellikle de komünistleri etkisiz hale getirebileceğini düşünmekteydi⁹⁷.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Baas Partisi

Suriye-Mısır Birleşmesine Giden Süreç ve Baas Partisi'nin Rolü

Suriye'yi Mısır ile birleşmek zorunda bırakan iç ve dış nedenler bulunmaktaydı. Suriye'de çoğulcu siyasal hayata dönüş süreci açıklanırken iç nedenler belirtildiği için, burada yeri geldikçe iç nedenlere tekrar atıfta bulunmakla birlikte, ağırlıklı olarak dış nedenler üzerinde durulacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası her yerde olduğu gibi, Ortadoğu'da da siyasi nüfuz ve yeni dengeler oluşturma mücadelesi yaşanmaktaydı. Bu dönemde Ortadoğu'daki siyasi gücünü ve nüfuzunu geçmişteki gibi koruma mücadelesi veren İngiltere, bir Ortadoğu Komutanlığı kurulması fikrini savunmaktaydı. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra eski gücünden çok şey kaybetmiş olmakla birlikte, Ortadoğu'da büyük çıkarları ve siyasi etkinliği olan bir devlettir. Kıbrıs, Süveyş Kanalı, Sudan, Güney Arabistan üzerinde egemenliği; Irak ve İran'da petrol şirketleri ve üstleri; siyasi bağımsızlıkları İngiltere tarafından tanınmış olmakla beraber, İngiliz Uluslar Topluluğu'na dahil olan Hindistan ve Pakistan'a giden yollar, bu bölgede bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği'ne ve onun özellikle Doğu Avrupa'da yayılmasıyla artan tehditlerine karşı ise Batı savunma örgütü olarak 4 Nisan 1949'da NATO kurulmuş, Ortadoğu'daki İngiliz üslerinin Batı savunma sistemine bağlanması gerektiğini savunan ABD'nin de (Kore Savaşı'nın etkisi sonucu) bu projeyi desteklemesiyle Ortadoğu Komutanlığı'nın gerçekleştirilebileceğine dair umutlarda da artış olmuştur⁹⁸. İngiltere ve ABD'nin Fransa'nın desteğini sağlamasından sonra, NATO'ya girişi 1952 yılına kadar özellikle İngiltere tarafından bu proje nedeniyle geciktirilecek olan Türkiye de bu projeye dahil edildi. Bu aşamadan sonra ise bütün dikkatler Arap dünyasının önemli bir ülkesi olan Mısır'ın bu projeye katılması üzerinde yoğunlaştı.

Mısır, Süveyş Kanalı'nı elinde bulunduran ve merkezi Kahire'deki Arap Birliği içindeki güçlü konumu nedeniyle önemli bir ülkeldi. İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye, Mısır'ı belirtilen önemine binaen 13 Ekim 1951 tarihinde Ortadoğu Komutanlığı'na katılmaya davet ettiler. Mısır'daki Nahhas Paşa Hükümeti ise bu öneriye olumsuz cevap vermekle, Ortadoğu Komutanlığı projesine öldürücü bir darbe vurmuş oldu. Mısır'ın içinde bulunmayacağı bir Ortadoğu Komutanlığı böylece geçerliliğini yitirirken, Mısır'ın Arap dünyasındaki siyasi prestiji de artmış oldu⁹⁹. Mısır'ın Arap dünyasındaki prestijinin artışı, kısa bir süre sonra bu ülkede iktidar değişikliğinin izlemesi ise, Mısır'ın Arap dünyasındaki Batı karşıtı kampın liderliğine oynaması sonucunu doğurdu.

Mısır'da "Hür Subaylar" Grubu, 22 Temmuz 1952'de krallık yönetimini devirdi. 18 Haziran 1953'te ise Mısır'ın cumhuriyet olduğu ilan edilerek monarşiye ve Mehmet Ali Hanedanlığı'na son verildi¹⁰⁰.

Ortadoğu Komutanlığı projesi başarısızlığa uğramış olmakla birlikte, Kore Savaşı'nın Ortadoğu'nun önemini arttırması ve Mısır'da meydana gelen iktidar değişikliği dikkate alındığında, Ortadoğu'nun Batı savunma sistemine bir şekilde bağlanması zorunlu hale gelmiş bulunuyordu. Bu konuda geliştirilen yeni proje ise Bağdat Paktı'ydı. Siyasi inisiyatifi eline geçirmiş olan ABD, 28 Aralık 1953'te Pakistan ile bir teknik ve ekonomik yardım anlaşması imzalayarak bu konuda ilk adımı atmış oldu. 2 Nisan 1954'te Türkiye-Pakistan Dostluk Anlaşması'nın imzalanmasını, 19 Mayıs 1954'te ABD-Pakistan Karşılıklı Savunma İçin Yardım Anlaşması takip etti. Bağdat Paktı konusunda bu şekilde önemli adımlar atılmış olmakla birlikte, bu Pak'tın başarısı Arap ülkelerini kapsamamasına bağlıydı. Bu durumun bir gereği olarak 1954 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye ile Irak arasında kurulması düşünülen işbirliği konusunda yoğun siyasi temaslar yapılmaktaydı¹⁰¹. Türkiye ve Irak'ın da içinde yer aldığı 8 Temmuz 1937'de imzalanmış ve beş yıl sürmüş olan Sadabat Pak'tının, bölgesel sorunlar (İtalya'nın Ortadoğu'daki istek ve girişimleriyle, Kürt sorunu) karşısında dayanışma pratiğinin doğmasına katkı yapmış ol-

ması ise, Bağdat Pakti'yla ilgili olarak iki ülke arasında yapılmakta olan temasları olumlu yönde etkileyecektir. Bu dönemde İngiltere ile Mısır arasında da, İngiltere'nin Mısır'daki askeri varlığı konusunda yoğun görüşme ve pazarlıklar sürüyordu.

Ortadoğu'da İngiltere'nin gücü, Mısır'daki askeri varlığına dayanmaktaydı. İngiltere'nin Kanal Bölgesi'nde bulundurduğu askeri güç, Akdeniz bölgesi başta olmak üzere İngiliz çıkarlarının bulunduğu yerleri korumak açısından son derece önemliydi. Uzun görüşmelerden sonra İngiltere ve Mısır, Ekim 1954'te bir anlaşma imzaladılar. İngiliz güçleri, 14 Nisan 1956 tarihine kadar Kanal Bölgesi'nden çekilecek olmakla birlikte, buradaki askeri üssün Mısır'a, bir başka Arap devletine ya da Türkiye'ye bir saldırı olması durumunda kullanılması kararlaştırılmıştır¹⁰². İngiltere, Mısır'daki askeri gücünü çekmek kararını verdikten kısa bir süre sonra, Mısır'da bir başka iktidar mücadelesi sona erdi. Nasır (1918-1970), General Necip'i iktidardan uzaklaştırarak 17 Haziran 1954'te bütün yetkileri kendi eline aldı¹⁰³. Nasır Bağdat Pakti'yla İngiltere'nin Mısır'ı Ortadoğu ve Arap devletlerinden izole etmek istediğini söylerken, Batı ve diğer bölge devletlerinin Bağdat Pakti konusundaki çabaları ise giderek hız kazanmış bulunuyordu.

Başbakan Adnan Menderes ve diğer Türk yöneticileri 6-14 Ocak 1955 tarihleri arasında Irak'ı ziyaret ettikten sonra, Bağdat dönüşü Suriye ve Lübnan'a uğradılar. Başbakan Menderes'in Suriye'deki görüşmeleri, Hatay Sorunu'nun olumsuz gölgesi altında gerçekleştirilecektir. 1939 yılından beri Hatay sorunu nedeniyle gergin olan Türkiye-Suriye ilişkileri, Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa'nın girişimleri sonucu 1946 yılında iki ülke arasında bir uzlaşmaya varılmasıyla sonuçlanmıştı. Türkiye, Hatay'ın kendisine ait olduğunun Suriye tarafından resmen tanınması konusunda ısrar etmemeyi, Suriye de bu sorunu resmen ileri sürmemeyi kabul etmişti. Hatay konusu, Suriye'de zaman zaman tekrar gündeme getirildiği gibi, bu sıralarda "Büyük Suriye" idealini gerçekleştirmek çabasını sürdüren Ürdün Kralı Abdullah'ın Türkiye'yi ziyareti Suriye'de tepkiyle karşılanmıştı. Çünkü bu tarihlerde, Abdullah kar-

şıtı Batı ve Arap basınında Türkiye'nin Abdullah'a yardım edeceği ve Suriye'nin Türkiye ile Ürdün arasında paylaşılacağı yönünde söylentilere rastlanmaktaydı¹⁰⁴. Başbakan Menderes, 14 Ocak 1955'te Suriye Başbakanı Faris el-Huri ve diğer yetkililerle görüş-tükten sonra, aynı gün Beyrut'a geçerek Lübnan'daki yetkililerle de Bağdat Paktı konusunu görüştü. Suriye ve Lübnan Bağdat Pak-tı'na girme teklifine olumsuz yanıt vermişlerdir¹⁰⁵. Öte yandan, Başbakan Menderes'in Şam'ı ziyareti öğrenci protestosuna da sa-hne olmuştu. Bu protestolarda Baas Partisi'nin büyük rolü bulun-maktaydı¹⁰⁶. Baas Partisi Bağdat Paktı'nı; Arapları, Sovyet aleyh-tarı bir koalisyona yöneltmek ve İsrail'i himaye etmek amacına yönelik bir girişim olarak görmekteydi¹⁰⁷.

Bağdat Paktı'na gösterilen olumsuz tepkilere rağmen Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955'te Bağdat Paktı Anlaşması'nı imzaladılar. Bağdat Paktı, Arap Ligi'ne üye tüm devletlerin katılımına açık ol-duğu için, diğer Arap devletleri de istedikleri taktirde bu pakta katılabileceklerdi. 23 Eylül 1955'te Pakistan, 3 Kasım 1955'te de İran'ın katıldığı Pak'ta Ortadoğu'da başka bir Arap devleti katıl-mamıştır. İngiltere, 4 Nisan 1955'te Bağdat Paktı'na katılırken, ABD ise Arap ülkelerinin ve İsrail'in tepkilerini dikkate alarak ka-tılmayı uygun görmemiştir¹⁰⁸. Bağdat Paktı; Türkiye, İran, Pakis-tan, Irak ve İngiltere'yi müttefik haline getirmenin yanında, Orta-doğu'da Batı yanlısı ve karşıtı bir siyasi kampın doğmasına da ne-den olacaktır.

Baas Partisi, Batı lehindeki siyaseti ve Bağdat Paktı'na üye ol-ması yüzünden Irak aleyhtarı şiddetli bir kampanya başlatır-ken¹⁰⁹, Bağdat Paktı ile ilgili gelişmeler, Mısır'ın darbeden sonra yaşadığı izole atmosferden çıkıp, aktif olarak Arap dünyasına döndüğü döneme de denk gelmiştir¹¹⁰. Anthony Eden, Nasır ile Şubat 1955'te Kahire'de görüşüp bu pakta katılmasını teklif etmiş fakat Nasır, Batının Arap dünyasındaki güç merkezini Kahire'den Bağdat'a taşımak istediğini düşünerek, bu teklife olumsuz yanıt vermiştir¹¹¹. Bağdat Paktı'na tepki olarak Mısır, alternatif bir kol-lektif güvenlik paktı arayışına girerken, bu konuda Suriye'yi önemli bir ülke olarak değerlendirmekteydi.

Mısır ve Suriye 1955 Martında, Bağdat Pakti'na karşı yeni bir Pakt'ın hazırlıklarına başlayınca, Türkiye bu girişime tepki gösterdi. Başbakan Adnan Menderes, Suriye'nin Türkiye ile uzun bir sınıra sahip olduğunu unuttuğunu; Suriye Hükümeti'nin, Türkiye karşıtı politikasına devamı durumunda Türkiye-Suriye ilişkilerinin geleceği konusunda endişe duyacağı yönünde Suriye'yi uyarmıştır. Türkiye, bu konuda Suriye'ye 10 Mart 1955'te bir de nota vermiştir. Suriye ise verdiği cevabi notada Mısır'la yapılacak Pakt'ın, Türkiye-Irak anlaşmasına yönelik olmadığını, Arap devletlerini İsrail tehdidine karşı korumak amacını taşıdığını ileri sürmüştür. Türkiye ise 13 Mart 1955'te Suriye'ye ikinci bir nota vererek; Mısır ve Suriye'nin amacının Irak'ı tecrit etmek, Türk-Irak anlaşmasını etkisiz bırakmak amacına yönelik olduğu gerekçesiyle, Suriye'ye bir kere daha uyarıda bulunuyordu. Suriye, Türkiye'nin protestosunu 20 Mart 1955'te reddedince, Türkiye-Suriye ilişkileri böylece çok gergin bir duruma gelmiş oldu¹¹². Böyle bir ortamda Suriye, Türkiye'ye karşı Mısır'ın yanında yer alırken; Mısır ise Suriye'nin desteğini arkasına alarak dış dünyada ittifak yapabileceği güçler aramaktaydı.

Yugoslav dış politikasının Batı ve Doğu blokları karşısında bağımsız kalmasına hayran olan Nasır, Yugoslavya Devlet Başkanı Tito ile Şubat 1955'te görüşmüştü¹¹³. Nasır'ın 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasındaki Bandung Konferansı'na katılması ise, onu tarafsızlık siyasetinin güçlü bir taraftarı haline getirmiştir¹¹⁴. Tito ve Nehru ile yaptığı işbirliği ve kurduğu dostluk, Nasır'ın uluslararası arenada ve Arap dünyasında prestijini arttırıp onu önemli bir lider haline getirmek kadar, Suriye üzerindeki Batı yanlısı Haşimi (Irak-Ürdün) etkisini de kırdı¹¹⁵. Nasır'ın tarafsızlık siyaseti izlemeye başlaması üzerine Mişel Eflak ise şu açıklamayı yapmıştır: "Mısır Hükümeti'nin benimsediği tarafsızlık siyaseti, bizim partinin yedi yıl önce belirttiği siyasettir"¹¹⁶.

Mısır'ın, 27 Eylül 1955'te Çekoslovakya'dan silah satın alma anlaşması imzaladığı açıklaması yapılırken, Mısır ve Suriye ise 20 Ekim 1955'te bir savunma anlaşması imzaladılar¹¹⁷. Nasır'ın Çekoslovakya'dan silah satın alması, Suriye'nin Sovyetler Birliği'ne

yakınlaşmasına da olanak sağladı. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak, Suriye-Sovyetler Birliği ticaret anlaşması 16 Kasım 1955'te imzalandı. Suriye ve Mısır böylelikle 1955 yılından itibaren her yıl artan bir şekilde Sovyetler Birliği'nden ekonomik yardım almaya başlarken, Baas Partisi de Sovyetler Birliğiyle yakınlaşma siyasetinin bir gereği olarak Suriye Komünist Partisi ile işbirliği yapma yoluna gitti. Baas Partisi bu dönemde, Suriye Komünist Partisi için şu sloganı kullanıyordu: "Aynı çizgide buluşabiliriz; fakat onlara katılmayız"¹¹⁸. Baas Partisi'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik tutumunu olumlu yönde değiştirmesinde, SSCB'nin ulusal hareketleri destekleyen politikayı başlatması da önemli bir rol oynamıştır.

SSCB'nin 1947'de Birleşmiş Milletlerin Filistin'in paylaşılmasıyla ilgili kararını desteklemesi ve 1948 yılında kurulan İsrail Devleti'ni tanınması, özellikle Ortadoğu'daki sosyalist ve komünist hareketleri bir moral krizin içine sokmuştu. 1955 yılından itibaren ise Sovyet yöneticileri, ulusal hareketler ve ulusal burjuvazi konusunda yeni değerlendirmeler yapmak gereğini duydular. Ulusal hareketlerle işbirliği yapmanın Sovyetler Birliği çıkarları açısından yararlı olacağı kararlaştırılırken, bu yeni tutum Şubat 1956'da yapılan Komünist Partisi 20. Kongresi'nden sonra Sovyetler Birliği'nin resmi politikası haline geldi ¹¹⁹. Bu yeni politikanın da bir gereği olarak Sovyet Dışişleri Bakanı Dimitri Şapilov'un 22-27 Temmuz 1956 tarihleri arasında Şam'ı ziyaret etmesinden dört ay sonra ise Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü Küvvetli 30 Ekim 1956'da Sovyetler Birliği'ne gitti¹²⁰. Suriye-Sovyetler Birliği ilişkisi bu şekilde giderek gelişirken, Suriye-Mısır ilişkisi de bu tarihlerde Baas Partisi'nin desteğini de arkasına almaya başlayarak güçlenmekteydi. Baas Partisi'nin, Mısır'daki Nasır yönetimine destek vermeye başlaması genelde Ortadoğu, özelde ise Suriye-Mısır siyasi ilişkileri ve dengeleri açısından önemli gelişme ve değişimlerin başlangıcı da olacaktır.

Nasır'ın, Mısır'da ve uluslararası arenada etkili bir siyasi kişilik haline gelmesi, Baas Partisi'ne ilk kez Arap birliği için uygun bir ortak bulmak fırsatını verdi. Zira Baas Partisi, 1955 yılına ka-

dar Nasır'a sempati duymamıştı. Nasır'ın şahsi diktatörlük rejimine, özellikle başta Edip Çiçekli olmak üzere Arap dünyasındaki diktatörlük rejimleriyle işbirliği yapmasına karşı çıkmıştı. Nasır'ın daha sonra Arap Milliyetçiliğini öne çıkarması ve Batı karşıtı bir politika izleyerek komşu Arap ülkelerinin sorunlarına ilgi duymaya başlaması, Baas Partisi'nin bu konudaki tutumunu değiştirdi. Mısır ve Suriye'nin özellikle Bağdat Paktı'na karşı takındıkları ortak düşmanlık, Baas Partisi'ni Nasır'a karşı daha hoşgörümlü olmaya yöneltti. Baas Partisi, Şubat 1956'da Mısır'la birleşmeyi bir slogan haline getirirken, Nisan 1956'da Baas Partisi'nin örgütlediği miting ve gösterilerde Mısır'la birleşme savunulmaktaydı. Mişel Eflak, 17 Nisan 1956'da yaptığı bir konuşmada, Mısır'la birleşme fikri üzerinde durdu. Bu konuşma, Mısır'la birleşmek konusunda Baas Partisi'nin resmi çizgisinin çerçevesi olarak değerlendirilirken, Partinin bütün yayınları ve gazetesi bu tarihten sonra Mısır'la birlik konusuna ağırlık vermeye başladı. Bu esnada, Baas Partisi'nin birliğin esasları konusunda kapsamlı ve açık bir planı bulunmazken, iki ülkenin ilerici oluşu birlik için yeterli koşul olarak görülmekteydi¹²¹. Suriye-Mısır birleşmesine yönelik süreç bu tarihlerde ağırlıklı olarak dış dinamik ve gelişmelerden itici güç kazanmaktaydı.

Bağdat Paktı ve Nasır'ın 1955 yılından itibaren SSCB'den yardım almaya başlaması, Ortadoğu'daki bölgesel çatışma ve çekişmeye ideolojik bir boyut getirdiği gibi, çatışma ve çekişmeyi uluslararasılaştırdı¹²². Mısır ve Amerika arasındaki ilişki, 1955 sonbaharından sonra kritik bir aşamaya gelirken; Nasır, iki süper devlet ABD ve SSCB'yi birbirine karşı kullanmak yoluyla kendi pazarlık gücünü arttırma siyaseti izlemeye başladı¹²³. Nasır'ın iki süper devlet ile yapmaya başladığı siyasi dans, kısa bir süre sonra ortaya çıkacak olan Süveyş Krizi'ne davetiye çıkarmaktaydı.

Süveyş Krizi, Mısır'ın Nil üzerinde kurmayı tasarladığı ve büyük bir sulama projesi olan Aswan Barajı yüzünden ortaya çıkmıştı. Mısır'ın, bu baraj projesi için teknik ve mali yardıma ihtiyacı vardı. Mısır Maliye Bakanı bu amaçla Washington'a giderek yardım talebinde bulundu. Mısır; ABD, İngiltere ve Dünya Banka-

sı'ndan bu proje için yardım sözü almış olmakla birlikte, ABD Dışişleri Bakanı Dulles, ABD'nin Aswan Barajı için Mısır'a vermeyi daha önce kabul ettiği 200 milyon doları vermeyeceğini 20 Temmuz 1956'da açıkladı. İngiltere ve Dünya Bankası da aynı şekilde hareket edince, Nasır bu olumsuz gelişmeye tepki olarak, 26 Temmuz 1956'da Iskenderiye'de yaptığı bir konuşmada Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıkladı¹²⁴. Nasır, millileştirmenin İngiltere ve Fransa'yı provake edeceğini bildiği için Arap milliyetçiliği yönündeki duyguları harekete geçirmeye karar verdi. Arap dünyasının liderliğine oynamaya 1954 yılından itibaren hazır olduğuna inanan Nasır için Pan-Arabizm uygun bir araç durumundaydı¹²⁵.

Süveyş Kanalı Şirketi'nin millileştirilmesi ve kanal yönetimine el konulması üzerine ortaya çıkan Süveyş Krizi yapılan diplomatik girişimler sonucu çözümlenemedi. Süveyş Krizi sırasında, Fransız Başbakanı Guy Mollet 23 Ekim 1956'da yaptığı konuşmasında Nasır hakkında şunları söylemiştir: "Bu diktatörün, uluslararası hukuku ve antlaşmaları hiçe sayarak yayılmacı bir politika izlemesi, bize Hitler'in Pan-Germanizm'ini ya da Stalin'in Çarlık döneminden kalma Panslav rüyasını hatırlatıyor"¹²⁶. Batı dünyası onu, "küçük adımlarla gelen yeni Hitler" olarak tanımlarken, geçmişteki gurur ve özgüvenine yeniden kavuşan Mısır halkı tarafından "Reis" yani Başkan olarak Nasır, büyük sevgi görmekteydi. Nil Vadisi boyunca sıralanan kasaba ve köylerde "Başını Kaldır Kardeşim" yazılı pankartlar asılmaktaydı¹²⁷. İsrail'in 29 Ekim 1956'da Sina'ya saldırıya geçmesi, yeni bir Arap-İsrail savaşına neden oldu. Fransa, İngiltere ve İsrail arasında Mısır'a saldırmak ve Nasır yönetimini devirmek için gizli bir anlaşma yapılmıştı. Ahmet Kudsi'ye göre; "Fransa Cezayir'deki sorunlarından ötürü, İngiltere de Amerika tarafından çıkarıldığı Ortadoğu'ya yeniden girmek isteğiyle İsrail'i destekliyordu"¹²⁸. İngiltere ve Fransa, 30 Ekim 1956'da Mısır ve İsrail'e bir ultimatom vererek savaşa hemen son vermelerini istediler. Bu ultimatomu İsrail kabul etmekle birlikte, Mısır reddetti. Bu durum İngiltere ve Fransa'ya Kanal bölgesine saldırma ve işgal etme olanağını sağladı. İngiltere ve Fransa 31 Ekim 1956'da Mısır'ı bombalamaya başlayarak saldırıya geçtiler.

Birleşmiş Milletler'in ateşkes önerisini taraflar 7 Kasım 1956'da kabul ederken, İngiltere ve Fransa BM'de yalnız kaldıkları gibi müttefikleri Amerika'dan da destek görmemişlerdi. Sovyetler Birliği'nin duruma tepki göstermesi ve uluslararası baskılar karşısında İngiltere ile Fransa, 3 Aralık 1956'da geri çekileceklerini açıkladılar. İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin geri çekilmesi 22 Aralık 1956'da sona ererken İsrail birlikleri de işgal etmiş oldukları Sina Yarımadası'ndan çekilmeğe başladı. Bu bölgelere Birleşmiş Milletler kuvveti yerleştirildi¹²⁹. Ortadoğu'dan ve Batı'dan dört siyasi aktörün (Mısır, İsrail, İngiltere, Fransa) karşı karşıya geldiği Süveyş Krizi ve yaşanan savaş ortaya çıkardığı sonuç itibarıyla, ABD ve SSCB'yi ilgilendirecek (ve karşı karşıya getirecek) siyasal gelişmelere neden oldu.

Ortadoğu'daki bu savaş, dünya sistemindeki yeni güç yapısının ve dengesinin açık olarak görülmesine olanak sağlarken, dünya sistemindeki ikinci sınıf siyasi aktörlerin iki süper gücün çıkarlarına meydan okumaya kalktıklarında veya kendi inisiyatifleri doğrultusunda hareket ettikleri takdirde siyasi güçlerinin nereye kadar olabileceğini de göstermiştir¹³⁰. Bu olaydan sonra İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'daki siyasi gücü ve nüfuzu iyice zayıflarken, Amerika kalıcı bir şekilde Ortadoğu'daki siyasi ilişkilere karışmış oluyordu. Filistin sorunu karşısındaki İsrail yanlısı tutumu nedeniyle Ortadoğu'da etkili bir siyasi nüfuz kurması yaklaşık on yıl gecikmiş olan Sovyetler Birliği de, bu olaydan istifade ederek Arap dünyasındaki siyasi prestijini arttırmıştır.

İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırması sonucu, Nasır Arap ulusçuluğunun sembolik figürü haline gelirken, aynı zamanda Arapların kahramanı da oldu. Nasır askeri açıdan kaybetmiş olmakla birlikte, siyasal düzlemde her açıdan kazançlı çıktı ve Rus yardımı aldı¹³¹. Nasır, Mısır'ı Arap dünyasının bir parçası olarak görmeye başlarken onu uyandıran ve Mısır'ın kaderinin Arap dünyasının bütünlüğüne bağlı olduğunu gösteren en önemli faktör ise İsrail tehlikesi oldu¹³². Mısır bu şekilde Arap dünyasında doğal bir merkez ve Nasır doğal bir lider haline gelirken, Arap dünyasında onun karizmasına yakın başka bir lider bulunmamaktaydı¹³³.

Suriye, İsraile saldırdığı takdirde İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilmekten korktuğu için savaşa gerçek anlamda katılmamış olmakla birlikte, Mısır'a yönelik sempatisi ve desteğiyle iki ülke birbirine daha fazla yakınlaşmıştı¹³⁴. 11 Kasım 1956'da yapılan bir açıklamada ise Suriye'nin son bir yıl içinde Sovyet blokundan 20 milyon sterlin değerinde askeri malzeme aldığı iddia ediliyordu¹³⁵. Suriye'nin Mısır ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri bu şekilde artarken, Ürdün'de de önemli siyasi gelişmeler meydana gelmekteydi.

Bağdat Paketi'nin Ortadoğu'da siyasi gerilimi artırdığı bir ortamda, İngiltere Genelkurmay Başkanı'nın, 1956 Ocak ayında Ürdün'e giderek bu ülkenin Bağdat Paketi'ne katılmasını sağlamaya çalışması, Ürdün'de kısa bir süre içinde üç hükümet değişikliğine neden oldu. Bu ziyaret aynı zamanda, Ürdün'deki Arap Lejyonu'nun İngiliz Komutanı Glubb Paşa'nın 1 Mart 1956'da görevine son verilmesinde de etkili oldu¹³⁶. Ürdün'de 21 Ekim 1956 seçimlerinden sonra milliyetçi sosyalist ve Nasır yanlısı Süleyman Nabulsi, 27 Ekim 1956'da hükümeti kurmakla görevlendirilince, Ürdün'ün ilk koalisyon hükümetini kurdu. Süleyman Nabulsi Hükümeti'nde bir Baasçı bakan da bulunurken, dış politikada tarafsızlık yanlısı bir hükümet Ürdün'de ilk kez iktidara gelmiş oluyordu¹³⁷.

İngiltere ve Fransa'nın, Ortadoğu'daki gücünün zayıflaması, bu bölgede politik bir boşluk yaratmıştı. Suriye ve Ürdün'deki gelişmeleri de dikkate alan Amerika, bu boşluğun doldurulması gerektiğine inanmaktaydı. Bu politik boşluk doldurulmadığı takdirde, Sovyetler Birliği Ortadoğu'da tehlikeli bir güç haline gelebilecekti. Amerikan Başkanı Eisenhower, 5 Ocak 1957 tarihinde Kongre'ye sunduğu ve Eisenhower Doktrini adını alan mesajında, Ortadoğu'da uluslararası komünizm tarafından tehdit edilen ülkelerin korunması için şu önlemlerin alınmasını öneriyordu: 1. Amerikan ekonomik veya askeri yardımını isteyen (Ortadoğulu) ülkelere yardımı sağlayacak bir program hazırlanması, 2. Uluslararası komünizmin kontrolü altındaki bir ülke tarafından açık bir silahlı saldırıya uğrayacak "bölge" devletlerinin toprak bütünlüğü

ve siyasal bağımsızlığını (talep edildiği takdirde) korumak amacıyla Amerikan Silahlı Kuvvetlerinin kullanılması¹³⁸. Bu doktrin 9 Mart 1957 tarihinde Amerikan Kongresi tarafından onaylanarak resmi bir devlet politikası haline geldi.

Amerika, Suriye'yi 1957 yılının başlarında bir Sovyet uydusu olarak değerlendirirken; Suriye Sovyetler Birliği'ni bir tehdit olarak görmediği gibi, Amerika'nın Eisenhower Doktrini'ni kabul etmesi yönündeki baskılara direndi¹³⁹. Suriye'deki siyasi liderlerle orduda, Bağdat Paketi'ne üye devletler ile ABD'nin Suriye'deki hükümeti devirmek istedikleri gerekçesiyle Mısır'la birleşmenin Suriye'nin gücünü arttıracacağı inancı hakimdi¹⁴⁰. Bu arada Ürdün'de 1956 yılının başlarında meydana gelen siyasi gelişmeler de kritik bir hal almaya başlamıştı.

Kral Hüseyin ile Başbakan Nabulsi arasında 1957 Şubatının başından itibaren bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Anlaşmazlığın kaynağını, hükümetin SSCB ile ilişki kurma ve Çin'in tanınması kararını alması oluşturmaktaydı. Kral Hüseyin, komünist tehlikesine karşı Başbakan Nabulsi'yi uyarıp, hükümetin bu konuda gerekli önlemleri almasını istemekteydi. Ürdün Kralı'nın Hükümete haber vermeden bazı kararları alması üzerine ise, Nabulsi Hükümeti bu durumu protesto ederek 1 Nisan 1957'de istifa etti. Hükümetin istifa kararı daha sonra geri aldırılmış olmakla birlikte siyasi gerginlik devam etti. Kral Hüseyin ise 10 Nisan 1957'de Nabulsi Hükümeti'nin istifa etmesini istedi. Bu arada, Kral yanlısı kuvvetler ile sol eğilimli subayların komutası altındaki askerler arasında 13 Nisan'da çatışma çıktı. 24 Mayıs 1956'da Glubb Paşa'nın yerine Ürdün Genelkurmay Başkanı olan ve Kralı devirmek isteyen Ali Abu Nuvar, bu görevden uzaklaştırılarak ülkeyi terk etmesine izin verilince Suriye'ye sığındı. Ali Hayari yeni Genelkurmay Başkanı olduktan sonra resmi bir görevle Şam'a gitti. Ali Hayari, Ürdün Genelkurmay Başkanlığı görevine üç gün önce getirilmiş olmakla birlikte, Şam'da bu görevinden istifa ettiğini açıkladı. Ürdün Kralı ise tüm siyasi partileri yasakladı ve parlamento-yu dağıtıp sıkıyönetim ilan etti. Bunun üzerine, Suriye'ye sığınmış olan iki Ürdünlü General Şam'da ortak bir açıklama yaparak Kral

Hüseyin'e karşı olduklarını, Mısır ve Suriye'yle yakın işbirliği kurulmasını istediler¹⁴¹.

Suriye ile Ürdün arasında siyasi gerginlik yaşanırken, 24 Temmuz 1957'de Moskova'ya giden, "Kızıl Milyoner" diye tanınan ve Sovyet yanlısı grubu temsil eden Suriye Savunma Bakanı Halid el-Azm, 6 Ağustos 1957'de Sovyetler Birliği ile ekonomik ve teknik yardımı öngören bir anlaşma imzaladı. Kısa bir süre sonra ise 13 Ağustos 1957'de ciddi bir Suriye-Amerika krizi meydana geldi. Bu kriz Suriye'nin, ABD'yi Suriye'deki rejime yönelik komplo düzenlemekle itham etmesi sonucu ortaya çıktı. Suriye, Şam'daki ABD Büyükelçiliği'nde görevli iki Amerikalı diplomatın ülkeyi terk etmesini isterken, Amerika da buna misilleme olarak Washington'daki Suriye Büyükelçisi'nin ülkeyi terk etmesini bildirdi. Suriye'nin buna misillemesi ise, ABD'nin Şam Büyükelçisi'nin Suriye'yi terk etmesini istemek oldu¹⁴². Suriye-Amerika ilişkileri giderek gerginleşirken, Suriye ordu kademelerinde tasfiyelere girişilmesi ve Suriye Genelkurmay Başkanı'nın değiştirilmesi, Ortadoğu'da bütün dikkatleri Suriye üzerinde yoğunlaştırdı.

Suriye Genelkurmay Başkanlığı görevine Afif Bizri'nin 15 Ağustos 1957'de getirilmesi, komünistlerin Suriye ordusunda egemenlik kurduğu şeklinde yorumlanmaktaydı. Afif Bizri'nin komünist ve Sovyet yanlısı olarak bilinmesi Batı'da ve bazı bölge ülkelerinde kaygılara neden olmuştur¹⁴³. Komünistlerin Suriye'de daha önce hiç ulaşamamış oldukları bu siyasi güce kavuşmalarında Baas Partisi ile yapılan işbirliğinin de rolü bulunmaktaydı¹⁴⁴. Suriye'de komünistlerin gücünü arttırmasından Baas Partisi endişeye kapıldığı gibi, Suriye'nin kuzeydeki komşusu Türkiye de durumdan kaygı duymaktaydı. Türkiye kendi kuzey komşusu Sovyetler Birliği'nin Suriye aracılığıyla, Türkiye'yi kuzeyden ve güneyden bir siyasi paranteze almak istediğine inanmaktaydı.

Kuşatılma sendromu yaşayan Türkiye, Silahlı Kuvvetlerine Suriye sınırında Eylül 1957'de askeri manevralar yaptırmaya başlarken, Suriye'deki yöneticilerde Batılı devletlerin Suriye'deki rejimi devirmek istediklerine dair inanç güçlenmeye başladı¹⁴⁵. Tür-

kiye'nin Suriye'ye yönelik bu tutumu, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik olumsuz bir tutum takınmasına neden olurken, Amerika bu konuda doğal olarak Türkiye'yi desteklemiştir. Bu kriz Eisenhower Doktrini'ni test etmek açısından önem kazanırken, Amerika ve Sovyetler Birliği Ortadoğu'da ilk defa dolaylı olmayan bir şekilde çatışmanın eşğine gelmişlerdir.

Türkiye, Suriye'nin aşırı bir şekilde silahlanmasını dikkate alarak; bu durumun Türkiye'nin güvenliğine bir tehdit yönelttiğine inanmaktaydı. Bu arada, Türkiye Savunma Bakanlığı 14 Eylül 1957'de yaptığı bir açıklamada, Suriye sınırındaki askeri hareketin planlı NATO manevralarından ibaret olduğunu açıklamıştır¹⁴⁶. İki Sovyet savaş gemisinin Suriye'nin Lazkiye Limanı'nı ziyaret etmesi ise, Türkiye'nin Suriye'den duyduğu endişeleri arttırmıştır. 1957 yılındaki bu bunalım, böylece Moskova-Şam ve Washington-Ankara eksenli karşılıklı güç gösterisine dönüşmüştür. İki süper gücün doğrudan bir çatışmayı göze alamaması ise, bunalımın tırmanabileceği noktayı belirlemektedir. Süveyş Bunalımı'nda olduğu gibi belirleyici olacak olan iki global aktördür.

Suudi Arabistan'ın arabuluculuk girişimi ve BM Genel Kurulu'nda yapılan diplomatik girişimler sonucunda, bunalım sıcak bir çatışmaya dönüşmeden, Ekim 1957 sonundan itibaren yumuşamağa başladı¹⁴⁷. Bu arada, Suriye'de siyasetin harareti giderek yükselirken, Baas Partisi ile komünistler arasındaki siyasi çekişme ve mücadele kızışmaktaydı.

Ekrem Hurani, Meclis Başkanı seçilince, komünistlerin kazançlı çıkacağına kesin gözüyle bakılan Kasım 1957 yerel seçimlerini erteledi. Salah Bitar ise New York'ta ABD'nin BM'deki Büyükelçisi'yle görüşme yapmak üzere ABD'de bulunurken, Amerikan Sosyalist Partisi'nin Başkanı Norman Thomas'ın Şam'a giderek komünist olmayan sosyalizme destek verdiğini açıklaması, Baas Partisi tarafından komünistlerin Suriye'de iktidar olabileceği şeklinde yorumlandı¹⁴⁸. Daha önce Suriye'deki iç politika gelişmeleri açıklanırken belirtildiği gibi; Baas Partisi, komünistlerin Suriye'deki siyasi yükselişini tek başına durduramayacağını anlayınca Mısır'la birleşmek fikrini güçlü bir şekilde savunmaya başladı.

Baas Partisi ile Nasır'ın komünistlere bakışı aynı olduğu için Mısır'la birleşmek, komünistlerin Suriye'deki siyasi yükselişini engelleyebileceği gibi; bazı Arap milliyetçileri tarafından "Araplar'ın Bismarck'ı" olarak görülen Nasır¹⁴⁹ önderliğinde, Arapların modern tarihte büyük bir ümitle bekledikleri Arap birliği hedefi de gerçekleşmiş olacaktı¹⁵⁰.

Siyasi istikrarsızlık ortamında muhafazakâr unsurlar da dahil, bir çok Suriyeli, solun güçlenmesinden ve siyasi istikrarsızlıktan kurtulmanın yolunun Mısır'la birleşmekten geçtiğine inanmaya başlamıştı. Bu durum Baas Partisi'nin Mısır'la birleşmek konusundaki hareket alanını Suriye iç politikasında genişletirken, Nasır karşısında ise alternatifsizlikten kaynaklanan bir siyasi handikapa neden olmaktaydı. Bu duruma rağmen, Suriye'de Şubat 1954'te çoğulcu siyasal hayata yeniden geçilmesinden, 1957 yılının sonuna kadar geçen süre zarfında, iç dinamiklerden kaynaklanan istikrarsızlıkla, aynı dönemde dünyada yoğun bir şekilde yaşanan Soğuk Savaş'ın, Ortadoğu'ya ve Suriye'ye yansıyan olumsuz etkilerinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan siyasi atmosferde Suriye, Mısır'la birleşmeye gitmek zorunluluğu ile karşı karşıya bulunmaktaydı.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Nasır, Suriye ile birliği 1957 yılının sonuna kadar ciddi bir şekilde düşünmemiş olmakla birlikte, Suriye'de komünistlerin iktidara gelme olasılığı onu harekete geçirdi. Nasır, bu konuda kendisine daha önce yapılan tekliflere, birlik için kapsamlı planlar hazırlanması¹⁵¹ şeklinde cevap vermişti; ama, bu sefer durum kritikti.

Mişel Eflak, Nasır'ı Kahire'de 1 Kasım 1957'de ziyaret etti. Bir Mısır Parlamento Heyeti ise ortak bir toplantısını, Suriye Parlamentosu ile 18 Kasım 1957'de yaparak federal bir birlik konusunda oy birliği ile anlaşmaya vardı. Bir Suriye askeri heyeti ise 12 Ocak 1958 tarihinde Kahire'ye giderek, Nasır'dan iki ülkenin acilen birleşmesini istedi. Bu girişim hükümetin bilgisi dışında gerçekleşmiş olmakla birlikte Suriye Hükümeti, askerleri Kahire'ye

gitmeye teşvik etmiş olan Salah Bitar'ı 16 Ocak 1958'de Mısır'a gönderdi. Salah Bitar, Kahire'de Nasır ile birlik konusunda görüşmeler yaptı¹⁵². Nasır, teoriye meraklı olmayan pragmatist bir kişi olarak, soyut teorik kabullerden yola çıkılarak hazırlanmış formlere karşı olan birisiydi¹⁵³. Nasır, bu kişisel özelliği doğrultusunda Suriye heyeti ile görüşmeler yaparken güçlü bir konumda bulunuyordu. Suriyeliler bölünmüş bir haldeydi ve güçlü bir liderden yoksundu. Nasır'a göre; Baas Partisi ya Mısır'la birleşecek veya komünistlerin Suriye'de iktidarı almasını kabullenecekti. Nasır, bu noktadan hareketle onlara fazla imtiyaz vermeden, koşullarını rahatlıkla empoze edebilirdi¹⁵⁴.

Nasır, görüşmeler esnasında üç somut talepte bulundu: 1. Koşulsuz ve tam birlik, 2. Bütün partilerin kapatılması, 3. Suriye ordusunun politikadan uzak durması. Baas Partisi ilk iki koşulu, Suriye ordusu ise üçüncü koşulu kabul etmekten başka bir seçeneğe sahip bulunmuyordu¹⁵⁵. Baas Partisi, Nasır'a "Kollektif Liderlik" önerisinde bulunmuştu; ama Nasır, iktidarı başkasıyla paylaşmaya niyetli olmadığı için bu öneriyi reddetmiştir¹⁵⁶. Baas Partisi liderleri, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nde Nasır'ın kendilerine ayrıcalıklı bir yer vereceğine inanarak partiyi kapatmaya karar verirken, Suriye'deki birçok subay ise Irak'taki "gerici" rejim ile birleşme olasılığına ve İsrail'e karşı bir güvence olur düşüncesiyle Mısır'la birleşmeyi kabul etti¹⁵⁷. Nasır ve Şükrü Kuvvetli, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulduğunu 1 Şubat 1958'de ilan ederken, Baas Partisi bu sonuçtan memnun görünmekteydi.

Suriye'nin Mısır'la birleşmesi modern tarihte eşine az rastlanan bir örnekti. Komşu olmayan iki ülke gönüllü bir şekilde birleşirken¹⁵⁸; bu Birlik, katılmayı arzu eden bütün Arap devletlerine açıktı. Baas Partisi, üç kutsalından (Birlik-Özgürlük ve Sosyalizm) en önemlisi olan dağınık durumdaki Arap ulusunu birleştirmek ülküsünü gerçekleştirdiği gibi, komünistlere karşı güç kazandığına da inanmaktaydı.

Nasır bütün Arapların ilerici lideri olarak ilan edilirken, iki ülkenin geleneği ve gücü (Mısır, Mısır'daki Arap nüfusunun yarıdan fazlasına sahipti) farklı olduğu için Suriye, Birleşik Arap

Cumhuriyeti'nin küçük bir ortağı olmaya mahkumdu¹⁵⁹. Bu duruma rağmen, Suriye-Mısır birleşmesinin özellikle bölgede siyasi reaksiyon doğurması kaçınılmazdı. Ürdün ve Irak'taki iki Haşimi Lider, Suriye-Mısır birleşmesini kendi iktidarlarına yönelik bir tehdit olarak gördükleri için, 14 Şubat 1958'de bir anlaşma imzalararak Arap Federasyonu'nu kurdular¹⁶⁰.

Mısır ve Suriye'de 21 Şubat 1958'de yapılan referandum, Birlik ve Nasır'ın Başkanlığının % 99.9 oyla onaylanması sonucunu verdi¹⁶¹. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Anayasası, Nasır'a nasıl bir güç kazandırıldığını ortaya koymaktadır: Cumhurbaşkanı devletin başı ve silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır. Bir ya da daha fazla cumhurbaşkanı yardımcısı atayabilir ve görevden alabilir. Bakanları atamak ve görevden almak yetkisine sahip olduğu gibi parlamentoyu fesih etmek hakkına da sahiptir¹⁶². Nasır, 6 Mart 1958'de Sabri Asali ve Ekrem Hurani'yi Cumhurbaşkanı Yardımcısı görevlerine getirirken, Salah Bitar kabinede Devlet Bakanı, Ekrem Hurani'nin adamı Halil Kallas Ekonomi Bakanı oldu. Abdulhamid Sarraj ise Askeri İstihbarat Başkanı olarak görevine devam etti¹⁶³. Nasır, Suriyelilere bu şekilde yüksek bazı görevler vermiş olmakla birlikte; ilerde, tüm gücü ve yetkiyi kendi eline almış birisi olarak kararları tek başına vermeye başlayacaktır.

Nasır, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonra Suriye'deki komünist nüfuzunu ortadan kaldırmaya ve Mısır'daki gibi çok köklü olmamakla birlikte bazı iktisadi uygulamalara başladı. Nasır'ın komünistlere yönelik nefretini bilen Suriye Komünist Partisi lideri Halid Bektaş, Birlik kurulduktan hemen sonra Suriye'yi terk ederek Doğu Avrupa'ya gitti. Nasır, Birlik kurulduktan üç hafta sonra ilk önemli iş olarak, Suriye Genelkurmay Başkanı Afif Bizri'yi görevinden uzaklaştırıp, Birleşik Arap Cumhuriyeti Ordusu Komutanı olarak Cemal Faysal'ı görevlendirdi¹⁶⁴. Bu durum, Nasır ile Suriye subayları arasında ilk ciddi anlaşmazlık nedeni olurken, Suriye'de bazı karışıklıklar çıkmaya başladı. Suriye eski Cumhurbaşkanı Şükrü Kuvvetli'nin Birlik gerçekleştikten sonra söylediği şu sözler durumu aydınlatmaktadır: "Siyasetçilerden oluşan bir millet meydana getirdiniz. İnsan-

ların yüzde ellisi milli lider, yüzde yirmi beşi Peygamber ve asgari yüzde onu da Tanrı olduğuna inanıyor”¹⁶⁵. Suriye, Mısır’la birleşmiş olmasına rağmen istikrara kavuşmazken; bu birleşme, Bağdat Pakti’nin Arap ülkelerinde hızlandırdığı bölünme ve çekişmelerde siyasi katalizör rolü de oynadı.

Lübnan Devlet Başkanı Camille Chamoun, özellikle Eisenhower Doktrini’ni kabul etmesinden sonra Nasırcılığa karşı çıktı ve Araplar arası sorunlar karşısında tarafsızlık siyasetini bırakarak Batı, özellikle de Amerikan yanlısı bir siyaset izlemeye başladı. Lübnan ile Mısır arasındaki ilişkiler gerginleşirken, Lübnan’daki iç dengeler de sarsıntıya uğradı. Lübnan yöneticilerinin Batı taraftarı politikaları, Lübnanlı Arap milliyetçilerinin hoşnutsuzluğu ile karşılaşırken, Müslüman topluluk daha fazla eşitlik talep etmekteydi. Maruniler ise Lübnan’da gelişmekte olan Arap milliyetçiliği duygusuna tepki göstererek Batı ile yakın ilişkilerden yanaydı¹⁶⁶. Camille Chamoun, Eylül 1958 sonunda Başkanlık süresi dolacağı ve Anayasa gereğince yeniden seçilmesi mümkün olmadığı halde, dört yıl daha görev yapmak için Anayasa’da değişiklik yapmak isteyince, Nasır yanlısı karşıtları ile taraftarları arasında silahlı bir çatışmanın başlamasına neden oldu. Chamoun, Lübnan’daki çatışmaları Nasır’ın kışkırttığını iddia etmekle kalmayıp, Irak’ta 14 Temmuz 1958’de darbe meydana gelince, ABD’den Eisenhower Doktrini gereği yardım istedi. ABD, Lübnan Hükümeti’ne yardım etmek amacıyla Beyrut sahillerine 10.000 Amerikan deniz piyadesinin çıkarma yapmasına karar verdi. ABD’nin bu kararı Eisenhower Doktrini’nin ilk uygulaması olurken, 1958 yılının sonlarına doğru Amerikan birlikleri çekildi ve Lübnan’da hayat normale döndü¹⁶⁷.

Amerikan deniz piyadelerinin Lübnan’a çıkarma yapmasından bir gün sonra Ürdün Kralı Hüseyin de ABD ve İngiltere’den askeri yardım talebinde bulunmuştu. İngiltere, Kral Hüseyin’in bu isteğine olumlu yanıt vererek, Kıbrıs’ta üstlenmiş bulunan İngiliz Kuvvetlerinden 2000 kişilik bir birliği 17-18 Temmuz 1958’de Ürdün’deki rejimi korumak için bu ülkeye göndermiştir¹⁶⁸. Lübnan ve Ürdün’de yaşanan gelişmelerde Suriye-Mısır birleşmesinin

rolü olduğu gibi, Irak'ta 14 Temmuz 1958'de meydana gelen darbenin de büyük etkisi olmuştur.

Irak, Arap ülkeleri içinde 1930 yılında bağımsızlığına kavuşan ilk ülke olduğu gibi, aynı zamanda 1936 yılında ilk askeri darbeyi yaşayan ülkeydi. 1941 yılında ise Raşit Ali Geylani darbesi olmuştı. Bu tarihten sonra ise Irak, 1958 yazına kadar Arap ülkeleri içinde en istikrarlı ülke kabul ediliyordu. Bununla birlikte Irak da, Suriye gibi “mozaik” toplum yapısına sahipti. Dilsel, etnik ve dini azınlıkların yanında Sünniler ile Şiiiler, Araplar ile Kürtler ve Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında siyasi tansiyon yüksekti¹⁶⁹. Irak Baas Partisi 1954 yılına kadar herkese açık olmayan siyasi bir çizgi izlemekte ısrar etmişti. Bu dönemde Irak Komünist Partisi, Ulusal Demokratik Partisi ve İstiklal Partisi parlamento seçimlerine katılmak için “Ulusal Cephe” oluşturdıklarını açıkladıkları zaman, Irak Baas Partisi kendine özgü bir siyasi çizgi izlediğini iddia ederek ve bu cephe karşısında sert bir tutum takınarak seçimlere girmeyi kabul etmemiştir. Irak Baas Partisi, 1955 yılından sonra ise diğer partilere karşı daha esnek bir siyasi tutum takındı¹⁷⁰. Iraklı asker ve sivil politikacılara Nasır milliyetçiliği cazip gelmekle birlikte, Pan-Arabizm Irak'taki Şiiiler arasında pek popüler değildi. Aynı durum Kürtler için de fazlasıyla geçerliydi. Bu duruma rağmen Nasır ve Pan Arabizm, monarşi karşıtı 1958 darbesinin siyasi ilham kaynağı oldu¹⁷¹. Lübnan ve Ürdün'deki rejimleri Batılı güçler kurtarmış olmakla birlikte, Ortadoğu'da oynanan siyasi satranç oyununu Suriye'den sonra Irak'ta da Nasır kazanmıştı.

Başbakan Nuri Sait Paşa'nın Irak'ta izlediği siyasi baskı politikaları Komünistler, Baasçılar, İstiklal ve Milli Demokrat Partisi gibi milliyetçi ve solcu siyasi grupları General Abdülkerim Kasım'ın destekçileri durumuna getirirken; Kasım, 14 Temmuz 1958 tarihini darbe için ideal bir tarih olarak görmekteydi. Lübnan'daki iç savaş doruk noktasına çıkmıştı. Kral Faysal, Veliâht Prens Abdullillah ve Başbakan Nuri Sait ise bu tarihte, Bağdat Paktı Liderler Konferansı'na katılmak üzere İstanbul'a gitmek için hazırlık yapmaktaydı¹⁷². Irak'ta 14 Temmuz 1958 darbesi sonucu cumhuri-

yetçi bir rejim kurulurken Kral Faysal, Prens Abdulillah ve Nuri Sait Paşa öldürüldüler.

Birçok kişi Irak'taki darbeye Nasır'ın etkili olduğuna inanırken, Nasır ise Tito'nun konuğu olarak Yugoslavya'da bulunuyordu. Bağdat'ta Kasım'ın zaferi, aynı zamanda Nasır'ın zaferi olarak yorumlandı. Nuri Sait'in devrilmesiyle Nasır'ın önemli bir rakibi siyaset sahnesinden saf dışı edilmişti¹⁷³. Bağdat Paketi'nin önemli aktörlerinden Nuri Sait Paşa bu şekilde tasfiye edilirken, bu paketin bir diğer önemli aktörü Adnan Menderes ise 27 Mayıs 1960'da Türkiye'de gerçekleştirilecek bir askeri darbe sonucu siyasal hayattan ebedî olarak uzaklaştırılacaktır.

Irak'ta 1958 yılında monarşi yıkılınca, öteki kolu olan Ürdün'ü yönetmeye devam etmesine rağmen, Haşimi Hanedanı'nın Arap siyasi hayatındaki o zamana kadar devam eden siyasi etkinliği önemli ölçüde zayıflamış oldu¹⁷⁴. Suriye-Mısır birleşmesine yönelik olarak kurulmuş olan Irak ile Ürdün arasındaki Arap Federal Birliği ise 2 Ağustos 1958'de sona erdi.

Irak'taki bu darbe, yukarıda belirtildiği gibi, Bağdat Paketi açısından önemli bir gelişmeydi. Türkiye'nin, Irak'taki rejim değişikliğine askeri müdahalede bulunma olasılığı gündeme gelmiş olmakla birlikte, Türkiye'nin Irak'a yönelik tutumunda daha sonra yumuşama olmuştur. Irak, 24 Mart 1959'da Bağdat Paketi'nden resmen çekilerek, bu Paket'in Arap dünyasıyla olan tek siyasi bağlantısına son vermiş oldu. Paket'in merkezi Ankara'ya taşınırken; adı da Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO) olarak değiştirilmiştir¹⁷⁵. Irak'taki darbe Arap birliğinin önündeki en büyük engeli ortadan kaldırırken, Birleşik Arap Cumhuriyeti Irak'taki rejimi ihtilalden hemen sonra ilk tanıyan ülke olmuştur.

Irak'ta bir Devrim Konseyi oluşturulduğu gibi, yeni bir hükümet de kurulmuştu. Abdülkerim Kasım Başbakan ve Savunma Bakanı, Abdüsselam Arif Başbakan Yardımcısı ve İçişleri Bakanı, Basçı Fuad Rikabi ise Kalkınma Bakanı oldu. 1958 Darbesi esnasında Baas'ın Irak'taki üyeleri birkaç yüz kişiden ibaretken, Albay Ahmet Hasan El-Bekir monarşi devrildikten kısa bir süre sonra Baas'a katılmıştır¹⁷⁶. Mişel Eflak, darbeden hemen sonra Bağdat'a

giderek parti üyeleriyle bir toplantı yaptı ve onları Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılma konusunda faaliyette bulunmaya çağırdı. Irak'ın birliğe katılması, Baas'ın Nasır karşısında Birleşik Arap Cumhuriyeti'ndeki güç dağılımı konusunda pazarlık gücünü arttırmasına olanak sağlayacaktı¹⁷⁷.

Irak ile Mısır arasında birlik için görüşmeler başlarken, iki ülkenin ortak özellikleri de bulunmaktaydı: Her iki ülkede de monarşiler devrilerek Batı etkisine son verilmiş ve devrimci rejimler kurulmuştu¹⁷⁸. Abdüsselam Arif Başkanlığında bir Irak delegasyonu ile Nasır arasında, 19 Temmuz 1958'de Şam'da yakın işbirliği ile bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmada sürpriz olan nokta, Arap Birliği'ne atıfta bulunulmamış olmasıydı. Kasım, önce içerde birliği ve bağımsızlığı güçlendirmek istiyordu¹⁷⁹. Birçok Iraklı, petrol zenginliğini ve ülkenin egemenliğini Birleşik Arap Cumhuriyeti ile paylaşmak istemiyordu. Irak, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılırsa, Suriye gibi bu birliğin küçük bir ortağı olacağını fark etmişti¹⁸⁰. Mısır-Suriye birliğinden kaynaklanan sorunları yakından bilen Kasım, bu nedenlerden dolayı Mısır'la birleşmeyi bir süre erteleme yanlısıydı. Irak delegasyonu Şam'dan döndükten birkaç gün sonra Kasım, yaptığı bir basın açıklamasında önceliği Irak'ın bağımsızlığına verdiğini açıkça belirtti. Arif ise farklı düşünüyordu. Baas üyesi olmamakla birlikte, Irak'taki Baasçıların etkisi altında kalarak Arap birliğinden yanaydı. Arif, Şam'da Nasır ile yaptığı görüşmede, Kasım'a karşı gelerek Arap birliğini destekleyeceğine dair Nasır'a söz vermişti. Aslında, Kasım'a rağmen anlaşmayı imzalamakla ihanet etmişti. Arif, 30 Eylül 1958'de Başbakan Yardımcılığı ve İçişleri Bakanlığı görevlerinden alındı ve Batı Almanya'ya Büyükelçi olarak atandı. Arif, bu karara bir süre direndiyse de gitmeyi kabul etti. Avrupa başkentlerini dolaştıktan sonra 4 Kasım 1958'de tekrar Irak'a dönen Arif bir gün sonra tutuklandı¹⁸¹. Abdulkerim Kasım'ın 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmayacağını bu şekilde belli olması daha geniş bir Arap birliğine yönelik umutları azaltırken, Nasır da Suriye'de ciddi kriz ve engellerle karşılaşmaktaydı.

Suriye gümrük makamlarının, Batı'dan ithal edilen mallardan alınan gümrük oranlarını arttırması, Nasır ile Suriye'deki yetkili-

ler arasında gerginliğin doğmasına neden olmuştu. Nasır, Suriye’li iki Başkan Yardımcısı Ekrem Hurani ile Sabri Asali’yi Kahire’ye davet ederek, böyle kararların merkezi idareye ait olması gerektiğini bildirmiştir¹⁸². Nasır, Mısır’daki 1952 toprak reformuna benzer¹⁸³ bir toprak reformunu, Suriye’de Eylül 1958’de gerçekleştirdi. Sulanabilir alanda maksimum 80, sulanamayan alanda ise 300 hektar toprağa sahip olunabilecekti. Topraksız köylülere toprak dağıtılırken, sulanabilir alanda maksimum 8, sulanabilir olmayan alanda ise 30 hektar toprak verilecekti¹⁸⁴. Tarımsal sözleşmeler, kiracıların ya da ortakçıların çıkarlarına uygun biçimde yeniden tanımlanırken, tarımda çalışanlar için bir asgari ücret de belirlendi. Bürokrasinin yetersizliği ve kadastro çalışmalarının tam olarak yapılmamış olması ise, bu programın Mısır’daki gibi etkin biçimde uygulanmasının önündeki en büyük engeli oluşturmaktaydı. Öte yandan, iki ülkenin tarım koşullarında farklılıklar bulunmaktaydı. İki ülkedeki iklim ve yağış miktarları da farklılık gösterirken, Suriye’de 1958-1959 kışında az yağışın gerçekleşmesi tarım ürünlerinde ciddi bir azalmaya neden olmuştu. Suriye’deki toprak reformu Mısır’daki kadar köklü olmamakla birlikte birçok toprak sahibini kızdırmıştır¹⁸⁵.

Mısır’ın Suriye üzerinde tam bir egemenlik kurmasına yönelik olarak, Nasır, yeni cumhuriyet için mevcut iki ayrı kabine yerine merkezi bir hükümetin kurulacağını ilan ettikten kısa bir süre sonra Ekrem Hurani’yi Suriye’deki görevlerinden uzaklaştırdı ve başkan yardımcısı sıfatı korunmak kaydıyla Kahire’ye getirtti. Baas Partisi, yeni devletin federal olmaktan ziyade birleşik olmasının, Nasır’a sert merkezîyetçi bir idare kurması olanağını vereceğini hiç düşünmemişti¹⁸⁶. Parti, Nasır’ın artan gücü karşısında en büyük hayal kırıklığını ise Birleşik Arap Cumhuriyeti Parlamentosu için yapılan seçimlerde yaşamıştır.

Seçimler, 8 Temmuz 1959’da yapıldı. Baas Partisi 9.445 Sandalyeden 250’sini kazanabilmişti. Bütün Baasçı liderler kazanırken Mişel Eflak ise seçilememiştir¹⁸⁷. Aslında, Suriye’de siyasi partilerin kapatılmış olması siyasi bir boşluk yaratmıştı. Baas Partisi, bu siyasi boşluğun yarattığı atmosferde Üçüncü Ulusal Kongre’sini gerçekleştirdi. Kongre, 28 Ağustos-1 Eylül 1959 tarihleri arasında

Lübnan'da yapıldı. Bu kongrede esas olarak, Baas Partisi'nin kapatılma kararı onaylandı. Mişel Eflak, Salah Bitar ve Ekrem Hurani Mısır-Suriye birleşmesi üzerine, parti kurullarının onayı olmaksızın partiyi kapatma kararı almış ve Parti Genel Sekreterliği Lübnan'a taşınmıştı. Kongre'de, partinin Suriye'de kapatılmasından kaynaklanan sorunlar da görüşüldü. Ürdün'deki Baasçı lider Abdullah Rimavi bu kongrede partiden ihraç edilince, Baas Partisi'ndeki ilk ciddi bölünme de gerçekleşmiş oldu. Abdullah Rimavi, daha sonra Kahire'ye giderek, kendisine bağlı ayrı bir Baas Partisi organizasyonu kurdu. Mişel Eflak Genel Sekreter olarak konumunu korurken, diğer Arap ülkelerinde ise Baas Partisi faaliyetlerine devam etti. Suriye'de diğer partiler ise Ekim 1959'dan itibaren tekrar gizlice faaliyete geçmiş bulunuyordu¹⁸⁸. Nasır, bu gelişmeyi ve Suriye'de uygulanmasını istediği sosyo-ekonomik programın yavaş ilerlemesini gerekçe göstererek durumdan şikayetçiydi.

Gerçek duruma bakıldığında, sorun Nasır'dan kaynaklanmaktaydı. Birlik konusunda açık bir planı olmadığı için toprak sahiplerini, iş çevrelerini ve orduyu kızdırmıştı. Nasır, olumsuz gelişmelere rağmen Suriye'de etkili bir güce sahip olan Abdulhamid Sarraj'a güveniyordu. İçişleri Bakanı Sarraj, Nasır'a aşırı bağlılığı ve sert tutumundan dolayı Suriye'de büyük bir tepki doğurmaktaydı. Nasır, bu durum yetmezmiş gibi, sağ kolu sayılan Abdul Hakim Amır'ı 22 Ekim 1959'da Suriye'ye gönderirken, gerekli politikaları uygulamak konusunda Amır'a tam yetki vererek, Suriye'de doğrudan bir kontrol kurmak istemekteydi.

Baasçı bakanlar ile Abdul Hakim Amır arasında kısa bir süre sonra anlaşmazlık doğunca, dört Baasçı bakan istifa etti. Bu istifalardan bir hafta sonra ise Baas Partisi'nin kabinede kalan son üyesi ve İktisat Bakanı olan Halil Kallas da istifa etti. Cumhurbaşkanı Yardımcıları Sabri Asali ve Ekrem Hurani'nin istifalarıyla birlikte durum kritik bir noktaya gelmiş bulunuyordu. Baas Partisi, Nasır ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne karşı pasif bir tutum takınırken, Baasçı liderler Nasır'la aralarında problem olduğunu inkâr etmekteydiler. Bakanların topluca istifasının bir parti politika-

sı nedeniyle değil de; her bakanın, Nasır Hükümeti'nin uyguladığı siyasetten kişisel olarak memnun olmadıkları ve kendi kararları sonucu istifa ettikleri üzerinde ısrarla durulmaktaydı. Ekrem Hurani ise istifa ettikten sonra, partinin Suriye'de yeniden kurulmasını talep etmişti. Eflak ve Bitar bu öneriyi kabul etmedikleri gibi, birliğin devamını savunuyorlardı¹⁸⁹.

Baasçı bakanların istifa etmesinden sonra Nasır'ın Suriye'deki kontrolü daha da artmıştı. Suriye'deki dört yüz önemli makamdan üçte ikisine Mısırlılar atanmıştı¹⁹⁰. Yaklaşık 1100 subay, 3000 astsubay ordudan ihraç edilmiş, 500 subay da Mısır'a gönderilmişti. Suriye'ye ise 2300 civarında Mısırlı Subay gönderilmişti¹⁹¹. Suriyeli subaylar Mısırlı komutanların davranışlarından rahatsızlık duyarken, Mısır'da görevli Baasçı subaylardan küçük bir grup 1959 yılında gizli bir "Askeri Komite" kurmuşlardı. Baas Partisi'nin daha sonra "askeri kanadı" durumuna gelecek bu komitenin kuruluşundan muhtemelen Baas Partisi liderleri habersizdi. Bu komitede beş kişi dikkat çekmekteydi: Alevi kökenli Hafız Esad, Salah Cedit, Muhammed Ümrân ve İsmaili kökenli Abdülkerim Cundi, Ahmed Mir. Yaşları 28-38 arasında olan bu beş kişinin yönlendirdiği askeri komite, birlik döneminde herhangi bir siyasi rol oynamamakla birlikte, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne karşıydılar ve Baas Partisi liderlerinin politikalarını beğenmemekteydiler¹⁹². Bu komite, Suriye siyasal hayatındaki gelişmeleri dört yıl sonra (8 Mart 1963) yönlendirmeye başlayacağı gibi, Suriye'deki siyaset ortamına kelimenin tam anlamıyla "Sezar-Brütüs Sendromu" egemen olacaktır.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nde Suriye-Mısır ilişkileri gerginleşirken, Mişel Eflak, Dördüncü Ulusal Kongre'yi Ağustos 1960'ta Lübnan'da toplantıya çağırdı. Bu kongrede, Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Baas Partisi'nin kapatılmış olması kınanmakla birlikte, Mısır'la birliğin savunulmuş olması Ekrem Hurani ve grubunu rahatsız etmiştir. Ve Irak'taki Fuat Rıkabi Nasır yanlısı tutum takılırken, özellikle Lübnan'daki Baasçı grup birliğe muhalefet etmekteydi. Baasçılar, birlik konusunda kendi içinde ayrılmaya başlarken bazı üyeler Baas Partisi'nin Suriye'de tekrar kurulmasını is-

tediler¹⁹³. Baas Partisi liderleri, Nasır ve Birleşik Arap Cumhuriyeti karşıtı önemli bir muhalefet ortaya çıkmış olmasına rağmen, tercihlerini bir kez daha birlikten yana koymuşlardır. Bu dönemde, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin geleceğine yönelik siyasal miyopluk, Nasır için olduğu kadar Mişel Eflak için de geçerliydi.

Suriye'de 1961 yazında çıkarılan sosyalist kanunlar, orta sınıfın çıkarlarını doğrudan tehdit ederek, artan hoşnutsuzluğu da derinleştirdi. Çıkarılan kanunlar, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nde özel girişimi büyük ölçüde devlet tekeline almayı hedeflerken, Baas Partisi 22 Haziran 1961'de yaptığı bir açıklamada bu kanunları, Arap aleminin sosyalizm yolunda attığı dev bir adım olarak nitelendirdi. Oysa bu sosyalist kanunlar, Suriye'de Mısır'dakinden farklı bir sonuç doğurarak, milliyetçi bir muhalefetin güç kazanmasına neden oldu. 20 Temmuz 1961'de bankalar ve sigorta şirketleri millileştirildi ve bunların yerine ortak bir borsa kuruldu. Baas Partisi bu uygulamaya karşı çıkarak, böyle bir adımın sermayenin özel girişimden alınarak bürokratlara devredilmesi olduğunu iddia etti. Bu, devlet kapitalizminden başka bir şey değildi ve de sosyalist bir uygulama olarak görülmemekteydi. Nasır, tek bir para biriminin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nde geçerli olduğunu açıkladığı gibi, daha önce ilan ettiği, Kahire'de tek bir merkezi kabinenin kurulması kararını 17 Ağustos 1961'de bir kez daha açıkladı. Suriye'deki ordu mensupları da, Kahire'de önemsiz görevlere sistematik olarak atandıkları için durumdan rahatsızdı. Abdul Hakim Amır ile Abdulhamid Sarraj arasında anlaşmazlık çıkması, Nasır'ı Suriye'de zor duruma soktu. Nasır, bu iki önemli adamını 21 Eylül 1961'de Kahire'ye çağırdı. Abdulhamid Sarraj Kahire'ye gitmiş olmakla birlikte 26 Eylül 1961'de istifa etti ve Şam'a döndü¹⁹⁴. Bu istifa, Nasır'ın Suriye'deki egemenliğini ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni sona erdirecek önemli gelişmelerden birisiydi. Öyle ki, bu istifanın üzerinden iki gün geçtikten sonra, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni sona erdiren askeri darbe gerçekleştirildi.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Sonu ve Baas Partisi

Ciddi bir hazırlık sürecinden yoksun olarak kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti, bir grup subay ve muhafazakâr siyasetçinin, Abdulkerim Nahlavi Başkanlığı'nda 28 Eylül 1961'de gerçekleştirdikleri bir askeri darbe sonucu sona erdi. Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılırken, Mısır'da 1959 yılında gizli olarak kurulmuş olan Askeri Komite bu darbeye yer almamıştı. Mücadele, ayrılıkçılarla birlikçiler veya sosyalistler ile gericiler arasında değil, Suriyeliler ile Mısırlılar arasındaydı. Nahlavi'nin yaptığı bu askeri darbe, Suriye'de çok az bir direnişle karşılaştı. Suriye'de ayrılıkçı darbenin aleyhinde gösteri yapan tek önemli grup Filistinli mültecilerdi. 1 Ekim 1961'de yayımlanan bir duyuruda, yabancı ya da mültecilerden rejim aleyhtarı gösterilere katılanların tutuklanacağı ve sürgün edileceği uyarısında bulunuldu. Kuzey Suriye'deki ordu birlikleri ise sadece birkaç saat Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne bağlı kalmıştı¹⁹⁵.

Darbe olduktan hemen sonra Baas Partisi'nin Ulusal Komutanlığı Beyrut'ta toplantı yaparak, yeni durum karşısında uygulanacak politikayı tespit etti. Baas Partisi bu darbeye karşı çıkarken, Hurani'nin kontrolü altındaki önemli bir grup ise birlikten ayrılmayı olumlu karşıladı. Ürdün ve Irak'taki Bölgesel Komutanlıklar da birer açıklama yaparak ayrılmayı kınadılar ve yeni temele dayalı birlik fikrine hemen dönülmesini istediler. Suriye'de önde gelen 16 politikacı, 2 Ekim 1961'de darbeyi onaylayan bir bildiri yayımladı. İmzacılar arasında Salah Bitar ve Ekrem Hurani de bulunmaktaydı. Bitar eleştiriler üzerine hata yaptığını anladı ve imzasını geri aldı. Ayrılıkçı darbe, Mişel Eflak ile Ekrem Hurani'nin arasını da kalıcı bir şekilde açmıştır. Ekrem Hurani ve partinin Lübnan kanadı yukarıda belirtildiği gibi birliğin sona ermesini olumlu karşılarken, Hurani yeni rejimle işbirliği de yapmıştır¹⁹⁶. Suriye'de siyasetin zembereği (1946-1949 ve 1954-1958 dönemlerinde olduğu gibi) yeniden boşalıp askeri darbeler böylece tekrar gündeme gelirken, gelineen nokta ise, Suriyelilik kimliğinin ve bilincinin daha fazla gelişmiş olmasıydı.

Mamun Kuzbari, 29 Eylül 1961'de geçici bir hükümet kurmuştu. Kuzbari Hükümeti, ülkenin adını Suriye Arap Cumhuriyeti olarak değiştirdiği gibi Suriye 19 Ekim 1961'de Arap Ligi'ne üye oldu. Suriye'nin iç yapısında ve dış ilişkilerinde istikrar sağlanamazken, Mısır bütün olanaklarıyla propaganda ataklarına başlayarak; Suriye'deki yeni yönetimi gerici, ayrılıkçı ve hain olmakla itham ediyordu. Edip Çiçekli sonrası dönemde olduğu gibi ordu sahne arkasından siyaseti yönlendirirken, Mamun Kuzbari Hükümeti 21 Kasım 1961'de iktidardan uzaklaştırıldı¹⁹⁷. Parlamento seçimleri, 1 Aralık 1961'de yapılırken; komünistlerin seçimlere katılmasına müsaade edilmediği gibi, eski partilerin yeniden kurulmasına da izin verilmemişti. Halk Partisi'nin yerine Shabb Partisi, Millet Partisi'nin yerine ise Watani Partisi kurulmuştu. Muhafazakârlar 155 sandalyeden 86'sını kazanmıştı. Büyük siyasi kısıtlamaların altında yapılan seçimlerde Ekrem Hurani başarılı olurken, Salah Bitari ise seçilememişti¹⁹⁸. Sabri Asali, Halid el-Azm, Nazım el-Kudsi gibi birlik öncesi dönemin klasik siyaset figürleri siyaset sahnesine geri dönerken, siyaset yelpazesinin dengesi muhafazakârların lehine değişmiştir.

Nazım el-Kudsi, 14 Aralık 1961'de Suriye Cumhurbaşkanı seçildi. Müslüman Kardeşler üyesi Maruf Davalibi ise altı gün sonra Başbakan oldu. Baasçıların ve diğer radikallerin itirazlarına rağmen, Nasır'ın yaptığı millileştirmeler ve toprak reformunu iptal eden kanunlar, meclis tarafından Şubat 1962'de kabul edildi¹⁹⁹. Sovyetler Birliği yerine, Batı Almanya ile yakın ekonomik işbirliği yapılmasına da karar verildi. Arap dünyasıyla ilişkiler konusunda ise önemli bir tutum değişikliğine gidildi. Kahire'nin etki alanından kurtulduktan sonra Suriye, Irak'a yönelik yakınlaşma siyasetini benimsedi. Nazım el-Kudsi ve Abdulkerim Kasım arasında, Irak-Suriye sınırında 12 Mart 1962'de yapılan görüşmeden sonra 16 Mart 1962'de yapılan ortak açıklamada, siyasal ve askeri işbirliğinin yapılacağı ilan edildi²⁰⁰. Haşimi Hanedanlığı döneminde, Irak'ın Suriye'ye yönelik ilgisini "Verimli Hilal" projesi yönlendirirken bu dönemde ise Suriye ve Irak'taki iktidarların Nasır'a yönelik ortak karşıtlıkları bu iki ülkeyi birbirine yakınlaş-

tırmıştı. Oysa, dört yıl önce Haşimi Krallığı Irak'ta sona erdirildiğinde Nasır, büyük Arap birliğinin gerçekleşeceğine dair durumdan memnundu.

Suriye'de, Arap birliği, sosyalizm, ekonomik reformlar, toplumda İslam'ın rolü, İsrail'e karşı savaş gibi konularda Nasırcılar ve Nasır karşıtları şeklinde iki grup mücadele ederken, bir grup subay 28 Mart 1962'de yeni bir darbe yaptı. Bu darbeyi, Halep'teki ordu komutanlarından Nasır yanlısı Albay Cesim Alvan'ın ayaklanması izledi. Alvan, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni restore etmek amacıyla bu ayaklanmayı başlatmıştı. 2 Nisan 1962'de ise Şam'da başlayan Mısır'la birlik yanlısı öğrenci gösterilerinde, Birleşik Arap Cumhuriyeti bayrağı ve Nasır'ın resimleri taşınmaktaydı. Göstericilerin üzerine ateş açılırken, Halep'teki ayaklanmacılar Mısır'dan yardım istediler. Çatışmalar bir iç savaşın çıkması noktasına gelmişti. Askeri uçaklar Halep üzerinde 3 Nisan 1962 sabahı uçarken ayaklanma bastırıldı. Askerlerin Suriye'yi kontrol edemediklerine karar vererek, Beşir el-Azm 16 Nisan 1962'de yeni bir hükümet kurmakla görevlendirildi²⁰¹. Suriye genel olarak bir siyasal karışıklık yaşarken, Baas Partisi'ndeki iç çatışma da giderek artmaktaydı. Parti'nin 1958 yılında kapatılması, tam bir siyasi harakiri olmuştu.

Suriye ve Lübnan'da iki önemli anlaşmazlık doğmuş ve parti ihtilaf halindeki kanatların hücumuna uğramıştı. Öte yandan, Arap dünyasındaki Nasır sempatizanları da partiye saldırmaktaydı. Mişel Eflak ve Beyrut'taki Ulusal Komutanlık, 1961 ve 1962 yılının başına kadar bildiriler yayımlayarak Suriye'deki ayrılıkçı rejime karşı çıkarken, alternatif olarak birlikçi ve sosyalist bir yaklaşım önermekteydiler²⁰². Baas Partisi Ulusal Komutanlığı'nın 21 Şubat 1962'deki (Mişel Eflak'ın kaleme aldığı) yazılı açıklamasında ise, Birleşik Arap Cumhuriyeti dönemindeki hataların eleştirisi yapılmakta ve federal temelde bir birliğe tekrar dönülmesi önerilmekteydi²⁰³. Mişel Eflak, Baas Partisi'ni Suriye'de 1958 yılında kapatmakla hayati bir hata yaptığını sonradan kabul etmiştir. Aslında Baas Partisi liderleri, kurulan Birlik'te kendilerine önemli roller verileceğine inanmışlardı. Mişel Eflak bu konuda: "Yaratıl-

masında yardımcı olduğumuz yeni milletin idaresinde Baas Partisi'nin sorumluluk hissesi olacağını umut ettik. Daha Nasır iktidara gelmezden 15 yıl evvel sosyalist fikirleri halka anlatan biz olduğumuza göre, hem teorik hem de pratik sahada rolümüz olabileceğini zannettik"²⁰⁴ demiştir. Birliğin başarısızlıkla sonuçlanmasının bir başka önemli sonucu da partinin ikinci kuşak üyelerinin tarihsel liderlerine ve onların liderlik tarzına yabancılaşmaları oldu. Nasır'ın 1958'den 1961'e kadar olan süre içinde komünistlere yönelik sert tutumuna Baas Partisi tam destek vermiş olmakla birlikte, birliğin başarısızlığa uğramasından sonra Marksist eğilimli bir Baasçı grup giderek güçlenmekteydi. Kır kökenli genç Baasçılar, Nasır'a ve Eflak'ın partideki egemenliğine itiraz etmekteydiler²⁰⁵. Baas Partisi, böyle bir siyasi atmosferde bu kez Beşinci Ulusal Kongre'sine hazırlanmaktaydı.

Baas Partisi'nin Beşinci Ulusal Kongresi Mayıs 1962'de Hums'ta toplandı. Kongre'ye sınırlı sayıda delege davet edilmişti. Birlik ve Mişel Eflak karşıtı unsurlar etkisiz hale getirilerek, Eflak ve Irak'taki destekçileri partide egemenlik kurmayı başarmışlardır. Bu kongrede, federatif ve "kollektif liderlik" temelinde Mısır'la yeni bir birlik kurulması savunulduğu gibi, Baas Partisi şubelerinin Suriye'de yeniden açılmasına da karar verilmiştir²⁰⁶. Birleşik Arap Cumhuriyeti örneğinde Arap birliği düşüncesi başarısızlığa uğramış olmakla birlikte, bu dönemde uygulanan millileştirme ve toprak reformundan Baas Partisi'nin çıkardığı bir sonuç vardı: Suriye'deki geleneksel kesimlerin ekonomik ve siyasal güçlerini tahrip etmek, proletarya devrimi olmaksızın da mümkün olabiliyordu²⁰⁷. Bu kongreden sonra Ekrem Hurani ve taraftarları 19 Haziran 1962'de partiden ihraç edildiler. Mişel Eflak, rakiplerinden kurtulup parti içinde güçlü hale gelmiş olmakla birlikte, bu "Prüs Zaferi"nden başka bir şey değildi. Zira, Baas Partisi'ndeki siyasi tasfiye çarkı, 1965 yılında Mişel Eflak için de harekete geçecektir.

Mişel Eflak, her türlü siyasi riski göze alarak Mısır'la yeniden birleşilmesini savunurken, Nasır da bu yöndeki amacına veda etmemekte ısrar ediyordu. İki ülkenin birbirine yönelik tutumu

“aşk-nefret” ilişkisini andırırken, Suriye’de Nasır yanlısı yeni bir darbe girişimi ortaya çıkarılınca, Cumhurbaşkanı Nazım el-Kudsi, Mısır’ı Suriye’nin iç işlerine müdahale ettiği için Arap Ligi’ne şikayet etti. 13 Eylül 1962’de ise, Halid el-Azm’ın Başbakanlığında yeni bir hükümet kurulunca Sovyetler Birliği ile ilişkiler tekrar gelişmeye başladı. 28 Eylül 1961’de yapılan ayrılıkçı darbenin üzerinden on sekiz ay geçmiş olmasına rağmen devam eden siyasi kriz, Baas Partisi’ni 8 Mart 1963’de tek başına iktidara getirecek siyasi bir kozaya dönüşmüştür. 1947 yılında anayasal bir parti olarak Suriye siyasi hayatında yerini almış olan Baas Partisi, seçimle iktidara gelmeyi hedeflemiş olmakla birlikte, geçen on altı yıl içinde bunu gerçekleştirememiştir. Suriye’de halkın desteğini elde edemeyen Baas Partisi, zinde güçlerin desteğiyle kendisine siyasi iktidar yolunu açmıştır.

Altıncı Bölüm: Suriye’de Baas Partisi İktidarı

“Bir düzeni sarsanlar, onun yıkılmasıyla ilk ezilenler olur çoğu kez. Kargaşalığı çıkaran, yararını kendi görmez pek: Başka balıkçılar için suları bulandırmış olur”.

MONTAIGNE*

Baas Partisi’nin İktidara Gelmesi ve Partinin İdeolojisinin Dönüşüme Uğraması

8 Mart 1963 Askeri Darbesi ve Baas Partisi’nin İktidara Gelmesi

Suriye’de Baasçı, Nasırcı ve Bağımsız Subaylardan oluşan bir grup subay, 8 Mart 1963’te yapılan askeri bir darbe sonucu ayrılıkçı rejime son verdi. Suriye’deki bu yeni darbe, Irak’ta 8 Şubat 1963’te meydana gelen darbeden bir ay sonra gerçekleştirilirken, Irak’taki bu gelişmeden de önemli ölçüde etkilenmişti. Irak’taki Baas Partisi, Bağımsız Milliyetçiler ve Nasırcıların desteğinde iktidara gelmişti. Birleşik Arap Cumhuriyeti’ni 1961 yılında sona erdirmiş olan Suriye’deki ayrılıkçı rejim ise, Irak’ta Baas Partisi’nin iktidara gelmesi üzerine, kendisini radikal Arap milliyetçiliği ile Arap sosyalizminin Baas ve Mısır’daki Nasır versiyonunun kuşatması altında görmüştür¹. Suriye’deki gelişmeler üzerindeki etkisine binaen, Irak’ta Baas Partisi’nce gerçekleştirilen darbe üzerinde durmak gerekmektedir.

Irak'ta Baas Partisi'nin İktidara Gelmesi

Abdülkerim Kasım'ın, daha önce belirtildiği gibi, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmayı kabul etmemesi, Irak'ta Baas Partisi'nin Kasım'a öfke duymasına neden olmuştu. Saddam Hüseyin'in de içinde yer aldığı bir grup Baasçı, Bağdat'ın en büyük caddesi olan Reşid Caddesi'nde, 7 Ekim 1959 tarihinde Abdülkerim Kasım'a başarısız bir suikast girişiminde bulunmuştur. Kasım bu suikastten yaralı olarak kurtulurken; suikastın planını Irak Baas Partisi'nin Sekreteri Fuad Rıkabi hazırlamış, Suriye'den Abdulhamid Sarraj ise destek vermiştir. Bu suikast, Abdülkerim Kasım ile Irak'taki Baas Partisi arasında siyasi bir dönüm noktasıydı. Kasım rejimindeki bazı komünist unsurlar Baasçılara karşı harekete geçerken, Kasım, Baas Partisi'ni yasa dışı ilan etmiştir. Parti üyelerinden bazıları tutuklanırken, bazıları da Suriye'ye kaçmıştır². Bu başarısız suikast girişimi, aynı zamanda Abdülkerim Kasım'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti'yle ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin bu suikasttan önce Musul'da Mart 1959'da meydana gelen ve sert bir şekilde bastırılan bir ayaklanmayı desteklemiş olması ve daha sonra belirtilen suikasta Suriye'den Nasır'ın en yakın adamı Abdulhamid Sarraj'ın destek vermesi, Bağdat-Kahire arasında uzun sürecek bir soğuk savaşa neden olmuştur³. Öte yandan, Kasım yönetiminin Kürtlerin istediği özerkliği vermekte çok geç kalmış olması, Mustafa Barzani liderliğinde Kürt İsyanı'nın 1961 yazında yeniden başlamasına neden olmuştur. Irak Kürtleri, Irak Kürdistan Demokrat Partisi etrafında toplanmışlardı. Parti lideri Mustafa Barzani, 1904 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde doğmuştu. Mustafa Barzani, 1919 yılında İngilizler'e, otuzlu yıllarda Bağdat'taki merkezi yönetime karşı ayaklanma hareketlerine girişti. 1945 yılında Irak'tan kaçarak İran'a sığındı. İran'da başarısızlıkla sonuçlanan Mahabat Demokratik Kürt Cumhuriyeti girişiminden sonra Sovyetler Birliği'ne sığınmak zorunda kaldı. Irak'ta Monarşi'nin 14 Temmuz 1958'de yıkılmasına kadar burada kalmış olan Barzani, bu olaydan sonra Irak'a dönmüştü. Bu önemli gelişme ile birlikte, Abdülkerim Kasım ölümcül bir siyasi tecride sürüklenirken⁴, da-

ha önce de belirtildiği gibi, tutuklu durumdaki Abdüsselam Arif'i 1961 yılında serbest bırakılmıştır.

Baasçıların ve Nasır taraftarı Birlikçilerin desteklediği askeri darbe, Abdüsselam Arif önderliğinde 8 Şubat 1963'te gerçekleştirildi. Bu darbenin sonucunda Abdülkerim Kasım rejimi yıkılırken, Kasım ve yardımcıları kurşuna dizilmişlerdir⁵. Nasır yanlısı Baasçıların çoğunluğunu oluşturduğu Ulusal Devrim Komuta Konseyi kurulurken, yeni bir hükümet de kuruldu. Yeni hükümet, ordu mensupları ve Baasçı lider ile partiye üye olmayan tek-nokratlardan meydana gelmekteydi. Baasçı olmayan Abdüsselam Arif Devlet Başkanı olurken, mareşal unvanını da aldı. Albay Hasan el-Bekir Başbakan, Ali Salih el-Sadi Başbakan Yardımcısı, Talib Hüseyin Dışişleri Bakanı, Salih Mahdi Ammaş ise Savunma Bakanı oldu⁶. Irak'ta Baas Partisi, yeni hükümete egemen olup önemli bakanlıkları kendi kontrolü altına alırken, bu durumun Suriye'deki Baas Partisi'ni iktidara gelmek yönünde motive etmesi kaçınılmaz bir durumdu.

Suriye'de Baas Partisi'nin İktidara Gelmesi

Mısır'da 1959 yılında kurulmuş olan ve Baas Partisi'nin kontrolünde olmayan Askeri Komite üyesi Baasçı subaylarla, Nasırcı ve Bağımsız Subaylar koalisyonundan oluşan bir grup subay, Ziad Hariri önderliğinde 8 Mart 1963'te askeri bir darbe yaparak Suriye'deki ayrılıkçı rejime son verdi⁷. Baas Partisi'nin Suriye'de iktidara gelmesi sadece ayrılıkçı rejime son vermiyordu; aynı zamanda, Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından sonra siyasi iktidarı ele geçirmiş olan geleneksel elitin kurmuş olduğu sosyo-politik yapı da çökmüş oldu.

Suriye'de yapılan bu darbe, Irak'taki darbenin aksine şiddet olmaksızın gerçekleşirken, Ordu Komutanı General Zahr el-Din, Ekrem Hurani ve Cumhurbaşkanı Nazım el-Kudsi tutuklandı. Başbakan Halid el-Azm ise evinin yakınında bulunan Türk Büyükelçiliği'ne sığınarak, burada aylarca kalmak zorunda kaldı⁸. Darbeyle ilgili yapılan ilk açıklamada ne sosyalizmin, ne de Baas'ın adı geçmişti. Mişel Eflak ise 21 Mart 1963 tarihli *Le Monde* gaze-

tesine yaptığı açıklamada, Irak ve Suriye'deki darbelerin hazırlıklarına katıldığını ve her ikisini de Baas Partisi'nin organize ettiğini açıklamıştır⁹. Mişel Eflak ve Baas Partisi, darbenin hazırlıklarına katılmış olabilir; ama darbeyi yapan ve iktidarı ele geçiren azınlıkların özellikle de Alevi subayların yönetimindeki Askeri Komite'ydi.

Suriye'de 1963 yılında yönetimi ele geçirenler, kırsal kökenli subay grubuydu. Baas Partisi kuruluşundan itibaren, daha önce de belirtildiği gibi, 1963 yılına kadar sosyal tabanını genişletip tam bir kitle partisi olmayı başaramamıştı. Parti, bir kitle partisi olmayı başaramamış olmakla birlikte Alevi, Dürzi, İsmaili ve fakir Sünniler gibi azınlıkların desteğini kazanmıştı. Bu çevrelerin, çoğunluğu küçük şehir ve kırsal bölgelerde yaşarken sosyo-ekonomik açıdan da zayıf durumdaydı. Hem Baas Partisi, hem de ordu aynı etnik-ekonomik kümeyi bünyesinde barındırdığı için bu durum, 8 Mart 1963 darbesinde olduğu gibi, Suriye'deki siyasal gelişmelerin gelecekteki seyrini de şekillendirecekti¹⁰.

Partiler üstü Ulusal Devrim Komuta Konseyi 8 Mart 1963'te kuruldu. Bu konsey tecrübesiz olmasına rağmen hem orduyu, hem de devleti yönetmek görevini üstlenmişti. Baasçı, Nasırcı ve Bağımsızlardan oluşan bu konseyin başına ise, tecrübesiz ve genç bir subay olan General Luay el-Atasi getirilmişti. Genelkurmay Başkanlığı görevini de üstlenen Luay el-Atasi, Mısır'da beş yıl bulunduktan sonra Ekim 1961'de Suriye'ye dönmüş ve Halep'teki Nasır yanlısı darbeye karışınca tutuklanmıştı. Mezze Cezaevi'nde 8 Mart 1963 tarihine kadar tutuklu kalan Atasi, darbeden sonra serbest bırakılmış ve general rütbesi verilerek Devrim Komuta Konseyi'nin Başkanı yapılmıştır. Baas Partisi üyesi olmamasına karşın partiyle sıkı ilişkileri vardı. Bu konseyin başına getirilmiş olmasının asıl sebebi ise bu değildir. Luay el-Atasi, ordu içinde özellikle Halep'teki askeri birlikler arasında saygınlığı olan bir kimseydi¹¹. Devrim Komuta Konseyi kurulduktan sonra gerçek güç bu organizasyonun tekelinde olmak üzere Salah Bitar, 9 Mart 1963'te yeni hükümeti kurdu. Bu hükümet yirmi bakandan oluşurken, Başbakan Salah Bitar dahil bakanların yarısı Baasçıydı. İki

asker önemli bakanlıklara getirilmişti. Bu iki askerden Sami el-Cundi Savunma Bakanı, Emin el-Hafız ise İçişleri Bakanı olmuştur. Emin el-Hafız, Aralık 1961'de askeri ateşe olarak Arjantin'e sürgüne gönderilmişti. 8 Mart 1963'teki darbeden sonra ise Suriye'ye çağırılarak İçişleri Bakanı yapıldı¹².

Baas Partisi'nin Suriye ve Irak'ta kısa bir arayla bu şekilde iktidara gelmesi, Nasır açısından tehlikeli bir siyasi gelişmeydi. Bağdat ve Şam siyasi parantezinin içine sıkışan Nasır, Ortadoğu'da tarih ve coğrafyanın kendine özgü mantığı içinde oynanan siyasi satranç oyununda "Şah-Mat" durumuyla karşı karşıya kalmıştı. Mısır'ı dışarıda bırakacak olan Suriye-Irak birleşmesi gerçekleşebilirdi, Nasır'ın siyasi etkinliği sarsıntıya uğrayabilirdi.

Suriye'de Baas Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra, birçok yerde Nasır ve Mısır'la birleşmek yanlısı gösteriler meydana gelmekteydi. Bu durumun da bir gereği olarak, Mısır'la birliği restore etme çabalarına, üçüncü bir ortak olarak Irak da dahil edilerek yeniden başlandı. Nasır, Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde Suriye'deki Baasçılarla problemler yaşamış ve onları ihanet etmekle suçlamıştı. Bu durum Irak'taki Baasçılar için geçerli değildir. Nasır, Irak'ta 8 Şubat 1963'te iktidara gelmiş olan Baasçılar konusunda olumsuz bir kanıya sahip değildi¹³. Üç ülkenin delegasyonu Nasır'ın Başkanlığı'nda Kahire'de birlik görüşmelerini toplanırken üç ayrı oturumda (14-17 Mart, 19-21 Mart ve 6-14 Nisan) yaptı. Nasır, bu sefer çok dikkatli davranıyor ve Baasçı liderlere fazla güvenmiyordu. Nasır'ın güçlü kişiliği görüşmelere damgasını vururken, Suriye ve Iraklılar savunmada kalmışlardı. Aslında 6 Nisan'da başlayacak son tur görüşmelerden önce, Suriye'de Nasır yanlısı gösteriler yoğunlaşırken, Suriye'deki Baasçılar ile Nasır arasındaki ilişki gerginleşmişti. Bu duruma rağmen, tam bir birliğe geçmek için yirmi aylık bir geçiş sürecini esas alan Birlik Anlaşması 17 Nisan 1963'te imzalandı. Birlik Anlaşması'nın bu tarihte imzalanmasının sembolik bir anlamı da bulunmaktaydı: Son Fransız birliği Suriye'den 17 Nisan 1946'da çekilmiş; Suriye Baas Partisi, Mısır'la birlik için ilk resmi çağrısını 17 Nisan 1956'da yapmıştı¹⁴. Bu anlaşmanın imzalanması üzerine Nasır si-

yasi bir zafer kazandığına inanırken, Suriye'deki Baas Partisi, bu anlaşmanın uygulanmasını da başarısız kılacak bir iç çekişme yaşamaktaydı.

Baas Partisi'nin birçok organı (Ulusal Komutanlık-Askeri Komite, Ulusal Komutanlık ile Suriye ve Irak Bölge Komutanlıkları, Suriye'deki Askeri Komite) arasında anlaşmazlık bulunmaktaydı. Öte yandan, Devrim Komuta Konseyi içinde de Baasçılar ile Nasırcılar arasında sürtüşme yaşanmaktaydı¹⁵. Baas Partisi içindeki bu çatışma, temelde iki grup ve iki slogan etrafında dönmekteydi: Mişel Eflak, Salah Bitar ve Emin el-Hafız gibi kişilerden oluşan birinci grup, Arap ülkeleriyle birleşme konusuna daha fazla öncelik tanıyarak Pan-Arabizmi savunurken, Salah Cedit, Hafız Esad ve Muhammed Ümrân gibi Alevi subaylardan oluşan ikinci grup, "İlk Önce Suriye" sloganı doğrultusunda, Arap ülkeleriyle ittifaktan önce Suriye'de sosyalizmin gelişmesine önem vermekteydiler. Rakipleri tarafından bölgecilik yapmakla suçlanan bu grup, ordu içinde güçlü bir tabana sahipti¹⁶. Baas Partisi içindeki güç mücadelesinde "Bölgecilik" ve "Kabilecilik" rol oynamaya başlarken¹⁷, Nasır yanlısı gruplar da giderek etkili hale gelmişlerdi.

Baas karşıtı ve Nasır yanlısı bir ayaklanma Nisan 1963 ortalarında Hama'da başlamış, daha sonra ise Halep ve Şam'a sıçramıştı. Nasır yanlısı iki gazete kapatılmış ve editörleri de tutuklanarak Mezze Cezaevi'ne konulmuşlardı¹⁸. Kahire ile Şam arasında propaganda savaşı yeniden başlarken, elli kişiden fazla Nasır yanlısı subay 28 Nisan-2 Mayıs 1963 tarihleri arasında ordudan atıldı. Nasırcı subayların ordudan atılması ve bu durumu protesto eden Nasır yanlısı bakanların istifası, Mısır-Suriye ilişkilerinde yeni bir dönüm noktasıydı. Nasır yanlıları, Şam ve Halep'te 8-9 Mayıs 1963 tarihlerinde gösteriler yaptılar. Askeri Komite, İçişleri Bakanlığı Emin el-Hafız'dan düzeni korumasını isteyince, çıkan çatışmalarda elli gösterici hayatını kaybetmişti. Öte yandan Nasır yanlısı birçok kişi, kamu sektöründen atıldı ve yerlerine Baasçılar yerleştirildi¹⁹. Nasır yanlısı kişilerin Suriye'deki siyasal ortamı giderek gerginleştirdiği bu durumu, bir hükümet krizi takip etti. Salah Bitar Hükümeti, 11 Mayıs 1963'te istifa etti.Yeni hükümet başkaları

tarafından kurulamayınca Salah Bitar, 13 Mayıs 1963'te tekrar Başbakan oldu ve yeni hükümeti kurdu. Yeni kabinenin yarısı Baasçılardan, geri kalanı ise siyasetçi olmayan teknokratlar ile bağımsızlardan oluşmaktaydı.

Nasır yanlısı subayların önemli bir bölümü ordudan atıldıktan sonra, sıra temizlenmeleri daha kolay olan bağımsızlara gelmişti. İlk engel olarak Ziad Hariri tasfiye edildi. Genelkurmay Başkanı ve 13 Mayıs 1963'te kurulan yeni hükümette Savunma Bakanı olan General Ziad Hariri, Baas Partisi'nin iki talebi olan toprak reformuyla sivil-asker bazı görevlilerin tasfiye edilmesine karşı çıkmıştı. Hariri, bir Suriye delegasyonu ile birlikte 23 Haziran 1963'te Cezayir'de resmi bir görevle bulunurken, Askeri Komite bu durumu fırsat görerek harekete geçti. Ziad Hariri'nin destekçisi ve kilit noktalarda bulunan yirmi beş kişinin görev yeri değiştirildi. Ziad Hariri'ye ise Washington Askeri Ataşeliği önerilince, Hariri bunu kabul etmeyerek emekli oldu ve Paris'e gitti. Bu durum Emin el-Hafız'ın yükselmesine olanak sağladı. Emin el-Hafız İçişleri Bakanı olmanın yanı sıra, Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini de üstlendi²⁰. Baas Partisi'ne bağlı paramiliter bir güç 1 Temmuz 1963'te kurulduktan kısa bir süre sonra, Nasır yanlısı yeni bir ayaklanma meydana geldi.

Nasır yanlısı Albay Cesim Alvan, 1962 Halep Ayaklanması'nda olduğu gibi, Mısır'la birliği yeniden sağlamak için 18 Temmuz 1963'te yeni bir ayaklanma başlattı. Bu ayaklanma kanlı bir şekilde bastırıldıktan sonra Cesim Alvan, gıyabında ölüm cezasına çarptırıldı. Daha sonra yakalanınca, affedilerek Mısır'a gitmesine izin verildi. Nasır, 22 Temmuz 1963'te propaganda saldırısına başlayarak, Baasçıları dinsiz ve faşist olmakla itham etti ve 17 Nisan 1963'te imzalanmış olan birlik anlaşmasından çekildiğini açıkladı. Aynı gün Luay el-Atasi ise Devrim Komuta Konseyi Başkanlığı'ndan istifa etti ve yerine Emin el-Hafız geçti. Suriye'deki rejim, Mişel Eflak ve Salah Bitar arzulamadıkları halde, giderek daha fazla askeri bir nitelik kazanmaktaydı²¹. Baas Partisi'nin asker ve sivil kanadı arasında çekişme yaşanırken Eflak partinin ideologu, Salah Bitar ise Başbakan olarak kendilerinin yüksek otoriteyi tem-

sil ettiklerine inanıyorlardı. Baas Partisi'nin kurucu babaları böyle bir inanca sahip olmakla birlikte, parti içi dengelerde önemli bir değişim meydana gelmişti. Baas Partisi, 1963 Askeri Darbesi'nden sonra rejime daha fazla destek sağlamak için, partinin kapısını yeni üyelere açmıştı. Bu gelişme parti üyelerinin kompozisyonunu, özellikle sosyal yapısını köklü bir dönüşüme uğratmıştı. Genç ve radikal bir grup, parti içinde çoğunluk sağlarken, Eflak ve Bitar kanadı parti içinde azınlığa düşmüşlerdi²². Genç ve radikal kuşak ile partinin yaşlı ve tarihsel önderleri arasındaki gerilim Altıncı Ulusal Kongre'de büyük bir siyasi mücadeleye neden olurken, Baas Partisi siyasal açıdan bir yol ayrımına gelmiş bulunuyordu.

Neo-Baas'ın Doğuşu ve Sola Kayış

İlk Arap Birliği (Birleşik Arap Cumhuriyeti)'nin başarısızlığa uğramasından sonra, Baas Partisi'nin 1947 yılındaki ilk kongresinde kabul ettiği görüşler ve geleneksel liderlik prestij kaybetmişti²³. Dolayısıyla 1960'ların Baas Partisi, 1940 ve 1950'lerin Baas Partisi'nden çok farklıydı. Yeni isimler ve ideolojiye yönelik yeni vurgular gündemdeydi.

Baas Partisi içinde daha önce belirtilen asker ve sivil kanat şeklindeki ayrışma, zamanla daha keskinleşmiş ve netlik kazanmıştır. Sivil kanat ise kendi içinde üç gruba ayrılmıştı. Birinci grup, eski kuşak liderlerden Mişel Eflak, Salah Bitar, Cemal Atasi ve Abdurrahman Mardini'den, ikinci grup ise Marksist grup diye adlandırılan Mahmud Sufi, Muhammed Navfal, Yasin el-Hafız gibi isimlerden oluşuyordu. Bu grup, eski kuşağın Pan-Arap siyasetini benimsemekle birlikte, aşırı sosyalist tedbirlerin alınmasını savunuyordu. Üçüncü grup, bölgeci diye adlandırılan Suriye'nin bağımsızlığıyla çıkarlarını öne çıkaran gruptu ve Nurettin Atasi, İbrahim Mahus ve Yusuf Züveyyin gibi isimlerden oluşmaktaydı. İkinci ve üçüncü grup benzer tutumlara sahipti ve eski kuşak liderlerin gereksiz olduğuna inanıyorlardı. Baas Partisi'nin askeri kanadı da daha önce belirtildiği gibi bölgeci, Nasır karşıtı ve Eflak, Bitar gibi eski kuşak yöneticilerden kurtulmak isteyen bir ya-

piya sahipti²⁴. En önemli gelişme ise, Baas Partisi'nin, Mişel Eflak tarafından oluşturulmuş ideolojisinin ve pratiğinin Marksist bir görüş açısından eleştirilmeye başlanmış olmasıydı.

Baas Partisi'nde 1947 yılından beri küçük bir Marksist grup ve partili yazılarında Marksist terminoloji bulunuyor olmakla birlikte, bu söylem 1940 ve 1950'li yıllar boyunca fazla etkili olamamıştı. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin 1961 yılında sona ermesinden sonra ise bir grup Marksist, parti içinde etkili hale gelerek, parti için yeni bir ideoloji geliştirmiştir²⁵. Yeni ideoloji, "Bilimsel Sosyalizm" çerçevesinde şekillenirken; Yasin el-Hafız, Abdülkerim Zuhur, Cemal Atasi ve İlyas Murkus bu konudaki yayınlarıyla öne çıkan kişilerdi.

Baas Partisi'nin bu tarihe kadar izlediği çizgi ve siyaset, eleştirilen konuların başında geliyordu. Partinin romantik sosyalizmi; bilimsel ve devrimci bir ideolojiye dönüştürülerek, Marksizm'in Arap dünyasının koşullarına uygun bir versiyonu ortaya çıkarılmaya çalışılıyordu²⁶. Yasin el-Hafız, Baas Partisi Suriye'de 8 Mart 1963'te iktidara gelmeden bir ay önce, makalelerden oluşan "*Siyasal Düşünce Üzerine*" adlı bir kitap yayımlamıştı. Yasin el-Hafız, Baas ideolojisinin kökenlerinin metafizik-idealist karakterde, sosyal programının ise küçük burjuva niteliğinde olduğunu belirtmişti. Suriye'deki burjuva parlamenter rejimin, gerici feodal burjuva çevrelerin egemenliği altına girdiğine, bu yüzden de sosyal değişikliklerin imkânsız hale geldiğine inanmaktaydı²⁷.

Baas Partisi içindeki bu farklı görüşleri uzlaştırmak için Altıncı Ulusal Kongre, 5-23 Ekim 1963 tarihleri arasında Şam'da toplandı. Kongre'de Nasırcılar ve karşıtları mücadele ederken, yeni ideolojik arayışı ve görüşleri yansıtan taslak bir rapor "Teori ve Pratik" başlığı altında, kongrenin Ideoloji Komisyonu'na sunuldu. Geleneksel liderliğin gücünü ve prestijini sarsan bu görüşler, bazı çevrelerde hemen destek görmüş olmakla birlikte, partinin kabul ettiği görüşler 23 sayfalık bir broşür halinde yayınlandı; ancak Yasin el-Hafız'ın savunduğu birçok görüşe bu broşürde yer verilmemişti. Baas Partisi'nin askeri kanadı, Yasin el-Hafız'ın parlamenter demokrasiye yönelttiği eleştirileri desteklemekle birlik-

te, uzlaşamadıkları nokta da vardı. Yasin el-Hafız'ın, ordu-politika ilişkisi ve ordunun siyasal hayata müdahalesine karşı çıkan yaklaşımı, askeri kanat tarafından reddedilmekteydi. Partinin kabul ettiği kararlar arasında, tek bir sosyalist yol olduğu görüşüne yer verilmemekle birlikte, sosyalizme her ülkenin kendi koşulları doğrultusunda ulaşacağı belirtilmiş; öncelik Arap birliğine tanınarak, sınıf mücadelesi ikincil konumda değerlendirilmiştir. Kongre'nin Ideoloji Komisyonu'na sunulan rapordaki görüşlerin bazıları reddedilmiş olmakla birlikte alınan kararların ruhu ve kaynağı, sol kanadın sunduğu bu rapora dayandırılarak partinin yeni ideolojisi oluşturulmuştur²⁸.

Baas Partisi Altıncı Ulusal Kongresi'nde alınan kararlar özetle şunlardır²⁹:

Kongre, organizasyonel problemleri tartışmış ve "Kollektif Liderlik" prensibinin önemi ve korunması kabul edilmiştir.

Oportünist sızmalara karşı uyarı gerekmiştir. Oportünist karakterli kişilerin partiye üyeliklerine kısıtlama getirilmelidir.

Kongre, parti ile devlet arasında tam bir ayırım yapılmasını onaylamıştır.

Suriye ve Irak'taki siyasal ve ekonomik koşulların bilimsel bir analiz yapılarak, burjuvazinin rolüyle ilgili bazı sonuçlara varılmıştır. Bu sosyal ve ekonomik sınıf, ekonomik hayatta uzun süreli olumlu bir rol oynayamaz. Oportünist burjuva sınıfı, Neo-Emperyalizm'in doğal bir müttefiki olmaya devam etmektedir.

Tarımsal devrim, endüstrinin gelişmesine yönelik olarak atılan adımın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle, çiftçiler tarafından işletilecek kollektif çiftliklerin kurulması, partinin devrimci hedeflerinden önde gelenidir. Köylülerin tarımsal devrime aktif olarak katılımı ise, bu konudaki başarının temel koşuludur.

Kongre işçilerin, öğrencilerin, profesyonel kişilerin ve kadınların, hareket ve organizasyonlar kurmak konusundaki özgürlüklerini kabul etmiştir.

Silahlı güçlerin ideolojik eğitimine özel bir dikkat gösterilmiştir. Ordunun, tüm siyasal haklarını kullanması onaylanmıştır.

Mısır, yeni bir birliğe katılmak isterse bu, eşitlik temelinde ve “kollektif liderlik” prensibine göre olmalıdır.

Bağlantısızlık siyaseti kabul edilmiş olmakla birlikte, bu siyaset sosyalist ülkelerle dostluk bağlarının güçlendirilmesine engel olmamalıdır. Üçüncü Dünya Ülkeleri’yle dayanışma ihtiyacı kabul edilmektedir. Bu dayanışma, anti-emperyalist cepheyi güçlendirecektir.

Dünyanın herhangi bir yerindeki ırkçı ayrımcılık, kapitalist emperyalizmle aynı kategoride değerlendirilmiştir.

Baas Partisi bu kongrede, Pan-Arabizm yanlısı bir partiden Marksist-Leninist Sosyalist bir partiye³⁰ geçiş yaparken, Avraham Ben-Tzur, partiyi Neo-Baas şeklinde adlandırmıştır³¹. Bu kongrede kendisine ağır eleştiriler yöneltilmiş olmakla birlikte, Mişel Eflak tekrar Genel Sekreter seçilmiştir.

Suriye’de bu tarihlerde meydana gelen yeni fikrî dalgalanma ve sol radikalizme benzer bir gelişme aynı tarihlerde Türkiye’de de yaşanmaktaydı. Türkiye’deki düşünce dalgalanması ve sol radikalizm, bir derginin platformunda kendini ortaya koymaktaydı. 20 Aralık 1961’de yayın hayatına başlayan *Yön* dergisi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra ortaya çıkan radikal sol eğilimleri bünyesinde toplamıştı³². Hasan Cemal bu konuda; “Sol radikalizm’in programı *Yön*’de işlendi. 1969’da Doğan Avcıoğlu’nun *Türkiye’nin Düzeni* kitabıyla özetlendi”³³ derken, *Yön* dergisinin uzantısı durumunda olan *Devrim* dergisine de dikkat çekerek bu iki dergiyi, “*Yön* ve *Devrim* çizgisi bir yerde Baasçılıktı. Marksizm’den etkilenmiş, devletçi, milliyetçi bir hareketti...”³⁴ şeklinde tanımlamaktadır. Suriye’deki radikal sol düşünceler ile Türkiye’dekilerin etkileşimi ve çakışması iki ülkenin sınırdaş olmasından kaynaklanan tesadüfi ve sıradan bir örtüşme değildir. Bu konuda Hasan Cemal’in şu açıklamasını dikkate aldığımızda, “Doğan Bey’in kütüphanesinde Baas ideologlarının kitapları vardı. Hristiyan Arap milliyetçisi Mişel Eflak’la Müslüman Arap Salah Bitar’ın kitapları...”³⁵ durum netlik kazanmaktadır.

Yön Bildirisi ve bu dergide yer alan bütün yazılar 12 Mart 1971 darbesine kadar sürecek olan siyasal dalgalanma ve sol radikaliz-

min ideolojik çerçevesini belirleyecektir. Bu çerçeve, “ekonomide devletçi, siyasette çok partili demokrasiye dudak bükən; Nasır sosyalizminden, Arap Baasçılığından, Üçüncü Dünya solculuğundan hoşlanan; Ordu’yla politika yapmayı seven özelliklere sahipti. NATO’ya, Amerika’ya karşıydı. Sempatiler, Moskova’ya dönüktü”³⁶. Ordu’yla politika yapmayı sevmek konusunda *Yön* dergisindeki bir yazıda şu görüşler savunulmaktadır: Türkiye’nin bütün ilericilerine, bütün zinde kuvvetlerine düşen iş, memleketimizin en kudretli, en organize ve en güvenilir kuruluşu olan ordunun etrafında kenetlenmektir. İçten ve dıştan gelecek gerici veya sömürücü her tecavüzü önleyecek, def ve yok edecek bu kuvvetin değerini bilelim”³⁷.

Türkiye’deki sol radikalizmin hedefi şu şekilde açıklanmaktadır: “Önce emperyalizm ve işbirlikçilerine karşı ‘milli demokratik devrim’ gerçekleştirilecekti. Sonra da ‘kapitalist olmayan yol’dan ‘milli sosyalizm’ kurulacaktı. Ve bu işler, Irak’taki ve Suriye’deki gibi tek parti yönetimleriyle, ya da Doğan Avcıoğlu’nun deyişiyle ‘kadife eldiven içinde demir yumruklu’ disipline dayalı bir diktayla yapılacaktı. Çünkü seçim sandığı her seferinde ‘gerici güçleri’, yani ‘emperyalizmin işbirlikçileri’ni iktidara taşıyordu”³⁸. Doğan Avcıoğlu’nun *Yön* dergisinde yayımlanan bir yazısı bu görüşü destekler niteliktedir: “Seçmenler, egemen zümrelerin ekonomik ve ideolojik baskısı ile aşiret, ırk, mezhep bağlarının tutucu etkilerinden kurtulabilmiş ve sınıf çıkarlarını az çok görebilecek bir duruma gelebilmiş olsaydılar; hiç şüphe yok, genel oy batıdaki gibi ilerici bir rol oynayacaktı. Ama yalnız Türkiye’de değil, az gelişmiş ülkelerin çoğunda durum bu değildir. Anonim şirket, nasıl yönetimde etkisi sıfır olan küçük hissedarlar sayesinde, az sayıda kapitalistin sınırlı sermaye ile diktatörlüğüne yol açıyorsa; yarı feodal bir sosyal yapı içinde de batı politik sistemi, ağa ve eşrafın ‘oy paketleriyle’ politik hayatta ağır basmasını sağlamaktadır”³⁹. Doğan Avcıoğlu bu konuda *Yön* dergisinde yayımlanan bir başka yazısında ise şunları söylemektedir: “(...) Feodal kalıntılardan hâlâ kurtulamamış ve az sayıdaki işçisi dahi bölgesel bağlılıkların etkisi altında bulunan bir toplumda parlamentoculuk, geri unsurların egemenliğini sağlamaktadır...”⁴⁰.

Suriye'deki siyasi düşünce dalgalanması ve radikalizm, daha sonra 23 Şubat 1966'da yeni bir askeri darbeye katkıda bulunurken; Türkiye'de ise sol radikalizmin 9 Mart 1971'de yapmayı planladığı askeri darbe son anda engellenecek, hiç hesapta olmayan 12 Mart 1971 askeri darbesi meydana gelerek sol radikalizmin iktidara gelmesi önlenecektir.

Yeni Bir Darbeye Giden Süreç

Suriye ve Irak'ta iktidara gelmiş olan Baas Partisi, her iki ülkede de ciddi siyasi krizlerle karşılaşmıştır. Büyük Arap Birliği'ni gerçekleştirmeyi hedeflemiş olan bu parti, Arap dünyasının küçük bir bölümünü kapsayan bu iki ülkede diğer yerdekilere oranla daha güçlü olduğu halde, istikrarlı bir yönetim ortaya koyamamıştı. Üstelik, Arap dünyasının en önemli ülkesi Mısır'la yapılan birlik görüşmeleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Nasır birlik anlaşmasından çekilince, Irak ve Suriye Baas Partileri, iki ülke arasında birlik kurulması için birbirine yakınlaşmak gereğini duymuştur.

Altıncı Ulusal Kongre, partinin Irak ve Suriye'de iktidara gelmesinden sonraki ilk kongreydi. Bu kongrede, Irak ve Suriye arasında birlik kurulması konusu da görüşülmüştü. Abdüsselam Arif'in Suriye ziyareti esnasında, Suriye ile Irak arasında ekonomik ve askeri birlik anlaşması 8 Ekim 1963'te imzalandı. 23 Ekim 1963'te sona eren Altıncı Ulusal Kongre'de ise tam bir birlik kurulması kararı alındı. Irak Savunma Bakanı General Salih Mahdi Ammaş, karargahı Şam'da olan ortak ordunun komutanlığına getirildi. Kısa bir süre sonra ise, bir Suriye askeri birliği Kuzey Irak'taki Kürt isyancılara karşı kullanılmak üzere Irak'a gönderildi. Irak-Suriye birleşmesi, Nasır'ın konumu ve liderliği açısından kritik bir siyasi gelişmeydi. Irak-Suriye birleşmesinin Mısır açısından kritik bir gelişme olmasından başka, tarihsel ve stratejik nedenleri de bulunmaktaydı. Mısır, Verimli Hilal Bölgesi'nde kendisini dışarıda bırakacak herhangi bir birliğe hep karşı olmuştur. Oysa şimdi Bağdat-Şam eksenini doğmuştu ve Mısır bunu önleyecek yeterli güce sahip bulunmuyordu⁴¹. Fakat Irak'ta şiddeti gi-

derek artmış durumda olan siyasi kriz ile Baas Partisi'nin karşılaştığı sıkıntı ve güçsüzlük, Mısır'a güç kazandırmaktaydı.

Baas Partisi Irak'ta iktidarının dokuzuncu ayında olmakla birlikte, ortaya somut bir başarı koyamamıştı. Bu dönemde Baas Partisi, diğer partilere karşı baskı ve sansür politikası izlerken; rejim, Bağdat Radyosu'nu kontrolü altına alarak, sadece Baasçı görüşlerin propagandasını yapıyordu. Irak'ta Baas Partisi iktidara gelmeden önce yaklaşık 1.000 kişilik üyeye sahip olmakla birlikte, Abdülkerim Kasım rejiminin devrilmesinden hemen sonra partiye binlerce kişilik yeni üyelik başvurusu olmuştu. Üyelik için başvuranların çoğu partiye üye yapılmak yerine, 1961 yılında kurulmuş olan paramiliter nitelikte Ulusal Muhafız Gücü'ne kaydedilmiştir⁴². Çok sayıda subay ise partiye üye yapılarak, partinin ordudaki nüfuzunun güçlenmesi amaçlanmıştı. Baas Partisi'nin paramiliter gücünün, komünistlere yönelik saldırılarda bulunması ise orduda, bu gücün varlığı ve faaliyetleri konusunda rahatsızlık duyulmasına neden olmuştu.

Irak Baas Partisi'nin liderleri arasında da görüş farklılıkları ve siyasi çekişmeler yaşanmaktaydı. Suriye'de partinin içinde nasıl Marksist bir grup ve terminoloji etkinliğini hissettirmeye başlamışsa, benzeri bir durum Irak Baas Partisi'nde de yaşanmaktaydı. Ali Salih el-Sadi liderliğindeki aşırılar, Marksist terminoloji ve sınıf mücadelesini esas alarak millileştirmeyi savunuyorlardı. Baasçı subayların lideri ve aşırı kanada karşı olan Hasan el-Bekir, aşırı kanadın lideri Sadi'yi etkisiz hale getirmek için harekete geçince Abdüsselam Arif, ılımlı kanadın lideri Hasan el-Bekir'e destek verdi. Irak Baas Partisi Bölge Konferansı 11 Kasım 1963'te toplanarak, Başbakan Yardımcısı Ali Salih el-Sadi'yi ve taraftarlarını partiden ihraç kararı aldı. Ali Salih el-Sadi İspanya'ya sürgüne gönderildi. Marksist olmamakla birlikte Franko, Irak'taki komünistleri katletmiş olan Sadi'yi İspanya'ya kabul etti. Baas Partisi'nin aşırı kanadı, 13 Kasım 1963'te iktidarı ele geçirme girişiminde bulunmakla birlikte, başarısız oldu. Öte yandan ise parti içindeki egemenlik, Sadi yanlısı aşırıların eline geçmişti. Irak'ta 8 Şubat 1963 Darbesi'nden sonra Şam-Bağdat arasında özgür bir bi-

çimde seyahat etmesine izin verildiği için Eflak, Şam'dan Bağdat'a gelerek sorunu çözmeye çalıştı. Mişel Eflak bu yöndeki çabalarını sürdürürken, Irak ordusu ülkenin içişlerine karışıldığı için rahatsızlık duymaya başladı. bunun üzerine, Abdüsselam Arif ordunun da desteğini alarak 18 Kasım 1963'te Baas Partisi'ni iktidardan uzaklaştırdı. Baas Partisi'nin paramiliter gücü dağıtıldığı gibi, Sadi kanadına mensup radikaller de tutuklandı⁴³. Irak'taki Baas Partisi iktidarı daha bir yılını doldurmadan sona ererken, parti ideolojisini doğru dürüst uygulama fırsatını da bulamadı.

Irak'taki Baasçı yönetimin devrilmesi, Baas Partisi'nin Arap dünyasında büyük bir siyasi güç ve Nasır'ın liderliğine rakip olacağı yönündeki düşünce ve umutları sarsıntıya uğrattırken, Abdüsselam Arif Irak'ta Baas Partisi'ni iktidardan uzaklaştırdıktan sonra, Kahire'ye yönelik yakınlaşma siyaseti bile izlemeye başlamıştı⁴⁴. Irak'ta Baas iktidarı yıkılmadan kısa bir süre önce, Suriye'de de önemli siyasal gelişmeler yaşanıyordu.

Suriye'deki Askeri Komite, Altıncı Ulusal Kongre'den sonra gücünü arttırmak için Alevi kökenli Salah Cedit'i 11 Kasım 1963'te Genelkurmay Başkanı yapmış, bir gün sonra ise Salah Bitar'ı istifa etmek zorunda bırakmıştı. Bu durum, Sünni kökenli Emin el-Hafız'ın Başbakan, Alevi kökenli Muhammed Ümran'ın ise Başbakan Yardımcısı olmasını sağlarken; Ümran hükümeti gözetleyecek, Salah Cedit ise orduyu kontrol altında bulunduracaktı⁴⁵. 8 Mart 1963'teki Askeri Darbe'den sonra Alevi ve Dürzi kökenli subayların, Baasçı subaylar arasındaki iktidar mücadelesinde en önde olmaları bu son atamalarda, kendilerine özellikle de Alevi kökenli olanlara, orduda en yüksek rütbe ve makamların verilmesi söz konusu olmaktadır⁴⁶.

Baas Partisi içinde etkinliğini artırmış olan sol grup açısından ise Yedinci Ulusal Kongre büyük önem taşımaktaydı. Şubat 1964'te Şam'da toplanan bu kongrede sol kanat tasfiye edilmiştir⁴⁷. Baas Partisi ve iktidar bloku içinde yaşanan bu mücadele, ülke içinde de istikrarın teminini imkânsız hale getirmekteydi.

Suriye'de 1964 ilkbaharında ekonomideki durgunluğun yanı sıra, ülkede toplumsal huzursuzluk da yaşanmaktaydı. Suriye'de,

ideoloji ve kişiler arasında başlayan rekabet, kısmen Müslüman Kardeşler'in katılımıyla mezhepsel bir niteliğe de bürünmüştü. Müslüman Kardeşler bu dönemde Suriye'de güçlü bir konumda bulunurken, Mısır'da ise tersi bir durum söz konusuydu. Mısır'da Müslüman Kardeşler'e mensup birisi, liderinin onayı olmadan 28 Aralık 1948'de Başbakan Nukraşi Paşa'yı öldürmüştü. Birkaç hafta sonra ise Müslüman Kardeşler'in lideri Hasan el-Banna'nın öldürülmesi ve daha sonra Nasır'ın iktidara gelmesi, burada Müslüman Kardeşler'e güç kaybettirmişti. Aslında, Hür Subaylar'ın 22 Temmuz 1952'de Mısır'da iktidarı ele geçirmeleri esnasında Müslüman Kardeşler, subaylarla ilişki kurmuştu. Nasır'ın iktidarını sağlamlaştırmasından sonra ise, Ekim 1954'te iki güç arasında kanlı çatışmalar meydana gelmişti. Bu tarihte Nasır'a karşı başarısız bir suikast girişiminde bulunulunca rejim, Müslüman Kardeşleri bu suikastten sorumlu tutmuştur. Lider durumunda olan elli kişi idam edildiği gibi, yüzlerce kişi mahkeme kararı olmadan yıllarca hapiste tutulacaklardır. Müslüman Kardeşler, Hür Subaylar grubuyla ilişki kurarak oluşturacakları işbirliği sayesinde solcu ve laiklik yanlısı güçleritasfiye edileceklerini; böylece Müslüman Kardeşler'in daha etkin hale geleceği ve tek başına iktidarı ele geçirmek için uygun koşulların doğabileceğini hesaplamıştı⁴⁸. İran'da Şah rejimine karşı İslamcı güçlerle ittifak yapmış olan Tudeh Partisi'nin 1979'daki devrimden sonra başına gelenleri, Müslüman Kardeşler Mısır'da seneler önce yaşamıştır. İktidarın mantığı, genelde Ortadoğu, özelde de Mısır ve İran'da değişmezken, farklılık ise ittifak yapılan güç ile ittifak eden aktörlerden kaynaklanmaktadır.

Suriye'de Müslüman Kardeşler, Edip Çiçekli'nin 1952 yılında kendilerine yönelik sindirme girişiminden daha da güçlenerek çıkmışlardı. 1949 yılındaki seçimlerde 3 milletvekili, 1954 seçimlerinde ise 10 milletvekili çıkaran Müslüman Kardeşler, Edip Çiçekli'nin devrilmesinden sonra Baasçılardan, Nasırcılardan ve Komünistlerden ciddi tehditler almaya başlamıştı. Müslüman Kardeşler, Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde ise aktif bir siyasi hareket durumunda değildi. Bunun nedeni, şehirli orta sınıfın verdiği desteğin Nasır'ın etkisi altına girmiş olmasıydı. Gerçekte,

hareketin lideri Mustafa Sıbai, grubunu Nasır'ın emellerine boyun eğerek 1958 yılında dağıtmıştı. Müslüman Kardeşler, Nasır'a yönelik ideolojik muhalefetleri nedeniyle Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin sona erdirilmesini desteklemişti. Üyelerinin bir kısmı Abdülkerim Nahlavi önderliğindeki ayrılıkçı Sünni subaylara katılmış ve 1961 seçimlerinde 10 milletvekilliği kazanmıştı. Müslüman Kardeşlerin bu başarısı, Baas Partisi'nin 8 Mart 1963'te iktidara gelmesi sonucu, kısa süreli oldu. Baas Partisi, giderek artan şekilde Müslüman Kardeşler'e yönelik sert bir politika izlemeye başladı⁴⁹. Bu sert politika, bir süre sonra ise büyük bir ayaklanmanın başlamasına neden olmuştur.

Çoğunluğu Sünnilerden oluşan Hama şehrinde 5 Nisan 1964'te, Baas karşıtı büyük bir ayaklanma meydana geldi. Başbakan Emin el-Hafız, kanlı çatışmaların olduğu esnada Hama'ya gidip olayları yatıştırmak isterken, 14 Nisan 1964'te daha kanlı çatışmalar oldu. Hama'daki Sultan Camii'nden askerlere ateş açılıyordu. Bunun üzerine Sultan Camii top ateşine tutuldu. Çok sayıda insanın öldüğü bu ayaklanma, tanklar da kullanılmak suretiyle bastırıldı⁵⁰. Baas Partisi ve Askeri Komite, iktidarının ilk on sekiz ayında büyük krizlerle karşılaşırken, Hama'da şiddet uygulanması subaylar arasında tartışma yarattı. Muhammed Ümran, Hama'da tankların kullanılmasına karşı çıkmış olmakla birlikte Salah Cedit, Emin el-Hafız'ın sert tedbirlerini onaylamıştır. Mişel Eflak ve sivil Baasçıların ise olaylar üzerinde kontrolü bulunmaktaydı⁵¹.

Hama'daki ayaklanmanın bastırılmasından kısa bir süre sonra 17 Nisan 1964'te yeni bir anayasa ilan edildi. Sünni muhafazakârların hassasiyeti dikkate alınarak, devletin dininin İslam olduğu belirtilmişti. Suriye, Demokratik Sosyalist Cumhuriyet şeklinde tanımlanırken, Ulusal Devrim Komuta Konseyi'nin adı Ulusal Devrim Konseyi şeklinde değiştirildi. Anayasa, bu konseye siyasi üstünlük tanıyarak hükümeti atama ve görevine son verme yetkisini verirken, hükümet bu konseye karşı sorumlu olacaktı⁵². Hama'daki ayaklanmanın bastırılmasından sonraki bir diğer önemli gelişme ise, Emin el-Hafız'ın yerine Salah Bitar'ın 13 Mayıs 1964'te tekrar Başbakan olmasıydı. Salah Bitar'ın kurduğu bu ye-

ni hükümet, eski hükümetlere oranla daha sivil bir hükümetti. Bankalar, sigorta şirketleri ve ticari firmalar millileştirilirken, yine bu yıl içinde partinin köylerde organizasyonları ve Köylü Federasyonu kuruldu⁵³. Salah Bitar tekrar Başbakan olduğunda, Baas Partisi'nin lideri Mişel Eflak kendi isteğiyle Haziran 1964'te Suriye'den ayrılarak birkaç aylığına Batı Almanya'ya gitti.

Salah Bitar 3 Ekim 1964'te istifa edince Emin el-Hafız yeniden Başbakan oldu. Yeni hükümet, ithalat ve ihracatı devlet kontrolü altına alarak, millileştirmelere hız verdi ve daha fazla toprak reformu yapılmasını kararlaştırdı⁵⁴.

Mişel Eflak, Kasım 1964'te Suriye'ye dönmüştü. Bu arada Muhammed Ümran'ın, Emin el-Hafız ve Salah Cedit'e karşı yürüttüğü bir iktidar mücadelesi başlamıştı. Emin el-Hafız, Muhammed Ümran'ı ordu içinde bir Alevi grubu kurmak ve Nasır'la işbirliği yapmakla itham etmekteydi. Bu iktidar mücadelesini Ümran kaybetti ve İspanya'ya Büyükelçi sıfatıyla 14 Aralık 1964'te sürgün edildi⁵⁵. Emin el-Hafız, Muhammed Ümran'ı Suriye'den çıkarmakla Alevi grubuna karşı zafer kazanmışa benziyordu. Raymond Hinnebusch, Suriye'de 8 Mart 1963 darbesinden sonra yaşananları, Fransız Devrimi'nden sonra devrimci koalisyonun yaşadığı parçalanmaya⁵⁶ benzetirken, Muhammed Ümran'ın saf dışı edilmesinden sonra, Askeri Komite'de Başbakan Emin el-Hafız ve Genelkurmay Başkanı Salah Cedit rekabeti başladı. Salah Cedit'e, 1964 yılında Hava Kuvvetleri Komutanı yapılan Hafız Esad da büyük destek vermektedir. Salah Cedit ve Hafız Esad, Alevi kökenli subayları kendi etraflarında toplamaya devam ederek konumlarını güçlendirmektedirler. Öte yandan Emin el-Hafız'ın ordu içindeki Sünni taraftarları, Alevi ve Dürzi kökenli subaylara karşı Sünni bir subay bloku oluşturmaya çalışırken; Emin el-Hafız, Salah Cedit'i ayrımcı politika izlemekle suçluyordu⁵⁷. Emin el-Hafız, 1963 Darbesi'nden sonra kendi gücünü arttırma mücadelesi verirken, Ziad Hariri, Luay el-Atasi gibi önemli isimlerin tasfiye edilmesi onun işini kolaylaştırmıştı. Bu tasfiyelerde Emin el-Hafız en önemli rolü oynarken, Alevi ve Dürzi kökenli Baasçı subaylardan destek görmüştü. Oysa şimdi, kendisi Sünni kökenli birisi

olarak Alevi kökenli subayların üstünlük kurmasına karşı çıkmaktaydı. Suriye’de siyasi güç, Baas Partisi’nin sivil kanadının kontrolünden çıkmış bir durumdayken, partinin sivil lideri Mişel Eflak açısından ise önemli bir gelişme Sekizinci Ulusal Kongre’de yaşanacaktır.

Baas Partisi’nin Sekizinci Ulusal Kongresi, Nisan 1965’te Şam’da yapıldı. Bu kongrede Eflak-Bitar kanadı ile Askeri Komite arasında bir uzlaşma sağlanmasına çalışılırken, Emin el-Hafız ile Salah Cedit arasında da bir çatışma çıktı. Esas önemli gelişme ise Mişel Eflak’ın 18 yıllık Genel Sekreterlik görevinden ayrılması oldu. Eflak’ın yerine, bir tıp doktoru olan 46 yaşındaki Münif el-Rezzaz yeni Genel Sekreter oldu. Münif el-Rezzaz Baas Partisi’ne 1950 yılında katılmıştı. Suriye kökenli olmakla birlikte zamanının önemli bir bölümünü Ürdün’de geçirmişti ve Suriye siyasal hayatında etkili bir kişi değildi⁵⁸. Baas Partisi içindeki eski kuşak yeni kuşak çatışması, Mişel Eflak’ın Genel Sekreterlik görevinden ayrılmasında etkili bir faktördü. Eflak ve Bitar 50 yaşını geçmişlerdi. Subayların bazıları kendilerinden 20 yaş gençti. İki kurucu lider, Sorbon’da eğitim görmüştü. Özellikle Mişel Eflak iktidara alışık olmayan, parti yöneticisinden ziyade düşünür gibi hareket eden birisiydi. Subayların davranışı ve bakış açıları ise farklıydı. Kırsal kökenli subaylar, Baas Partisi’ni Eflak’ın hatalarından kurtarmaya inanıyorlardı⁵⁹. Bu kongrede, sol kanat üyelerin partiye yeniden üye yapılmaları gündeme getirildi, fakat bu öneri kabul edilmedi. Askerî kanat, ordu karşıtı sol sivil grubun partinin dışında tutulmasını tercih etmişti. Sol grubun bu tasfiyesinde, Sovyetler Birliği’ndeki iktidar değişikliği de rol oynamıştır. Kruşçev, iktidarı döneminde sivil güçlere destek vermişti. Kruşçev’in iktidarının 14 Ekim 1964’te sona ermesinden sonra, Brejnev yönetimi Baas Partisi’nin askeri kanadına destek vermeye başlamıştı⁶⁰. Baas Partisi içinde faaliyette bulunma fırsatını elde edemeyen sivil sol grup, daha sonra kendi siyasi örgütünü kurdu.

Suriye Baas Partisi’nin sivil sol kanadı, Yasin el-Hafız önderliğinde Arap Devrimci İşçi Partisi’ni 1966 yılında kurdu. Partinin amacı kuruluş bildirgesinde şöyle açıklanmaktadır: “Biz tamamıy-

la yeni bir partiyiz ve Arap Baas Sosyalist Partisi ile herhangi bir ideolojik, politik ve organizasyonel ilişki içinde bulunmamaktayız. Baas Partisi, sadece yanlış politikaları nedeniyle değil, izlediği geleneksel ideolojisiyle de bizim, kitlelerin hareketliliğine yetişmemizi imkânsız hale getirmiştir... Eflak'ın ideolojisi, Arapların bugünkü amaçlarının, geçmişi yeniden restore etmeleri olduğu yönündedir. Eflak'ın ideolojisinde gelişim, geçmişe doğru atılan bir adımdır. Baas için gelecek, atalarımızın ruhlarıyla ilişki kurmaktan ibarettir. Ama biz, Eflak'ın ideolojisini değerlendirirken kesinlikle Arap geçmişinin önemini küçümsemiyoruz. O, bizim milli kimliğimizin tamamlayıcı bir yanını oluşturmaktadır. Bizim söylemek istediğimiz; Bilimsel Sosyalizmin, tarihi sürekli bir gelişim ve geçmişin yeniden inşası olarak değil de, kötü olandan iyi olana doğru bir geçiş olarak gördüğüdür. Oysa yeniden doğuş anlamına gelen Baas, sosyalist bile değil; tutucu, devrim karşıtı bir anlayışı simgelemektedir..."⁶¹.

Partinin kurucusu Yasin el-Hafız ise, Arap milliyetçiliğini şöyle eleştirmektedir: "Arap küçük burjuvazisi tarafından ithal edilen birçok şövenist burjuva terim, sadece Arap Kurtuluş hareketine değil; genel olarak zamanımıza da yabancıdır. Arap milliyetçi hareketi, bölünmüş ve baskı altındaki insanların kurtuluşu için duyulan özlemin bir ifadesi olmaya başladığı zaman, Arap milliyetçisi küçük burjuvazi hemen Almanya'dan söz etmeye başladı. Alman ve İtalyan milliyetçiliğinin terimleri, Arap milliyetçisi küçük burjuvazinin kullandığı sözcükler arasında yerini aldı... Arap milliyetçisi küçük burjuvazi de benzer saçma düşünce ve formülleri ortaya atmaya başladı. Onların destekçileri Avrupa milliyetçiliğinin, özellikle de Almanya'nın milliyetçi fikir ve mitlerine Arap elbiselerini giydirdi... Her tarafı kuşatmış olan bugünün derin yoksulluk ve sefaleti, Arap küçük burjuvasını Arapların birlik ve düzen içinde oldukları geçmiş zamanda kendilerine bir sığınak aramaya yöneltti. Arap küçük burjuvazisi zayıf olduğu ve hiçbir şey yapmaya gücü yetmediği sürece radikal Arap milliyetçiliği, Arap gerçeklerini yakalayamaz ve yalnızca boş sözler olarak kalır"⁶².

Yasin el-Hafız, sosyalizmin Pan-Arap misyonunu da eleştiriyor: "Arap küçük burjuvazisi, tarihsel değişimi inkâr ediyor ve tarihi, Arap ruhunun sürekli ve değişmez olduğu statik bir durum olarak görüyor. Tarihsel süreci bir yanılsama ya da yalan olarak bir tarafa koyunca Arap sosyalizmi, Arap ruhunun ve Arap milliyetçiliğinin kristalleşmiş bir formu olarak değerlendirilmektedir. Arap küçük burjuvazisi, bir ve aynı şey olduğuna inandığı milliyetçiliği ve sosyalizmi birbirinden ayırmayı reddediyor. Sosyalizmi bu şekilde çarpıtarak sınıfsal uzlaşmayı dejenere etmekte... Kitlelerin hareketinin ileriye doğru cesur ve sert adımlar atabilmesi için, sosyalist fikirlerin milliyetçi yorumlarını bir tarafa bırakmak gerekmektedir"⁶³.

Baas Partisi içindeki diğer grupların durumuna ve mücadelesine tekrar döndüğümüzde, 1965 yazında iki rakip koalisyon ortaya çıkmıştı. Koalisyonlardan birisi Salah Cedit liderliğindeyken, diğeri ise Emin el-Hafız, Mişel Eflak ve Salah Bitar'dan oluşmaktaydı. Emin el-Hafız, Suriye'yi Arap dünyasındaki izole durumundan çıkarmak için Mısır'la yakınlaşma siyasetini savunuyor ve Salah Cedit'in İsrail karşıtı sert tutumunu beğenmiyordu⁶⁴. Emin el-Hafız ayrıca, Suriye ordusunda yetki ve gücün Alevi ve Dürzi azınlıkların elinde toplanmasını bir tehlike olarak düşündü ve bunların gücünü kırmak amacıyla bazı tedbirler almaya başladı. Bu durum iki grup arasındaki mücadelenin giderek sertleşmesine neden oldu⁶⁵. Emin el-Hafız'ın bir süre sonra istifa etmesi üzerine ise Yusuf Züveyyin Başbakan oldu. Muhammed Ümran iki yıllık sürgün hayatından sonra Suriye'ye 1966 yılında geri dönerken, Yusuf Züveyyin Hükümeti 2 Ocak 1966'da istifa etti ve Salah Bitar tekrar başbakan, Muhammed Ümran ise Savunma Bakanı oldu.

Salah Bitar, ordunun siyasete müdahalesini kınayan bir bildiri yayımladığı gibi; Muhammed Ümran, yeni bir yakınlaşma ve işbirliği için görüşmelerde bulunmak üzere gizlice Kahire'ye gönderildi⁶⁶. Mişel Eflak ise 18 Şubat 1966'da verdiği bir konferansta, Salah Cedit grubuna ağır eleştiriler yöneltti. Bu grubun, parti yöneticilerine karşı gelerek partide kontrolü ele geçirdiğini, ordu-

nun siyasete müdahalesinin son bulmasını istedi⁶⁷. Mişel Eflak, ordunun siyasete müdahale etmesinin sona ermesini isteyedursun, Baas Partisi'nin Salah Cedit tarafından temsil edilen sol askeri kanadı yeni bir darbe yaparak, Suriye siyasal hayatının askeri darbelere ne derecede müptela hale getirildiğini ortaya koymuştur.

Neo-Baas'ın İktidara Gelmesi

23 Şubat 1966 Askeri Darbesi ve Neo-Baas'ın İktidara Gelmesi

Salah Cedit ve Hafız Esad etrafında toplanmış olan, çoğunluğu Alevi, bir bölümü de Dürzi olan subaylar 23 Şubat 1966'da yeni bir askeri darbe yaparak iktidarı ele geçirdiler. Suriye'deki üç yıllık güç mücadelesinin ürünü olan bu darbe, daha önce yapılmış olan darbelere oranla Suriye'deki en kanlı askeri darbe olmuştur. Bu üç yıllık süre zarfında Nasır yanlısı rakiplerin tasfiyesi, Hama'daki Müslüman Kardeşler muhalefetine şiddet kullanılmak suretiyle bastırılması ve Baasçı yaşlı kuşak tarihsel önderlerin parti içinde etkisiz hale getirilmesi gibi önemli gelişmeler yaşanmıştı.

Salah Bitar da dahil olmak üzere, çok sayıda Baasçı tutuklanırken, en kanlı çatışma Emin el-Hafız'ın ikametgâhı önünde meydana geldi. Emin el-Hafız ve özel korumaları, komando birliklerine karşı saatlerce çatıştıktan sonra Emin el-Hafız yaralı olarak ele geçirildi. Tutuklu durumda bulunmayan Mişel Eflak ile Salah Bitar başta olmak üzere tutuklu durumda bulunan bazı Baasçılar, Suriye'den kaçmayı başararak Lübnan'a sığındılar⁶⁸. Bölgecilerin (Suriyeci) iktidarı, Pan-Arap milliyetçilerin ise sürgün hayatı başlarken, Salah Bitar 1966 Askeri Darbesi'ni "Baasçı politikaların Suriye'de sona ermesi" şeklinde yorumlarken, Mişel Eflak, "parti mi artık tanıyamıyorum"⁶⁹ demiştir.

Mişel Eflak liderliğindeki Baas Partisi Mısır-Suriye birleşmesini 1958 yılında gerçekleştirince, Baas Partisi ve Nasır'ın komünizm düşmanlığını dikkate alan Suriye Komünist Partisi lideri Halid Bektaş, daha önce de belirtildiği gibi Suriye'den ayrılmak zorunda kalmıştı. Bektaş'ı Suriye'yi terk etmeye zorlamış olan aktörlerin bu sefer kendileri 1966 yılında Suriye'yi terk ederken, Halid Bektaş sekiz yıllık sürgün hayatından sonra Doğu Avrupa'dan Suriye'ye geri döndü. Bu durum, Suriye'de rejimin sol ra-

dikallerin eline geçtiğini sembolize etmek kadar, Suriye'deki siyasi zeminin ne kadar kaygan ve siyasi sürprizlere (amaç ile ulaşılan sonuç bağlamında) açık olduğunu göstermektedir. Siyasi zeminin kayganlığı ve sürprizlere açık oluşu Ortadoğu'daki birçok ülke için geçerlidir. Türkiye'de bazı çevrelerin siyasi özgürlükler açısından tehlikeli bulduğu Demokrat Parti'yi, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi iktidardan uzaklaştırmıştı. Bu darbeden sonra kurulan ve Demokratik Parti'nin devamı olduğunu iddia eden Adalet Partisi'nin ise, 1965 seçimlerinde oyların büyük bir çoğunluğunu kazanarak, âdeta siyasi bir rövanş olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Arap birliği yönünde siyasi bir ideale sahip olmayan, Eflak ve Bitar'dan farklı olduğunu ve gerçek Baas Partisi'ni temsil ettiklerini iddia eden Suriye'nin yeni liderleri, "Bilimsel Sosyalizm" ve "sınıf mücadelesi"ne vurguda bulunarak, yeni politikalar izlemek konusunda kendilerini özgür hissetmeye başlamışlardı⁷⁰. Salah Cedit ve ekibi, belirtilen sol radikal çizgide siyaset yapacak olmakla birlikte, Baas Partisi'nin komünistlere yönelik geleneksel endişesinden de tamamen uzaklaşmış değillerdi. Örneğin, Halid Bektaş'ın, ülkeye döndükten sonra toplantı ve konuşma yapması yasaklanmıştı⁷¹.

Yeni Hükümet 1 Mart 1966'da kurulurken, Devlet Başkanlığı görevine Dr.Nureddin el-Atasi getirildi. Salah Cedit, gerçek güç kendisinde olduğu halde Devlet Başkanlığı görevini üzerine almamıştı. Bu tutumunda, Alevi kökenli olması rol oynamıştı. Suriye'deki siyaset geleneğine göre, devlet başkanı hep Sünni kökenli olmuştu. Suriye'deki dengeler bunu gerektirmiş olmakla birlikte, gelişmelere damgasını vuran Salah Cedit olacaktır. Genelkurmay Başkanlığı görevine, Pekin'de askeri ateşe olarak görev yapmış, Marksist görüşleriyle tanınan Viet Kong ve Çin sempatizanı Ahmed Süveydani getirildi. Hafız Esad ise bu atamadan pek memnun olmamıştı⁷². Yeni hükümette Dr.Yusuf Züveyyin Başbakan, Dr.Ibrahim Mahus Dışişleri Bakanı, Hafız Esad Savunma Bakanı, radikal subaylardan Albay Muhammed Rabah el-Tavil Çalışma Bakanı, Askeri Komite'nin kurucularından Abdülkerim el-Cundi

Tarım Bakanı, Samih Atiyya daha önce örneği olmadığı halde Komünist Partisi üyesi olarak Ulaştırma Bakanı oldu. Yeni kabine aşırı solculardan oluşurken, Suriye bu dönemde yaşları kırkın altında olan üç genç tıp doktoru tarafından yönetilecekti. Suriye ve Arap dünyasında böylesine aşırı sol bir kabineye daha önce rastlanmamıştı⁷³. Nureddin Atasi hariç, bu kişiler kamuoyu tarafından çok iyi tanınmadığı gibi, sosyalist görüşlerini her davranışlarıyla ortaya koymaya çalışıyorlardı.

Başbakan Yusuf Züveyyin, Mao tarzı bir ceketle Paris'te General de Gaulle'ü ziyaret etmek isteyince, bunun protokol kurallarına aykırı olduğu kendisine hatırlatılmış; bunun üzerine Züveyyin bir kravat takmak suretiyle Elysee Sarayı'na kabul edilmiştir. Bu kişiler Baas Partisi'nin yeni kuşağına mensuptular ve otuzlu yaşların ortasında idiler⁷⁴. Suriye'de uygulamayı düşündükleri politika ise, Baas Partisi'nin Altıncı Ulusal Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda idi.

Özel mülkiyete ait topraklar kamulaştırılırken, kooperatif sistemi kuruldu. Köylü toprağa sahip olamadığı gibi kiraya veremeyecek, sadece kullanım hakkına sahip olacaktı⁷⁵. Köylü Birliği ve Baasçı Kadınlar Birliği ilk Ulusal Kongreleri'ni toplarken, Baasçı Gençlik Federasyonu kuruldu. İşçi Federasyonu Baas Partisi'nin kontrolü altına girdi⁷⁶. Başta lüks mallar olmak üzere, bazı malların (yumurta, kozmetik ürünler, ispirto, halı, battaniye, kilim, elektro-mekanik araçlar, gramofon) ithalatı yasaklandı⁷⁷. Dini kurumlar tarafından desteklenen veya işletilen özel okullar üzerinde denetim kuruldu. Devletin bu yöndeki talebine direnen okullar kapatıldı. Sovyetler Birliği'ndeki akademilerde eğitim almak için subaylar gönderilirken, "Sosyalizm" ve "Arabizme" daha fazla vurguda bulunulmaya başlandı⁷⁸. Bu yönde sosyo-ekonomik politikalar takip edilirken, Salah Cedit rejimi rakipsiz değildi ve güven altında bulunmuyordu.

Selim Hatum, emrindeki birliklerle Ağustos 1966 başlarında Şam'a doğru harekete geçerken, Salah Cedit'i tutuklamaya karar verdi. Savunma Bakanı ve Hava Kuvvetleri Komutanı Hafız Esad gerekli desteği veremeyince, Selim Hatum bu kararından vazgeçti.

Selim Hatum ve emrindekiler 8 Eylül 1966'da tekrar harekete geçerek Cumhurbaşkanı Nureddin el-Atası'yi tutukladılar. İktidarı ele geçirmeleri Hafız Esad'ın Hava Kuvvetleri'ni kullanacağı tehdidi üzerine gerçekleşmezken, sıkıyönetim ilan edildi ve tutuklamalar başladı. Bu tarihte, Hafız Esad ile Salah Cedit arasında anlaşmazlık başlamış olmasına rağmen Esad, Salah Cedit'i rakiplerine karşı desteklemiştir. Selim Hatum, 9 Eylül'de Ürdün'e kaçtı, Haziran 1967 savaşı başladığında ise Suriye'ye döndü ve 26 Haziran 1967'de idam edildi⁷⁹. Baas Partisi'nin Suriye'de iktidara ilk kez geldiği 1963 yılının üzerinden geçen dört yıl içerisinde, çok sayıda muhalif Suriyeli Ürdün, Suudi Arabistan ve Lübnan'a sığınmıştı. Özellikle Ürdün, Suriye karşıtı propagandanın merkezi durumuna gelmişti. Ürdün'deki bir radyo istasyonu Suriyelileri, yöneticilerine karşı ayaklanmaya çağırıyordu. Suriye ise buna terörle cevap vermekteydi. Ürdün sınırında bir otomobilde 21 Mayıs 1967'de bomba patlayınca, yirmi bir Ürdünlü hayatını kaybetmişti. Ürdün bu duruma tepki göstererek, Amman'daki Suriye Büyükelçiliği'ni kapattırmış ve Büyükelçi'yi Suriye'ye göndermiştir⁸⁰. Suriye'deki yeni rejimin radikalizmi, en somut şekilde dış politika alanında da kendini gösterdi. Sovyetler Birliği yeni rejimi tanıyınca Suriye, SSCB'ye yakınlaştı. Muhafazakâr ve Batı yanlısı rejimlere yönelik propaganda savaşı başlarken, İsrail'e yönelik daha sert politikalar benimsendi.

Salah Cedit grubu, İsrail'in Suriye'deki devrimci rejimi ortadan kaldırmaya özel bir önem verdiğine inanmaktaydı. Suriye'de radikal sol iktidara gelmeden önce İsrail bağlamında yaşanmış olan bir olay, İsrail'e yönelik kuşkuları arttırmıştı. Elie Cohen adlı bir İsrail casusu, Suriye'de siyasi sistemin merkezine sızmayı başarmış, 1965 yılında açığa çıkarılıp idam edilmeden önce de, Golan bölgesine yönelik Suriye savunma sistemiyle ilgili ayrıntılı bilgi ve fotoğrafları İsrail tarafına ulaştırmayı başarmıştı⁸¹. Suriye'deki yeni rejim, İsrail'e yönelik sertlik yanlısı politikanın bir gereği olarak, Filistinli El Fetih grubuna İsrail'e saldırılar için eğitim ve eylem yapma desteği sağlamaktaydı.

Filistinliler 1948 yılından beri kendi gelecekleri hakkında yapılan tartışma ve alınan kararlarda söz sahibi olamadığı gibi, çe-

şitli ülkelere dağılarak bir “Filistin Diasporası” ortaya çıkmıştı. Filistinli küçük gruplar, Arap hükümetlerinin kendilerine verdiği desteği yetersiz buluyorlardı. 1950’lerin sonunda iki tür siyasal hareket oluşmaya başlamıştı. Filistinlilerle aynı çıkarlara sahip olmayan, Arap rejimlerinden tamamen bağımsız kalmaya ve İsrail ile doğrudan askeri çatışmaya kararlı olan El-Fetih 1 Ocak 1959’da kurulmuştu. Beyrut’taki Nasırizme yakın Arap ulusçu gruplardan meydana gelen, Marksist bir toplum ve toplumsal eylem anlayışını savunan ve Filistin’in kurtuluşunun Arap ülkelerinde gerçekleştirilecek radikal bir devrime bağlı olduğuna inanan çok sayıda küçük hareket⁸². Filistin sorunu, Baasçı ideolojide özel bir yer işgal ederken, 1948 Savaşı’ndan sonra yaklaşık 100.000 Filistinli Suriye’ye gelmişti. Baas Partisi üyelerinin desteğiyle, George Habbaş’a bağlı olarak kurulan Filistin Halk Kurtuluş Cephesi de İsrail karşıtı eylemlere katılıyordu. Bu örgütün sol kanadı olan Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi, Marksist-Leninist olduğunu vurgulamakta; ama eylemde kendini El Fetih’ten ayırmamaktaydı⁸³.

Arap devletleri, Haziran 1964’teki Kahire Zirvesi’nde Filistin Kurtuluş Örgütü’nü kurdu ve örgütün liderliğine de Ahmet Şukayri getirildi. Ancak bu örgüt Mısır’ın kontrolü altındaydı ve örgütle bağlantılı olan silahlı kuvvetler Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak ordularının bir bölümünü oluşturuyordu⁸⁴. El-Fetih ve askeri kolu El-Asifa, İsrail içlerinde doğrudan eyleme 1965’te başlarken, 1966 yılında iktidara gelmiş olan Suriye’nin yeni liderleri, Arafat’ın kontrolündeki El-Fetih gerillalarıyla bağlarını güçlendirdiler. İsrail, Eylül 1966’dan itibaren saldırılar konusunda Suriye’yi uyarmaya başladı⁸⁵. Suriye ile İsrail ilişkileri bu şekilde gerginleşmeye başlarken, Suriye-Mısır yakınlaşması gündeme gelmiş bulunuyordu.

Suriye, Arap dünyasındaki izole durumundan kurtulmak ve gerici diye adlandırdığı Arap rejimlerine karşı Kahire-Şam cephesini oluşturmak istemekteydi. Bu durumun bir gereği olarak, Mısır’la Kasım 1966’da savunma anlaşması imzalandı. İsrail ise bu anlaşmayı kendisine yönelik bir tehdit olarak değerlendirmektey-

di⁸⁶. İsrail-Suriye gerginliği, iki ülkenin sınırında Nisan-Mayıs 1967'de meydana gelen çatışmalarla doruk noktasına ulaşmıştı. Gidişat yeni bir Arap-İsrail savaşının çıkacağını gösteriyordu.

1967 Arap-İsrail Savaşı: Arap Milliyetçiliği'nde Dönüm Noktası ve Baas Partisi

1967 Arap - İsrail Savaşı

Nasır, 1960'ların başından itibaren talep ve görüşlerinin sahip olduğu gücü aştığını gösteren belirtiler olmasına rağmen⁸⁷, Arap dünyasındaki sorunlara müdahale etmeye devam ediyordu. Askerler, İmam Muhammed Bedir'i 26 Eylül 1962'de devirerek, Kuzey Yemen'de Arap Yarımadası'nın ilk cumhuriyetçi yönetimini kurarken; Nasır, Suudi Arabistan tarafından örgütlendirilen kraliyetçi direniş örgütü ile cumhuriyetçiler arasında çıkacak olan iç savaşta cumhuriyetçilere destek olmak üzere, Mısır ordusunu Yemen'e göndererek uzun ve yıpratıcı bir savaşa sokmuştu. Ceza-yir'de ise bağımsızlık kazanıldıktan sonra, Nasır'ın yakın dostu Ahmet Bin Bella başkanlığında kurulan ilk hükümetin 1965 yılında iktidardan uzaklaştırılarak Huarri Bumedyen'in iktidara gelmesi, Nasır'ın prestijini sarsan diğer önemli bir gelişmeydi.

Bu duruma rağmen, Mısır ve Suriye'de Arapların İsrail'i yenebileceğine dair güçlü bir duygu egemendi. Ömer Kürkçüoğlu'na göre, 1967 Mayısında Ortadoğu'daki güç dengesi Araplardan yanaydı. İsrail, bu dönemin uluslararası konjonktüründe, 1956 yılındaki gibi İngiltere ve Fransa'nın silahlı desteğini elde edemedi. İsrail'in desteğini kazanabileceği tek güç ABD ise, bu dönemde Vietnam sorunuyla meşguldü. Bu siyasi tablo Arapların ve SSCB'nin durumunu güçlendirmekteydi⁸⁸. Nasır, BM'den 1956 Süveyş Savaşı'ndan sonra, İsrail sınırına yerleştirilmiş olan güçlerini çekmesini istedi. Bu istek yerine getirildikten sonra Nasır, Tiran Boğazı'nı 23 Mayıs 1967'de İsrail gemilerinin geçişine kapattı. Böylece Kızıl Deniz'e giriş bloke edilirken, bu durumun İsrail'i provake etmesi kaçınılmazdı. Mısır ve İsrail, askeri birliklerini te-

yakkuz haline getirirken, Nasır eski düşmanı Kral Hüseyin'le Kahire'de bir savunma paktı andlaşmasını 30 Mayıs 1967'de imzaladı. Irak da, Ürdün-Mısır savunma Andlaşması'na 4 Haziran 1967'de katıldı. Arap devletleri arasında bu şekilde askeri güç birliği sağlanırken birçok Arap, Yahudi sorunuyla ilgili kesin çözüm zamanının geldiğine inanmaktaydı⁸⁹.

İsrail 5 Haziran 1967'de ilk saldırıyı yaparak savaşı başlatmış oldu. Arap devletleri kapsamlı bir doktrin ve stratejiye sahip değilken, 8 Haziran'da Mısır tamamen yenik duruma düştü ve hava gücünü kullanmaya fırsat bulamadan bu gücü tahrip edilmişti. Suriye'de ise ordu kademesi arasında birlik yoktu. Savunma Bakanı ve Hava Kuvvetleri Komutanı olan Hafız Esad, Genelkurmay Başkanı Ahmet Süveydanı'yi kendi adamı olarak değil, Salah Cedit'e bağlı birisi olarak görmekteydi. Ayrıca Suriye Ordusu'nun eğitimi de yeterli değildi. Suriye Ordusu asli görevini yapmak yerine siyaset yaptığı için, bu duruma şaşılmanması gerekir. Suriye'nin hava gücünün üçte ikisi tahrip edilmişti. Ürdün ve Mısır'ın yenilmiş olması, İsrail'in Suriye içlerine doğru ilerlemesi olanağını doğurmuştu. İsrail bu olanağı yakalamış olmakla birlikte, tereddüt etmekteydi. Suriye'nin arkasındaki güçlü Rus desteği, bu tereddütün kaynağını oluşturmaktaydı. ABD İsrail'i Suriye konusunda uyardığı gibi, Suriye'ye yönelik geniş kapsamlı bir saldırı Rusya'nın müdahalesini doğurabilirdi⁹⁰. Altı gün devam eden savaş 10 Haziran 1967'de sona erdiğinde İsrail, savaştan önce sahibi olduğu topraklarından dört kat daha geniş olan bir alanı işgal etmiş bulunuyordu. Bütün Sina Yarımadası ve Gazze Bölgesi'ni, Kudüs'ün tamamını, Şeria Nehri'nin batısındaki Ürdün topraklarını ve Suriye'nin Golan Bölgesi'ni ele geçirmiş bulunuyordu⁹¹. İsrail, işgal ettiği bölgeleri fiilen İsrail toprakları gibi yönetmeye başlarken, Arap devletlerinin başkanları bir zirve düzenleyerek durumu görüşme kararı aldılar.

Arap zirvesi, 29 Ağustos-1 Eylül 1967'de Hartum'da toplandı. Bu zirvede, İsrail işgalinin hiçbir şekilde kabul edilmeyeceği ve bu konunun görüşme konusu dahi yapılmaması kararı alındı⁹². Salah Cedit, bu zirveye Suriye'nin katılmasını kabul etmemiştir. Ha-

fız Esad ise Salah Cedit'in bu zirveye katılmamak için gerekçe olarak gösterdiği ideolojik ve yönetsel farklılıkları bir engel olarak görmeyip, rejimleri ve ideolojileri farklı da olsa Arap devletleriyle işbirliği yapılmasını savunmuştu⁹³. Pekçok konuda olduğu gibi, bu konuda da Salah Cedit ile Hafız Esad arasındaki siyasi mentalite farkı ortaya çıkmış bulunuyordu. Cedit, ideolojik dogmalara bağlı kalarak hareket ederken, Esad pragmatik bir yaklaşıma sahipti. Ortadoğu'nun siyasi dengeleri ve labirenti andıran girift ilişkileri dogmatizmi değil, pragmatizmi gerektiriyordu.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihindeki 242 sayılı kararına göre, güvenli ve kabul edilmiş sınırlar içinde barış olacak, İsrail işgal etmiş olduğu topraklardan çekilecek ve mültecilerin ihtiyacı karşılanacaktı⁹⁴. Mısır ve Ürdün bu kararı kabul ederken, Suriye reddetti. Bu durum yeni bir kriz ve çekişmenin doğması demekti. Burada ilginç olan Ürdün'ün bu kararı kabul etmesiydi. İsrail'e yönelik anlaşma eğilimi Ürdün Kralı Abdullah'ın 1951 yılında hayatına mal olurken, Kral Hüseyin ise 242 sayılı kararı kabul etmiştir⁹⁵. Bu savaş Ortadoğu'daki siyasi dengeleri değiştirdiği gibi başta Arap milliyetçiliği olmak üzere Arap dünyasındaki sosyo-politik yapıyı krize sokarak, yeni bir düşünsel dalgalanmaya da neden olmuştur.

Arap Milliyetçiliği'nde Dönüm Noktası ve Baas Partisi

Nasır'ın karizması ve siyasi başarıları (Süveyş Krizi'nin siyasal zaferle sonuçlanması, Aswan Barajı'nın inşa edilmesi, Filistin davasını desteklemesi) ile 1955-1967 yılları arasındaki dönemde yaşanan (Haşimi Monarşisi'nin 1958 yılında Irak'ta yıkılması, Bağlantısızlık Hareketi'nin yükselişi, Batı'ya karşı şiddetli bir mücadele verilmesi v.d) gelişmeler Arap toplumunda; farklı bir dünya, birleşik bir Arap ulusu ve bu ulusun özgüvenini kazanarak dünyada hakkı ettiği saygın konuma geleceğine dair umutları harekete geçirmişti⁹⁶. Bir başka ifadeyle, Nasır ve Baas Partisi her konuda başarı vaadederek, Arapların kendilerini içinde huzurlu hissedecekleri, (Fouad Ajami'nin tanımlamasından istifade edecek

olursak) bir tür siyasi “Rüya Sarayı”⁹⁷ ortaya çıkarmışlardı. Arap dünyasında harekete geçirilen umutlar, askeri başarıya yönelik derin bir özlem doğurmuştur. Askerî ve monarşik oligarşiler militarist sektöre büyük kaynaklar harcamış olmakla birlikte, “Pan-Arabizmin Waterloo’su”⁹⁸ olarak adlandırılan 1967 Savaşı’nda uğranılan büyük hezimet ve kutsal şehir Kudüs’ün İsrailîler tarafından işgal edilmesi, Arap dünyasında tam bir şoka ve öfke hislerinin kabarmasına neden olmuştur.

Nasır, 9 Haziran 1967’de yaptığı konuşmada ağır bir yenilgiye uğradıklarını kabul etmiş ve bütün görevlerinden istifa etmek kararı aldığını açıklamıştır. Ülke genelinde Nasır yanlısı büyük gösterilerin başlaması üzerine 10 Haziran 1967’de bir konuşma yapan Nasır istifa kararını geri aldığını açıklamıştır⁹⁹. Nasır, usta bir siyasi manevrayla kendini kurtarmıştı; ama İsrail’in Nasırcı Mısır’ı, Baasçı Suriye’yi ve Haşimi Krallığı Ürdün’ü mağlup etmesi Arap sosyalizminin ve Pan-Arap milliyetçiliğinin meşruluk ve geçerliliğini sarsıntıya uğratarak, eski ideolojik çatışmayı anlamsız hale getirmişti¹⁰⁰. Nasır’ın ve Baas Partisi’nin popülaritesini kaybetmeye başlaması, Suudi Arabistan’ın ön plana çıkmasına neden oldu. Bu sonucun ortaya çıkmasında rol oynayan en büyük etkenler ise İslamiyet ve petrol idi¹⁰¹. 1967 Savaşı, Nasır’ın Yemen’deki beş yıllık serüvenine de son verdi. Nasır, Yemen’de cumhuriyetçilere karşı krallık yanlılarına destek veren Suudi Arabistan’la bir anlaşma imzalayarak, Yemen’deki birliklerini Kasım 1967’de çekti.

Arapların İsrail karşısında uğradığı yenilgi, Arap toplumunda yöneten-yönetilen ilişkisi bağlamında siyasi yabancılaşmayı arttırırken, yaşanan ideolojik çöküş, Arap entelektüelini siyasal ve fikrî bir krize sürüklemiştir. Bu başarısızlık, aynı zamanda dikkatleri dış tehditten Arap dünyasındaki sosyo-politik reformlara çekmiştir.

Arapların 1967 yılındaki başarısızlığı, başta Müslüman Kardeşler olmak üzere İslamcı gruplar tarafından “Tanrı’yı terk eden ve Tanrı tarafından cezalandırılan” rejimlerin toptan çürümüş olmasının bir belirtisi¹⁰² olarak değerlendirilirken, özellikle ahlâki

boyutun üzerinde durulmaktaydı. Kimlik sorunu, geçmişin mirası ile bugünün ihtiyaçları arasında adeta bir siyasi harmonik hareket yapılarak dile getiriliyordu.

Mısırlı ekonomist Celal Amin, Mısır halkı ve öteki Arap halklarının kendilerine olan güvenlerini kaybettiklerini ileri sürmekteydi. Amin'e göre, Mısırlılar siyasal ve ekonomik hayatlarını kendi ahlâki değerlerinden türeterek sağlıklı bir toplum oluşturabiliyorlardı. Bu değerlerin bulunduğu alan olarak da dini göstermekteydi¹⁰³.

Bir başka Mısırlı yazar Hasan Hanefi, hem geleneğe, hem de yeniliğe sorgusuz bağlanmayı eleştiriyor ve bu tür bir bağlanmayı sorunların çözümü için yetersiz görmekteydi. Ona göre, gelenek şimdiki zamanın sorunlarına yanıt vermiyor, yenilik ise kitlelerin anlamadıkları bir dille ifade edildiği için onları seferber etmekte başarılı olamazdı. Gerekli olan şey, dinsel düşüncenin halk kitlelerine yeni bir kimlik ve anlam kazandıracak şekilde yeniden tanımlanmasıydı¹⁰⁴. Arap düşünce yelpazesinin bir ucunda, etnosantrizm ve yabancı kültür fobisi eşliğinde bu tür muhafazakâr düşünceler yer alırken; düşünce yelpazesinin öteki ucunda ise, çözümü Guevara, Debrey, Marks ve Lenin'in eserlerinin çevirilerinde arayan sol radikalizm yer almaktaydı.

Bu yenilgi Çin, Küba ve Vietnam örneğinde olduğu gibi geçmişten uzaklaşılmasını, toplumun total ve cesur önlemlerle köklü bir değişime uğratarak, devrimci bir sosyal düzenin kurulmasını savunanlara fırsat sundu. Suriyeli yazar Adonis (Ali Ahmet Said) yeni radikal duyguları dolaşıma sokmakta en önemli rolü oynamıştı. Adonis, arkadaşlarıyla birlikte 1968'de yayınladığı *Mawaqif* adlı dergide, Marksist kavramlar eşliğinde yeni radikal görüşleri ele aldı¹⁰⁵.

Yeni radikalizmi en iyi ifade eden görüşler ise, Sadık el-Azm'ın 1968 yılında yazdığı "*Yenilgiden Sonra Özeleştir*" adlı kitapta ortaya konuldu. Sadık el-Azm, ABD'de Yale Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördükten sonra, Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmaktaydı. Sadık el-Azm, 1967 yenilgisi ile Çarlık Rusyası'nın Japonya'ya 1904 yılında yenilmesi arasındaki ben-

zerliğe dikkat çekmekteydi. Rus donanmasının Japonya tarafından tahrip edilmesi ile Mısır hava kuvvetlerinin İsrail tarafından tahrip edilmesi arasındaki benzerlik üzerinde durdu. Rusya'nın yenilgisinin 1905 Devrimi'ne yol açtığını, radikal politikaları güçlendirerek Bolşevik Devrimi'ne de katkıda bulunduğunu öne sürüyordu. Azm, 1967 yenilgisinin de Arap dünyasında benzer bir süreci doğurması gerektiğine inanırken; yenilgiden bir yıl sonra yazdığı kitapta ise, bu konuda ümitli olmak için çok az neden olduğunu belirtmekteydi. Ona göre, Arap dünyası yenilginin sorumluluğunu üstlenmek yerine, nedenlerini başka yerde aradı ve bu konuda ABD, İngiltere, daha da ileri gidilerek SSCB suçlandı. Azm, bireysel sorumluluktan kaçış duygusu ile Arap kaderciliği arasındaki bağlantıya da dikkat çekmekteydi. Arapların, bilimin ürettiği ürünleri geleneksel mentalite eşliğinde tükettiğini, moral ve kültürel değerlerde değişim olmaksızın siyasal devrimin gerçekleşmeyeceğine inanıyordu. Azm'a göre, geçmişten kopuş ve geleceğin yaratılması birbirinden ayrılmaz şeylerdi¹⁰⁶. Dinsel düşüncenin kendi içinde tutarsız olduğunu ve otantik bilimsel düşünce ile dinsel düşüncenin bilgi anlayışı ve doğruya ulaşma yöntemlerinin farklı olduğunu iddia etmekteydi. Ona göre, bu ikisi hiçbir şekilde bağdaştırılamazdı¹⁰⁷.

Abdullah Laroui ise "*Arap Entelektüelinin Krizi*" adlı kitabında, Arap aydınlarının uzun süre tüm kültür, dil ve geleneğin radikal eleştirilerini yapmakta duraksadıklarını belirtmektedir. Ona göre, Arap aydınları, sonucu demokrasinin boğulması olan yerel ulusal politikaların amaçlarını eleştirmekten kaçınmışlardır. Fabrikalarını başkasının parası, başkasının teknolojisi, başkasının yönetimi ile kurarak ülkeyi modernleştirecek ve toplumu rasyonelleştirecek yüzeysel ekonomizm kınanmalıydı. Arap aydını, azınlık ve yerel demokrasi problemleri başladığında, boş sözden ibaret olan ulusal birliği bozma korkusuyla kendine sansür uygulamayı bırakmalıydı. Araplaştırıcı yabancılaşmanın en kötü yabancılaşma olduğuna, Batılılaşmanın yabancılaştırmasına karşı yıllardır mücadeleye devam eden kampanyanın, durmadan büyüyen bir kültürel gecikmeyi gizlemeye yarayarak; bedelinin kayıp zaman, bi-

rikmiş gecikme, sürekli yenilgi ve sonunda tarihsizliğe sürükleniş olduğuna inanmaktaydı¹⁰⁸. 1967 yenilgisinden sonra Baas Partisi'ne yönelik de dikkate değer bir eleştiri getirilmiştir.

Baas Partisi'ne yönelik en önemli eleştiri Sami el-Cundi'den geldi. 1967 yenilgisinden sonra dört kitap yayımlayan Cundi, Baas Partisi'nin ilk üyelerinden birisi olarak kişisel tecrübe ve gözlemlerinden yola çıkarak eleştiride bulunuyordu. Sami el-Cundi, 1960'larda Suriye'nin Fransa Büyükelçisi olduğu gibi, kabinede bakan olarak da görev yapmıştı. Cundi'ye göre, Baas Partisi'nin kurucuları siyasal iktidarı alabileceklerine inanmıyorlardı. Şartlar, iktidara gelmek konusunda onların başarılı olmalarını sağladı. Kendisi ve Baasçılar, yüzyıllardır süren çöküşün sona erdiğine, yeni bir kültüre büyük bir başlangıç yaptıklarına inanmışlardı. Kendilerinin, onur ve kahramanlığı yeniden inşa etmek istediklerini; fakat iktidarlara döneminde hiçbir şeyin canlandırılmadığını belirtiyordu. Cundi'ye göre Mişel Eflak, dünya gerçeklerinden kaçan biri olarak, bir lider ve politikacıdan ziyade sanatçıydı¹⁰⁹.

Arap dünyasında sosyo-politik yapı, yeni bir başlangıç yapmak amacıyla bu şekilde sorgulanıyor olmakla birlikte; her rejim ilgisini Arap dünyasının geneline değil, ülkesinde kendi iktidarını güçlendirmeye yöneltti. Özetle bu yenilgiden sonra, Arap Ortadoğusu'nda ulusal çıkar ve öncelikler, Arap dünyasının soyut ve genel çıkarlarından önce gelmeye başladı.

Neo-Baas İçinde İktidar Çatışması ve Yeni Bir Darbeye Giden Süreç Salah Cedit-Hafız Esad Rekabeti

Suriye'de Baas Partisi'nin muhalifleri, 1967'deki yenilgiden Baas rejimini sorumlu tuttu. Rejim ise muhaliflere karşı tutuklamalara başlayarak, muhaliflerle uzlaşmayı kabul etmedi. Savunma Bakanı ve Hava Kuvvetleri Komutanı olan Hafız Esad da sıkıntılı bir dönem yaşamaktaydı. Suriye Hava Kuvvetleri, İsrail tarafından tahrip edilmişti. Hafız Esad'ın Savunma Bakanlığı'ndan istifa etmesini ve partiden atılmasını savunanlar bulunuyordu. Hafız

Esad ise yaşanan felaketten kendisini sorumlu tutmayarak, izlenen siyaset konusunda Salah Cedit ve hükümeti suçluyordu. Hafız Esad, muhalifleri tarafından suçlanıyor olmakla birlikte bu yenilgi, onun gelecekteki kariyeri açısından bir dönüm noktası oldu. Siyasal açıdan olgunlaşması ve rakiplerinden daha fazla uzaklaşarak Suriye’de iktidara gelmek arzusu bu olaydan sonra daha fazla arttı. Esad, Baas Partisi’nin Suriye’de 1963 yılında iktidara gelmesinden sonra rejim içinde önemli bir isim haline gelmişti, ama olmakla birlikte, siyaset sahnesinin gerisinde kalarak Muhammed Ümrân, Salah Cedit ve Emin el-Hafız’ın gölgesi altında kalmıştı. Hafız Esad, ordu içinde gücünü arttırmak için yakın arkadaşı Mustafa Talas ile bir ilişki kurdu¹¹⁰. Bu ilişki, Salah Cedit döneminde devam edeceği gibi, Esad’ın müstakbel iktidarı döneminde de devam edecek olan köklü bir arkadaşlık ilişkisiydi.

Hafız Esad ile Salah Cedit arasında rekabet başlamış olmakla birlikte, bu durum 1967 yenilgisine kadar görünürlük kazanmamıştı. Bu yenilgiden sonra siyasi mücadele ve anlaşmazlık şiddetli bir hal almıştır¹¹¹. Baasçıların kendi arasında askeri, sosyo-ekonomik ve dış politika gibi ve konularda izlenecek politikalar yüzünden anlaşmazlık bulunmaktaydı. Bu konuda, Salah Cedit ve Hafız Esad’ın şahsında iki ayrı akım doğmuştu. Hafız Esad, İsrail’e karşı mücadele amacıyla Araplar arası işbirliğine öncelik verirken, Salah Cedit ve hükümeti Suriye’deki devrimci sürece önem veriyordu¹¹². Hafız Esad ile Salah Cedit arasındaki rekabet 1968 yılından itibaren giderek büyürken, Suriye’de ikili bir iktidar yapısından söz edilmeye başlandı. Esad, Salah Cedit yanlısı subayları ordudaki önemli görevlerden uzaklaştırmaya başladı. En önemli olay, Ahmed Süveydani’nin yerine Hafız Esad’ın arkadaşı Mustafa Talas’ın Şubat 1968’de Genelkurmay Başkanı olmasıydı. Mustafa Talas, Esad’ın ordudaki gücünü arttırmasında yardımcı olurken, Salah Cedit’in bir başka destekçisi 1967 Savaşı’nda Golan cephesinde komutanlık yapmış olan Ahmed Mir, Ekim 1968’de İspanya’ya Büyükelçi olarak gönderildi¹¹³. Hafız Esad, gücünü ordu içinde bu şekilde arttırırken, Salah Cedit ise parti içindeki sivil kadrolar arasında etkinlik kurmaya çalışıyordu. Su-

riye’de Baas Partisi içindeki rakiplerin karşısına ise, Irak’taki Baas Partisi iktidara gelmek suretiyle dışarıda rakip olarak çıkacaktır.

Irak’taki Baas Partisi İktidarı ve Suriye-Irak Rekabeti

Abdüsselam Arif, Baas Partisi’ni 18 Kasım 1963’te iktidardan uzaklaştırdıktan sonra, Arif ile Baas Partisi’nin yolları ayrıldığı gibi, Arif rejimine Suriye de cephe almıştı. Bu durum, Abdüsselam Arif ile Nasır arasındaki siyasi buzların erimesine neden olmuştur. Mısır ile Irak arasında bir Başkanlık Konseyi’nin kurulmasını öngören anlaşma, 26 Mayıs 1964 tarihinde imzalandı. Irak Hükümeti 14 Temmuz 1964’te ise bütün bankaları ve sigorta şirketlerini kamulaştırdı. Bu sosyalist uygulamalar ve 1961 yılında başlayıp bu tarihte de devam etmekte olan Kürt İsyanı, Irak’ta rejimin içinde bulunduğu siyasi krizi derinleştirdi.

Abdüsselam Arif, rejimin karşılaştığı krizi aşmak için, Abdurrahman Bazzaz’ı 21 Eylül 1965’te Başbakan olarak atadı. Monarşi’nin yıkılışından beri ilk kez sivil bir başbakan atanmıştı¹¹⁴. Irak’ta sosyalizme karşı olan güçlü bir muhalefet bulunmaktaydı. Özellikle dini gruplar, İslamın maddi ve manevi değerlerinin sosyalizme karşı olduğuna inanıyordu. Yeni Başbakan Abdurrahman Bazzaz, daha önce belirtildiği gibi (ikinci bölüm) İslam ile milliyetçilik arasında bir çatışma olmadığına inanıyordu. Bazzaz, bu nedenle milliyetçi çevrelerce İslam’ı milliyetçiliğin temel değerlerinden birisi kabul etmekle tanınıyordu. Abdurrahman Bazzaz, “İhtiyatlı Sosyalizm” diye adlandırılan siyasi bir görüşe sahipti. Sosyalist görüşlerini, Avrupalı sosyalist düşünürlerden ziyade İslam’dan türettiğini belirtiyordu. Ona göre, serbest girişimi ortadan kaldırmadan geliri arttırmak ve dağıtmak gerekliydi. Özel sektör ekonomik faaliyetlere katılmalı ve teşvik edilmelidir. Bazzaz’ın sosyalizm görüşü, kolektivizm ile serbest girişimcilik arasında denge arayan bir tür karma ekonomi modeliydi¹¹⁵.

Abdurrahman Bazzaz’ı başbakan olarak atayan Abdüsselam Arif 13 Nisan 1966’da bir helikopter kazasında hayatını kaybedin-

ce, kardeşi Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Arif yeni devlet başkanı oldu¹¹⁶. Bu arada, Hasan al-Bakr 1965'te Baas Partisi Genel Sekreteri, Saddam Hüseyin ise 1966'da Genel Sekreter Yardımcısı olmuşlardır.

Başbakan Abdurrahman Bazzaz, Kürk isyanını sona erdirip iç barışı sağlamak için girişimde bulunmak gerektiğine inanıyordu. Kuzey Irak'ta devam eden Kürk isyanını bastırmak için Irak Ordusu'nun düzenlediği askeri operasyonların maliyeti yılda 270 milyon dolar olduğu için ekonomi krizle karşılaşırken, bu isyanın uzun süreden beri bastırılmamış olması, ordunun ve hükümetin prestijini de sarsıyordu. Aslında, Kuzey Irak'ta Kürk lider Mustafa Barzani, hükümete Temmuz 1961'de bir memorandum vererek otonomi talep etmişti. Hükümet, bu talep yerine getirildiği takdirde Şiilerin de aynı yönde bir talepte bulunmalarından çekinerek, Barzani'nin teklifini reddetmişti. Başbakan Bazzaz, isyanı sona erdirecek bir girişim olarak 29 Haziran 1966'da ateşkes ilan ederek, Kürk liderleri görüşmelerde bulunmak için Bağdat'a davet etti. Irak Başbakanı, Kürtlerin tüm taleplerini içermemekle birlikte, yirmi maddelik bir programı 12 Temmuz 1966 tarihinde Barzani'ye sundu. Mustafa Barzani bu programı kabul etmiş olmakla birlikte, Abdurrahman Bazzaz'ın Ağustos 1966'da görevden uzaklaştırılması üzerine durum tekrar krize dönüştü. Yeni Başbakan Naci Talib, Barzani'nin Kürtlerin çoğunluğunu temsil etmediğine inanarak şu açıklamayı yapmıştı: "Biz, Irak'ı ikinci Lübnan yapmak istemiyoruz"¹¹⁷. Devlet Başkanı Abdurrahman Arif Kuzey Irak'a giderek, Bazzaz'ın önerdiği programda yer alan birçok maddenin uygulanacağı sözünü verince durum yatışmış olmakla birlikte, Barzani'nin Kuzey Irak'ta fiili bir otorite kurması Başbakan Naci Talib'i rahatsız ettiği için, Arif'in sağladığı kısa süreli sükunet sona ermiş oldu. Irak'ta rejim Kürtler tarafından Kuzey'den sıkıştırılırken, Haziran 1967'de Arapların İsrail karşısında uğradığı yenilgi, rejim açısından ayrı bir istikrarsızlık kaynağı olmuştu.

Irak Baas Partisi, rejim aleyhtarı büyük bir gösteriyi 6 Eylül 1967'de gerçekleştirirken, Abdurrahman Arif rejimi de yenilginin sorumlusu olarak gösterilmekteydi¹¹⁸. Irak'taki gelişmeler, Ab-

durrahman Arif rejiminin siyasi miadını tüketen bir niteliğe sahipti. Aralarında üç Baasçı generalin de bulunduğu bir grup subay, 17 Temmuz 1968'de Arif rejimine son verdi. Irak'ta Monarşi'nin 14 Temmuz 1958'de yıkılmasından on yıl sonra, rejim dördüncü defa ordu tarafından yıkılmış oldu.

Darbeyi yapanlardan Baasçı General Hasan el-Bekir, Devlet Başkanlığı görevini üstlendi. Hasan el-Bekir ve sağ kolu Saddam Hüseyin, ideolojik olarak Mişel Eflak'ın düşüncesine bağlı kişilerdi¹¹⁹. Bu şekilde, Irak'ta yönetime Baas Partisi'nin "Sağ kanadı" egemen olurken, Suriye'de ise "Sol kanat" ülkeyi yönetiyordu. Irak'ta yeni düzenin niteliği ise özetle şu dört unsura dayanıyordu¹²⁰: 1. Laik bir Arap milliyetçiliği eğilimi, 2. Yüksek bir paranoya hissi ve buna eşlik eden devrilmeme kararlılığı, 3. Önemli makamlara, Hasan el-Bakır ve Saddam Hüseyin'in memleketi Tikitrit'ten akraba kimselerin tayin edilmesi, 4. Özellikle Şiiler arasında sıkıntıları derinleştiren ekonomi ve nüfus politikaları.

Irak'taki Baasçılar, Suriye'den 1966 yılında kaçıp Lübnan'da sürgün hayatı yaşayan Mişel Eflak ve grubunu desteklediği için, Irak'ta Baas Partisi 1968 yılında iktidara gelince, sürgündeki eski Baasçılarla yeni Irak rejimi arasında temas kurulmuş; kısa bir süre sonra Ağustos 1968'de Salah Bitar ve Emin el-Hafız başta olmak üzere, Kıdemli Baasçılar Lübnan'dan ayrılıp Irak'a yerleşmişlerdir. Mişel Eflak ise 1966 yılında Lübnan'a sığındıktan sonra Brezilya'ya gitmiş, Irak'a gelmeyi ise 25 Mayıs 1969 tarihine kadar ertelemiştir (Salah Bitar daha sonra Paris'e yerleşti ve Temmuz 1980'de bir suikast sonucu öldürüldü). Bağdat, böylece kısa bir süre içinde Baas'ın yaşlı kuşak temsilcilerinin ve Suriye'deki rejim muhaliflerinin merkezi haline gelmiş oldu¹²¹. Hasan el-Bekir ve Saddam Hüseyin, Salah Cedit ve politikalarına karşıydı¹²². Yeni rejimin Suriye ile birleşmeye niyeti yoktu. Bunun yerine, yerel bir Iraklı bilinci ve kimliği geliştirmeye karar verildi¹²³. Mişel Eflak yanlısı Baasçıların Irak'ta iktidara gelmiş olmaları, kaçınılmaz bir şekilde Suriye Baas Partisi'nde gerilim yaratırken, bu konuda farklı eğilimler ortaya çıktı.

Salah Cedit grubu Irak'taki iktidarı rakip olarak görüp bu iktidardan rahatsızlık duymaktaydı. Hafız Esad ise Mişel Eflak'a düş-

man olmakla birlikte, Irak Baas Partisi'yle taktik boyutta ve sınırlı düzeyde bir ilişkinin kurulmasını savunuyordu. Esad buna gerekçe olarak İsrail'e karşı bir "Doğu Cephesi"nin kurulmasını gösteriyordu¹²⁴. Hafız Esad, Salah Cedit'in radikal politikalarının ülkeyi izole ettiğine inanırken, Salah Cedit grubu Baas Partisi'nin Arap ulusunu tek bir devlet içinde birleştirme hedefine daha az önem veriyordu. Bu grup, bölgeci bir perspektifte, Arap sosyalizminin kendilerine ait katı yorumunun önce tek ülkede model alınmasını öngörüyordu. Irak ise 1968 yılının sonlarından itibaren, Salah Cedit karşıtı grupları destekleyerek, Cedit'i zayıflatmayı ve devirmeyi hedeflemeye başladı. Bağdat, bu politikanın bir gereği olarak Hafız Esad ve taraftarlarıyla temasa geçerken, aynı zamanda Ekrem Hurani'yi de destekledi. Arap Demokratik Sosyalist Partisi'ni kurmuş olan Ekrem Hurani, 14 Temmuz 1969'da devrimlerin yıl dönümü (14 Temmuz 1958 ve 17 Temmuz 1968) törenleri için Bağdat'a davet edildi. Suriye ve Irak'taki Baas Partileri arasında siyasi tansiyon bu şekilde giderek artarken, gerginlik daha çok meşruluk sorunu üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştı. Mişel Eflak'ın 1969 yılında Irak'a gelmiş olması, Suriye'deki Baas'ın meşruluğunu tehdit etmekteydi¹²⁵. Bu arada Suriye'deki iktidar çatışması da yeni bir yol ayrımına gelmiş bulunuyordu.

13 Kasım 1970 Darbesi ve

Salah Cedit Döneminin Sona Ermesi

Mısır'da 1959 yılında kurulmuş olan Askeri Komite'nin önemli beş kişisi arasında yer almış ve Salah Cedit'in sıkı bir destekçisi olan Abdulkерim Cundi, Hafız Esad'a bağlı birlikler tarafından Şubat 1969'da kuşatma altına alınınca intihar etmişti. Askeri Komite'nin diğer iki önemli isminden Muhammed Ümran Lübnan'da sürgünde bulunurken, Ahmed Mir ise İspanya'ya gönderilmişti. Bu durum Hafız Esad'ı Salah Cedit karşısında daha güçlü hale getirirken, Suriye'deki iktidar mücadelesi böylece ikili bir mücadeleye de dönüşmüş oluyordu¹²⁶. Bu ikili arasındaki iktidar mücadelesini Hafız Esad lehine sona erdirecek en önemli gelişme ise, Filistin Sorunu bağlamında ortaya çıktı.

Ahmed Şukayri, 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan altı ay sonra Filistin Kurtuluş Örgütü liderliğinden ayrılmış; yerine ise Yahya Hammuda getirilmişti. Filistin Kurtuluş Örgütü içinde bu gelişme yaşandıktan sonra, Suriye'deki Baasçı Hükümet 1968 yılında Ad-Sa'ıqa adlı bir Filistin organizasyonunun kurulmasını başarmıştı. Şubat 1969'da ise, 39 yaşındaki Yaser Arafat, El Fetih'in liderliğinden Filistin Kurtuluş Örgütü'nün başına getirildi¹²⁷. Bu esnada İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nde de, Ortadoğu'daki gelişmeleri etkileyecek önemli gelişmeler olmaktaydı.

İsrail Başbakanı Levi Eshkol Şubat 1969'da ölünce, yerine Golda Meir geçti. Vietnam Savaşı'na 500.000 asker göndermiş olan Amerika ise, burada inisiyatifi alamaz duruma gelmişti. Amerika Birleşik Devletleri Başkanlığı'na 1968 yılında seçilmiş olan Richard Nixon, 1969 yılında daha sonra kendi adını taşıyacak olan bir doktrin ilan etti. Nixon "Gelecek yönetimlerin görevi, dünyanın neresinde çıkarsa çıksın, Vietnam tipi bir savaşın çıkmasını önlemektir"¹²⁸ açıklamasıyla izlenecek yeni politikanın esaslarını ortaya koyuyordu.

Irak ve Suriye'de Baasçı iktidarların bulunduğu ve Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da etkinliğini giderek arttırdığı esnada, ABD Başkanı Richard Nixon Ortadoğu'ya yönelik bir diplomasi atağı başlatıyor ve bölgenin Jandarmalığını üstlenecek bir devlet arıyordu. Bu dönemde, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında ise bir değişiklik meydana gelmişti. Kıbrıs'ta 1963 Aralık ayının son günlerinde ortaya çıkan bir bunalım ve Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etme kararına ABD Başkanı Johnson'un, Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup aracılığıyla karşı çıkmış olması, Türkiye'nin dış politikasını gözden geçirmesine neden olmuştu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Kıbrıs konusunda 1965 Aralık ayında kabul edilen bir karar ise Türkiye'nin aleyhine olduğu gibi, dış politika alanında Türkiye'nin dışlanmışlığını da göstermiştir. Türkiye'de 1965 yılının sonlarına doğru iktidara gelen Adalet Partisi, Arap ülkelerine yönelik yakınlaşma siyaseti başlatmıştır. Öte yandan, 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerde görülen olumlu gelişme de, Türkiye'nin

Arap ülkeleriyle ilişkileri açısından olumlu bir siyasi atmosfer ortaya çıkarmıştır. Türkiye, 14 Mayıs 1948'de kurulan İsrail Devleti'ni tanıyan ilk Müslüman ülke olmasına rağmen, 1967 Savaşı'ndan sonra İsrail'le olan diplomatik ilişkilerini ise maslahatgüzar düzeyine indirmiştir¹²⁹. Türkiye'nin bu şekilde ABD açısından elverişli durumda olmaması ve Suudi Arabistan'ın yeterli askeri güce sahip bulunmaması, geriye tek aday olarak İran'ı bırakıyordu. Bu durumun bir gereği olarak İran Şah'ı Rıza Pehlevi, Batı dünyasının bölgedeki jandarması olarak tayin edildi¹³⁰.

Filistin Kurtuluş Örgütü'nü 1969 yılından itibaren denetlemeye başlayan El-Fetih'in artan gücü ve İsrail'e karşı birçok gerilla eylemi gerçekleştirmesine karşılık, İsrail de, Filistinlilerin belirli bir hareket özgürlüğüne sahip oldukları bölgelerde misillemeye başladı. Mısır'ın müdahalesi, Lübnan Hükümeti ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında 3 Kasım 1969'da bir anlaşmanın yapılmasını sağladı. Bu anlaşma, FKÖ'nün Güney Lübnan'da serbestçe hareket edebileceği sınırları belirledi¹³¹. İsrail ve ABD'nin yeni yaklaşımları ve FKÖ'nün artan etkinliği, Suriye'deki gelişmeleri de derinden etkiledi.

Hafız Esad, ABD' ve İsrail'in yeni yaklaşımını tehlikeli bulduğu gibi, Filistinli gerillalar konusunda da Salah Cedit'ten farklı düşünüyordu. Salah Cedit, Filistinli gerillaları sadece Filistin halkının kurtuluş savaşçıları olarak değil; onları aynı zamanda Arap devrimin, bir aracı olarak da görmekteydi. Hafız Esad ise aynı düşüncede değildi. Esad, Suriye'deki Filistinli gerillalara Mayıs 1969'da bazı kısıtlamalar getirmiştir. Belirli Filistinli grupların ülkeye girmesine izin verilecekti. Filistinliler, halk arasında silah taşıyarak dolaşamayacak, izinsiz gösteri ve yürüyüş yapmayacaklardı. Eğitim kampları kuramayacakları gibi, Savunma Bakanlığı'nın izni olmadan Suriye sınırından İsrail'e saldırı da düzenlemeyeceklerdi. Hafız Esad ile Salah Cedit arasındaki çatışmayı arttıran bir başka neden de, Suriye Baas Partisi'nin kendi Filistinli komando grubunu oluşturmuş olmasıydı. Sayıları 5000 civarında olan bu güç, Salah Cedit tarafından Hafız Esad'ın ordudaki destekçilerine karşı kullanılabilirdi¹³². Filistinliler Suriye'de bir siyasi sorun haline

gelirken, kısa bir süre sonra Ürdün'de de kriz kaynağı olacaklardır.

Ürdün'de Eylül 1970'te ordu ile, ülkede iktidarı alma noktasına geldiği görülen Filistinli gerilla grupları arasında şiddetli çatışmalar oldu. Özellikle, George Habbaş'a bağlı Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, Kral Hüseyin'i kolay devirebileceğine inanıyordu¹³³. Ürdün Kralı Hüseyin ise, Ürdün topçu ve tank birliklerine Amman civarındaki Filistin mülteci kamplarına saldırımları için emir verdi. Bu gelişme karşısında Salah Cedit, Suriye ordusunu 200 tank eşliğinde Ürdün'e gönderdi¹³⁴. Bu olay, Hafız Esad ile Salah Cedit arasındaki iktidar mücadelesi bağlamında, üzerinde en fazla tartışma yapılan bir konunun doğmasına neden oldu.

Salah Cedit Suriye ordusunun Ürdün'e girmesine karar verirken, Hafız Esad'ın ise bu orduyu Hava Kuvvetleri'yle desteklemeyi reddettiği ileri sürülmektedir¹³⁵. Hafız Esad üzerine mükemmel bir biyografi kitabı kaleme alan ve Suriye üzerine yetkin bir uzman olan Patrick Seale'nin bu konudaki açıklamalarını dikkate aldığımız da gerçek durum farklıdır. Gerçekte müdahale, Esad'ın politikasının bir sonucuydu ve bu konuda Salah Cedit'le arasında bir anlaşmazlık yoktu. 18 Eylül 1970'te Suriye zırhlı birlikleri, Filistinli gerillaları desteklemek üzere Ürdün sınırından içeriye girmişti. Hafız Esad'ın müdahale etmekteki amacı, gerillaların umduğu gibi Kral Hüseyin'in devrilmesine katkıda bulunmak değildi. Esad, Filistinlileri bir katliamdan korumak istiyordu. Fakat Hafız Esad, Kral Hüseyin ve Filistinli gerillalar, "Kara Eylül" diye adlandırılan bu dramatik olayda tek başlarına değillerdi. ABD Başkanı Nixon ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissinger, Moskova'nın Suriye ve Filistinli gerillaları kullanarak Batı yanlısı Kral Hüseyin yönetimini devirmek istediği, müdahalede geç kaldıkları takdirde Ortadoğu krizinin daha da derinleşeceği, radikallerin ve Sovyet desteğine sahip olanların inisiyatifi ele geçireceklerine inanıyorlardı. Suriye'nin müdahalesi ve gerillaların ağır baskısı altında kalan Kral Hüseyin ise, kurtuluşu 20 Eylül 1970'te Amerika'dan yardım istemekte buldu. Kral Hüseyin ABD yardım edemediği takdirde, Suriye'ye yönelik İsrail müdahalesini kabul

edebileceğini de bildirdi. Henry Kissinger ve İsrail'in Washington Büyükelçisi İzak Rabin, Suriye'ye karşı bir İsrail saldırısı yapılması konusunda hazırlanan bir plan üzerinde 21 Eylül 1970'te anlaşmaya vardılar. Bu plan, ABD Başkanı Nixon ve Ürdün Kralı Hüseyin tarafından da onaylandı. Bu gelişmeden sonra, Ürdün birlikleri Suriye birliklerine karşı 22 Eylül'de saldırıya geçti. Hafız Esad ise bu gelişme karşısında ve İsrail saldırısı başlamadan birliklerini Ürdün'den geri çekti¹³⁶. Hafız Esad ile Salah Cedit arasındaki iktidar mücadelesinin Esad lehine sonuçlanmasına yardımcı olacak esas önemli olay bir hafta sonra meydana gelmiştir.

Hafız Esad'ın Suriye birliklerini Ürdün'den çekmesinden bir hafta sonra, Mısır Devlet Başkanı Nasır kalp krizi sonucu 28 Eylül 1970'te öldü. Ünlü yazar Andre Malraux, Nasır öldüğünde şunları söylemişti: "Her türlü yorumun dışında, zafer ya da yenilgi, başarı ya da başarısızlık dışında Nasır, Mısır'ı somutlaştırarak geçecektir tarihe; tıpkı Napolyon denince akla Fransa'nın gelişti gibi"¹³⁷. Mısır'ın yakın tarihinde bir dönem kapanırken, Mısır'daki devrimin ve Arap dünyasının 18 yıllık en önemli aktörü Nasır'ın ölümü, ülkesinde siyasi bir boşluğun ortaya çıkmasına neden oldu¹³⁸. Hafız Esad, 1 Ekim 1970'de Kahire'de Nasır'ın cenaze törenine katılıp, Suriye'ye döndükten sonra ise, ülkesinde iktidar boşluğu olduğunu daha somut bir şekilde fark etti¹³⁹. Böylece Suriye'de yeni bir darbe için geriye sayım da başlamış oluyordu. Suriye'de Hüsnü Zaim'in 30 Mart 1949'da yaptığı ilk askeri darbeden sonra geçen yirmi bir yıllık süre içinde, çok sayıda darbe meydana gelmiş olmakla birlikte, Hafız Esad'ın gerçekleştireceği son darbe, Suriye'de bundan sonraki gelişmeleri tayin edecek en önemli gelişmedir.

Baasçılık'dan Esadizm'e Geçiş

Hafız Esad ve İktidarını Güçlendirme Süreci

Hafız Esad, Salah Cedit yönetimine karşı 13 Kasım 1970'de askeri darbe yaparak iktidarı ele geçirdi. Esad, Suriye'deki askeri darbe zincirine son halkayı eklerken, Salah Cedit ve Nurettin Atasi'yi tutuklattı. 1963 Darbesi'nden sonra Suriye siyasal hayatında etkili hale gelmiş bütün aktörler, geçen yedi yıl içinde saf dışı edilirken, Hafız Esad kendisini tehdit edebilecek rakiplerden kurtulmuş olarak iktidara geliyordu.

Patrick Seale, Hafız Esad'ı "fevri hareket eden değil, adımını düşünerek dikkatli atan birisi"¹⁴⁰ olarak tanımlarken, Henry Kissinger ise "şimdiki Arap devlet adamları arasında en yeteneklisi, en zekisi... tam bir beyin"¹⁴¹ diye belirtiyor Hafız Esad hakkında ki düşüncesini.

Hafız Esad, 6 Ekim 1930'da Lazkiye yakınlarında, Kardaha'da Matavirah adlı Alevi kabilesinin Numaylatiya koluna mensup köylü bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Hafız Esad, lise yıllarında siyasete ilgi duydu. Fransız manda idaresi zamanında birçok Suriyeli öğrenci gibi, o da Fransız karşıtı faaliyetlere katıldı. Bu faaliyetlerinden ötürü, Fransızlar tarafından bir süre hapsedildi. Baas Partisi'nin laik ve milliyetçi görüşleri ona çekici geldiği için 1947 yılında bu partiye üye oldu. Esad, 1951 yılında Humus'taki Askeri Akademi'ye girdi ve öğrenimini 1955 yılında savaş pilotu olarak tamamlayarak, Mezze Hava Üssü'ne tayin oldu. Hafız Esad'ın hayatını, azınlığa mensup olmak ve kendisine yükselme olanağını sunan orduya katılmış olmak şekillendirirken, 1958 yılı ortalarında Sovyetler Birliği'ne giderek burada 11 ay uçuş eğitimi aldı. Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulunca Mısır'a gönderilen Esad burada, 1959 yılında kurulan Askeri Komite'nin kurucuları arasında yer aldı. Suriye'deki ayrılıkçı rejim tarafından 2 Aralık 1962'de ise ordudan çıkarılarak, sivil bir bakanlıkta görev almıştır. Askeri Komite'nin 8 Mart 1963'teki darbesinde kilit isimlerden birisi olan Hafız Esad, 1964 yılında generalliğe terfi etti ve Hava

Kuvvetleri Komutanı oldu. 23 Şubat 1966 Darbesi'nde Salah Cedit'i desteklemiş olan Esad, darbeden sonra ise Savunma Bakanı olmuştu¹⁴². Suriye'de bağımsızlık öncesi ve sonrası her iki dönemin çelişki ve gerilimlerinden süzülerek siyasal gücü eline geçiren Hafız Esad, siyasal seleflerinden farklı bir anlayışa sahip bulunuyordu.

Nüfusu %77 Sünni, %10 Alevi, %6 Kürt, %3 Ermeni, %2 Türk, Çerkez ve Asuri, %2 Dürzi'den meydana gelen Suriye'de¹⁴³ Hafız Esad'ın kişiliği ve siyaset anlayışı, Suriye siyasal hayatında yeni bir unsur olarak ortaya çıkıyordu. Suriye'yi yönetirken iki prensip, Esad'ın kararlarına yön verecektir: 1. Yönetimine tehdit doğmasına izin vermemek, 2. Politikalarına geniş bir kitle desteği sağlamak. Hafız Esad, ulusal birliği tesis etmek istiyordu. Bunu ise çoğulcu bir toplumsal ve siyasal yapı içinde demokratik bir yolla değil; otoriter bir yöntemle gerçekleştirecektir. Esad'ın, Suriye'de 1954-1958 yılları arasında yaşanan kaotik ortama dönmeye niyeti yoktu¹⁴⁴. Kaos korkusunun Suriye'de ortaya çıkaracağı sonuç ise, izole bir toplumsal yapı olacaktır.

Suriye'de 16 Şubat 1971'de geçici bir anayasa ilan edildikten sonra Hafız Esad, siyasi desteğini arttırmak için 85 Baas, 40 milliyetçi ve sol parti üyesi, 48 çeşitli işçi örgütü, köylü ve meslek organizasyonlarının temsilcilerinden oluşan 173 sandalyeli Halk Meclisi'ni kurdu. Bu meclisin görevi, yeni bir anayasa hazırlamaktı¹⁴⁵.

Suriye'de 1966 ve 1970 darbelerini yapan Salah Cedit ve Hafız Esad, Suriye'nin yönetim kademesinde radikal bir değişiklik yaparken¹⁴⁶, Hafız Esad 12 Mart 1971'de yedi yıllık bir dönem için, Suriye'nin ilk Alevi kökenli Devlet Başkanı oldu. Başkanlık için yapılan referandumda 1.935.805 geçerli oyun yüzde 99.2'sini almıştı. Beş ay sonra ise Baas Partisi'nin Genel Sekreterliği'ne seçildi¹⁴⁷. Hafız Esad'ın bu başarısı, Alevilerin geçmişteki sosyo-ekonomik ve siyasi geri kalmışlık konumundan, Suriye'nin siyasi hayatında geçirdikleri evrimin ve dikey hareketliliğin ulaştığı yüksek noktayı sembolize eden önemli bir gelişmeydi¹⁴⁸. Bu gelişme bir başka açıdan, Suriye'deki geleneksel Sünni egemenliğinin

1963 yılından itibaren yaşadığı gerilemeye vurulan en önemli son darbeydi.

Hafız Esad, en önemli darbelerinden birini de Suriye'deki Filistin gücüne vurdu. Esad, Salah Cedit'in kontrolü altında bulunmuş olan Şaika adlı örgüt başta olmak üzere, kendisinden bağımsız bir Filistin direncinin gelişmesine izin vermedi. Şaika örgütüne yönelik bir tasfiye hareketi düzenlendi ve Suriye ordusunun kontrolü altına alındı¹⁴⁹. Mişel Eflak ve eski Başbakan Emin el-Hafız'ı destekleyecek herhangi bir kalıntının ortada kalmasına müsaade edilmediği gibi, Muhammed Ümran 4 Mart 1972'de Lübnan'ın Trablus şehrinde öldürüldü.

Rejimi güçlendirmek ve potansiyel muhalefeti etkisiz hale getirmek için 7 Mart 1972'de "Ulusal Cephe" kuruldu. Hafız Esad'ın Başkanlığı'nda kurulan ve toplam 18 üyesinden 9'unu Baasçıların oluşturduğu bu yeni organ, Suriye'deki en yüksek otorite merci oldu. Baas Partisi dışındaki dört siyasi parti; Mısır yanlısı "Arap Sosyalist Birliği", Baas'tan ayrılan "Sosyalist Birlikçiler", bağımsız Sosyalistler'in oluşturduğu "Arap Sosyalist Hareketi" ve Komünistler bu cephe içinde yer alıyorlardı. Ulusal Cephenin tüzüğü, öğrenciler ve ordu arasında yalnızca Baas üyelerine siyasi faaliyette bulunabilme hakkını tanıyordu¹⁵⁰. Hafız Esad, siyasi tabanını bu şekilde genişletiyor olmakla birlikte; toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan Sünni muhafazakâr kesimle, iktidara geldikten sonra yaşayacağı ilk büyük krizin ortaya çıkmasına neden olan yeni bir girişimde bulundu.

Suriye'nin yeni taslak anayasası, 31 Ocak 1973'te ilan edildiğinde protestolar başladı. Çünkü, anayasa taslağında devletin dini olarak İslam belirtilmemişti. Özellikle Müslüman Kardeşler, Anayasa'nın İslam'ı, Devlet'in dini olarak açıkça tanımlaması gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Hafız Esad, tüm inançlara saygı gösterilmesini isteyen ve her türlü din, mezhep ve inanca serbestlik tanıyan anayasa maddesini değiştirmemekle birlikte; devlet başkanının mutlaka bir Müslüman olması gerektiğini bildiren bir maddeyi ilave ederek huzursuzluğu gidermeye çalıştı. Bu durum, Suriye'deki siyasi geleneğe aykırıydı. Bundan önceki (1930,

1950, 1953, 1964) anayasalar, İslam'ı devletin ve devlet başkanının mensubu olması gereken din olarak kabul etmişti. Hafız Esad'ın Alevi kökenli olması bu konuda önünde önemli bir engeldi. Suriye'de yaşanan bu krize çözüm ise Lübnan'dan geldi. Etkili Şii önderi ve Lübnan Yüksek Şii Konseyi'nin Başkanı İmam Musa el-Sadr bir fetvasıyla Aleviler, Lübnanlı Şiiler tarafından kendi cemaatlerinin bir parçası olarak kabul edildi. Böylece Hafız Esad'ın önündeki dini engel kalkarken; bunun karşılığında Lübnanlı Şiiler de, kendi ülkelerinin siyasi çekişmelerinde sırası geldiğinde başvurabilecekleri bir destek kazanmış oluyorlardı. 12 Mart 1973'te yapılan referandumda tartışmalı anayasa yüzde 97.6'lık bir oy oranıyla kabul edildiği halde, Nisan ayında Şam ve Halep'te yeni ayaklanmalar çıktı¹⁵¹. Hafız Esad, önceliği devrim yerine rejimin güçlendirilmesine verdiği için, anayasayı da kendisine mutlak güç kazandıracak şekilde düzenletmişti.

Hafız Esad, Nasır'ın modelinden etkilenerek, bir ideolog gibi değil gerçekçi hareket ederek, siyasi gücü "kollektif liderlik" çerçevesinde paylaşmak yerine, başkanlık sistemini kurdu. Bu anayasa, devlet başkanına ülkeyi kontrol altında tutmak için sınırsız güç sağlarken bu yasayla artık, devlet başkanı ordunun başkomutanıdır. Yürütmenin başıdır; başbakanı ve bakanları atar ve görevden alır, kanunları veto etme hakkına sahiptir¹⁵².

Parlamento seçimleri ilk kez 1973 yılında yapılırken, Esad iktidarında parlamenterler siyasal hayatın marjında yer alacaklardır. Örneğin, 1970'lerin ortasından itibaren hükümet tarafından meclise getirilen kanunlar iptal edilmeksizin onaylanmıştır. Parlamentonun güvenlik, dış politika, insan hakları, bütçe gibi konular üzerinde kontrolü bulunmazken, herkes tarafından bilinen ve ihlal edilmemesi gereken bir kırmızı çizgi bulunmaktadır. Kamusal alanda olduğu gibi parlamento tartışmalarında da devlet başkanının kişiliği, politikaları ve güvenlik aygıtlarının rolü herhangi bir şekilde eleştiri konusu yapılamaz. Yolsuzluk, dış politika ve askeri politika gibi konular, parlamenterlerin sorumluluk alanı dışındadır. Hükümet ve bürokrasinin de, ordu ve güvenlik servislerinin işlerine karışmasına izin verilmemektedir. Hükümetin, sa-

vunma bütçesi ve maliye bakanının da askeri harcamalar konusunda söz söyleme ve kontrol hakkı yoktur¹⁵³. Hafız Esad, aynı zamanda sistem içindeki atamalarda gücünü perçinleştirmeye çalışmıştır.

Stratejik görevlere, Hafız Esad'a yakın olan kişiler, kendi aile bireyleri ve Alevi kökenli kişiler atanmıştır. Bazı silahlı birlikler, belirli dini topluluklara mensup bireylerden meydana getirilmiştir. Örneğin, Şam'ın güneyinde konuşlanan 70. Zırhlı Tugay, çoğunlukla Alevilerden oluşturulmuştur. Bazı Sünni kökenli subayların yüksek makamlara atanması, prensip olarak Sünni komutanları tatmin etmek ve onların özellikle Alevi azınlığa yönelik güvensizlik duygularını azaltmaya yöneliktir¹⁵⁴. Öte yandan, Sünni kökenli kimseler, yönetimde de önemli görevlere getirilmişlerdir. Genelkurmay Başkanı Hikmet Shihabi, Savunma Bakanı Mustafa Talas, Dışişleri Bakanı ve Devlet Başkan Yardımcısı görevlerini yapan Abdulhalim Haddam ve Başbakanlık yapanların tamamı Sünni kökenli kimselerdir. Burada önemli olan nokta, bu kişilerin atanmalarında bir grup olmalarının değil, bireysel yönlerinin önemli rol oynamasıdır¹⁵⁵.

Hafız Esad'ın, Suriye ordusundaki asker sayısını arttırmasıyla, asker sayısı 1970 yılında 80.000 iken; 1980'de 257.000, 1985'de 400.000 ve 1990'da da 423.800'e ulaşmıştır. 1990'larda polis ve istihbarat (Muhaberat) örgütünde ise, yaklaşık 100.000 kişi görev yapmaktaydı. İsrail'le olan anlaşmazlık ve savaş, büyük ve güçlü ordu ihtiyacını meşrulaştıran temel gerekçe olurken, askeri harcamalar da arttırılmıştır. Askeri harcamalar, 1970 yılında 384 milyon dolardan, 1980'de 3.186 milyar dolara çıkmıştır¹⁵⁶. Rejim, güç gereksinimini militarist boyutta bu şekilde arttırırken, toplumsal boyutta ise Baas Partisi'ni araç olarak kullanacaktır.

Baas Partisi'nin kapıları 1970'den itibaren yeni üyelere açılarak, üye sayısı olağanüstü ölçülerde arttırılmıştır. 1974 yılında partinin 163.000 üyesi varken, 1980'de 375.000, 1985'de ise 537.864'e ulaşmıştır. Bu sayı toplam nüfusun %8.4'üne tekabül ederken, bunlardan 102.392'si aktif üye, 435.472'si ise taraftar üye statüsündeydi. Bu üyelere yaklaşık yarısı yüksek okul ve üni-

versite mezunu, %14'ü işçi ve köylü, %7.5'inin öğretmen, %10'unun da ordu mensubu olduğu tahmin edilmektedir. Baas Partisi'nin finansman ihtiyacı ise önemli ölçüde kamu kaynaklarından karşılanmaktadır¹⁵⁷. Ordu ve Baas Partisi aracılığıyla toplum üzerinde politik tahakküm kurmayı başarmış olan Hafız Esad, Şubat 1978'de yapılan referandum sonucu, yedi yıllık bir dönem için tekrar devlet başkanı seçilmiştir.

Suriye'de bu tarihlerden sonra siyasi hayatı, toplum içindeki en büyük ve en iyi örgütlenmiş üç kuruma -ordu, parti ve bürokrasiye-egemen Baas Düzeni ile, Sünni muhafazakâr kesim arasında geniş tabanı olan Müslüman Kardeşler arasındaki şiddetli çatışmalar biçimlendirecektir. İleride üzerinde ayrıntılı durulacağı gibi, toplumsal sorunlar yetmişli yılların ortalarından itibaren ağırlaşmış; köyden kente göçün artmış olması, artan yozlaşmayla birlikte enflasyon oranındaki artışın hızlanması, toplumsal dengeleri sarsıntıya uğratmıştı¹⁵⁸. Bu durum Esad ailesinin, özellikle Rifat Esad'ın büyük boyutlara ulaşan iltimas ve suistimalleri ile birleşince, geniş bir muhalefetin doğmasına neden olmuştu. Sistemdeki yozlaşma, rejimin en önemli dayanak noktası olan memur kitlesi arasında tepki yaratmaktaydı. Doktor, öğretmen ve gazetecilerin ağırlığını oluşturduğu bu kesim, tayinlerde liyakatin kriter olarak kabul edilmesini savunuyorlardı¹⁵⁹. Hama civarındaki toprakların Alevilere dağıtılması, eski toprak sahiplerinin tepkisini devlete yöneltti. Rejimin uygulamaları nedeniyle zenginlik ve güçlerini kaybetmiş olan varlıklı toprak sahipleri ve tüccarlar, rejim karşıtı hareketlere maddi destek sağlamaya başlamıştır¹⁶⁰. Suriye siyasal hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olan şiddet ve suikastlar, böylece bir kez daha yoğun bir şekilde gündeme geliyordu.

Halep'teki Askeri Akademi'nin 60 öğrencisi 16 Haziran 1979'da düzenlenen silahlı bir saldırıda öldürüldü. Öldürülenlerin çoğu Alevi kökenliydi. Suriye İçişleri Bakanlığı 22 Haziran 1979'da yaptığı açıklamada, olaydan Müslüman Kardeşler'i sorumlu tuttu. Halep'teki bu katliamdan sonra, Müslüman Kardeşler'e karşı ülke genelinde mücadele başlatıldı. Bu konuda ilk baş-

langıç ise, Müslüman Kardeşler'in hapisshanede tutuklu bulunan 15 üyesinin idam edilmesi oldu¹⁶¹. 1980 yılının başında ise meslek odaları (avukat, doktor, mühendis), demokratikleşme ve siyasi mahkumların serbest bırakılması çağrısında bulunmaya başladılar. Oysa, Suriye'deki "cami-kışla çatışması" giderek derinleşeceği için, bu çağrılarının yankı bulması imkânsızdı.

1973 yılındaki anayasa tartışmalarında Müslüman Kardeşlerin, devlet aygıtıyla karşı karşıya gelmeleri, hareketin önderliğinde bir bölünmeye yol açmıştı. Hareketin önderi İssam el-Attar ılımlı bir çizgide kalmayı tercih ederken; Said Havva, Ali el-Bayanuni ve Adnan Saadeddin "cihat" içerikli daha sert bir eylem tarzını benimseyerek çatışmayı devam ettiriyorlardı. Müslüman Kardeşler şiddet eylemlerini urmandırırken; hedefleri, rejimin "mezhepçi" niteliğine görünürlük kazandırıp, devleti misillemeye bulunmaya zorlayarak kitlesel dini muhalefetin boyutlarını yaygınlaştırmaktı. Müslüman Kardeşler, Halep'teki 16 Haziran 1979 katliamından sonra, seksenli yılların başında Hama, Halep ve diğer yerlerde kitlesel gösteriler düzenlemeyi, dükkân ve okulları kapattırmayı başardı. Bu esnada hareketin militan bir gençlik kolu da gelişmekteydi¹⁶². 1970'lerin sonundaki Müslüman Kardeşler, 1940 ve 1950'lerden itibaren bu şekilde farklılaşırken, şiddet ve suikast hedefinin çapını da büyüttü.

Hafız Esad'ın son anda kurtulduğu 26 Haziran 1980'deki suikast girişiminden sonra rejim giderek sertleşti. Bu suikastten sonra, Müslüman Kardeşler mensubu yaklaşık 550 mahkum, Tadmur Cezaevi'ndeki hücrelerinde öldürüldüler. 7 Temmuz 1980'de çıkarılan bir kanun ise, Müslüman Kardeşler Örgütü'ne üyeliğe ölüm cezası getirdi. Ürdün, Irak, Suudi Arabistan ve Mısır Müslüman Kardeşler'e maddi yardımda bulunurken, Ürdün ve Irak ayrıca sınıra yakın yerde Müslüman Kardeşler'e eğitim kampları kurma olanağını sağlıyorlardı¹⁶³. Burada dikkati çeken nokta Mısır'ın tutumudur. Kendi ülkesinde Müslüman Kardeşler'e göz açtırmayan Mısır, Suriye'deki hareketi desteklemektedir. Ortadoğu'ya siyasetin gözlükleriyle bakıldığında bunun nedeni gizemli olmadığı gibi, bu çifte standart tutum sadece Mısır'a özgü de de-

ğildir. Örneğin İran, kendi ülkesindeki Kürtlere karşı sert bir tutum takınırken, Kuzey Irak'taki Kürtleri Irak aleyhine desteklemektedir.

Suriye Güvenlik Kuvvetleri, ülke içinde Müslüman Kardeşler'e karşı izlediği şiddet politikasını Suriye dışına taşıyarak, Ürdün'deki Müslüman Kardeşler Üssü'ne Temmuz 1980'de bir saldırı düzenledi. Suriye'nin devlet şiddeti sadece Müslüman Kardeşler'le sınırlı kalmadı. Irak'ta Mart 1980'de yapılan ve Suriye'deki muhalefet temsilcilerinin de katıldığı konferanstan kısa bir süre sonra, Baas Partisi'nin kurucusu ve iki numaralı ismi Bitar, 21 Temmuz 1980'de Paris'te öldürüldü¹⁶⁴. Hafız Esad rejiminin dozu giderek artan şiddet politikasına, Müslüman Kardeşler'den ise sert bir yanıt geldi. Kasım 1980'de yayımlanan bir bildiride, Baas Partisi, Suriye'de "Ayrımcı Faşist Düzen" kurmakla itham edildi¹⁶⁵. Müslüman Kardeşler silahlı saldırılarını Şam'ın merkezine taşıyarak, 17 Ağustos 1981'de Bakanlar Kurulu'nun bulunduğu binayı, 3 Eylül 1981'de ise Dışişleri Bakanlığı'nı bombaladılar. Rejim ile İslami muhalefet arasındaki mücadeleyi Hafız Esad lehine sona erdirecek gelişme ise Hama'da ortaya çıkmıştır.

Hama'da 2 Şubat 1982'de başlayıp 28 Şubat'ta sona erecek olan bir ayaklanma meydana geldi. Müslüman Kardeşler kentte kontrolü sağlayıp, Baas Partisi yetkililerine karşı katliamlar başlarken, Hafız Esad bölgeye ağır toplar, tanklar ve helikopterlerle desteklenmiş birlikler gönderdi. Tanklar Hama'yı ezip geçtiler; tarihi şehir tam bir harabeye dönerken, binlerce insan bu olayda hayatını kaybetmişti. Yabancı gazetecilerin Hama'ya girmesine uzun bir süre izin verilmezken, bu olaydan hemen sonra askeri hapishanelerde tutuklu bulunan Müslüman Kardeşler üyelerinin toplu idamları gerçekleştirildi¹⁶⁶. Büyük çaptaki bu ayaklanma ve Sünni İslami muhalefet, Alevi topluluğunun kendi içinde dayanışma bağlarını güçlendirirken, Müslüman Kardeşler'in yaşadığı bu yenilgi, örgüt içinde çatışma ve bölünmeye neden olmuştur. Buna karşılık Hafız Esad ise Suriye'de rakipsiz duruma gelmiştir¹⁶⁷. Esad rakipsiz hale gelmiş olmakla birlikte bu, Suriye'de rejimin toplumsal kontrol ve baskıyı azaltacağı anlamına gelmiyordu.

Hafız Esad, 1985 yılında yapılan seçimin sonunda %99.9 oy alarak yeniden devlet başkanı seçilirken, Baas Partisi konferansına 1985 yılında sunulan bir rapor, toplumun siyasal haritasının faşizan bir mantık eşliğinde nasıl çıkarıldığını ortaya koymaktadır. Bu rapordaki parti değerlendirmesine göre, ülkede 2.538 avukat bulunmaktadır. Bunlardan 300'ünün Baasçı olduğu, 99'nun resmi Komünist Partisi'ne kayıtlı olduğu, 12'sinin Komünist Partisi'nin illegal kanadına üye olduğu, 17'sinin Müslüman Kardeşler mensubu, 88'inin Suriye Milliyetçisi, 9'nun Kürt Milliyetçisi, 926'sının tarafsız, 158'nin sağcı, 66'sının ise gerici olduğu tespit edilmiştir¹⁶⁸. Aynı şekilde, doktorların, eczacıların, gazetecilerin ve diğerlerinin siyasal haritası da ortaya çıkarılmaktadır. Rejimin zaafları ve ideolojinin etkisizleşmesi karşısında ise, Hafız Esad'ın kişiliği etrafında "Esadizm" şeklinde karizmatik bir kült yaratılması çabalarına hız verilmiştir. Bu durum, özellikle 1991 yılındaki başkanlık seçiminde dikkati çekmiştir. Bu seçimin sonunda Hafız Esad %99.9 oyla tekrar devlet başkanı seçilmiştir¹⁶⁹. Suriye'de bu dönemde kısmen de olsa bir ekonomik serbestlik yaşanıyor olmakla birlikte, siyasal düzlemde demokrasiden yoksun, otoriter cumhuriyetçi rejim anlayışından taviz verilmemiştir.

Hafız Esad Döneminde Sosyo-Ekonomik Politika

Hafız Esad'ın 1970 yılında Suriye'de iktidara gelmesi, Suriye'nin sadece siyasal hayatında değil, aynı zamanda ülkenin ekonomi ve gelişme politikalarında da bir dönüm noktasını ifade etmekteydi. Hafız Esad'ın özellikle iktisat alanındaki görüşleri, Baasçı bir eğilim taşıyordu.

Suriye'de, Hafız Esad'ın uygulayacağı ekonomik politika, siyasi liberalizmden yoksun, kontrollü bir ekonomik liberalizm¹⁷⁰ olacaktır. Sosyalist dönüşüm politikaları terk edilirken, dışarıda muhafazakâr Arap ülkelerine doğru açılım, içeride ise özel sektöre gelişme olanağı sağlanacaktı. Hafız Esad, ekonomi politikasında ideoloji yerine pragmatizmi esas alırken, Suriye'nin ciddi ekonomik ve sosyal sorunları bulunmaktaydı. 1963 yılında Suriye'nin nüfusu 5 milyon civarındayken, 1970 yılında ise 6.3 mil-

yonu ulaşmıştır. Bu tarihte, nüfusun %57'si kırsal kesimde yaşarken; Şam ve Halep 1972 yılında toplam nüfusun %44'ünü barındırıyordu. Yani, 6.7 milyon olan toplam nüfusun 2.9 milyonu¹⁷¹ bu iki şehirde yaşıyordu.

Darbeden hemen sonra bazı mallar üzerindeki ithalata yönelik kısıtlamalar kaldırılmıştı. 1971 yılında ise birinci liberalleşme (infitah) dönemi başladı. Özel sektörün güvenini kazanacak ve destekleyecek önlemler alınırken, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı da ilan edildi. Yeni kalkınma planıyla (1971-1975) öncelik sanayiye verilerek, kamu yatırımlarının %46.3'ü bu alana tahsis edildi¹⁷². Özel sektörün güvenini pekiştirecek önemli bir diğer gelişme ise, 1973 yılında ilan edilen anayasanın özel mülkiyeti güvence altına almasıydı.

Bu arada, Tartus Limanı 1970 yılında hizmete açıldı. Banyas Limanı'nın yapımı ise 1970'lerin sonunda tamamlanacaktır. Suriye'nin 1946 yılından beri en büyük ulusal isteklerinden birisi olan Fırat Nehri üzerinde bir baraj inşa etme projesi, 1968 yılında Sovyetler Birliği'nin desteğiyle başlamış ve bu proje kapsamındaki Tabka Barajı'nın ilk ünitesinin yapımı 1973 yılında tamamlanmıştır.

1973 Arap-İsrail Savaşı, Suriye'nin ekonomik dengelerini sarsıntıya uğrattı. Humus'taki petrol rafinerisi, Akdeniz'deki limanlar ve elektrik santralleri gibi tesisler İsrail saldırısında tahrip edilirken, ortaya çıkan zarar 3.5 milyar dolardı¹⁷³. Bu savaştan sonra ekonomide liberalleşme (infitah) daha da genişletilirken, Suriye'nin karşılaştığı en büyük sorun sermaye yetersizliğiydi. Ülkenin ekonomik durumu, zengin Arap ülkelerinin maddi yardımına bağlı hale gelmişti. Suriye, 1973, Savaşı'ndan sonra Arap dünyasından önemli ölçüde maddi yardımlar almaya başladı¹⁷⁴. Döviz üzerindeki sınırlamalar gevşetilirken, 1975 yılında özel sektöre yabancı şirketlerle yatırım sözleşmesi yapabilme yetkisi verildi. Bu gelişmenin de bir sonucu olarak özel yatırımlar artarak, özel sektör iki kat gelişti¹⁷⁵. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1976-1980) kamu yatırımlarının sanayideki oranı %20.8 ol-

du¹⁷⁶. Hükümet, 1977 yılında ise ödemeler dengesindeki olumsuz durumu dikkate alarak, liberal ithalat politikalarını gözden geçirmek gereğini duyunca, ithalata yönelik kısıtlamalar getirildi¹⁷⁷.

Suriye'nin 1960-1970 arasındaki yıllık büyüme hızı %5.7 iken, 1970-1979 arasında ise bu oran %9'a çıkmıştır. Büyüme hızındaki bu yükselişte iki neden vardır: 1. Hafız Esad'ın özel girişime serbestlik tanınması, 1973 Savaşı'ndan sonra Suriye'nin Arap dünyasından büyük miktarda maddi yardım alması, 2. 1973-1976 arasında petrol fiyatlarının artması¹⁷⁸. Petrol, Suriye'nin ihracatında önemli bir paya sahiptir. Aslında, Ortadoğu standartlarına göre Suriye küçük bir petrol üreticisi ülkedir. Suriye'nin ilk petrol üretimi 1959 yılında Suweida bölgesinde gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, 1968 yılına kadar petrol ihracatı yapılmamıştır. Bu tarihten sonra petrol ihracatına başlanıldığı gibi, üretim 1976 yılında 9.6 milyon tona çıkarak zirveye ulaştı. 1990'ların başında ise Deyrizor bölgesinde yeni bir petrol alanı daha devreye girmiştir¹⁷⁹.

Suriye'de 1970'lerde tarımda meydana gelen artış, beklenilenin altındaydı. Eskiye oranla önemli bir artış sağlanmış olmakla birlikte, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmamıştır. Kamudaki endüstri sektörünün performansı da beklenilenin altındaydı. Kamuda, rasyonel ve ekonomik kararlar alınamadığı gibi yakınlarını koruyan siyasal atamalar da yapılmıştı. Devlet ihaleleri, en düşük fiyat ve rantabilite gözetilmeksizin siyasal tercihlere göre yapılmıştır¹⁸⁰. Rejim, özellikle petrol gelirini ve Arap dünyasından gelen maddi yardımları kontrolü altında tutmaktadır. Öncelikli olarak, sistemin merkezinde yer alan elitin çıkarları tatmin edilirken, bu elitin önemli bir kısmı Alevi kökenlilerden oluşmaktayken, özel sektörde ise egemenlik Sünni çoğunluğa aittir¹⁸¹. Bununla birlikte hükümet karayolu, demiryolu, liman ve haberleşme yatırımlarına büyük önem vermişti. 1980 yılında 16.872 km'ye ulaşmış olan kara yolunun 14.696 km'si asfalt durumdaydı. 1968 yılında Suriye'de 850 km'lik demiryolu varken,

1980'de ise 2000 km'ye ulaşmıştır. Demiryolundaki bu hızlı gelişme, Sovyet yardımları sonucu gerçekleşmiştir. 1980'lerin başına kadar Suriye'de telefon sayısı çok düşüktü. 1970 yılında 111.000 iken, 1980 yılında ise 287.000'e ulaşmıştı. 1980 yılında bir petrol rafinerisi daha inşa edilerek, kapasite yılda 11 milyon tona ulaşmış oldu¹⁸². Ülkedeki alt yapı yatırımlarında ilerleme sağlanmış olmakla birlikte, Suriye 1980'lere derin bir ekonomik krizle girmiştir.

Suriye'ye 1980'lerin başında sermaye girişinde azalma olmuştur. Bunun iki nedeni bulunmaktaydı: Birinci neden, petrol fiyatlarındaki düşüştü. İran'daki Devrim ve İran-Irak Savaşı'nı izleyen kısa sürede, petrol fiyatı 12.75 dolardan 1981'de 34 dolara fırlamıştı. Daha sonra ise Irak'ın Kuveyt'i işgal edeceği tarihe kadar petrol fiyatları düşüş ve durgunluk eğilimi göstermiştir. İkinci neden ise Suriye'nin, İran-Irak Savaşı'nda İran yanlısı bir politika izlemiş olmasıydı. Bu politikanın bir sonucu olarak Suriye'ye zengin Arap ülkelerinden gelen ekonomik yardımda azalma oldu¹⁸³. Bu arada, Suriye'nin nüfus yapısında ciddi bir dönüşüm meydana gelmişti. 1982 yılında nüfus 9.6 milyona ulaşırken; şehirli nüfus ise 1970'te % 43'ten 1981'de %47'ye yükselmişti. 1980'de Şam ve Halep, 3.6 milyonluk nüfusu barındıran iki büyük kentti¹⁸⁴.

Suriye'de 1977 yılında ithalata getirilen kısıtlamalar, 1981'de daha da genişletildi. Kısıtlamalar, özel sektörün üretimde kullandığı malların ithalatına yönelik olmayıp, lüks malların ithalatını kapsamaktaydı. Beşinci Beş Yıllık Plan (1981-1985), tarımsal gelişmeye özel bir önem veriyordu. 1980'lerde önemli endüstriyel projeler ise, finansman yokluğundan dolayı ertelenerek gerçekleştirilemeyecektir. 1983 yılından itibaren, 1970'lerdeki liberalleşmeden daha farklı ikinci liberalleşme dönemi başlatılarak devlet ile özel sektör arasındaki ilişkilerde, ekonomik politikalar açısından radikal değişiklikler yapıldı¹⁸⁵. Ticaretteki liberalleşme girişimleri, 1983-1984 yılları arasında özel sektörün ithalattaki payını %16'dan %25'e çıkarırken, ihracattaki pay ise %8'den %30'a çıkmıştır. 1990 yılında ise, 1963 yılından beri ilk kez özel sektö-

r n yatırımları kamu yatırımlarını geçmişti. Ancak, bu gelişmele-
rin fazla abartılmaması gerekir. 1990 yılında, kamu sektörünün
sanayi üretimindeki payı %73't ¹⁸⁶.

1980'lerin bir diğ r önemli özelliği de, Suriye ekonomisinde
kaçakçılık ve yolsuzlukların giderek artmış olmasıdır. Bu duru-
mun nedenleri, devletin dış ticareti kontrol etmesi ve Suriye Or-
dusu'nun 1976 yılında Lübnan'a müdahale etmesinden sonra, or-
dunun kaçakçılık yapılan g zerg hı kontrolü altına almasıdır. Su-
riye Ordusu'nun, Beka Vadisi'ndeki haşaş-afyon ekimi ve ticare-
ti ile ilgisinin olduğu belirtilerek, kaçakçılık olgusunun Suriye'de
kurumsallaştığı iddia edilmektedir¹⁸⁷. Bu kirli ilişkilerden elde
edilen gelirin, rejimin merkezinde yer alan kadro arasında paylaş-
tırılması ise, bu kadronun Hafız Esad etrafında kenetlenmesine
olanak sağlamıştır.

Suriye, Dünya Bankası'na olan borçlarını geri ödemeye riayet
etmediği için, diğ r finans kuruluşları tarafından "güvenilmez  l-
ke" olarak tanımlanmaktadır. Dünya Bankası başta olmak üzere,
yabancı finans kuruluşlarıyla yapılan borç müzakerelerinde ise
sadece ekonomik konular ele alınarak, iç politika ve diğ r konu-
lar gündem konusu yapılmamaktadır¹⁸⁸. Müzakere konusu yapıl-
mayan bu sorunlar, 1990'larda daha da derinleşmiştir. 1970 yılın-
da 6.3 milyon olan nüfus, 1993 yılında 14 milyona yaklaşırken;
bu nüfusun yarısı 15 yaşın altındaydı. şehirli nüfus 1970'te %43
iken, 1991'de %50.4'e yükselmiştir. şam ise en fazla g   alan çe-
hirdi¹⁸⁹. şam'ın nüfusu 1960-1990 arasında üç kat artarak 1.5
milyona ulaşmıştır. 1990 yılında, endüstriyel kapasitenin %60'ı
plansızlık ve kötü yönetim yüzünden kullanılamazken¹⁹⁰,
1990'larda kamu sektöründe 700.000 kişi istihdam edilmekteydi.
Kamudaki istihdam, siyasal amaçlı bir sosyal kontrol aracıdır¹⁹¹.
Suriye'nin toplam dış borcu ise 1993 yılında 19.975 milyar dola-
ra ulařırken¹⁹², ekonomik durgunluk, yakınlarını kayırma ve yol-
suzluklar, rejimin popülaritesini ve geleceğini olumsuz yönde et-
kileyen gelişmelerdir.

Hafız Esad Dönemi'nde Suriye'nin Dış politikası

Salah Cedit döneminde (1966-1970) Suriye'nin dış politikası, radikal sol ilkelere bağlı kalınarak tespit edilmişti. Bu dönemde Pekin ve Moskova öncelik kazanırken, Arap dünyasındaki rejimler ise “gerici” ve “ilerici” şeklinde tasnif edilmişlerdir. Gericici diye adlandırılan rejimlerle ilişki kurmamak ve düşmanca bir dış politika izlemek tercih edilmişti. Suriye'deki bu dış politika tercihi, 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, Arap ülkelerinin daha büyük bir birlik kurmak arayışı yerine, farklılaşma ve ulusal çıkarları öne çıkarmaları, Suriye'nin Arap dünyasından izole olması sonucunu doğurmuştu.

Hafız Esad ve Suriye'nin Değişen Dış politikası

Hafız Esad iktidara geldiğinde dış politikadaki önceliği, Salah Cedit döneminin yarattığı; Suriye'nin Arap dünyasından izole durumunu sona erdirmek oldu¹⁹³. Suriye'nin güçlü bir ordu ve dostlara ihtiyacı olduğuna inanan Hafız Esad, muhafazakâr Arap rejimleriyle Suriye'nin ilişkilerini düzeltirken, Batı'ya karşı ise Sovyetler Birliği'ne yakınlık duyan bir dış politikayı tercih edecektir. Aynı anda, çok büyük maddi zenginliğe sahip muhafazakâr Arap rejimlerine ve SSCB'ye yönelik dış politika açılımı, Suriye'ye çok boyutlu (ekonomik, askeri vd.) bir avantaj sağlayacaktır.

Hafız Esad, ilk dış ziyaretini 1-3 Şubat 1971'de Moskova'ya gerçekleştirdi. Bu tarihte Suriye'nin, Sovyetler Birliği'yle 15 yıllık askeri ve ekonomik ilişkisi bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği'nden ekonomik ve askeri yardım talebinde bulunan Esad, SSCB'nin Ortadoğu'ya yönelik istek ve önceliklerini gayet iyi biliyordu: Ortadoğu'nun kalbinde sürekli bir dinleme istasyonu, deniz ve hava üssü kolaylıkları¹⁹⁴. Moskova'nın desteğini kazanmayı başaran Hafız Esad 16 Şubat 1971'de Tunus'la, 2 Mart 1971'de ise Fas Krallığı'yla diplomatik ilişkileri yeniden başlattı. Esad'ın, muhafazakâr Arap rejimlerine yönelik önemli bir diplomatik jesti, Suudi Arabistan ve bütün Arap Yarımadası'ndaki kurtuluş hareketlerini teşvik etmiş olan Şam Radyosu'nu (Arap Yarımadası'nın Sesi) ka-

patmak oldu¹⁹⁵. Bu arada Mısır, Libya ve Sudan, aralarında bir birlik kurmak için görüşmelerde bulunuyorlardı. Aralarında birlik kurmak için görüşmeler yapan bu üç ülkenin, dikkati çeken ortak bir özelliği bulunmaktaydı: Her üç ülkede de kısa bir süre önce lider değişikliği olmuştu. Sudan'da Cafer Numeyri, 25 Mayıs 1969'da yapılan bir askeri darbeyle iktidara gelmişti. Libya'da Muammer Kaddafi de, 1 Eylül 1969'da yaptığı askeri darbe sonucu iktidara gelmişti. Mısır'da ise Nasır'ın 28 Eylül 1970'te kalp krizi sonucu ölmesi üzerine Enver Sedat iktidara getirilmişti. Bu birlik görüşmelerine Suriye de katıldı. Sudan'ın iç sorunları nedeniyle bir süre sonra görüşmelerden çekilmesi üzerine, üç ülke (Mısır, Libya ve Suriye) arasında Arap Cumhuriyetleri Federasyonu'nun kurulmasını hedefleyen anlaşma 17 Nisan 1971'de imzalandı¹⁹⁶. Nasır'ın ölümü, Hafız Esad'a Mısır'a yönelik yakınlaşma siyaseti olanağını verirken; Enver Sedat'ın bir yıl sonra ilan edeceği bir karar ise Suriye'nin SSCB nezdinde Ortadoğu'daki önemini arttıracaktır.

Enver Sedat 18 Temmuz 1972'de, Sovyet askeri personelinin (15.000-20.000 arasındaki) Mısır'ı terk etmelerini istedi. Mısır'ın bu kararı, Batılı ülkeleri şaşırtmıştı. Enver Sedat'ın bu kararı almasındaki etken ise İsrail üzerinde Mısır'ın ihtiyacı olan siyasi baskıyı kurabileceğine inandığı ABD'ye yakınlaşmaktı¹⁹⁷. Bu önemli gelişme Sovyetler Birliği'nin Suriye'yi daha fazla desteklemesi sonucunu doğururken; Hafız Esad Temmuz 1972'de Moskova'ya giderek, 700 milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım temin etti. Suriye aynı zamanda, Mısır ile Sovyetler Birliği arasında arabuluculuk görevini üstlendi¹⁹⁸. Suriye'nin öneminin artması ve giderek güçlenmesi, Hafız Esad'a 1967 Savaşı'nda gerilimli anlar yaşatmış olan İsrail açısından tehlikeli bir gelişmeydi. Esad, Suriye'nin 1967 Savaşı'nda kaybettiği ve stratejik değeri yüksek Golan Bölgesi'ni geri almakta kararlıydı. Enver Sedat ise, büyük devletleri harekete geçirecek ve böylece İsrail ile Araplar arasındaki problemlerin diplomatik görüşmeler aracılığıyla çözümlenmesine olanak sağlayacak bir savaştan yanaydı.

1973 Arap-İsrail Savaşı

Mısır ve Suriye açısından 1967 yenilgisinin askeri rövanşını almayı hedefleyen bu son Arap-İsrail Savaşı, 6 Ekim 1973'te Mısır ve Suriye'nin aynı anda İsrail'e saldırması sonucu başladı. Mısır, Süveyş Kanalı'nın doğu yakasındaki İsrail birliklerine, Suriye ise Golan bölgesindeki İsraillilere ansızın saldırdı. Yahudilerin Yom Kippur bayramında başlayan bu savaşta, İsrail hazırlıksız yakalanmıştı. Mısır ve Suriye ordularının İsrail ordusuna karşı geçici bir üstünlük sağlaması, aynı zamanda 1948 yılından beri İsrail'in yıkılmaz üstünlüğüne yönelik ilk meydan okumaydı. Suriyeliler önceki savaşlardan daha iyi savaştıklarına inanırken, Suriye birliklerinin ilerleyişi kısa sürede İsrail kuvvetleri tarafından durduruldu. 9 Ekim 1973'te ise İsrail'in, Suriye'nin iç bölgelerindeki ekonomik hedeflere yönelik saldırısı başladı. Birçok tesis ile birlikte, Şam'daki Hava Kuvvetleri Karargâhı da İsrail saldırısına uğramıştı¹⁹⁹. Suriye ve Mısır'ın askeri gücü İsrail'e karşı tutunmalarına yetmezken, Arap dünyası ilk kez bir başka gücü harekete geçirecektir.

Arap petrol üreticileri 17 Ekim 1973'te toplanarak, ilk defa petrolü bir silah olarak kullanmayı kararlaştırdılar. Petrolün fiyatı %70 oranında artırılırken, İsrail işgali devam ettiği sürece petrol üretimi düşürülecekti²⁰⁰. Suriye, istemeyerek de olsa 22 Ekim 1973'te ateşkesi kabul etti. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in yoğun diplomatik çabaları sonucu, taraflar arasında 31 Mayıs ve 5 Haziran 1974'te Cenevre'de imzalanan antlaşmalar, savaş resmîen sona erdirdi. Araplar, İsrail karşısında geçici de olsa ilk kez üstünlük sağlamıştı. Bu durum en çok Hafız Esad'ın imajını etkiledi: "O, artık Suriyeliler'in gözünde bir savaş kahramanı idi"²⁰¹. Bu savaşın en önemli sonucu, Mısır'ın bir süre sonra ABD'ye yaklaşması ve İsrail'le olan düşmanlığını sona erdirmesi oldu. Enver Sedat'ın bu politikası Mısır'ı, Salah Cedit döneminin Suriyesi gibi Arap dünyasında yalnızlığa iterken, Suriye bölgede etkili bir aktör haline gelecektir.

Suriye'nin Lübnan'a Müdahalesi ve Sonrasında Meydana Gelen Gelişmeler

Lübnan'da 13 Nisan 1975'te başlayıp on dokuz ay sürmüş olan iç savaş, bölgesel aktörleri ve süper güçleri de içine çekerek, Ortadoğu'da büyük bir bunalım yaratmıştı. Böylesine büyük bir bunalımın ortaya çıkmasında o dönemdeki aktüel nedenler kadar, geçmişten gelen nedenler de önemli rol oynamıştı. Bu nedenle, Lübnan'ın yakın dönem tarihine kısa bir bakış, çatışmanın kökenlerini aydınlatmaya olanak sağlayacaktır.

Lübnan, Fransız yönetimi altında bulunduğu yaklaşık 23 yıllık zaman diliminde, iç mücadele açısından sakin bir dönem geçirmişti. 1932 yılında Fransızların yaptığı nüfus sayımı sonuçlarına göre Hristiyanlar, (Sünni, Şii ve Dürzilere oranla) az bir farkla da olsa çoğunluğa sahipti²⁰². Lübnan, 1943 yılında bağımsızlığını kazandığında, farklı topluluklarından ve yönetim pratiği olan üç bölgeden oluşmaktaydı: Kuzeyde Maruni Hristiyanların, Güneyde Dürzi ve Hristiyanların yaşadığı Lübnan Dağı bölgesi; Müslüman ve Hristiyanların oluşturduğu kıyı kentleri; ve nüfusu esasen Şii Müslüman olan, Lübnan Dağı'nın doğusuna ve güneyine düşen bazı kırsal bölgeler²⁰³.

Lübnan'da Fransız egemenliğinin sona ermesi, izlenecek dış politika konusunda farklı eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bazı Lübnanlılar Arap birliğinden yana tavır koyarken, bir başka kesim ise Lübnan'ın küçük boyutlu, değişik grupların birarada yaşamasına bağlı ve ticari önem taşıyan özelliklerini öne çıkararak, Arap dünyasında özel bir konuma sahip olduğunu savunuyorlardı. Bu görüş Müslüman ve Rum Ortodokslar tarafından kabul edilmekteydi. Radikal bir başka grup ise, Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'nin savunduğu Suriye ile Lübnan'ın birleşmesi görüşünü desteklemekteydi. Geniş bir Hristiyan grup ise, Lübnan'ın Batı ile ilişki içinde olmasını savunuyordu²⁰⁴. Bu tartışmalar yapıyor olmakla birlikte, 1943 yılında Maruni ve Müslüman önderler arasında yazılı olmayan bir anlaşma yapılarak 1932 yı-

lındaki nüfus sayımı sonuçlarına göre Cumhurbaşkanının Maruni, Başbakanının Sünni, Meclis Başkanının ise Şii olacağı bir sistemin kurulması kararlaştırılmıştı. Diğer görevler ise farklı gruplar arasında paylaştırılacak olmakla birlikte, Hristiyanların etkinliği daha fazla olacaktır. Lübnan'daki bu idari yapılanma 1958 yılına kadar ciddi bir sorunla karşılaşmadan sürdürülecek olmakla birlikte, Lübnan'daki yetkililerin bazı korkuları vardı: 1. Filistinli mültecilerin Lübnan'ın hassas dengeler üzerine kurulu mezhep dengesini bozması, 2. Filistinli fedailerin İsrail'e yönelik herhangi bir saldırıda bulunması durumunda, İsrail'in buna karşılık verecek olması. 1948 yılından sonra diğer yerlere olduğu gibi, Lübnan'a da Filistin göçü olmuştu. Pan-Arabizm'in, Nasır'ın katkılarıyla yükselişe geçmesi, Lübnan'da da Filistinli ve diğer Müslüman gruplar arasında yankı uyandırmıştır. Bu yankının Lübnan'daki etkisi, daha önce belirtildiği gibi, 1958 yılındaki iç çatışma olmuştur.

Lübnan'da 1958 yılındaki bunalım, Amerika'nın müdahalesi sonucu sona erdirilirken; Camil Chamoun'un yerine, General Fuad Şihab 31 Temmuz 1958'de Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1960 ve 1964'te gerçekleştirilen parlamento seçimleri ise demokratik rejime dönüşmesini sağlayarak, ayrıştırıcı faktörlere dayalı sisteme tekrar istikrar kazandırmıştı. Charles Hilu 1964 yılında Cumhurbaşkanı seçilirken, Lübnan'da demografik yapıda meydana gelen değişikliklerin devam etmesi ve ekonomik yapının dönüşüme uğraması, bir süre sonra yeni bir krize davetiye çıkarıyordu. Genişleyen bir kent devleti haline gelmiş olan Lübnan, güçlü bir hükümet tarafından yönetilmeye ihtiyaç duyarken, gelir dağılımında da ciddi bir dengesizlik meydana gelmiştir. Beyrut, geçen zaman içinde (1943-1970) Arap Ortadoğusu'nun ticaret ve bankacılık merkezi haline gelmişti. Bu alandaki faaliyetleri ellerinde bulunduran Hristiyanların sosyo-ekonomik konumunda yükselme olurken, Müslümanların ekonomik faaliyetlerini ve gelir kaynağını oluşturan tarım kesiminde ise gerileme meydana gelmişti²⁰⁵. Lübnan'ın toplumsal yapısındaki köklü değişikliklerden birisi, Eylül 1970'te Ürdün'de meydana gelen olaydan sonra gerçekleşti.

Kral Hüseyin’le çatışan Filistinli gruplar yenilince, Filistinlilerin yeni bir dramatik göçü başlıyordu. Lübnan’a sığınan yaklaşık 500.000 Filistinli, bu ülkenin hassas dengeler üzerine kurulu yapısını sarsıntıya uğrattı. Nüfus dengesinin Müslümanlar lehine değişikliğe uğraması, iktidarın paylaşımı konusunda Hristiyanların lehine olan durumun değiştirilmesi talebini de beraberinde getirmiştir.

Lübnan’daki sağcı grupların, Filistinlileri ve giderek güçlenen sol potansiyeli etkisiz hale getirecek kişi olarak kabul ettikleri Süleyman Franjiye’nin, tek oy farkla 17 Ağustos 1970’te Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra siyasi gerilim giderek artmaya başladı. Filistinli gerilla gruplarını kontrol altına alabileceği noktasından hareket eden ve Arap radikalizminden ürken muhafazakar Arap ülkeleri de, Franjiye’nin seçilmesini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmekteydiler. Oysa, Lübnan’dan İsrail’e yönelik Filistin saldırıları giderek artmaktaydı. İsrail’in ise bu saldırılara misillemede bulunması, Lübnan Hükümeti’ni iki ateş arasında bırakmaktaydı. Lübnan Ordu Birlikleri duruma müdahale edince, Filistinliler ile Lübnan Ordu Birlikleri arasında çatışmalar çıkmaktaydı. 2 Mayıs 1973’te çıkan bir çatışma, ancak 18 Mayıs’ta sona erdirilebildi. Hristiyanların Filistinliler’den duyduğu rahatsızlık giderek artarken, radikal Müslümanlar Filistinlileri destekliyordu. 1973-1974 yılları, huzursuzluğu arttıracak gelişmelerle geçti. Soygunlar, öğrenci hareketleri ve grevler Lübnan’da gündelik hayatı felç etmekteydi. Lübnan’da ılımlı Sünni liderliğin etkinliği azalırken, Sünnilerden sonra gelen Şiiler ise, giderek güçlerini arttırmaktaydı. Şiilerin dini lideri İmam Musa Sadr 17 Mart 1974’te yaptığı konuşmada, “ Şiilerin haklarının verilmesi ve Şiilerin siyasi yapıda hak ettiği yeri bulması gerektiğini” iddia etti. Lübnan’daki Müslüman topluluk kendi içinde üç gruba ayrılmış bulunuyordu. Filistinlileri destekleyen Suriye yanlısı Müslümanlar, Dürzileri temsil eden Canpolat liderliğindeki “Ulusal Hareket”, Saib Selam’ın öncülüğünü yaptığı ılımlı Müslüman grup ve örgütlenmelerini giderek arttırmakta olan Şiiler²⁰⁶. Arap dünyasında liberal siyasal sisteme sahip tek ülke olan Lübnan; Filistin

göçü, petro-doların arttırdığı çelişki, rakip gruplar arasında siyasi güç elde etme kavgası ve dış güçlerin ülke üzerinde nüfuz kurma mücadelesi gibi nedenlerden dolayı, tarihinin en büyük iç çatışmasını yaşamaya hazır hale gelmişti.

Lübnan'da 13 Nisan 1975'te bir Falanjist'in öldürülmesinden bir gün sonra 27 Filistinli, Falanjistler tarafından öldürüldü. Bu gelişme iç savaşı başlatan son kıvılcım olmuştu. Kanlı çatışmalar bir yılını doldururken, Mayıs 1976 sonlarında Filistinliler ve Lübnan Ulusal Hareketi bütün cephelerde Maruniler'e üstünlük sağlamıştı. Güney Lübnan, Filistinlilerin ve Lübnan Arap Ordusu'nun kontrolü altına girmişti. Maruniler'in kalesi durumundaki Zağle kuşatılmış durumdaydı. Kuzeyde bir Maruni merkezi olan Zagreta'da da Maruniler güç anlar yaşamaktaydı²⁰⁷. Lübnan'da siyasi sistemin ya sol grupların eline geçeceği ya da derin bir parçalanmaya uğrayacağı bir anda, dışarıdan gelen bir müdahale dengeleri kökten değiştirdi.

Hafız Esad, 1 Haziran 1976'da 20.000 Suriye askerini Lübnan'a gönderip duruma müdahale etti. Suriye'nin Lübnan'a müdahalesinin biri aktüel, diğeri tarihsel olmak üzere iki nedeni bulunmaktaydı: Aktüel neden, Filistinlilerin güçlenmesi ve duruma egemen olmasının İsrail işgaline davetiye çıkarmasından korkmuş olmasıydı. Tarihsel neden ise, Suriye ve Lübnan'ın bölünmez bütünlüğünü savunan "Büyük Suriye" projesidir. Bu politik motivasyon, Suriye'de sadece siyasal elitin zihninde değil, halk arasında da etkili olmaktaydı²⁰⁸. Hafız Esad Lübnan'daki gelişmeleri dikkatle takip ederken, "Tarih boyunca Suriye ve Lübnan'ın tek bir ülke ve halk olduğunu"²⁰⁹ iddia etmişti. Hafız Esad başlangıçta Filistinlileri desteklemişti; ama daha sonra Hristiyanlara silah temin edip Filistinlileri zor durumda bıraktı. Esad'ın amacı güçler dengesini koruyarak, Filistinlilerin Güney Lübnan'da Suriye'yi İsrail ile savaşa sokabilecek bir tutum izlemelerini engellemeye yönelikti²¹⁰. Suriye'nin verdiği destek sonucu, Cisir el-Başa ve Tel el-Zaatar adlı iki Filistin mülteci kampına saldıran Hristiyanlar, binlerce Filistinli'yi katlederken, yenilgiden ve ülkedeki siyasi egemenliklerini kaybetmek tehlikesinden de kurtuldular.

Elias Sarkis yeni Cumhurbaşkanı olarak göreve gelirken; Beyrut “Yeşil Hat” ile ikiye bölünmüştü. 60.000’den fazla insanın öldüğü, 20.000 kişinin yaralandığı iç savaş 16 Ekim 1976’da sona erdi. 25-26 Ekim 1976’da Kahire’de yapılan zirve toplantısında, Arap Ligi’ne bağlı Arap Barış Gücü’nün kurulması kararlaştırılmış olmakla birlikte; bazı Arap ülkeleri bu güce asker vermeyince, bu kuvveti Suriye kendi askerlerinden oluşturarak Lübnan’daki varlığını kalıcı hale getirmiş oldu. Suriye ile Lübnan Hristiyanları arasında ise kısa bir süre sonra gerilim doğmaya başladı. Bu arada Dürzi Lider Kemal Canpolat, Esad rejimini ve Lübnan’a müdahalesini sert bir dille eleştirmişti. Suriye basını ise Ağustos 1976 başından itibaren, Kemal Canpolat’ı Arap milliyetçiliğine ve İsrail’le barış çabalarına karşı olmakla suçluyordu. Kemal Canpolat’ın 16 Mart 1977’de bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine bazı kesimler bu suikastı Hristiyan milislerin, diğer bir grup ise Suriye’nin gerçekleştirmiş olabileceğini iddia etti. Dürzi liderliğine getirilen Velid Canpolat ise, Eylül 1977’de Şam’da Hafız Esad ile bir anlaşma imzaladı. Lübnan’da 1978 yılı boyunca, içinde Suriye askerlerinin de olduğu çatışmalar yaşandı. Bu arada İsrail birlikleri, 14 Mayıs 1978’de Lübnan’a çıkartma yaptı ve Lübnan topraklarının %10’unu işgal etti²¹¹. Böylece Lübnan’da iki ayrı yabancı güç kontrolü ele geçirmiş oluyordu. Lübnan’daki iç savaş, sorunları yanında, Hafız Esad’ın prestijini arttırırken, Suriye’ye de çeşitli ülkelerden önemli ölçüde maddi yardım gelmesini sağlamıştır. Öte yandan Lübnan’daki bu iç savaş, nüfusu etnik ve mezhepsel açıdan homojen olmayan bazı ülkelerde, “Lübnanlaşmak Sendromu” diye adlandırılan bir endişe ve korkunun, yönetici elitin bilinçaltına yerleşmesine neden olmuştur. Bu sendromu hafife alıp, farklılığını siyasal düzleme taşımak ve tanınmak isteyenler ile, sadece bu sendromdan hareket eden yönetici elit arasında doğacak gerilimin, gerçek bir “Lübnanlaşma”ya sebebiyet verme tehlikesi ise bu ülkelerde fikrî ve siyasi hayatı kilitlemektedir.

Suriye-Irak İlişkileri

Suriye Baas Partisi ile Irak Baas Partisi arasında 1968 yılından itibaren ideolojik düzlemde başlayan çatışma, 1970'lerde ise Hafız Esad ile Saddam Hüseyin arasında kişisel bir çatışmaya dönüşmüştür. Suriye'de iktidarın, nüfusun %10'luk kesimi temsil eden Hafız Esad'ın elinde; Irak'ta ise %20'lik bir kesimi temsil eden Saddam'ın elinde bulunması, bu iki ülkedeki rejimlerin kabile ve mezhep adları kullanılarak tanımlanmasına neden olmuştur. Suriye'deki rejim "Alevi Baas", Irak'taki ise "Tıkriti Baas" olarak adlandırılmışlardır²¹².

Irak 1970'lere önemli bir sorununu çözümleyerek başlangıç yapıyordu. Kuzey Irak'ta uzun zaman devam etmiş olan Kürt İsyanı, 11 Mart 1970'te imzalanan bir anlaşma sonucu Kürtlere özerklik verilerek sona erdirilmiş oldu²¹³. Suriye ile Irak arasında ise siyasi anlaşmazlık olmakla birlikte, Irak petrolünü Suriye üzerinden Akdeniz'deki Tartus'a getirecek petrol boru hattıyla ilgili anlaşma, 16 Temmuz 1972'de imzalandı. 12 mart 1974'te ise Kuzey Irak'ta Kürt İsyanı'nın yeniden başlaması, Suriye ve İran'ı da işin içine çekecek gelişmelere neden oldu. Suriye, Barzani'ye silah yardımında bulunduğu gibi, Kürtlere Suriye sınırında eğitim kampı kurma olanağını da verdi²¹⁴. Irak'la Şat-tül-Arap üzerindeki egemenlik mücadelesi nedeniyle, İran da Kuzey Irak'taki Kürtlere yeniden destek vermeye başladı. Irak'taki Baasçı rejimin Kürt isyanı karşısında zor durumda kalması ise, İran'la Şat-tül-Arap konusunda bir anlaşma yapması zorunluluğunu doğurdu. İran ve Irak arasında 6 Mart 1975'de imzalanan Cezayir Anlaşması'na göre Irak, Şat-tül-Arap üzerindeki iddialarından vazgeçiyor; bu tavize karşılık olarak İran ise Kuzey Irak'ta Kürt direnişine verdiği desteği çekiyordu. Şat-tül-Arap'taki sınır, su yolunun tam ortasından geçeceği için, Irak'ın bu nehir üzerindeki kontrolü böylece ortadan kalkmış oluyordu²¹⁵. Irak bu anlaşmadan sonra Kuzey Irak'ta duruma hakim olmaya başlarken; Suriye, Irak'ı güçlendirecek bu anlaşmanın yapılmış olmasından rahatsızlık duydu.

Irak ile Suriye arasındaki siyasi gerilimi arttıran önemli bir gelişme, Mişel Eflak'ın Bağdat'a gelmesidir. Mişel Eflak, 1969 yılın-

da Irak'a ilk kez gelmiş olmakla birlikte, burada kalıcı olarak bulunmayı tercih etmemişti. Eflak 1975 yılına kadar Lübnan'da yaşamını sürdürürken, burada iç savaşın başlaması üzerine Irak'a gelmek zorunda kaldı (Mişel Eflak, daha sonra 23 Haziran 1989'da Paris'te öldü). İki ülke arasındaki ilişkiler giderek gerginleşirken Hafız Esad, Şat-tül-Arap ve Kuzistan'ı İran'ın baskısı ve Kürt korkusu nedeniyle İran'a terk ettiği için Irak'ı çok sert bir şekilde eleştirmeye başlamıştı²¹⁶. Irak ile Suriye arasında bir diğer sorun da, Fırat sularının paylaşımı ve kullanımı nedeniyle doğdu. Suriye, Fırat Nehri üzerindeki Tabka Barajı'nın yapımını kısa bir süre önce, 1973 yılında tamamlamıştı. Bu durum, Irak'a giden su miktarında azalmaya neden olurken, Fırat sularının paylaşımı sorununu, Irak ve Suriye arasında yoğun bir propaganda savaşına neden oldu. Suriye, Nisan 1975'ten itibaren Irak'taki rejim muhaliflerini desteklemeye başladı. Irak ise Suriye üzerinden geçen boru hattından petrol pompalamayı Nisan 1976'da durdurdu. Yeni petrol boru hatları inşa edilerek petrol akışı Körfez ve Türkiye üzerinden gerçekleştirilmeye başladı. Suriye bu taşıma işinden önemli bir gelir elde etmekteydi. Örneğin, 1976 yılında elde edilecek gelir 136 milyon dolara varmıştı. Irak'ın Suriye'yi bu gelirden mahrum etmesi, iki ülke arasındaki propaganda savaşını hızlandırdı²¹⁷. Irak, Suriye'nin 1 Haziran 1976'da Lübnan'a yaptığı müdahaleye karşı çıkarken iki ülke, şiddet de kullanmaya başladı.

Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam'a, kimliği belirlenemeyen kişiler tarafından 1 Aralık 1976'da bir suikast gerçekleştirildi. Abdülhalim Haddam bu suikasttan yaralı olarak kurtulurken; kısa bir süre sonra Bağdat Havaalanı'nda bir patlama oldu ve üç kişi hayatını kaybetti. Irak bu patlamadan Suriye'yi sorumlu tutarken, esas önemli olaylar 5-6 Şubat 1977'de Necef ve Kerbelâ'da meydana geldi. Buralarda meydana gelen Şii ayaklanmasından da Suriye sorumlu tutuldu.

Suriye ile Irak arasındaki gerginlik ve çekişmeye, kısa bir süre için de olsa son verecek fırsatı Enver Sedat sağladı. Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat 19 Kasım 1977'de aniden Kudüs'e giderek, Mısır-İsrail ilişkilerinde yeni bir sayfa açtı. Sedat, Mısır açısından

yararlı sonuçlar doğurmadığına inandığı savaşlar dizisine son vermek, SSCB'yi bölgede bir siyasi aktör olmaktan çıkarmak; hepsinden önemlisi İsrail'le barış yaptıktan sonra Mısır'ı Amerika'nın bölgedeki önemli müttefiki yapmayı hedefliyordu. İsrail de Mısır'la barış yapmayı kabul ediyor olmakla birlikte, hedefleri farklıydı: Arap dünyasının etkili bir gücü Mısır'ı, İsrail karşıtı Arap blokunun içinden çekmek ve Suriye ile Filistin Kurtuluş Örgütü'nün İsrail'e yönelik politikalarına daha rahat bir şekilde karşılık vermek, Batı Yakası'ndaki işgal edilmiş topraklara Yahudi göçmenleri yerleştirmek ve daha sonraki aşamada ise buraları ilhak etmek²¹⁸. ABD Başkanı Carter Ocak 1978'de İsrail ve Mısır'a giderek, iki ülkeyi Eylül 1978'de Camp David'de bir araya getirmek için çaba sarf etti. ABD'nin, Mısır ve İsrail arasında Camp David'de görüşme yapılmasını Eylül 1978'de başarması üzerine, Hafız Esad Ekim 1978'de Irak'a bir ziyarette bulunarak, iki ülke arasındaki siyasi anlaşmazlıkları bir süre için gündemden çıkarmak kararını aldı. İsrail ve Mısır'ın Camp David'de anlaşmaya varması ve 26 Mart 1979'da Mısır-İsrail Barış Antlaşması'nın imzalanması, Irak-Suriye yakınlaşmasının boyutlarını genişletti. Irak ile Suriye'nin birleşmesini hedefleyen bazı gelişmeler oldu. Bu amaçla komiteler kurulmuş olmakla birlikte, iki ülke arasındaki rekabet ve birbirlerine duydukları güvensizlik, olumlu bir sonucun doğmasını engellemiştir²¹⁹. Bu iki ülke, Mısır ve İsrail ilişkilerinin barışçıl bir çizgiye gelmesi karşısında birleşemezken; Arap dünyası Mısır'a karşı birleşmekte bir pürüzle karşılaşmadı. Mısır, siyasi bir aforoza tabi tutularak Arap Birliği'nden atıldı ve bu birliğin kargâhı Kahire'den Tunus'a taşındı.

Mısır'ın Batı yanlısı bir dış politika çizgisine yönelmesi, Ortadoğu'da Suriye'nin önemini artırdı. Sovyetler Birliği, Mısır'ın Ortadoğu'da Amerikan gücüne ve nüfuzuna yapacağı katkıyı dengelemek için, Suriye'yi bölgedeki en önemli müttefiki olarak değerlendirmeye başladı²²⁰. Öte yandan, İran'da 1979 yılında meydana gelen önemli gelişme, Suriye'nin dikkatini bu ülkeye yöneltmişti. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 16 Ocak 1979'da ülkesini terk etmesi ve Humeyni'nin 1 Şubat 1979'da İran'a gelmesi, yeni bir siyasi dü-

zen ortaya çıkardı. 30 Mart 1979'da yapılan bir referandum sonucu İran, İslam Cumhuriyeti'ne dönüştü. İran'daki bu gelişmenin dünya devrim pratiği açısından ilginç bir boyutu vardı. 1789 Fransız Devrimi'nden beri ilk kez bir devrim, dinsel bir ideolojiye, dinci kadrolara ve dinsel bir programa sahipti²²¹. İran, 20.yy'ın iki büyük kitlesel devrim çizgisini (1917 Bolşevik Devrimi ve 1949 Çin Devrimi) bu yüzyılın son çeyreğinde İslam dünyasına taşıırken, Mısır ve İran'daki gelişmeler, Ortadoğu'da siyasi deprem yarattı. Haziran 1979'da Irak Devlet Başkanı olan Saddam Hüseyin'in, Cezayir Anlaşması'nı tanımadığını 17 Eylül 1980'de ilan etmesi ve 22 Eylül 1980'de İran'a saldırması, uzun süreli ve en kanlı savaşlardan birisini başlatmış oluyordu.

Suriye ve Irak arasındaki bölgesel rekabet ve güç mücadelesi, Suriye'nin bu savaşta desteğini İran'a vermesine neden oluyordu²²². Suriye'nin bu savaşta İran'ı desteklemesi, Irak ve Ürdün'ün ise daha önce belirtildiği gibi, Hafız Esad karşıtı Müslüman Kardeşler Örgütü'ne destek vermelerine neden oluyordu. Malcolm H.Kerr, 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, Arap dünyasındaki siyasal-ideolojik rekabet ve çatışmaya "Arap Soğuk Savaşı"²²³ adını vermişti. İran-Irak Savaşı'nda, Pan-Arabizm'in kalbi olarak kabul edilen Suriye'nin, Arap olmayan İran'a destek vermesi ve sonrasında meydana gelen gelişmeler ise, yeni bir "Arap Soğuk Savaşı"nın başlamasına neden oluyordu²²⁴.

1980'lerde Ortadoğu'da Siyasi Durum ve Suriye

Ortadoğu 1980'lere büyük bir şiddet patlamasıyla girdi. Bu durumun ortaya çıkmasında, Lübnan'daki düzenin çökmesi, Suriye-İsrail çekişmesi ve İran Devrimi'nin büyük rolü bulunmaktaydı. 1970'lerin şiddet dalgası ile 1980'lerdeki, karşılaştırıldığında; 1970'lerde küçük grupların katılımı ve çabası ön plandayken, bu dönemde ise şiddetin kitle tabanı genişlemiştir. 1970'lerdeki radikal sol eğilimli gruplar, 1980'lerde yerlerini İslami akım ve gruplara bırakmıştır. Öte yandan 1970'lere oranla 1980'lerde İsrail, kendisine yönelik eylemlere daha sert ve gecikmeksizin cevap vermekteydi. Bu ise, beraberinde şiddet-karşı şiddet sarmalını ge-

tirmektedir. Ortadoğu'nun 1980'lerde barut fıçısına dönmesinde, Suriye ve İran'ın büyük rolü bulunmaktaydı. Bu iki ülke, Amerika ve İsrail'in kendilerine yönelik katı politikasını etkilemek amacıyla, gayri resmi nüfuz aracı olan terörü tercih etmiştir. Eylem yapan grup ve örgütler ile bunlara destek veren ülkelerin sayısındaki artış ise, beraberinde kontrolsüzlüğü doğurmuştur. Yönetim, istihbarat, ordu vb. yapılarıdaki farklı kanatlar ve eğilimler, eylemlerin zaman zaman tek merkezden yönlendirilmesini güç hale getirerek, kontrolsüz eylemlerin gerçekleştirilmesine de neden olmuştur.

Şubat 1979 İran Devrimi ve 27 Aralık 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, Amerikan politikalarında değişiklik yapılmasını zorunlu hale getirmişti. Başkan Carter 23 Ocak 1980'de Pakistan ve Körfez Bölgesi'ni; Batı Avrupa, Uzak Doğu ve Amerika için "ekonomik ve stratejik yaşamsal öneme sahip bölgeler"²²⁵ olarak tanımlarken, yeni bir doktrin de ortaya atılmış oluyordu. Bu doktrinin pratik uygulaması ise Ronald Reagan döneminde olacaktır. 1977 yılında kurulmuş olan Çevik Kuvvet, Temmuz 1980'den itibaren öncelikli olarak Ortadoğu'yu sorumluluk ve görev bölgesi içine almıştı. Hafız Esad ise bu dönemde, Amerikan karşıtı merkezlerle ilişkisini güçlendirme arayışı içindeydi. Suriye ve Libya arasında birleşik bir devlet kurulmasını öngören bir anlaşma 10 Eylül 1980'de imzalandı. Suriye bu anlaşmadan sonra Libya'dan 1 milyar dolar almıştır. Hafız Esad 8 Ekim 1980'de Moskova'ya giderek, yirmi yıllık dostluk anlaşması imzaladı.

Ortadoğu'da yükselen şiddet dalgasının önemli kurbanlarından birisi, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat oldu. Sedat, 6 Ekim 1981'de öldürüldü. Enver Sedat'ın yerine Mısır Devlet Başkanı olan Hüsnü Mübarek, Mısır'ı Arap dünyasında izole durumdan kurtaracak bir tutum izlemeye başladı. Arap Birliği'nin merkezi tekrar Kahire'ye taşınırken, Mısır ile Suriye arasında diplomatik ilişkiler canlanmaya başladı²²⁶. İran Devrimi'nin muhafazakâr Arap rejimlerini tehdit etmesi, Mısır'ın Arap dünyasında yarattığı siyasi boşluğu fark ettirerek, Mısır'ın Arap dünyasına kolay ve çabuk bir şekilde dönmesine olanak sağlamıştır. Suriye-İsrail ilişki-

leri kapsamında önemli gelişmelerden birisi, İsrail'in Haziran 1967 Savaşı'nda işgal ettiği Golan'ı Aralık 1981'de ilhak etmesiydi. İsrail'in bu girişimini, 6 Haziran 1982'de Lübnan'ı işgal etmesi takip etmiştir. Bu işgale müdahale edemeyen Suriye, 12 Haziran 1982'de İsrail ile ateşkes imzalamıştır. Suriye-İsrail anlaşmasından kısa bir süre sonra ise, Filistinliler 21 Ağustos 1982'de Batı Beyrut'u terk etmeye başladılar. Tahliye işlemlerine Fransız, Amerikan ve İtalyan askerleri nezaret ederken; Filistin Kurtuluş Örgütü Lideri Yaser Arafat ve 11.249 Filistinli savaşçı 1 Eylül 1982 tarihine kadar gruplar halinde şehri terk ettiler. Ortadoğu'da bu dönemdeki şiddet, üst düzeyde yeni bir siyasi kurbanı Lübnan'da hedef almıştı. Lübnan Cumhurbaşkanlığı'na 23 Ağustos 1982'de seçilmiş olan Beşir Cemayel, 14 Eylül 1982 tarihinde büyük miktarda patlayıcı maddenin infilak etmesiyle gerçekleştirilen bir suikast sonucu öldürüldü. Beşir Cemayel'in öldürülmesinden kısa bir süre sonra ise, insanlık tarihinin en büyük vahşetlerinden birisi Beyrut'ta gerçekleştirildi. İsrail'in himayesi altındaki Hristiyan milisler, Beyrut'un güney banliyösünde bulunan ve binlerce Filistinli mültecinin olumsuz koşullarda hayatlarını sürdürdükleri Sabra ve Şatilla'daki Filistinlileri, 16 ve 17 Eylül günü katlettiler. 17 Mayıs 1983'te ise İsrail ve Lübnan bir anlaşma imzaladılar. İsrail, Güney Lübnan'da güvenli bölge inşa etmeye başlarken, Lübnan'ın geri kalan bölgesi Suriye'nin kontrolüne bırakıldı. 19-20 Aralık 1983'te ise Yaser Arafat ve 4.000 Filistinli, bu sefer Trablusşam'dan ayrılarak; Tunus, Cezayir ve Kuzey Yemen'e gittiler²²⁷.

Suriye 1980'lerde Ortadoğu'da siyasi etkinliğini arttırırken, 1986 yılında (Üçüncü Dünya Ülkeleri içinde) Rusya'dan en fazla silah satın alan ülke durumuna geldi. 5.000'e yakın Doğu Avrupalı ve Sovyet askeri danışman Suriye'de bulunurken, Sovyet savaş gemileri Suriye'deki limanları kullanmaya başlamışlardı²²⁸. Öte yandan 1980'lerin ikinci yarısı, Filistin sorununa yeni bir boyut katan gelişmeye tanıklık etti. Aralık 1987'de İsraillilere ait bir taksii ile Filistinlilere ait bir dolmuşun çarpışması sonucunda iki Arap'ın ölmesiyle sonuçlanan kaza, intifada (ayaklanma) hareketinin başlamasına neden oldu. Bu ayaklanma daha sonra, toplu-

mun her kesimini kapsayan geniş tabanlı bir kitle hareketi niteliği kazanmıştır²²⁹. 1980'lerin başındaki en önemli olay olan İran-Irak Savaşı, sekiz yıllık süre içinde sıfır toplamı (Zero Game) dramatik bir oyuna dönüştükten sonra, 20 Temmuz 1988'de sağlanan ateşkesle sona erdi. Kısa bir süre sonra ise Ortadoğu'nun gündemine Filistin Kurtuluş Örgütü damgasını vuracaktır. FKÖ 15 Kasım 1988'de Filistin Devleti'nin bağımsızlığını ilan ederek bu konuda önemli bir adım atmış oldu. 1975 yılındaki iç savaşın üzerinden 14 yıl geçmesine rağmen, Lübnan'daki gelişmeler başkaları tarafından yönlendirilmeye devam ediyordu. Ekim 1989'da Amerika'nın da koordinasyonu, Lübnan konusunda Suudi Arabistan'ın Taif şehrinde bir anlaşmaya varıldı. Bu anlaşmaya göre, Lübnan'da Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında parlamento ve kabinede eşit temsil prensibi kabul edilmiştir²³⁰.

1980'li yılları sekiz yıl sürmüş bir savaş, suikast, katliam, sürgün ve işgal olaylarıyla geçiren Ortadoğu, 1990'lı yıllara bu gelişmelerin etkisi altında girerken; farklı dünya ve bölge dengeleri çerçevesinde olaylar şekillenmeye devam edecektir.

Körfez Krizi ve Sonrası Suriye'nin Dış politikası

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'daki siyasi yapılanma ve haritayı, daha önce belirtildiği gibi, Avrupalı iki güç olan İngiltere ve Fransa ortaya çıkararak, bu gelişmeleri yönlendirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında da Ortadoğu, dış güçlerin müdahaleleriyle karşılaşmıştır. Ortadoğu'ya dışarıdan müdahale değişmemekle birlikte, gelişmeleri yönlendiren uluslararası aktörler değişmiştir. Uluslararası sisteme ve Ortadoğu'daki gelişmelere ABD ve Sovyetler Birliği egemen olmuştur. Bu dönemde Ortadoğu'ya yönelik yabancı müdahalesinin en önemli sonuçlarından birisi, 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmuş olmasıydı. Bu gelişme Arap dünyasını derinden etkiledi. "İsrail'in kurulması zaten parçalanmış ve çeşitli Batılı güçlerin denetimi altındaki devletçiklere bölünmüş olan Araplar için tam bir şok olmuştu. Haçlılardan bu yana ilk kez, bölge dışı yabancı bir unsur, Arap anavatanının bağrına saplanıyordu. Ayrıca, Basra Körfezi'nden At-

lantik Okyanusu'na dek uzanan coğrafyada yaşayan Araplar arasına ilk kez yabancı bir unsur giriyordu"²³¹. Arap dünyası, İsrail ve Batı karşıtı politikalar ve kendi içindeki bir dizi siyasi gelişmeyle birlikte, 1945-1990 arası 45 yıllık dönemi geride bırakarak yeni bir dönemin eşiğine gelmiş bulunuyordu.

Mihail Gorbaçov'un 11 Mart 1985'te Sovyetler Birliği'nin başına geçmesiyle başlayan "Açıklık" ve "Yeniden Yapılanma" politikaları, Batı Almanya ile Doğu Almanya'nın 1990'da birleşmesi ve Sovyet Bloku'nun dağılmasıyla sonuçlanan gelişmelere yol açmıştı.

Dünya 1990'lara büyük siyasi depremlerle girerken, Irak'ta Basas ideolojisi eşliğinde bir "Korku Cumhuriyeti"²³² ortaya çıkarak, Halepçe'deki Kürtlere karşı kimyasal silah kullanacak kadar insan hakları ve uluslararası hukuka düşman olan Saddam Hüseyin, dünyadaki yeni gelişmeleri ve ortaya çıkan güç boşluğunu, 1914 öncesi döneme dönmek için fırsat olarak algılamaktaydı. "Irak, iyi ilişkiler içinde bulunmadığı İran ve Suriye, hatta Türkiye gibi komşularını birbirine düşürebilecek politik gücü kazanmak; buna karşılık, gerektiği halde her üç komşuyla savaşabilecek, nihayet büyüme hedeflerini gerçekleştirebilmek için zorunlu olan, büyük bir askeri güce sahip olmayı gerekli görmüştür... Böylelikle, ilkin Basra Körfezi'nin, ikinci olarak da Arap Dünyası'nın ve Ortadoğu'nun süper-devleti olmak; hatta, Babil İmparatorluğu'nu yeniden kurmak fikri, Irak diktatörü Saddam Hüseyin'in zihnine yerleşmiştir"²³³. Kuveyt, Saddam Hüseyin'in kurmak istediği büyük imparatorluk için izleyeceği stratejide ilk hedef durumundaydı. Irak'ın, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e saldırması ve daha sonra işgal etmesi, dünyanın karmaşık türdeki birçok gelişmesine yıllardır kaynaklık yapan Ortadoğu'yu da yeni bir siyasi basıncın altına sokmuş oldu.

Irak'ın Kuveyt'e saldırması üzerine toplanan BM Güvenlik Konseyi, aldığı 660 sayılı kararla Irak'ın bu işgal eylemini kınayarak, bu ülkenin, kuvvetlerini Kuveyt topraklarından önkoşulsuz olarak çekmesini istedi. Kahire'de 11 Ağustos 1990'da toplanan Arap zirvesinde Suudi Arabistan'a asker gönderilmesine karar ve-

rilirken, bu kararı bazı Arap ülkeleriyle birlikte Suriye de kabul etmiştir. ABD ise 7 Aralık 1990'da, Suudi Arabistan'da çok uluslu bir kuvvetin kurulmasını kararlaştırdı²³⁴. İran-Irak Savaşı'nda İran'a verdiği destek nedeniyle petrol zengini Arap ülkelerinin tepkisini çekmiş olan Hafız Esad, 17.000 Suriye askerini Amerikan askerlerinin yanına göndererek, bu ülkelerin sempatisini kazanmış oldu. Petrol zengini Arap ülkeleri, İran'daki devrimden sonra bu ülkeyi tehlikeli bir ülke olarak değerlendirip, Irak'ı İran'a karşı bir güvence olarak görmüşlerdi. Irak'ın Kuveyt'e saldırmasından sonra ise bu ülkeler, bu seferde Irak'ı tehlikeli görmeye başladılar. Hafız Esad, Irak karşıtı koalisyona destek verirken, bu durumu dikkate aldığı gibi, ABD'ye yakın bir politika izleyerek, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Suriye'nin yaşadığı yalnızlığı da aşmak istiyordu. Suriye, Irak karşıtı koalisyona verdiği bu destekten ötürü petrol zengini Körfez ülkelerinden, Almanya ve Japonya'dan yaklaşık 3 milyar dolar para aldı²³⁵.

Irak, Birleşmiş Milletler'in aldığı tüm kararları 28 Şubat 1991'de kabul edince, silahlı hareket kısa bir süre sonra sona erdi. Savaşın sona ermesi, Ortadoğu'da kapsamlı barış görüşmelerine yol açmıştı. ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın 1991 yılı boyunca yürüttüğü mekik diplomasisi, 30 Ekim 1991'de İsrail, FKÖ, Suriye, Lübnan ve Ürdün arasında, Madrid'de "Ortadoğu Barış Görüşmeleri"nin başlamasını sağladı. Bu görüşmelerden büyük sonuçlar çıkmamakla birlikte, Arap-İsrail çatışmasında askeri çözümün gündemden kalkabileceği yönünde bir umut doğmuştu. Görüşmelerden önemli sonuçların çıkmaması, tarafların görüşlerinden taviz vermemesinden kaynaklanmıştır. İsrail, barış karşılığında toprak verilmesine yanaşmayarak, 1979'da Mısır ile yaptığı gibi, Arap ülkeleri ile doğrudan ikili görüşmelerle barış anlaşmaları imzalamak istiyordu. Filistinliler Batı Şeria ve Gazze'de, başkentinin Doğu Kudüs olacağı bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını savunuyordu. Ürdün, Filistinlileri ilgilendiren sorunların yalnızca Filistinliler tarafından saptanabileceğini belirtiyor; bununla birlikte, bir Ürdün-Filistin konfederasyonuna da karşı çıkmıyordu. Suriye, İsrail'le ilk kez doğrudan görüşmeyi

kabul ederken, bu ülkenin Golan'dan ve Güney Lübnan'dan çekilmesini savunuyordu. Lübnan da İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesini talep ediyordu. Mısır ise, İsrail'in işgali altında bulundurduğu bütün Arap topraklarından çekilmesini istiyordu²³⁶. Ortadoğu'da barışı egemen kılmak konusunda açık diplomasinin yetersiz kalması, beraberinde kapalı diplomasi kuralının uygulanması zorunluluğunu getirmiştir.

İsrail ile FKÖ arasında Ocak 1993'ten itibaren Norveç'te gizli görüşmeler yapılmış; dokuz ay süren bu görüşmelerin sonucunda bir uzlaşma sağlanmıştır. Kapalı diplomasinin başarısı, kısa bir süre sonra bir dizi anlaşmanın imzalanmasıyla ortaya çıktı. 9 Eylül 1993'te FKÖ İsrail'i tanıdığına ilişkin anlaşmayı, 10 Eylül'de ise İsrail FKÖ'yü, Filistin halkının yasal temsilcisi olarak tanıdığını kabul eden belgeyi imzaladı. 13 Eylül 1993'te ise, FKÖ temsilcisi ile İsrail Dışişleri Bakanı bir ön barış anlaşması imzaladı. Bu anlaşma ile İsrail'in işgali altındaki Gazze Şeridi ile Batı Şeria'nın Eria kentinde yaşayan Filistinlilere özerklik tanındı ve beş yıl sonra varılacak kesin çözümün koşulları belirlendi²³⁷. Ürdün ve Suriye, kesin çözümü sağlayacak kilit önemde ülkeler olarak görülmekteydi. Ürdün ile İsrail arasındaki anlaşma 28 Eylül 1995'te imzalandı. "Ortadoğu'da Mısır'sız savaş, Suriye'siz barış olmaz"²³⁸ sözü gündemdeki yerini alırken; Suriye, "toprak karşılığında barış"tan yanaydı. İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'nun diğer bazı nedenlerle birlikte Suriye'nin isteğine karşı çıkması, "Barış Süreci"ni rafa kaldırdı. Bu arada, askeri ve stratejik boyutta gelişen Türkiye-İsrail ilişkileri bölgedeki dengeleri sarstı. İki ülke arasında 1996 yılında üç anlaşma yapıldı. Bunlar, Şubat'ta Askeri Eğitim ve İşbirliği, Ağustos'ta yapılan Savunma Sanayi İşbirliği ile aynı yıl hayata geçirilen gümrük muafiyetini de kapsayan Ekonomik ve Ticaret İşbirliği Anlaşması'ydı. Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması karşılıklı liman, askeri okul ve akademi ziyaretleri, hava sahalarının karşılıklı kullanımı ve ortak manevraları içeriyor. Savunma Sanayi İşbirliği ise iki ülke arasında ortak savunma sanayi projeleri ve teknoloji alışverişini öngörüyor. Bu anlaşmaların imzalanmasından sonra son iki yılda Türkiye ile İsrail

arasındaki ilişkilerde yapılan karşılıklı ziyaret sayısı 60'a çıktı²³⁹.

İsrail Başbakanı Netanyahu'nun, Barış Süreci'ne yönelik olumsuz tutum takınırken gücünü nereden aldığı şu şekilde açıklanmaktadır: "Barış Sürecini rafa kaldıran Benyamin Netanyahu, bunu yapmak için en büyük gücü Türkiye ile kurulan eksenenden alıyordu. Türkiye oldukça, Araplar'a ihtiyacı yoktu"²⁴⁰. İsrail'de 17 Mayıs 1999'da yapılan seçimleri Ehud Barak kazanıp Başbakan olunca durum değişti ve barış ümitleri yeniden canlanmaya başladı. İsrail Başbakanı Barak'ın, Arap ülkeleriyle barış sürecini canlandırma niyeti kısa bir süre sonra kesintiye uğradı. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın 10 haziran 2000 tarihinde ölmesi, Ortadoğu'da barışın geleceğine yönelik kaygıları artırdığı gibi; İsrail ile Filistin arasında 2000 yılı ortalarında başlayan bir dizi görüşmeler de, Kudüs ve mülteciler konusunda anlaşmaya varılamayarak sonuçsuz kalmıştır.

Likud Partisi'nin lideri Ariel Şaron'un, Eylül 2000'de Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen Haremüşşerif'i provakatif amaçlarla ziyaret etmesi, Filistinlilerin İkinci İntifada'yı başlatmalarına neden olmuştur.

Suriye'de Hafız Esad'ın yerine oğlu Beşşar Esad 10 Temmuz 2000 tarihinde yeni lider olurken, Ortadoğu'nun geleceğini etkileyecek iki önemli ülkede de lider değişikliği olmuştur. 7 Ocak 2001 tarihinde George Bush ABD Başkanı ilan edildikten sonra, 6 Şubat 2001'de de Ariel Şaron İsrail'de yapılan seçimleri kazanarak başbakan olmuştur.

ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırısı, başta Ortadoğu olmak üzere bütün dünya dengelerini değiştirecek önemli bir gelişme olarak görülmüştür. ABD'nin bu saldırıdan sonra izleyeceği politikaya yönelik şu değerlendirme, Ortadoğu'da nelerin yaşanabileceğine de ışık tutuyordu: "...Hedef artık sadece uluslararası terörizm ve ona destek olanlar değil. Kitle imha silahları (biyolojik, kimyasal, hatta nükleer) üreten veya geliştirme aşamasında bulunan ülkeler de aynı tehdit listesine dahil ediliyor. Bush bununla ilgili üç ülke sayıyor: Irak, İran, Kuzey Kore. Ve onlardan 'şer eksenî' olarak söz ediyor..."²⁴¹

Afganistan'a yönelik savaştan sonra, Irak lideri Saddam Hüseyin'i devirmekte kararlı olduğunu belirten Amerikan yönetimi, Ortadoğu'daki rejim değişikliğinin Irak'tan ibaret kalmayacağını işaretlerini de vermeye başladı. Körfez Savaşı döneminde CIA Başkanı olan James Woolsey: "Irak'ta başarılı bir rejim değişikliğinden sonra Suriye ile ilgilenmeliyiz... Böylece bir taşla iki kuş vurmuş oluruz; bu bir taraftan Irak'ı zayıflatır, diğer taraftan da İsrail-Filistin barışını kolaylaştırır"²⁴² açıklamasını yapmıştır.

ABD'nin Irak'a yönelik savaşı 20 Mart 2003 tarihinde başlamasından sonra, "Sırada Suriye mi Var?" sorusu en fazla sorulan soru haline geldi. Bush yönetiminin, Irak'a sınırdan askeri malzeme transfer ettiğini iddia ettiği Suriye'yi sert biçimde uyarması ve bu transferin derhal durmaması halinde Şam yönetimini "savaşın tarafı" sayacağını ilan etmesinden sonra,²⁴³ Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa, "Irak'taki savaşın komşu ülkelere yayılması halinde yalnızca ortadoğu'nun değil, tüm Akdeniz bölgesinin etkileneceğini"²⁴⁴ açıklamıştır. Ancak Washington, Şam yönetiminin Saddam'ın kitle imha silahlarını gizlediği, Baas Partisi'nin birçok üst düzey yöneticisine kucak açtığını ileri sürerek, Suriye'ye sert mesajlar göndermeye devam etmiştir²⁴⁵.

ABD yetkililerinin Devlet Başkanı Beşşar Esad'a; "Genç ve yeni bir lidersin. Dünyadaki yeni yerinin ne olacağına karar ver"²⁴⁶ açıklamasından sonra, ABD Başkanı George Bush'un; "Suriye'nin 'mesajı aldığına' inandığını ve Şam yönetiminin ABD ile işbirliği istediği yolunda işaretler bulunduğunu"²⁴⁷ söylemesi ve Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şara'nın, "Suriye her zaman ABD ile diyalog istemiştir. Son 25 yıldır, neredeyse bütün Amerikan başkanları ya da dışişleri bakanları Suriye'yi ziyaret etmiştir"²⁴⁸ şeklindeki açıklamalarına rağmen ilişkilerdeki sorunlar devam etmektedir.

ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, Suriye'de Devlet Başkanı Beşşar Esad'la bir araya gelmeden önce yaptığı açıklamada, Suriye'ye yönelik bir askeri seçeneğin gündemde olmadığını vurgulamıştır. Beşşar Esad'la yaptığı görüşmeyi ise, 'içten görüşme' olarak değerlendiren Powell, görüşmeler esnasında Şam yönetimini,

Irak'ta Saddam rejiminin devrilmesi ve İsrail-Filistin barışı için yol haritasının açıklanmasıyla birlikte Ortadoğu'da ortaya çıkan gerçeklerin farkına varması konusunda uyarmıştır ²⁴⁹.

ABD-Suriye ilişkileri gergin bir dönem yaşarken, Türkiye-Suriye ilişkileri ise Abdullah Öcalan'ın Suriye'yi terk etmesinden sonra, yakın tarihin en parlak dönemini yaşamaktadır.

Suriye-Türkiye İlişkileri

Türkiye ve Suriye, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortak düşman Fransa'ya karşı mücadele ederken, iki ülke arasında bir konfederasyon kurulması ihtimali 1920 yılında gündeme gelmişti (Bkz.İkinci Bölüm). Hatay'ın 1939 yılında Türkiye'ye katılması sonucu ise, iki ülkenin ilişkileri yol ayrımına girmiştir. Hüsnü Zaim döneminde (30 Mart-14 Ağustos 1949) ilişkiler, kısa bir süre için de olsa yumuşamış olmakla birlikte, daha sonra tekrar gerginleşmeye başlamıştı. Bağdat Paketi'nin kurulması, Suriye-SSCB ilişkilerinin güçlenmeye başlaması ve 15 Ağustos 1957'de sol eğilimli Afif Bizri'nin Suriye Genelkurmay Başkanı olması, Türkiye-Suriye ilişkilerini kriz noktasına getirmiştir. "kuşatılma sendromu" yaşayan Türkiye; kuzeyden SSCB'nin, güneyden ise Suriye'nin kendisini bir siyasi paranteze almak istediğini düşünmekteydi. Bu dönemde gerginleşen ilişkiler, daha sonra yerini yumuşamaya bırakmıştır. Türkiye'nin 1965 yılından itibaren Arap ülkelerine yönelik yakınlaşma politikası, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arapları destekler yönde bir tutum takınması, Arap dünyasında olduğu gibi, Suriye üzerinde de olumlu bir etki bırakmıştır. Suriye Dışişleri Bakanı İ.Makus, Türkiye'nin tutumu hakkında 21 Ağustos 1967'de şunları söylemiştir: "Türkiye'nin son buhran sırasında, Arap milletini gerek Birleşmiş Milletler'de, gerek bu teşkilat dışında desteklemesi, Suriye halkında takdir ve şükran duyguları yaratmıştır..."²⁵⁰. Hafız Esad'ın 1970 yılında iktidara gelmesinden sonra ise Suriye-Türkiye ilişkileri inişler ve çıkışlar göstermiştir.

Türkiye Dışişleri Bakanı Ümit Haluk Bayülken, Aralık 1972'de Şam'a giderek, Suriye Dışişleri Bakanı Abdulhalim Haddam'la gö-

rüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerde ticaret, ulaşım ve turizm konularında işbirliği imkanlarının artırılması kararlaştırılmıştır. Abdulhalim Haddam ise Temmuz 1973'te Ankara'ya gelmiştir. Makarios'un Haziran 1975'te Şam'a gitmesi ise, Türkiye-Suriye ilişkilerinde bir soğukluğun yaşanmasına neden olmuştur. Suriye, ortaya somut bir kanıt koymuş olmamakla birlikte, Türkiye'nin Müslüman Kardeşler ve diğer muhalefet mensuplarına sınırları içinde barınma imkânı verdiğini iddia ederek, bu durumdan rahatsızlık duymuştur. Türkiye ise Suriye, Ürdün ve Lübnan'da bulunan Filistinli örgütlerin, Türkiye'deki sol örgütlere verdiği destekten şikâyet etmekteydi. Abdulhalim Haddam, Haziran 1981'de Ankara'ya bir ziyarette bulunmuştur. Başbakan Yardımcısı Turgut Özal ise Mart 1982'de Şam'a giderek, çeşitli alanlarda işbirliği anlaşmaları ve ticaret protokolü imzalamıştır. Özal'ın bu gezisini, Dışişleri Bakanı İltis Türkmen'in Mart 1983'te Şam'a gitmesi izlemiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerde bu şekilde bir canlanma olmakla birlikte; Suriye, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra özellikle 1982-83 döneminde, Türkiye karşıtı aktivitelerine yeniden hız vermiştir²⁵¹. Bu durumun nedenleri, temel olarak üç noktada toplanmaktadır: Hatay Sorunu, Suriye'nin PKK'ya Verdiği Destek ve Su Sorunu.

Dicle ve Fırat Nehirleri, tarihin her döneminde bölgeye hayat veren su kaynakları ve can damarları olmuş, bundan dolayı da bölge halkının bütün dikkatlerini üzerinde toplamıştır²⁵². Türkiye'nin 1980'lerin başında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) adı altında, sulama ve enerji amaçlı olarak Dicle ve Fırat nehirleri ile kolları üzerinde 22 baraj, 19 hidro-elektrik santralinin yapımına başlaması, Suriye ve Irak'ın itirazlarına neden olmuştur. Türkiye, bu yöndeki itiraz ve kuşkuları gidermek için "Barış Suyu Projesi"ni ortaya atmıştır. Bu plana göre, Çukurova'dan Akdeniz'e akmakta olan Seyhan ve Ceyhan Nehirleri, buradan uzanacak iki boru hattı ile güneye yöneltilecekti. Batıdan uzanacak olan boru hattı, Suriye ve Ürdün'den geçtikten sonra Suudi Arabistan'ın Kızıl Deniz kıyılarına ulaşacaktı. Doğudan uzanacak olan boru hattı ise, Irak-Kuveyt yolunu izleyerek, Suudi Arabistan'ın doğusuna

ve Arap Emirlikleri'ne ulaşacaktı. Ancak, bu projeye İsrail'in dahil edilmek istenmesi, siyasi rekabet ve güvensizlikler gibi nedenlerle proje gerçekleştirilememiştir²⁵³.

Su Sorunu'nda dikkatlerden kaçan nokta, Türkiye'nin ciddi bir su fazlasına sahip ülke olmamasıdır. Türkiye'nin yıllık ortalama akarsu potansiyeli 186 milyar metreküp dolayındadır. Bu miktara 10 milyar metreküplük yer altı suyu eklendiğinde, Türkiye'nin su potansiyeli 196 milyar metreküptür. Türkiye'nin nüfusunun 60 milyon düzeyinde olduğu dikkate alındığında, kişi başına yıllık 3.000 metreküp su düşmektedir. Uluslararası ölçülere göre ise bir ülkenin su bakımından zengin sayılabilmesi için, kişi başına düşen yıllık su miktarının 10.000 metreküp düzeyini aşması gerekmektedir²⁵⁴. Öte yandan Suriye; Lübnan'dan kaynaklanıp burada 40 kilometre, Suriye'de 120 kilometre aktıktan sonra Hayat vilayeti sınırlarından Türkiye'ye giren ve 88 km aktıktan sonra, Akdeniz'e dökülen Asi Nehri üzerinde, Restan ve Maherde barajları ile Cısır el Şugur Bentleri'ni inşa ederek, bu nehrin sularından yoğun biçimde sulama amacıyla yararlanıp, Asi Nehri'nin sularını yaz aylarında Türkiye'de kurutacak yoğunlukta kullanmaktadır²⁵⁵. Ortadoğu'da su bir barış unsuru olması gerekirken, belirtilen nedenlerden ötürü su ve siyaset birbiriyle irtibatlandırılarak, suyun bir "politik kavram" haline gelmesi süreci yaşanmıştır. Su Sorunu, Ortadoğu'da sadece Fırat ve Dicle su kaynaklarına sahip olan Türkiye ile Irak ve Suriye arasında değil, aynı zamanda Ürdün ve İsrail, Ürdün ve Suriye, Suriye ile İsrail, Mısır ve Sudan arasında da problemdir²⁵⁶. Ortadoğu'da su sorununun kapsamı bu denli geniş olmakla birlikte, dikkati çeken önemli nokta, Türkiye'nin bu sefer direkt olarak bölgesel bir soruna taraf olmasıdır²⁵⁷.

Türkiye'nin Suriye ve Irak'la anlaşmazlığı "paylaşma" ve "tahsis" kavramlarında düğümlenmektedir. Irak ve Suriye, Fırat ve Dicle'nin daha kaynağında "paylaşılması" tezini savunurken, Türkiye "hakkaniyet" ilkesine bağlı kalacağını vurgulayarak, "tahsis" ilkesini öne çıkarmıştır²⁵⁸. Temmuz 1987'de Türkiye Başbakanı Turgut Özal, Suriye'yi ziyaret eden ilk Türk Başbakanı sıfatıyla

Şam'da yaptığı temaslar sonucu, Türkiye ile Suriye arasında bir "Güvenlik" ve bir de "Su Protokolü" imzalanmıştır. Özal, siyasi konularla ekonomik konuların birbiriyle ilişkilendirilemeyeceğini, Türkiye ile Suriye arasında suya ilişkin sorunların ekonomik pakette ele alınması gerektiğini, güvenliğe ait sorunların ise siyasi pakette değerlendirilmesini belirtmiş olmakla birlikte, "Su" ve "Güvenlik" protokollerinin imzalanması, iki sorunu birbiriyle irtibatlı hale getirmiştir²⁵⁹. Imzalanmış olan Ekonomik İşbirliği Protokolü ile Türkiye, sınırından yılda ortalama 500 m³/saniye-den fazla suyu bırakmayı taahhüt etmiştir²⁶⁰. Bu gelişmeye rağmen, Türkiye-Suriye ilişkilerinde su konusundaki gerginlik giderilemediği gibi, Suriye PKK'ya, su sorunundaki politikasının bir yansıması olarak destek vermeye devam etmiştir.

Türkiye-Suriye ilişkilerindeki son gerginlik, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Atilla Ateş'in 16 Eylül 1998'de Suriye sınırına yakın bölgede yaptığı açıklamalar ile iyice gerginleşmiştir. Suriye krizi 19 Ekim 1998'de Adana'da başlayan ve iki gün süren, her iki tarafın da katıldığı güvenlik toplantıları ile sona ermiştir. Varılan mutabakata göre, PKK terörist bir örgüt olarak kabul edilmiş, Suriye'de faaliyetleri yasaklanmış ve Suriye, PKK'ya karşı yürüttüğü mücadele ile ilgili olarak Türkiye'yi sürekli bir şekilde bilgilendirmeyi kabul etmiştir²⁶¹. Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması ve daha sonra 16 Şubat 1999'da Kenya'da yakalanmasıyla Türkiye-Suriye ilişkilerinde teröre destek bağlamında yaşanan gerginlik yumuşama eğilimi gösterirken, yine de, Türkiye-İsrail ilişkileri ve muhtemel bir İsrail-Suriye barışı çerçevesinde iki ülkenin ilişkileri yeniden gündeme gelmiştir.

İsrail'de Ehud Barak'ın kabinesinde bakan olarak yer alan Yossi Beilin; "Türkiye ile ilişkilerimiz, başka taraflarla ilişkilerimize feda edilemez. Yakınıımızdaki büyük bir Müslüman ülke ile ilişkilerimizde açık çıkarımız vardır ve Suriye ile barış yapmakta da çıkarımız vardır. Her ikisi de stratejik önemdedir ve ikisi arasında bir irtibat yoktur"²⁶² derken, "*Barak Hükümeti için bir Politika Gündemi*" başlığını taşıyan ve Tel Aviv Üniversitesi'nin Jaffee Stratejik Çalışmalar Merkezi Başkanı Shai Feldman tarafından sunu-

lan bir raporda ise, Suriye ile anlaşmaya varılması için İsrail'in "Suriye'nin özel kaygı duyduğu alanlarda Türkiye ile işbirliğinin tonunu düşürmesi"²⁶³ gerektiği ifade edilmiştir. İsrail'in Araplar'ı ürkütmemek amacıyla, Türkiye ile yakınlaşma politikasında "ton değişikliği" yapacağı yönündeki bu açıklamalar, Türkiye'de hayret ve endişeyle karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 14 Temmuz 1999'da İsrail'e yaptığı ziyarette esas olarak bu konu üzerinde durulmuştur. İsrail Başbakanı Ehud Barak, bu konudaki açıklama ve haberler konusunda şu açıklamayı yapmıştır: "Bizim Türkiye ile olan dostluğumuz, bölge ülkelerine yapacağımız açılımlardan hiçbir şekilde etkilenmeyecektir; aynı şekilde Türkiye ile dostluğumuz bu ülkelerle ilişkilerimizi de etkilememelidir..."²⁶⁴. Cumhurbaşkanı Demirel'in bu konudaki açıklamaları ise şöyle: "Aksine bizce barış süreci, Türk-İsrail ilişkilerini daha güçlendirecektir. Söz konusu olan bölgesel barıştır. Üstelik Suriye bizim düşmanımız değil; komşumuzdur. İsrail-Suriye barışının gerçekleşmesi, bizi de mutlu eder. Türkiye'yi rahatsız eden ihtilaflardır; yoksa barış değil"²⁶⁵. Bu durum, bir gerçeği ortaya çıkarmıştır: Ortadoğu'daki gelişmelerin her zaman karmaşık olduğu, bu bölgedeki günlük olayları doğal seyri içinde izleyerek, gelişmelerin doğru yönde anlaşılamayacağıdır.

Daha önce belirtildiği gibi, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın 10 Haziran 2000 tarihinde ölmesi Ortadoğu'da barışın geleceğine yönelik kaygıları artırdığı gibi, İsrail ile Filistin arasında 2000 yılı ortalarında başlayan bir dizi görüşmeler de Kudüs ve mülteciler konusunda anlaşmaya varılamayarak sonuçsuz kalmıştır.

Hafız Esad'ın cenaze törenine, Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, gerçekleştirdiği ilk yurtdışı gezisi olarak katılması özel bir öneme sahiptir. PKK yanlısı politikası nedeniyle uzunca bir süre Suriye'ye en üst düzeyde tepki veren; daha sonra ise 1998 Adana Mütabakatı ile ilişkileri normalleştiren Türkiye'nin, cenaze törenine Cumhurbaşkanı düzeyinde katılımı "yeni dönem, yeni sayfa"²⁶⁶ olarak değerlendirilmiştir.

Suriye İçişleri Bakanı Mohammed Harba'nın 27 Eylül 2000 tarihinde Ankara'ya gelmesi ve "PKK yok. Bu sayfayı kapatmak is-

tiyorum”²⁶⁷ şeklindeki açıklaması ilişkilerin daha ileri aşamaya gelmesine olanak sağlamıştır. Suriye Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Abdulhalim Haddam ise 2 Kasım 2000 tarihinde Ankara’ya gelerek, Cumhurbaşkanı Sezer’e, Beşşar Esad’ın “ işbirliği ” öneren mektubunu sunmuştur ²⁶⁸. Suriye’de iktidarda bulunan Baas Partisi’nin yayın organı El Baas gazetesinin başyazarı Turki Sakr ise, yazdığı bir başyazıda, “Türkiye’nin dış politikasındaki (iyi ilişkiler yönündeki) gelişmeleri, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Türk hükümetine atfetmek gerekmektedir”²⁶⁹ yorumunu yapmıştır.

Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şara’nın 13 Ocak 2003 tarihinde Ankara’ya yaptığı ziyaret, Ankara-Şam ilişkilerinin en üst düzeye çıkarılmasına yeni bir ivme katmıştır. Faruk El Şara aracılığıyla Cumhurbaşkanı Sezer’e tarihi bir mesaj gönderen Beşşar Esad’ın “Suriye, Türkiye ile tarihsel ve kültürel bağlarına dayanan ilişkilerini her alanda geliştirme yönünde siyasi iradeye sahiptir” mesajına karşılık veren Sezer ise “Aramızda, geçmişte yaşanan kimi sıkıntılar geride kaldı. İlişkilerde yeni sayfa açıldı. İşbirliğimizin her alanda geliştirilmesi yönünde iki ülke halklarının beklentileri doğrultusunda adımlar atmalıyız. Siz Türkiye’nin Ortadoğu’ya açılan kapısı olun; biz de Suriye’nin Avrupa ve Orta Asya’ya açılan kapısı olalım...”²⁷⁰ yanıtını vermiştir.

Amerika’nın, Irak’a kuzeyden cephe açmak için istediği tezkerenin, 1 Mart 2003 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmemesi üzerine gerginleşen Türk-Amerikan ilişkileri ve Türkiye’nin Kuzey Irak’ta bir Kürt devleti ihtimaline karşı “bölge merkezli” politikayı gündeme getirmesi önemli bir gelişmedir.

Suriye’ye 13 Nisan 2003 tarihinde gitmesi kararlaştırılan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün, bu gezisini ertelemesi spekülasyonlara neden olmuştur. Gül, ABD’nin bu yönde bir telkini olup olmadığının sorulması üzerine, “Doğru...Hayır, ABD’nin telkini söz konusu değildir. Kuzey Irak’taki gelişmeler, Musul ve Kerkük’teki gelişmeler gördüğünüz gibi bizi olağanüstü bir çalışma içine sokmuştur...Olayın hassasiyeti orta-

dadır. Bunu takip etmekle sorumlu güçlerden birisi de benim. O açıdan bu gezimi ertelemek durumunda kaldım. Ama önümüzdeki günlerde başka bir vesile ile görüşeceğimiz toplantılar olacaktır. En kısa zamanda bu geziyi yapacağım. ABD'nin bu yönde herhangi bir telkini söz konusu değildir”²⁷¹ cevabını vermiştir.

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Suriye gezisini ertelerken, 14 Nisan 2003 tarihinde İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom'u Ankara'da ağırlamıştır. Gül ve Şalom'un ortak basın toplantısında bir “Suriye Atışması” yaşanmıştır. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül; “Savaş Irak'la sınırlı kalmalı ve bölgeye yayılmamalıdır. Bölgede önce Irak, sonra Suriye diye çeşitli kanaatler, propagandalar var. Bunların doğru olmadığını göstermek lazım. Barış bir an önce gelmeli. İstikrar için bölgedeki tüm ülkelerin elinden geleni yapması, yeni çatışmalara izin vermemesi gerekir. Türkiye bölgedeki asli unsurlardan birisi, çatışmalardan zarar gören bir ülkeyiz. Suriye, İran komşularımızdır ve komşu ülkelerle ilişkilerimizi en iyi şekilde tutmak için çabalıyoruz. Bölgede istikrar sağlanması, İsrail de dahil herkese hizmet edecektir” şeklinde açıklama yaparken, İsrail Dışişleri Bakanı Şalom ise, “Suriye terör örgütlerinin faaliyetlerine izin veriyor. İran'ın Hizbullah'a gönderdiği silahlar Şam Havaalanı'ndan geçiyor. Son dönemde Hizbullah'ın elindeki füze sayısı iki katına çıktı. Bunları engellemeyen Suriye, tam tersine cesaret veriyor. Bu durdurulmalı...”²⁷² açıklamasını yapmıştır.

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Yunanistan'da yayımlanan, Eleftherotypia gazetesine, “Suriye ile İran komşumuz. Sağlam ilişkileri sürdürmek ve iyi komşuluk ilişkileriyle işbirliğini geliştirmek, onların ve bizim çıkarımıza. Komşu ülkelerle iyi ilişkiler, bölgede barışı ve istikrarı sürdürmek için yeni perspektifler oluşturur”²⁷³ açıklamasını yapmıştır.

Daha önce ertelediği Suriye gezisini 29 Nisan 2003 tarihinde gerçekleştiren Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Suriye ziyaretine ilişkin yapılan spekülasyonlara gerek olmadığını belirtmiştir. Gül, iki komşu ülkenin ilişkilerini geliştirmesinden daha doğal bir şey olamayacağını vurgulayarak, ziyaretinin “açık ve şeffaf” olduğunu, ziyaretten başka anlamlar çıkarılmaması gerektiğini belirtmiştir.²⁷⁴

Suriye lideri Beşşar Esad, 57 yıl aradan sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk Suriye Devlet Başkanı olarak, 6 Ocak 2004 tarihinde resmi ziyaret için Ankara'ya gelmiştir. Görüşmelerde ekonomik konuların yanı sıra, ikili ilişkiler ve bölgesel konular üzerinde de durulmuştur. Bu ziyaret süresince bütün dikkatler, Türkiye ve Suriye'nin Irak konusunda nasıl bir politika izleyeceklerini anlamaya odaklanmıştır. Beşşar Esad; "Irak konusunda Türkiye ile muhtabakat içindeyiz. Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, bağımsızlığının ve siyasi birliğinin devamından yanayız"²⁷⁵ diyerek, Irak konusunda Türkiye ve Suriye'nin ortak bir tutuma sahip olduğunu açıklamıştır.

Türkiye-Suriye ilişkilerinin seyrini, Ortadoğu'nun karmaşık denge ve denklemlerinin gelecekte alacağı şekil belirleyecektir.

Hafız Esad'tan Sonra Beşşar Esad Dönemi

Suriye'yi 1970 yılından beri 30 yıl kesintisiz bir şekilde iktidarda kalarak yöneten ve 10 Haziran 2000'de ölen Hafız Esad, bu konuda Suriye tarihinde bir ilke ve rekora imza atmıştır. Esad'ın bu yöndeki başarısı şu şekilde açıklanmaktadır: "En önemlisi, Hafız Esad, Suriye'ye bir kişilik kazandırmıştır. Bu kolay olmamıştır. Baas Partisi safları içinde kıran kırana rekabet, Alevi azınlığın temsilcisi olarak ülkenin Sünni çoğunluğunu sürekli denetim altında tutma gereği, Müslüman Kardeşler'le mücadele, Lübnan'la ilgili hesaplar... FKÖ'yü ortadan kaldırma çabası, Irak ve Ürdün'le, Mısır'la rekabet... ve daha birçok mücadele aslında hep Hafız Esad'ın 'Büyük Suriye' ülküsünün ekseninde dönen sorunlardır... Keskin bir siyasi koku alma yeteneğine sahip olduğunu birçok kez göstermiş olan Esad; bu sayede ittifaklar kurmuş-bozmuş; gerektiğinde hiç yüksünmeden yeniden kurmuştur. Hiçbir 'dava'nın değil, sadece 'Büyük Suriye' davasının adamı olduğu... kesindir..."²⁷⁶.

Hafız Esad'ın 10 Haziran 2000 tarihinde ölmesinden sonra, oğlu Beşşar Esad'ın iktidara gelmesi için, gerekli yasal değişiklik çok kısa sürede gerçekleştirilmiştir. Olağanüstü toplanan Suriye Parlamentosu, 40 yaş olan Devlet Başkanı olma sınırını 34'e indire-

rek, Beşşar Esad için liderlik yolunu açmıştır. Londra'da eğitim görmüş bir göz doktoru olan Beşşar Esad, ağabeyi Basil Esad'ın 21 Ocak 1994 tarihinde bir araba kazasında ölmesi üzerine babası tarafından, liderliğe hazırlanması amacıyla orduya katıldı. Ordudaki görevlerinde hızla yükselerek kısa sürede albaylık rütbesini alan Beşşar Esad'ın, en büyük eksikliği olarak askeri ve siyasi deneyiminin az olması gösterilmiştir.²⁷⁷

Çalışmalarını 21 Haziran 2000'de tamamlayan Baas Partisi'nin 9. Kongresi'nde, Beşşar Esad genel sekreterliğe getirilmiştir. 21 üyeli politbüroya 12 yeni isim girmiştir. Beşşar'a çok yakın isimlerden Başbakan Muhammed Mustafa Miro, Dışişleri Bakanı Faruk El Şara ve Yerel Yönetimler Bakanı Selam Yasin, politbüronun yeni üyeleri olmuştur. 90 üyeli merkez komitenin 62 üyesi de yenilenmiştir. Beşşar'ın küçük kardeşi Binbaşı Mahir El Esad ile Savunma Bakanı Mustafa Talas'ın oğlu Munaf Talas merkez komiteye seçilmişlerdir. Merkez komitede, özellikle ordunun üst düzey subaylarıyla istihbarat örgütü şefleri etkinlik sağlamıştır.²⁷⁸

Suriye'de 10 Temmuz 2000 tarihinde yapılan referandumda, oyların yüzde 97.29'unu alan Beşşar Esad ülkenin devlet başkanı olmuştur.²⁷⁹ Beşşar Esad, babasının politikalarını sürdüreceğini; ancak "bunların yeni yüzyıla uydurulması gerektiğini" belirtmiştir.²⁸⁰

Hafız Esad döneminde izlenen sosyo-ekonomik politikalarda, özellikle Alevi bölgelerini geliştirici politika izlenmektedir. 1970'lerde izlenen politikalar, genel olarak şehir ve kırsal kesim arasındaki gelişme farklılığını gidermeye yönelik olmuştur. Elektrik, okul ve sağlık hizmeti kırsal kesime götürülmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte dağlık bölgelerdeki Alevilerin yaşam koşulları hâlâ çok kötü durumdadır. Sahildeki Lazkiye ve Tartus şehirlerine, liman hizmetleri götürülmüş ve Banyas'ta da bir petrol rafinerisi yapılmıştır. Özel yatırımlar ise Şam ve Halep'te yoğunlaşmıştır. Sahil bölgeleri, kamunun alt yapı yatırımlarında önceliğe sahiptir. En önemli Alevi şehri olan Lazkiye, Suriye toplam nüfusunun %6'sını oluşturmaktadır. Bu şehir, ülkedeki bütün ilkokulların %6.5'ine, hastanelerin ise %5'ine sahiptir.²⁸¹

Beşşar Esad'ın Devlet Başkanı olmasından kısa bir süre sonra, siyasi mahkumların bir bölümü serbest bırakılmıştır. Büyük bir bölümü eski başkan Hafız Esad döneminde yönetime karşı çıkmakla suçlanarak tutuklanan kişilerin çoğunluğunu Müslüman Kardeşler ve Komünist Eylem Birliği gibi örgütlerin üyeleri oluşturmuştur.²⁸²

Suriye Parlamentosunun 28 Mart 2001 tarihinde yaptığı toplantıda oybirliği ile kabul edilen bir yasayla, 40 yıl aradan sonra Suriye'de özel bankalar kurulmasına izin çıkmıştır. Yasaya göre, özel sektör ve yabancılar banka sahibi olabilecek; ancak yabancı sermaye, özel bankaların yüzde 49 hissesini alabilecek.²⁸³

Suriye'de Beşşar Esad, iktidarını sağlamlaştırma yönünde adımlar atarken, Irak'ta Saddam rejiminin devrilmesinden sonra Ortadoğu'da Amerikan yönetiminin ikinci sayfaı açtığı yorumu yapılmaktadır: Ortadoğu'daki ikinci sayfa, "Büyük Ortadoğu Projesi"dir. ABD'nin başını çektiği "Büyük Ortadoğu Projesi", Fas'tan Pakistan'a kadar uzanan hat üzerindeki 22 ülkede "demokratik değerler" doğrultusunda dönüşümü hedeflemektedir. Suriye'de bir futbol karşılaşması sonrası, Kamışlı'da 12 Mart 2004 tarihinde meydana gelen Kürt ayaklanması, Irak'tan sonra Suriye'nin yeni hedef ülke durumuna gelebileceği yorumlarına neden olmuştur.

Suriye'nin geleceğinin tartışıldığı bu dönemde "...Bush Yönetimi, Suriye ve İran ile temasa geçerek, bölgenin önemli aktörlerine Ortadoğu'nun yeniden yapılandırılması sürecinde iki yol sunuyor. Uzlaşma ya da çatışma..."²⁸⁴ Suriye ve Beşşar Esad'ın geleceği, bu iki politikadan hangisini seçeceğine bağlı bulunmaktadır.

Sonuç

Suriye, Arap olmayan topluluklar tarafından yüzyıllarca yönetildikten sonra, geçen yüzyılın başında ise sınırları kendi iradesi dışında belirlenmiş ve yarım yüzyıldır da bağımsızlığına kavuşmuş bir ülkedir. Arap ulusunun kalbi olarak değerlendirilen Şam, bu ulusun 19. yüzyılda başlayan ulusçuluk hareketinin doğuşuna ve gelişimine önemli katkı sağlarken; geçen zaman içinde, Arap ulusunun modern dönemde ortaya koyduğu ilk kapsamlı ideolojiye de zemin hazırlamıştır. Arap ulusunun, kendisi gibi olma ve geleceğine sahip çıkmak anlayışının bir ürünü olan Baas Partisi ve ideolojisi, özgün olmaya aşırı önem verirken, tıpkı kırık bir aynadaki görüntü gibi tanımlanması zor bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır.

Baas Partisi, “Arap ulusunun makus talihini” değiştirmek isterken; bunu yapmak için gerekli temel koşul olarak ise “Arap ulusunun birliğini” savunmuştur. “Birlik”, “Özgürlük” ve “Sosyalizm” sloganındaki sıralanma bu durumu ortaya koymaktadır. Arap ulusunun birliği esas hedef haline getirildiği için, geride kalan her şey tali öneme sahip birer araç haline gelmiştir.

Geleneksel özelliklere sahip bir toplumda sosyal bir dönüşüm yapmayı hedeflemiş olan bu partinin, Suriye ve Arap dünyasının siyasal hayatına yeni bir aktör olarak katıldığı dönem, Soğuk Savaş diye adlandırılan olumsuz bir dönemdir. Yabancı güçlerin, yüzyıllarca üzerinde egemenlik mücadelesi yürüttüğü Ortadoğu, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeni bir mücadeleye sahne oluyordu. Bu dönemde, Ortadoğu’daki Arap devletlerinin, Batı yanlısı ve karşıtı şeklinde ikiye ayrılması, Baasçı ideolojinin faaliyet alanını sınırlamıştır. Baasçı ideolojinin kendi içinde taşıdığı zaaf- ların, Soğuk Savaş döneminin olumsuz koşullarıyla buluşması bu ideolojiyi felç etmiştir.

Baas Partisi, yukarıda belirtildiği gibi, Arap ulusunu tek bir siyasi çatıda birleştirmeyi hedeflemiş olmakla birlikte, sadece Suri-

ye ve Irak'ta iktidara gelebilmeyi başarabilmiştir. Ancak Irak'taki iktidarı, ABD'nin Irak'a 20 Mart 2003'te açtığı savaştan sonra yıkılmış ve Irak'ta Baas Partisi lağvedilmiştir. Bu iki ülkede iktidara gelmesi çoğulcu ve yarışmacı bir ortamda gerçekleşmediği gibi; iktidara geldikten sonra büyük sıkıntılarla da karşılaşmıştır.

Arap dünyasında, bağımsızlık mücadelesinden sonra hiçbir ülke Suriye kadar siyasi çözülme ve dalgalanma yaşamamıştır. 1949 yılında üç askeri darbenin (Hüsnü Zaim, Sami Hınnavi ve Edip Çiçekli darbeleri) meydana gelmesi, yaşanan çözülme ve istikrarsızlığın şiddetini ortaya çıkarmaktadır. Baas Partisi, Suriye'deki geleneksel düzenin 1950'li yıllardaki çözülme sürecine katkıda bulunurken; ortaya çıkan kaos, iktidar olanağını bu partiye değil, Suriye Komünist Partisi'ne hazırlamıştır. Baas Partisi'nin Suriye'deki bu duruma bulduğu çözüm ise Mısır'la birleşmek olmuştur. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Baas Partisi'ni Suriye'de Komünist Partisi'nin iktidara gelme olasılığından kurtarıırken; aynı zamanda Arap birliğinin kurulması yönünde ilk adım da atılmış oluyordu. Kısa bir süre sonra ise Mısır-Suriye ilişkisinin "aşk-nefret" ilişkisine dönüşmesi ve Suriye'de 1961 yılında yapılan askeri darbe sonucu bu birliğin sona ermesi, Baas Partisi açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Suriye'yi Mısır'dan kopartan bu ayrılıkçı darbede Baas Partisi'nin herhangi bir rolü olmamıştır. Suriye'deki ayrılıkçı darbeden sonra iki yıllık süre içinde yaşanan gelişmeler ise, Baas Partisi'nin bu ülkede 1963 yılında iktidara gelmesinin koşullarını hazırlamıştır. Parti 1943 yılında kurulmuş olmakla birlikte, 1947 yılında ilk kongresini yaparak anayasal meşru bir parti haline gelmiştir. Parti'nin tüzüğünde, seçimle iktidara gelme amacı belirtilmiş olmakla birlikte, aradan geçen 16 yıllık süre içinde bunu gerçekleştirmesi mümkün olmamıştır. Dolayısıyla, Baas Partisi'nin bir askeri darbe sonucu 1963 yılında iktidara gelmesi, Suriye'deki teorik kabuller ile pratik gerçekler arasındaki paradoksu ortaya koymaktadır.

Baas Partisi, Suriye'de en büyük açmazı kitle partisi-kadro partisi sarmalında yaşamıştır. Bu parti, kitle partisi olmayı amaçlamış olmakla birlikte, laik ve sosyalist tonlar taşıyan ideolojisi, Suri-

ye'de azınlıklara cazip gelmiştir. Baas Partisi'nin ideolojisi, Suriye'deki geleneksel Sünni egemenliğine meydan okurken, azınlık grupları ise bu ideolojiyi kendilerine Suriye toplumsal sisteminde dikey hareketlilik sağlayacak bir olanak olarak görmüşlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak, Baas Partisi'nin sosyal tabanı kırsal kesimdeki azınlık gruplarından oluşurken; parti, şehirlerde yaşayan ve Suriye nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturan Sünni kesimin desteğinden yoksun kalmıştır.

Suriye'deki sivil toplumsal güçlerin tamamının desteğini sağlama başarısını gösterememek, bu partiyi zinde güçlerin desteğine sığınmaya mahkum etmiştir. Bu durumun Suriye'deki en çarpıcı sonucu ise, siyasetin toplumun geniş bir kesimini ilgilendiren faaliyet olmaktan çıkarak, dar bir kadronun kendi içindeki iktidar mücadelesine dönüşmüş olmasıdır. 1966 yılındaki Salah Cedit Darbesi ve 1970 yılındaki Hafız Esad Darbesi bu durumu ortaya koymaktadır. Dikkat edilecek olursa, darbeler önlerine kişi adları getirilerek adlandırılmaktadır.

Suriye'de 1946 yılında başlayan siyasi çalkalanma, 1949 yılındaki askeri darbeyi ortaya çıkarmıştır. Bu tarihten sonra kısa aralıklarla tekrar eden darbeler, Hafız Esad'ın 1970 yılında iktidara gelmesiyle birlikte sona ermiştir. Hafız Esad, bu bağlamda Suriye'ye bir siyasal istikrar kazandırmış olmakla birlikte; bu istikrar; otoriter bir rejim ve siyaset dışı kalmış bir toplumsal yapı aracılığıyla sağlanmıştır. Raymond Hinnebusch, Nikolay Çavuşesku rejiminin Romanya'da 1989 yılında yıkıldığında, Şam'daki duvarların üzerine "ESADSESCU" yazıldığını belirtirken, Esad rejiminin Suriye halkı tarafından hangi siyasi modelle özdeşleştirildiğini de ortaya koymaktadır. Hafız Esad'ın 10 Haziran 2000 tarihinde ölmesi üzerine oğlu Beşşar Esad, 10 Temmuz 2000 tarihinde Suriye Devlet Başkanı olmuştur.

Baas Partisi, Suriye ve Arap dünyası için birçok hedefi gerçekleştirmek üzere siyaset dünyasında yerini aldıktan sonra bir şeyi tam anlamıyla yerine getirmiştir: Bu, demokrasi boyutundan yoksun, güçlü bir devlet anlayışı doğrultusunda otoriter-cumhuriyetçi bir rejimin kuruluş şifresini göstermesidir.

Dipnotlar

Giriş

- (1) Patrick Seale, *The Struggle For Syria (1945-1958)*, London: Oxford University Press, 1966, s.3.
- (2) Niyazi Berkes, *Arap Dünyasında İslamiyet Milliyetçilik Sosyalizm*, İstanbul: Köprü Yay., 1969, s.41.
- (3) Michael C.Hudson, *Arab Politics: The Search for Legitimacy*, New Haven and London: Yale University Press, 1977. S.82.
- (4) "İdeolojik Kokteyl" tanımlaması için bkz.: Mohammed Shafi Agwani, "The Bath: A Study in Contemporary Arab Politics", *The Contemporary Middle East*, (ed.: Benjamin Rivlin-Joseph S.Szyliowicz), New York: Random House Inc., 1965, s.456.
- (5) Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç*, (Çev.Haldun Bayrı), (3.Baskı), İstanbul: Metis Yay., 1997, s.40.

Birinci Bölüm

- * Montaigne, *Denemeler*, (Çev.Sabahattin Eyuboğlu), (7. Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi, 1974, s.286.
- (1) Lammens, "Suriye", *İslam Ansiklopedisi*, c.XI., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.51.
 - (2) Lammens, a.g.m., s.51; Derek Hopwood, *Syria (1945-1986)*, London: Unwin Hyman Ltd., 1989, s.1
 - (3) Butrus Abu-Manneh, "The Establishment and Dismantling of the Province of Syria (1865-1888)" *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective*, (ed.: John P.Spagnolo), Oxford: Ithaca Press, 1992, s.9-10.
 - (4) Lammens, a.g.m., s.52-53; Anne Sinai-Allen Pollack, "Syria: Past and Present", *The Syrian Arab Republic*, (ed.: Anne Sinai-Allen Pollack), New York, 1976, s.17.
 - (5) Lammens, a.g.m., s.55; Sinai- Pollack, a.g.m., s.17.
 - (6) Lammens, a.g.m., s.55-59; Bedrettin Aytac, "19.yy.Başına Kadar Doğu Araplığı", *Avrasya Dosyası*, Cilt:5, Sayı 1, İlkbahar 1999, s.135.
 - (7) Bernard Lewis, *The Arabs in History*, (Second edition), New York: Harper & Row, 1967, s.157-158; Philip K.Hitti, *The Arabs: A Short History*, Chicago: Regnery Gateway Inc., 1970, s.247-248.
 - (8) Lamens, a.g.m., s.61.
 - (9) Arap dünyasının Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girişi için bkz: Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969, s.146-210; Lewis, a.g.e., s.160-163; Hitti, a.g.e., s.249-254.

- (10) Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, (Çev.Yavuz Alogan), İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.269.
- (11) Manneh, **a.g.m.**, s.9.
- (12) Hourani, **a.g.e.**, s.274.
- (13) Philip K.Hitti, **History of Syria**, London: Macmillan Co.Ltd., 1951, s.664.
- (14) Lewis, **a.g.e.**, s.162; Lammens, **a.g.m.**, s.61.
- (15) Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev.Mehmet Harmancı), (2.Baskı), c.I., İstanbul: E Yayınları, 1994, s.128.
- (16) Hourani, **a.g.e.**, s.274; Lammens, **a.g.m.**, s.61.
- (17) Lammens, **a.g.m.**, s.61.
- (18) Tansel, **a.g.e.**, s.206-210.
- (19) Tansel, **a.g.e.**, s.210.
- (20) Lammens, **a.g.m.**, s.61.
- (21) Hourani, **a.g.e.**, s.274.
- (22) Lammens, **a.g.m.**, s.61.
- (23) Sinai- Pollack, **a.g.e.**, s.18; Lammens, **a.g.m.**, s.61.
- (24) P.J.Vatikiotis, **The History of Modern Egypt**, (Fourth edition), Baltimore: The John Hopkins University Press, 1991, s.50-51; M.E.Yapp, **The Making of the Modern Near East (1792-1923)**, New York: Longman Inc., 1987, s.145-146.
- (25) Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih(1789-1994)**, (4.Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s.168; Necdet Kurdakul, **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya**, İstanbul: Dergah Yay., 1976, s.56-57.
- (26) Uçarol, **a.g.e.**, s.170.
- (27) İrfan Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s.10.
- (28) Bassam Tibi, **Arab Nationalism**, (Second edition), New York: St.Martin's Press, 1991, s.96-99; Hitti **a.g.e.**, s.701; Hopwood, **a.g.e.**, s.16.
- (29) Acar, **a.g.e.**, s.10.
- (30) William R.Polk, **The Arab World Today**, (Fifth edition), Massachusetts: Harvard University Press, 1991, s.82.
- (31) Lammens, **a.g.m.**, s.62.
- (32) Vatikiotis **a.g.e.**, s.66-68.
- (33) Uçarol, **a.g.e.**, s.178.
- (34) İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, (3.Baskı), İstanbul: Hil Yayın, 1995, s.48.
- (35) Acar, **a.g.e.**, s.7-8.
- (36) Acar, **a.g.e.**, s.7-8.
- (37) Acar, **a.g.e.**, s.12.
- (38) Lammens, **a.g.m.**, s.62.
- (39) Acar, **a.g.e.**, s.13.
- (40) Uçarol, **a.g.e.**, s.214.

- (41) Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.I., İstanbul: İletişim Yayınları, s.10.
- (42) İlber Ortaylı, **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul: Hil Yayın, 1985, s.15.
- (43) Ortaylı, a.g.e. , s.21.
- (44) Bernard Lewis, **Ortadoğu**, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Sabah Kitapları, 1996, s.235.
- (45) Ortaylı, a.g.e. , s.19.
- (46) Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar**, (Çev.Türkan Yöney), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.35.
- (47) Hitti, a.g.e. , s.668-669; Lammens, a.g.m. , s.61.
- (48) Hourani, a.g.e. , s.300.
- (49) William L.Cleveland, **A History of the Modern Middle East**, San Francisco: Westview Press, 1994, s.88.
- (50) Kayalı, a.g.e. , s.35.
- (51) Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s.121.
- (52) Kayalı, a.g.e. , s.35; Ortaylı, a.g.e. , s.120.
- (53) Kayalı, a.g.e. , s.35.
- (54) Hourani, a.g.e. , s.331.
- (55) Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.VI., İstanbul: İletişim Yayınları, s.1639.
- (56) Tibi, a.g.e. , s.106.
- (57) Ortaylı, a.g.e. , s.192.
- (58) Kayalı, a.g.e. , s.39.
- (59) Zeine N.Zeine, **The Emergence of Arab Nationalism**, Beirut: Khayats, 1966, s.11.
- (60) Hourani, a.g.e. , s.303.
- (61) Kayalı, a.g.e. , s.39; Philip S.Khoury, "Syrian Political Culture: A Historical Perspective", **Syria: Society, Culture and Polity**, (ed.: Richard T.Antoun-Donald Quataerd), Albany: State University of New York Press, 1991, s.16-17; Moshe Ma'oz, "Society and State in Modern Syria", **Society and Political Structure in the Arab World**, (ed.: Menahem Milson), New York: Humanities Press, 1973, s.39-41.
- (62) Kayalı, a.g.e. , s.39; Cleveland, a.g.e. , s.89.
- (63) Albert Hourani, "Ottoman Reforms and the Politics of Notables", **The Modern Middle East**, (ed.: Albert Hourani, Philip S.Khoury, Mary C.Wilson), Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1993, s.108.
- (64) Uçarol, a.g.e. , s.212.
- (65) Cleveland, a.g.e. , s.88; Acar, a.g.e. , s.16.
- (66) Uçarol, a.g.e. , s.215; Don Peretz, **The Middle East Today**, (Sixth edition), Westport: Praeger Publishers, 1994, s.91.

- (67) Uçarol, a.g.e. , s.215; Peretz, a.g.e. , s.91-92.
- (68) İlber Ortaylı, **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, s.50.
- (69) Acar, a.g.e. , s.17-18; Uçarol, a.g.e. , s.215.
- (70) Cleveland, a.g.e. , s.88; Acar, a.g.e. , s.18.
- (71) Şehabeddin Tekindağ, "Lübnan", **İslam Ansiklopedisi**, c.VII., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.106.
- (72) Acar, a.g.e. , s.18; Ortaylı, a.g.e. , s.51-52; Yapp, a.g.e. , s.137.
- (73) Uçarol, a.g.e. , s.216. Tekindağ, a.g.m. , s.106.
- (74) Acar, a.g.e. , s.19.
- (75) Ortaylı, a.g.e. , s.55.
- (76) Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.I., İstanbul: İletişim Yayınları, s.222. Bu nizamname 22 Ocak 1871'de yeniden formüle edildi ve "Idare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi" adı ile ilan edildi. Bu konuda bkz: İlber Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.I., İstanbul: İletişim Yayınları, s.237.
- (77) Ortaylı, **Yerel Yönetim Geleneği**, s.60; Manneh, a.g.m. , s.7-8.
- (78) Ortaylı, a.g.e. , s.53; Manneh, a.g.m. , s.9.
- (79) Tibi, a.g.e. , s.96-97.
- (80) Ahmet El Kudsi, **Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadeleleri**, (Çev.Orhan Koçak), İstanbul: Köz Yayınları, 1975, s.36; W.Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, (Çev.Enver Ziya Karal), Ankara, Türk Tarih KurumuYay., 1975, s.143 v.d.
- (81) Polk, a.g.e. , s.70.
- (82) Kudsi, a.g.e. , s.36.
- (83) Kudsi, a.g.e. , s.16.
- (84) Hitti, a.g.e. , s.672; Lewis, **The Arabs in History**, s.166.
- (85) Lewis, a.g.e. , s.168.
- (86) Polk, a.g.e. , s.85.
- (87) Mübahat S.Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)** c. I., Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1974, s.9.
- (88) Hitti, a.g.e. , s.637; Peretz, a.g.e. , s.80.
- (89) Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, s.284; Moshe Ma'oz, a.g.m., s.45-46.
- (90) Charles Issawi, **An Economic History of the Middle East and North Africa**, New York: Columbia University Press, 1982, s.151.
- (91) Donald Quataert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.VI., İstanbul: İletişim Yayınları, s.1556-1557.
- (92) Issawi, a.g.e. , s.53.
- (92) Hourani, a.g.e. , s.346-349.
- (94) Hitti, a.g.e. , s.675.

- (95) Tibi, a.g.e. , s.95.
- (96) Hourani, a.g.e. , s.290.
- (97) Robert M.Haddad, *Syrian Christians in Muslim Society*, Princeton: Princeton University Press, 1970, s.18.
- (98) Hitti, a.g.e. , s.677.
- (99) Hourani, a.g.e. , s.290.
- (100)Haddad, a.g.e. , s.18.
- (101)Hourani, a.g.e. , s.290-291.
- (102)Hourani, a.g.e. , s.291.
- (103)Zeine, a.g.e. , s.46; Hitti, *The Arabs: A Short History*, s.258.
- (104)Lewis, a.g.e. , s.172.
- (105)Hitti, *History of Syria*, s.701-702; Hamid İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, (Çev. Hicabi Kırılancı), (2.Baskı), İstanbul: Yöneliş Yay., 1997, s.31-32.
- (106)Tibi, a.g.e. , s.100-102.
- (107)Zeine, a.g.e. , s.50.
- (108)Hitti, *The Arabs: A Short History*, s.260.
- (109)Cleveland, a.g.e. , s.123.
- (110)Hourani, a.g.e. , s.357.
- (111)Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.171.
- (112)Hourani, a.g.e. , s.359.
- (113)C.Ernest Dawn, *From Ottomanism to Arabism*, Chicago: University of Illinois Press, 1973, s.132-144; Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age (1798-1939)*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s.95-98.
- (114)Dawn, a.g.e., s.132.
- (115)Tibi, a.g.e., s.102.
- (116)Manneh, a.g.m., s.21.
- (117)Hourani, a.g.e., s.276.
- (118)Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s.357.
- (119)Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age*, s.245; Tibi, a.g.e., s.103.
- (120)Tibi, a.g.e., s.103; Hourani, a.g.e., s.101.
- (121)Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s.357; Cleveland, a.g.e., s.123.
- (122)Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age*, s.100-101.
- (123)Hourani, a.g.e., s.101.
- (124)Hourani, a.g.e., s.274.
- (125)Tibi, a.g.e., s.94-101.
- (126)Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s.360.
- (127)Hourani, a.g.e., s.361-362.
- (128)Hourani, a.g.e., s.361.
- (129)Dawn, a.g.e., s.123-127.
- (130)Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age*, s.69; Dawn, a.g.e., s.123; İnayet, a.g.e., s.42-54.

- (131) Hourani, a.g.e., s.70-79.
(132) Dawn, a.g.e., s.131.
(133) Tibi, a.g.e., s.87-90.
(134) Hourani, a.g.e., s.112-113.
(135) İnyet, a.g.e., s.95-133.
(136) Hourani, a.g.e., s.114-128.
(137) Hourani, a.g.e., s.130-139; İnyet, a.g.e., s.133-178.
(138) Cleveland, a.g.e., s.121.
(139) Cleveland, a.g.e., s.120; Tibi, a.g.e., s.93.
(140) Hourani, a.g.e., s.140-144.
(141) Dawn, a.g.e., s.133-135.
(142) Hourani, a.g.e., s.228-236; İnyet, a.g.e., s.178-181.
(143) Dawn, a.g.e., s.136-138.
(144) Hourani, a.g.e., s.240-241.
(145) İnyet, a.g.e., s.181-199.
(146) Hourani, a.g.e., s.272.
(147) Dawn, a.g.e., s.139-140; Hourani, a.g.e., s.273.
(148) Dawn, a.g.e., s.139-140.
(149) Cleveland, a.g.e., s.122. İlhan Arsel, Muhammed Abduh, Raşid Rida ve M.Kavakibi için "Osmanlılık davasına sarılmış gibi görünerek ve Osmanlı Devleti'ne İslam'ın özüne dönmesi öğütlerini vererek bu yoldan Arap milliyetçiliğine hizmet etmenin yolunu bulmuşlardı" demektedir. Bkz: İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977, s.182.
(150) Kayalı, a.g.e., s.55.
(151) Kayalı, a.g.e., s.25.
(152) Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.I., İstanbul: İletişim Yayınları, s.76-79.
(153) Koloğlu, a.g.m., s.76.
(154) Koloğlu, a.g.m., s.81.
(155) Tanör, a.g.m., s.17.
(156) Roderic H.Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *The Modern Middle East*, (ed.: Albert Hourani, Philip S.Khoury, Mary C.Wilson), Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1993, s.76.
(157) Kayalı, a.g.e., s.37.
(158) Hourani, a.g.e., s.274.
(159) Kayalı, a.g.e., s.37.
(160) Tanör, a.g.m., s.21.
(161) Ortaylı, *Yerel Yönetim Geleneği*, s.25.
(162) Kayalı, a.g.e., s.28.
(163) Ortaylı, a.g.e., s.25.
(164) Kayalı, a.g.e., s.30-31.

- (165) Kayalı, a.g.e., s.31.
(166) Kayalı, a.g.e., s.31.
(167) Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.62-63.
(168) İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV., İstanbul: İletişim Yayınları, s.956.
(169) Kayalı, a.g.e., s.31-32.
(170) Kayalı, a.g.e., s.32-33.
(171) Kayalı, a.g.e., s.44-55.
(172) Koloğlu, a.g.m., s.87.
(173) Cleveland, a.g.e., s.102.
(174) Kayalı, a.g.e., s.44.
(175) Cleveland, a.g.e., s.114.
(176) Çadircı, a.g.m., s.226.
(177) Osmanlı İmparatorluğu'nda artan Alman siyasi gücü için bkz: İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
(178) Bu konuda bkz: Hitti, *History of Syria*, s.698: Ortaylı, a.g.e., s.98.
(179) A.L.Tibawi, *A Modern History of Syria*, Edinburg: Macmillan St.Martins Press, 1969, s.193-194. Aktaran, Ortaylı, a.g.e., s.98.
(180) Donald Quataert, "19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.VI., İstanbul: İletişim Yayınları, s.1631.
(181) Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.135.
(182) Hitti, a.g.e., s.699; Issawi, a.g.e., s.56.
(183) Ortaylı, a.g.e., s.138.
(184) Hourani, a.g.e., s.104.
(185) Ortaylı, a.g.e., s.138.
(186) Kayalı, a.g.e., s.46-47.
(187) Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902*, (2.Baskı), c.I., İstanbul: İletişim Yayınları, 1989, s.93-94.
(188) Kayalı, a.g.e., s.47.
(189) Kayalı, a.g.e., s.47.
(190) Kayalı, a.g.e., s.47-48. Bu cemiyet için ayrıca bkz: Hanioglu, a.g.e., s.104-112.
(191) Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1992, s.86.
(192) Kayalı, a.g.e., s.53.
(193) Peretz, a.g.e., s.138.
(194) Ömer Kürküoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara: A.Ü.S.B.F.Yayınları, 1982, s.14-15.
(195) Kayalı, a.g.e., s.58.

- (196) Tibi, a.g.e., s.107-108.
(197) Kayalı, a.g.e., s.68.
(198) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.46.
(199) Kayalı, a.g.e., s.78.
(200) Necib Azuri'nin örgütü ve faaliyetleri için bkz.: İnayet, a.g.e., s.259-266; Kurşun, a.g.e., s.30-31; Zeine, a.g.e., s.75., Kayalı, a.g.e. s.78.
(201) Kayalı, a.g.e., s.78-80.
(202) Kurşun, a.g.e., s.44-45.
(203) Kayalı, a.g.e., s.94; Zeine, a.g.e., s.80-81; Kurşun, a.g.e., s.46.
(204) Kurşun, a.g.e., s.46-47.
(205) Kurşun, a.g.e., s.51; Kayalı, a.g.e., s.80.
(206) Kayalı, a.g.e., s.107-108.
(207) Kurşun, a.g.e., s.51-53; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, (2.Baskı), c.I., İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay, 1988, s.604; Kayalı, a.g.e., s.108.
(208) Kurşun, a.g.e., s.80-81.
(209) Kayalı, a.g.e., s.98.
(210) Kayalı, a.g.e., s.64-65; T.E.Lawrence, Bilgelğin Yedi Direği, (Çev.Yusuuf Kaplan), Kayseri: Rey Yayıncılık, 1991, s.39.
(211) Kayalı, a.g.e., s.98.
(212) Kayalı, a.g.e., s.88-89
(213) Kayalı, a.g.e., s.102.
(214) Kayalı, a.g.e., s.89.
(215) Kurşun, a.g.e., s.61.
(216) Kayalı, a.g.e., s.59-60.
(217) Kayalı, a.g.e., s.86.
(218) Kayalı, a.g.e., s.63.
(219) Kurşun, a.g.e., s.54-55.
(220) Kayalı, a.g.e., s.132.
(221) Kurşun, a.g.e., s.62-63.
(222) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.54,69.
(223) Kurşun, a.g.e., s.62,63.
(224) Kurşun, a.g.e., s.88-92. Bu konuda ayrıca bkz: Tibi, a.g.e., s.108; Kürkçüoğlu, a.g.e., s.21.
(225) Kurşun, a.g.e., s.92-98; Tunaya, a.g.e., s.602; Tibi, a.g.e., s.108; Kürkçüoğlu, a.g.e., s.21.
(226) Kurşun, a.g.e., s.98-111. Bu konuda ayrıca bkz: Tunaya, a.g.e., s.603; Zeine, a.g.e., s.97; Tibi, a.g.e., s.110. Kürkçüoğlu, a.g.e., s.22.
(227) Kurşun, a.g.e., s.112-117; Zeine, a.g.e., s.101-104.
(228) Kurşun, a.g.e., s.117-119.
(229) Kurşun, a.g.e., s.120-122; Tunaya, a.g.e., s.602; Tibi, a.g.e., s.109.
(230) Kurşun, a.g.e., s.122-126; Tunaya, a.g.e., s.603; Tibi, a.g.e., s.109.
(231) Kurşun, a.g.e., s.127-131; Tunaya, a.g.e., s.602; Zeine, a.g.e., s.94-95; Kürkçüoğlu, a.g.e., s.22.

- (232) Bu cemiyetler için bkz: Kurşun, a.g.e., s.131; Zeine, a.g.e., 93-94.
- (233) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.32-33.
- (234) Kayalı, a.g.e., s.132.
- (235) Kayalı, a.g.e., s.135.
- (236) Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s.364.
- (237) Feroz Ahmad, "War and Society Under the Young Turks, 1908-18", *The Modern Middle East*, (ed.: Albert Hourani, Philip S.Khoury, Mary C.Wilson), Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1993, s.125-126; Cleveland, a.g.e., s.129-130.
- (238) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.16.
- (239) Hourani, a.g.e., s.364.
- (240) David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Sabah Kitapları, 1993, s.34.
- (241) Kayalı, a.g.e., s.93.
- (242) Kurşun, a.g.e., s.71-74.
- (243) Kayalı, a.g.e., s.155; Kurşun, a.g.e., s.71.
- (244) Kurşun, a.g.e., s.132.
- (245) Kurşun, a.g.e., s.134; Kayalı, a.g.e., s.153.
- (246) Kurşun, a.g.e., s.140.
- (247) Kurşun, a.g.e., s.135-136; Zeine, a.g.e., s.104-105; Tibi, a.g.e., s.110-113.
- (248) Zeine, a.g.e., s.105; erez, a.g.e., s.140-141; Kurşun, a.g.e., s.141.
- (249) Kurşun, a.g.e., s.141-142; Peretz, a.g.e., s.141.
- (250) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.68; Dawn, a.g.e., s.4.
- (251) Kurşun, a.g.e., s.47.
- (252) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.70-72.
- (253) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.73; Fromkin, a.g.e., s.38-39.
- (254) Kayalı, a.g.e., s.201.
- (255) Kayalı, a.g.e., s.217; Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev.Belkıs Çorakçı Dışbudak), (5.Baskı), İstanbul: Sabah Kitapları, 1995, s.260.
- (256) Kayalı, a.g.e., s.219.
- (257) Kayalı, a.g.e., s.217; Zeine, a.g.e., s.128. Cleveland, a.g.e., s.146-147.
- (258) Peretz, a.g.e., s.143; Fromkin, a.g.e., s.212; Zeine, a.g.e., s.128.
- (259) Palmer, a.g.e., s.260.
- (260) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.74.
- (261) Zeine, a.g.e., s.124; Dawn, a.g.e., s.19-20.
- (262) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.79, 101-102; Polk, a.g.e., s.99; Peretz, a.g.e., s.142.
- (263) Palmer, a.g.e., s.262; Lawrence, a.g.e., s.453.
- (264) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.102; Fromkin, a.g.e., s.185; Lawrence, a.g.e., s.192-193.

- (265) Uçarol, a.g.e., s.495; Fromkin, a.g.e., s.187-191; Yapp, a.g.e., s.227-228.
- (266) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.102-103
- (267) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.103; Hopwood, a.g.e., s.19.
- (268) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.69,107.
- (269) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.115; Palmer, a.g.e., s.262.
- (270) Kayalı, a.g.e., s.221; Palmer, a.g.e., 262; Kürkcüoğlu, a.g.e., s.116-119.
- (271) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.125. Fromkin, a.g.e., s.212.
- (272) Palmer, a.g.e., s.263.
- (273) Palmer, a.g.e., s.266; Peretz, a.g.e., s.101-102; Cleveland, a.g.e., s.153-154.
- (274) Alain Gresh-Dominique Vidal, **Ortadoğu**, (Çev.Hamdi Türe), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991, s.34.
- (275) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.162-164.
- (276) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.191.
- (277) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.207.
- (278) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.167.
- (279) Uçarol, a.g.e., s.544.
- (280) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.238.
- (281) Palmer, a.g.e., s.269; Fromkin, a.g.e., s.367

İkinci Bölüm

* Montaigne, **Denemeler**, (Çev.Sabahattin Eyuboğlu), (7. Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi, 1974, s.371.

(1) Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, (Çev.Yavuz Alogan), İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.371.

(2) Bernard Lewis, **Ortadoğu**, (Çev.Mehmet Harmancı), İstanbul: Sabah Kitapları, 1996, s.277.

(3) Abdul-Karim Rafeq, "Arabism, Society, and Economy in Syria 1918-1920", **State And Society in Syria And Lebanon**, (ed: Youssef M. Choueiri), New York: St.Martin's Press, 1994, s.3-4.

(4) Don Peretz, **The Middle East Today**, (Sixth edition), Westport: Praeger Publishers, 1994, s.144; Fayez A.Sayegh, **Arap Unity**, New York: The Devin-Adair Company, 1958, s.59-60.

(5) Peretz, a.g.e., s.401.

(6) Eliezer Tauber, "Syrian and Iraqi Nationalist Attitudes to the Kemalist and Bolshevik Movements", **Middle Eastern Studies**, Vol.30, No.4, October 1994, s.897.

(7) Zeine N.Zeine, **The Struggle For Arab Independence**, Beirut: Khayat's, 1960, s.33.

- (8) Zeine, a.g.e., s.49.
- (9) Zeine, a.g.e., s.49.
- (10) Zeine, a.g.e., s.50-51.
- (11) David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, (Çev.Mehmet Harmancı), İstanbul: Sabah Kitapları, 1993, s.393.
- (12) Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, (4.Baskı), İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s.544; M.E.Yapp, *The Making of the Modern Near East (1792-1923)*, New York: Longman Inc., 1987, s.293.
- (13) Khairia Kasmieh, "An Evaluatin of the Arab Government in Damascus 1918-1920", *State And Society in Syria And Lebanon*, (ed.: Youssef M.Choueiri) s.27-28.
- (14) Zeine, a.g.e., s.62.
- (15) Ömer Faruk Abdullah, *Suriye Dosyası*, (Çev. Hasan Basri), İstanbul: Akabe Yay., 1985, s.35.
- (16) Uçarol, a.g.e., s.509-510.
- (17) George Antonius, *The Arab Awakening*, New York: Capricorn Books, 1965, s.278.
- (18) Zeine, a.g.e., s.66-67; William R.Polk, *The Arab World Today*, (Fifth edition), Massachusetts: Harvard University Press, 1991, s.115.
- (19) Zeine, a.g.e., s.69.
- (20) Uçarol a.g.e., s.522-524.
- (21) Fromkin, a.g.e., s.393-396.
- (22) Fromkin, a.g.e., s.395.
- (23) Fromkin, a.g.e., s.396.
- (24) George Haddad, *Fifty Years of Modern Syria and Lebanon*, Beirut: Dar-Al-Hayat, 1950, s.60-61.
- (25) Antonius, a.g.e., s.296; Yapp, a.g.e., s.323.
- (26) Haddad, a.g.e., s.61-62.
- (27) Fromkin, a.g.e., s.396.
- (28) Fromkin, a.g.e., s.407.
- (29) Rafeq, a.g.m., s.12.
- (30) Fromkin, a.g.e., s.432-433.
- (31) Rafeq, a.g.m., s.13-14.
- (32) Fromkin, a.g.e., s.433-434.
- (33) Fromkin, a.g.e., s.408; Yapp, a.g.e., s.324.
- (34) Zeine, a.g.e., s.111-113.
- (35) James L.Gelvin, "The Social Origins of Popular Nationalism in Syria: Evidence for A New Framework", *Middle East Studies*, Vol.26, 1994, s.657.
- (36) Dan Eldar, "France in Syria: The Abolition of the Sharifian Government, April-July 1920", *Middle Eastern Studies*, Vol.29, No:3, July 1993. S.487; Gelvin, a.g.m., s.647.
- (37) Fromkin, a.g.e., s.408.

- (38) Fromkin, a.g.e., s.408-409; Daniel Pipes, *Greater Syria*, New York: Oxford University Press, 1990, s.27; Zeine, a.g.e., s.129-130.
- (39) Fromkin, a.g.e., s.434-435; Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East (1914-1956)*, London: Chatto & Wyman Ltd., 1963, s.64.
- (40) Fromkin, a.g.e., s.435.
- (41) Fromkin, a.g.e., s.435. Suriye Genel Kongresi'nin aldığı karar için ayrıca bkz: Antonius, a.g.e., s.304; Haddad, a.g.e., s.65.
- (42) Majid Khadduri, "Constitutional Development in Syria" *The Middle East Journal*, Vol.5, No., Spring 1951, s.139.
- (43) Rafeq, a.g.m., s.14.
- (44) Fromkin, a.g.e., s.436.
- (45) Fromkin, a.g.e., s.409.
- (46) Uçarol, a.g.e., s.549-551; Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), (5.Baskı), İstanbul: Sa-bah Kitapları, 1995, s.280.
- (47) Fromkin, a.g.e., s.563-567.
- (48) Cengiz Çandar, *Ortadoğu Çıkmazı*, (4.Baskı), İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 1988, s.16-17.
- (49) Patrick Seale, *The Struggle For Syria (1945-1958)*, London: Oxford University Press, 1966, s.5.
- (50) Antonius, a.g.e., s.369.
- (51) Eldar, a.g.m., s.488.
- (52) Rafeq, a.g.m., s.18-19.
- (53) Tauber, a.g.m., s.898-899.
- (54) Tauber, a.g.m., s.899.
- (55) Rafeq, a.g.m., s.9-11.
- (56) Palmer, a.g.e., s.278.
- (57) Tauber, a.g.m., s.900; Zeine, a.g.e., s.147.
- (58) Tarafımızdan sadeleştirilerek belirtilen bu konuşma için bkz: TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.I., Ankara:Türkiye İş Bankası Yay., 1985, s.2-3.
- (59) Eldar, a.g.m., s.487.
- (60) Tauber, a.g.m., s.900.
- (61) Fromkin, a.g.e., s.436; Eldar a.g.m., s.494.
- (62) Pafeq, a.g.m., s.10-1; Tauber, a.g.m., s.901.
- (63) Eldar, a.g.m., s.495-497; Zeine, a.g.e., s.161.
- (64) Eldar, a.g.m., s.498.
- (65) Eldar, a.g.m., s.499; Antonius, a.g.e., s.307.
- (66) Eldar, a.g.m., s.499.
- (67) Eldar, a.g.m., s.499-500.
- (68) Eldar, a.g.m., s.500-502; Fromkin, a.g.e., s.437; Zeine, a.g.e., s.184-186.
- (69) Kasmieh, a.g.m., s.29-30.

- (70) Fromkin, a.g.e., s.438.
- (71) Kasmieh, a.g.m., s.31.
- (72) Fromkin, a.g.e., s.503-509; Uçarol, a.g.e., s.550; Yapp, a.g.e., s.336.
- (73) Fromkin, a.g.e., s.504-506; Polk, a.g.e., s.120; Yapp, a.g.e., s.330-331.
- (74) Fromkin, a.g.e., s.506; V.M.Amadouny, "The Formation of the Trans-jordan-Syria Boundary, 1915-1932", *Middle Eeastern Studies*, Vol.31, No.3. July 1995, s.536; Uçarol, a.g.e., s.550.
- (75) Uçarol, a.g.e., s.547; Lewis, a.g.e., s.269.
- (76) Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age (1798-1939)*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s.291; Fromkin, a.g.e., s.569.
- (77) Bu peryodizasyon için bkz: Antonius, a.g.e., s.376.
- (78) Abdullah, a.g.e., s.29.
- (79) Abdullah, a.g.e., s.40-41; Louis Massignon, "Nusayriler", *İslam Ansiklopedisi*, c.IX, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964, s.365-370.
- (80) Abdullah, a.g.e., s.42; Daniel Pipes, "The Alawi Capture of Power in Syria", *Middle Eastern Studies*, Vol.25, No.4, October 1989, s.430; Derek Hopwood, *Syria (1945-1986)*, London: Unwin Hyman Ltd., 1989, s.9-10.
- (81) Fuad I.Khuri, "The Alawis of Syria: Religious Ideology and Organization" *Syria: Society, Culture and Polity*, (ed.: Richard T.Antoun-Donald Quataerd), Albany: State University of New York Press, 1991, s.60; Peretz, a.g.e., s.404.
- (82) Hopwood, a.g.e., s.10; Peretz, a.g.e., s.404-405.
- (83) Abdullah, a.g.e., s.30.
- (84) Abdullah, a.g.e., s.30-31; Robin Fedden, *Syria and Lebanon*, (Third edition), London: John Murray Ltd., 1965, s.240-243.
- (85) Abdullah, a.g.e., s.31.
- (86) Abdullah, a.g.e., s.32; Hopwood, a.g.e., s.4-7.
- (87) Pipes, a.g.m., s.437-438; Peretz, a.g.e., s.403.
- (88) Rafeq, a.g.m., s.14.
- (89) Sayegh, a.g.e., s.37; Haddad, a.g.e., s.70; Hopwood, a.g.e., s.24.
- (90) Robert B.Satloff, "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", *Middle Eastern Studies*, Vol.22, No.2, April 1982, s.151; Peretz, a.g.e., s.408.
- (91) TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.II, Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1985, s.365.
- (92) Uçarol, a.g.e., s.587; Avedis K.Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)", *The Middle East Journal*, Vol.10, No.4, Autumn 1956, s.379.
- (93) Abdullah a.g.e., s.39-40.
- (94) William L.Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, San Francisco: Westview Press, 1994, s.207.

- (95) Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s.374.
- (96) Cleveland, a.g.e., s.207-208; Haddad, a.g.e., s.73-76.
- (97) Khadduri, a.g.m., s.140.
- (98) Philip S.Khoury, "Syrian Urban Politics in Transition: The Quarters of Damascus During The French Mandate", *Middle East Studies*, Vol.16, 1984, s.518; Cleveland, a.g.e., s.208.
- (99) Khadduri, a.g.m., s.140.
- (100) Khadduri, a.g.m., s.141-142; R.Bayly Winder, "Syrian Deputies and Cabinet Ministers, 1919-1959", *The Middle East Journal*, Vol.16, No.4, Autumn 1962, s.408.
- (101) Khadduri, a.g.m., s.144; Hopwood, a.g.e., s.25-26.
- (102) Hourani, a.g.e., s.386; Malik Mufti, *Sovereign Creations*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1996, s.29-30.
- (103) Uçarol, a.g.e., s.552.
- (104) Hopwood, a.g.e., s.26.
- (105) Lewis, a.g.e., s.272- 273.
- (106) P.J. Vatikiotis, *The History of Modern Egypt*, (Fourth edition), Baltimore: The John Hopkins University Press, 1991, s.249-293; Hourani, a.g.e., s.386.
- (107) Hourani, a.g.e., s.387.
- (108) Gitta Yaffe-Schatzmann, "Alawi Separatist and Unionists: The Events of 25 February 1936", *Middle Eastern Studies*, Vol.31, No.1, January 1995, s.34-35.
- (109) Hopwood, a.g.e., s.26.
- (110) Pipes, a.g.e., s.438-439.
- (111) Haddad, a.g.e., s.83.
- (112) Khadduri, a.g.m., s.145-146; Cleveland, a.g.e., s.209; Hourani, a.g.e., s.387.
- (113) Cleveland, a.g.e., s.209; Khadduri, a.g.m., s.146; Hopwood, a.g.e., s.27.
- (114) Satloff, a.g.m., s.163.
- (115) Uçarol, a.g.e., s.588-589.
- (116) Satloff, a.g.m., s.175; Sanjian, a.g.m., s.380-381.
- (117) Uçarol, a.g.e., s.591-592; Satloff, a.g.m., s.176.
- (118) Hopwood, a.g.e., s.27.
- (119) Uçarol, a.g.e., s.597-598.
- (120) Hourani, a.g.e., s.376, 412-413.
- (121) Haddad, a.g.e., s.86; Cleveland, a.g.e., s.212-213.
- (122) Meryem Imamzade, *Irak Dosyası*, İstanbul: Akabe Yay.1986, s.55-56; Mufti, a.g.e., s.35; Majid Khadduri, *Independent Iraq (1932-1958)*, (Second edition), London: Oxford University Press, 1960, s.212.
- (123) Monroe, a.g.e., s.64, 89.
- (124) Uçarol, a.g.e., s.601.

- (125) Lewis, a.g.e., s.272-273; Mufti, a.g.e., s.35.
- (126) Khadduri, a.g.e., s.162-164; Seale, a.g.e., s.10; Lewis, a.g.e., s.273.
- (127) Hourani, a.g.e., s.411-412.
- (128) Uçarol, a.g.e., s.601; Khadduri, a.g.e., s.233.
- (129) Haddad, a.g.e., s.87; Sayegh, a.g.e., s.116; Hopwood, a.g.e., s.29.
- (130) N.E.Bou-Nacklie, "The 1941 Invasion of Syria and Lebanon: The Role of the Local Paramilitary", *Middle Eastern Studies*, Vol.30, No.3, July 1994, s.514.
- (131) Hourani, a.g.e., s.412; Haddad, a.g.e., s.87.
- (132) Haddad, a.g.e., s.88.
- (133) Haddad, a.g.e., s.89-92; Seale, a.g.e., s.26; Khadduri, a.g.m., s.147.
- (134) Bu konuda bkz: N.Masalha, "Faisal's Pan-Arabism, 1921-1933", *Middle Eastern Studies*, Vol.27, No.4, October 1991, s.679; A.Shikara, "Faisal's Ambitions of Leadership in the Fertile Crescent: Aspirations and Constraints", *The Integration of Modern Iraq*, (ed.: Abbas Kelidar), New York: St. Martin's Press, 1979, s.37; Seale, a.g.e., s.8.
- (135) Masalha, a.g.m., s.687; Shikara, a.g.m., s.40; Mufti, a.g.e., s.30.
- (136) Y.Porath, "Abdallah's Greater Syria Programme", *Middle Eastern Studies*, Vol.20, No.2, April 1984, s.172-173.
- (137) Porath, a.g.m., s.173-174.
- (138) Daniel Pipes, "Abdallah's 'Pure Joke' and the Greater Syria Plan", *Middle East Review*, Vol.20, No.1, Fall 1987, s.45.
- (139) Seale, a.g.e., s.12.
- (140) Porath, a.g.m., s.175.
- (141) Mufti, a.g.e., s.46.
- (142) Porath, a.g.m., s.180; Pipes, a.g.m., s.46.
- (143) Porath, a.g.m., s.181-186.
- (144) Pipes, a.g.m., s.45.
- (145) Seale, a.g.e., s.8-11.
- (146) Seale, a.g.e., s.11; Khadduri, a.g.e., s.336-337.
- (147) Mufti, a.g.e., s.37.
- (148) Pipes, a.g.m., s.49; Seale, a.g.e., s.15.
- (149) Porath, a.g.m., s.186.
- (150) Seale, a.g.e., s.23.
- (151) Alain Gresh-Dominique Vidal, *Ortadoğu*, (Çev.Hamdi Türe), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991. S.60-61; Mısır'daki Pan-Arabizm tartışmaları için bkz: Israel Gershoni, *The Emergence of Pan-Arabism in Egypt*, Tel-Aviv: Shiloah Center for Middle Eastern and African Studies, 1981, s.74.
- (152) Hourani, a.g.e., s.414; Cleveland, a.g.e., s.191.
- (153) Peretz, a.g.e., s.147.
- (154) Abdullah, a.g.e., s.49.
- (155) Haddad, a.g.e., s. 99-101; Hopwood, a.g.e., s.29-30; Seale, a.g.e., s.26.

(156) Cleveland, a.g.e., s.218; Majid Khadduri, *Political Trends In the Arab World*, Baltimore and London: Te John Hopkins Press, 1970, s.182-183.

(157) Khadduri, a.g.e., s.184-185; Hamid İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, (Çev.: Hicabi Kırlangıç), (2.Baskı), İstanbul: Yöneliş Yay.1997, s.282-284.

(158) Cleveland, a.g.e., s.220; Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age*, s.306; Şekip Arslan için bkz: Wlliam L.Cleveland, *Islam Against the West: Shakib Arslan and the Campaign for Islamic Nationalism*, Austin: University of Texas Press, 1985.

(159) Taha Hüseyin için bkz: Hourani, a.g.e., s.329; Bassam Tibi, *Arab Nationalism*, (Second edition) New York: St.Martin's Press, 1991, s.187; Ibrahim I. Ibrahim, "Taha Huseyin: The Critical Spirit" *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective*, (ed.: John P.Spagnolo), Oxford: Ithaca Press, 1992, s.105-114; Niyazi Berkes, *Arap Dünyasında İslamiyet Milliyetçilik Sosyalizm*, İstanbul: Köprü Yay., 1969, s.101, İnayet, a.g.e., s.71-79.

(160) Khadduri, a.g.e., s.199; Berkes, a.g.e., s.82-93; İnayet a.g.e., s.284-291.

(161) Berkes, a.g.e., s.96.

(162) Tibi, a.g.e., s.185.

(163) Mohommed Harbi, "Arap Ulusal Mitini Sorgularken", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, (der.: Jean Leca), (Çev.Siren Idemen), İstanbul, Metis Yay., 1998, s.85.

(164) Bu konuda bkz: Khadduri, a.g.e., s.204; William L.Cleveland, *An Arab Nationalist Satı 'Al-Husri*, Princeton, New Jersey: Pinceton University Press, 1971, s.90; Aziz el-Azmeh, "Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık", (Çev.İskender Savaşır), *Toplum ve Bilim*, 29/30 Bahar-Yaz 1985, s.36; Tibi, a.g.e., s.145; Hourani, a.g.e., s.315.

(165) Berkes, a.g.e., s.97-98.

(166) Harbi, a.g.e., s.86.

(167) Mufti, a.g.e., s.43.

(168) Tibi, a.g.e., s.191-193; Khadduri, a.g.e., s.186-188.

(169) Hourani, a.g.e., s.318.

(170) Hisham Sharabi, *Nationalism And Revolution in the Arab World*, New York: D.Van Nostrand Company Ltd., 1966, s.113; Khadduri, a.g.e., s.192.

(171) Bu konuda bkz: Mufti, a.g.e., s.47-48; Seale, a.g.e., s.29; Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, New York: Routledge, 1992, s.229; Elie Kedourie, *Democracy and Arab Political Culture*, London: Frank & Co.Ltd., 1994, s.44.

(172) Bu konuda bkz: Daniel Pipes, "Radical Politics and the Syrian Social Nationalist Party", *Middle East Studies*, Vol.20, 1988, s.304; Michael H.Van Dusen, "Political Integration and Regionalism in Syria", *The Middle East Journal*, Vol.26, No.2, Spring 1972, s.132.

(173) Bu konuda bkz: Jan Pennar, "The Arabs, Marxism and Moscow: A Historical Survey" *The Middle East Journal*, Vol.22, No.4, Autumn 1968, s.437.

(174) Khadduri, a.g.e., s.91; Kamel S.Abu Jaber, **Arap Baas Sosyalist Partisi**, (Çev.Ahmet Ersoy), Ankara, 1970, s.2; Inayet, a.g.e., s.61-71.

(175) Khadduri, a.g.e., s.92-94; Jaber, a.g.e., s.2-3.

(176) Khadduri, a.g.e., s.94-95.

(177) Khadduri, a.g.e., s.99.

(178) Khadduri, a.g.e., s.115-120; Bu konuda ayrıca bkz: Ahmet El Kudsi, **Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadeleleri**, (Çev.Orhan Koçak), İstanbul: Köz Yayınları, 1975, s.50.

(179) Seale, a.g.e., s.161.

(180) Hopwood, a.g.e., s.32; Peretz, a.g.e., s.413.

(181) Nazih Ayubi, **Arap Dünyasında Din ve Siyaset**, (Çev.Yavuz Alogan), İstanbul: Cep Kitapları, 1993, s.104-107; R.Hrair Dökmeciyan, **Arap Dünyasında Köktencilik**, (Çev.Muhammed Karahanoglu), İstanbul: İlke yayınları, 1992, s.52, 128-129.

Üçüncü Bölüm

* Montaigne, **Denemeler**, (Çev.Sabahattin Eyuboglu), (7.Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi, 1974. s.290.

(1) Kamel S.Abu Jaber, **Arap Baas Sosyalist Partisi**, (Çev.Ahmet Ersoy), Ankara, 1970, s.28.

(2) Bu konuda bkz: Robert W.Olson, **The Ba'th and Syria (1947-1982)**, Princeton, N.J.; The Kingston Press, Inc., 1982, s.20; David Roberts, **The Ba'th and the Creation of Modern Syria**, London: Mackays of Chatham Ltd., 1987, s.15; Majid Khadduri, **Political Trends in the Arab World**, Baltimore and London: The John Hopkins Press, 1970, s.153; Jaber, a.g.e., s.13.

(3) Patrick Seale, **The Struggle For Syria (1945-1958)**, London: Oxford University Press, 1966, s.148.

(4) Jaber, a.g.e., s.14.

(5) Jaber, a.g.e., s.14-15; Seale, a.g.e., s.149-150.

(6) Jaber, a.g.e., s.15-16; Seale, a.g.e., s.151.

John FDevlin, **The Ba'th Party**, California: Hoover Institution Press, 1976, s.24; Khadduri a.g.e., s.154.

(7) Bassam Tibi, **Arab Nationalism**, (Second edition), New York, St.Martin's Press, 1991, s.200; Ömer Faruk Abdullah, **Suriye Dosyası**, (Çev.Hasan Basri), İstanbul: Akabe Yay, 1985, s.53.

(8) Meryem İmamzade, **Irak Dosyası**, İstanbul: Akabe Yay., 1986, s.34- 35; Roberts, a.g.e.,s.16-17; Aziz el-Azmeh, "Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık", (Çev.İskender Savaşır), **Toplum ve Bilim**, 29/30 Bahar-Yaz 1985, s.36.

(10) Devlin, a.g.e., s.8-9. Itamar Rabinovich, **Syria Under The Ba'th (1963-1966)**, Jerusalem: Israel Universities Press, 1972, s.7; Olson, a.g.e., s. 3,16-17;

Imamzade, a.g.e., s.36-38; Suat Parlar, Ortadoğu, İstanbul: Bibliotek Yay., 1997, s.109.

(11) Jaber, a.g.e., s.28-29; Raymond Hinnebusch, **Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria**, Colorado: Westview Press, 1990, s.93; Devlin, a.g.e., s.11.

(12) Devlin, a.g.e., s.12; (İsimsiz), **A Survey of the Ba'th Party's Struggle (1947-1974)**, Madrid, 1978, s.19.

(13) Devlin, a.g.e., s.15; Attar Chand, **The Revolutionary Arabs**, Delhi: The Homeland Publications, 1981, s.6; Hinnebusch, a.g.e., s.88; Roberts, a.g.e., s.31.

(14) Jaber, a.g.e., s.32.

(15) Chand, a.g.e., s.6.

(16) Jaber, a.g.e., s.32; Devlin, a.g.e., s.15.

(17) Hinnebusch, a.g.e., s.101; Jaber, a.g.e., s.13-17.

(18) Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, (4.Baskı), Ankara: A.Ü.Hukuk Fakültesi Yay., 1983, s.2.

(19) a.g.e., s.26.

(20) a.g.e., s.24.

(21) Maurice Duvarger, **Siyasi Partiler**, (Çev.Ergun Özbudun), (2.Baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974, s.106-115.

(22) Özbudun, a.g.e., s.63.

(23) Rabinovich, a.g.e., s.11.

(24) Kadro partilerine üyelik için bkz: Duvarger, a.g.e., s.174-175. Baas Partisi'ne üyelik için bkz: Rabinovich, a.g.e., s.230; Jaber, a.g.e., s.172.

(25) Özbudun, a.g.e., s.108.

(26) Özbudun, a.g.e., s.93.

(27) Özbudun, a.g.e., s.77-78.

(28) Bu tanımlama için bkz: Özbudun, a.g.e., s.61.

(29) Özbudun, a.g.e., s.61.

(30) Özbudun, a.g.e., 62.

(31) Duvarger, a.g.e., s.87.

(32) Duvarger, a.g.e., s.88.

(33) Duvarger, a.g.e., s.89.

(34) Duvarger, a.g.e., s.68,89.

(35) Duvarger, a.g.e., s.35, 64-74, 100.

(36) Jaber, a.g.e., s.167-168.

(37) Baas Partisi'nin örgütsel şeması için bkz: Jaber, a.g.e., s.174.

(38) Jaber, a.g.e., s.167-168; Rabinovich, a.g.e., s.230; Roberts, a.g.e., s.77; Devlin, a.g.e., s.16.

(39) Jaber, a.g.e., s.169; Rabinovich, a.g.e., s.230; Roberts, a.g.e., s.77-78.

(40) Jaber, a.g.e., s.169; Devlin, a.g.e., s.16; Roberts, a.g.e., s.78.

(41) Jaber, a.g.e., s.169-170.

(42) Jaber, a.g.e., s.170; Devlin, a.g.e., s.17.

(43) Jaber, a.g.e., s.170-171; Devlin, a.g.e., s.18-19.

- (44) Jaber, a.g.e., s.171; Devlin, a.g.e., s.18-19; Gordon H.Torrey, "The Bar'h-Ideology and Practice", *The Middle East Journal*, Vol.23, No.4, Autumn 1969, s.459.
- (45) Özbudun, a.g.e., s.69.
- (46) Devlin, a.g.e., s.19-20.
- (47) Jaber, a.g.e., s.172.
- (48) Duvarger, a.g.e., s.138-178; Neumann'ın yaptığı bu ayrım için bkz: Özbudun, a.g.e., s.73.
- (49) Duvarger, a.g.e., s.38-51.
- (50) Özbudun, a.g.e., s.73.
- (51) Özbudun, a.g.e., s.74.
- (52) Duvarger, a.g.e., s.116-117.
- (53) Jaber, a.g.e., s.172.
- (54) Jaber, a.g.e., s.140.
- (55) Rabinovich, a.g.e., s.230; Roberts, a.g.e., s.77.
- (56) Alan Richards-John Waterbury, *A Political Economy of the Middle East*, (Second edition), Colorado: Westview Press, 1996, s.129-130.
- (57) Devlin, a.g.e., s.15, 39; Nikolaos Van Dam, *The Struggle For Power in Syria*, London, I.B.Tauris Publishers, 1996, s.16.
- (58) Devlin, a.g.e., s.40.
- (59) Mahmud A.Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", *Middle Eastern Studies*, Vol.20, No.2, April 1984, s.141.
- (60) Hinnebusch, a.g.e., s.63-64.
- (61) Nikolaos Van Dam, "Minorities and Political Elites in Irag and Syria", *The Middle East*, (ed.: Talal Asad-Roger Owen), New York: Monthly Review Press, 1983, s.136-137.
- (62) Özbudun, a.g.e., s.61; Duvarger, a.g.e., s.101-103.
- (63) Jaber, a.g.e., s.173.
- (64) Bu konuda bkz: Devlin, a.g.e., s.99-110; İmamzade, a.g.e., s.68.
- (65) Jaber, a.g.e., s.22.

Dördüncü Bölüm

* Montaigne, *Denemeler*, (Çev.Sabahattin Eyuboğlu), (7. Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi, 1974, s.218.

(1) Michael C.Hudson, *Arab Politics: The Search For Legitimacy*, New Haven and London: Yale University Press, 1977, s.82.

(2) Gabriel A.Almond-Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1963, s.3.

(3) David E.Apter, *The Politics of Modernization*, Chicago: The University of Chicago Press, 1965, s.1-3.

- (4) Samuel P.Huntington-Jorge I.Dominguez, *Siyasal Gelişme*, (Çev.Ergun Özbudun), Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yay., (Baskı tarihi belirtilmemiş), s.17-18.
- (5) Samuel P.Huntington "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", (Çev .Ergun Özbudun), *Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22-23/1-4, 1965-1966, s.56.
- (6) Huntington, a.g.m., s.55-64.
- (7) Lucien W.Pye, *Aspects of Political Development*, Boston: Little, Brown and Co., 1966, s.104.
- (8) Huntington, a.g.m., s.62-63.
- (9) Huntington, a.g.m., s.63.
- (10) Apter, a.g.e., s.29-32; Ayrıca bkz: David E.Apter, *Rethinking Development: Modernization, Dependency and Postmodern Politics*, California: Sage Publications Inc., 1987, s.76-78.
- (11) Süleyman Seyfi Ögün, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995, s.142. Bu konuda ayrıca bkz: Raphael Patai, "The Dynamics of Westernization in the Middle East", *The Contemporary Middle East*, (ed.: Benjamin Rivlin-Joseph S.Szyliowicz), New York: Random House Inc., 1965, s.120-131.
- (12) Cemil Oktay, *Siyaset Yazıları*, İstanbul: Der Yay., 1998, s.138.
- (13) Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, (Fourth edition), New York: The Free Press, 1968, s.47.
- (14) Morroe Berger, *The Arab World Today*, New York: Doubleday&Company, Inc., 1964, s.398-434.
- (15) Karl W.Deutsch, "Social Mobilization and Political Development", *American Political Science Review*, Vol.55, September 1961, s.205.
- (16) Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (Çev.Yavuz Alogan) İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.433-503.
- (17) Hourani, a.g.e., s.450-452.
- (18) Lerner, a.g.e., s.276.
- (19) Hourani, a.g.e., s.395.
- (20) Hourani, a.g.e., s.454.
- (21) Hourani, a.g.e., s.436-437.
- (22) Manfred Halpern, *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa*, Princeton: Princeton University Press, 1965, s.51-53. Bu konuda ayrıca bkz: Majid Khadduri, *Political Trends in the Arab World*, Baltimore and London: The John Hopkins Press, 1970, s.130-131.
- (23) Samir Amin, "The Arab Nation: Some Conclusions and Problems", *Middle East Research and Information Project*, No.68, June 1978, s.6.
- (24) Halpern, a.g.e., s.59,74.
- (25) Hisham Sharabi, *Nationalism and Revolution in the Arab World*, New York: D.Van Nostrand Company Ltd., 1966, s.58-59.
- (26) Hisham Sharabi, "The Transformation of Ideology in the Arab World", *The Middle East Journal*, Vol.19, No.4, Autumn 1965, s.479.

(27) Sharabi, a.g.m., s.480; Roger Owen, "Ortadoğu Perspektifinde Modernleştirmeci Projeler", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (der.: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba), (Çev.Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998, s.201-203.

(28) Khadduri, a.g.e., s.43-44.

(29) Hourani, a.g.e., s.466.

(30) Elie Salem, "Emerging Government in the Arab World", *The Contemporary Middle East*, (ed.: Benjamin Rivlin-Joseph S.Szyliowicz), New York: Random House Inc., 1965, s.447.

(31) Issa J.Boullata, *Trends and Issues in Contemporary Arab Thought*, New York: State University of New York Press, 1990, s.147. Bu konuda ayrıca bkz: Heather Deegan, *The Middle East and Problems of Democracy*, Boulder, Colorado: Lynne Reinner Publishers, 1994.

(32) Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, New York: Routledge, 1992, s.40-41; Elie Kedourie, *Democracy and Arab Political Culture*, London:Frank&Co.Ltd., 1994, s.92.

(33) Khadduri, a.g.e., s.48,142.

(34) Halpern, a.g.e., s.160.

(35) Peter L.Berger-B.Berger-Hansfried Kellner, *Modernleşme ve Bilinç*, (Çev.Cevdet Cerit), İstanbul: Pinar Yayınları, 1985, s.152.

(36) Jahangir Amuzegar, "Ideology and Economic Growth in the Middle East", *The Middle East Journal*, Vol.28, No.1, Winter 1974, s.2-3; Avraham Ben-Zur, "What is Arab Socialism?", *New Outlook*, Vol.8, No.5, August 1965, s.37-45; Halpern, a.g.e., s.247.

(37) Sharabi, a.g.e., s.68.

(38) Halpern, a.g.e., s.163.

(39) Sharabi, a.g.e., s.84.

(40) Hourani, a.g.e., s.442.

(41) Khadduri, a.g.e., s.146-147.

(42) Khadduri, a.g.e., s.148.

(43) Oliver Roy, *Siyasal İslamın İflası*, (Çev.Cüneyt Akalın), (2.Baskı), İstanbul: Metis Yayınları, 1995., s.61,79.

(44) Baskın Oran, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, (3.Baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997, s.76-77; Milliyetçilik için ayrıca bkz: Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev.Büşra Ersanlı Behar-Günay Göksoy Özdoğan), İstanbul: İnsan Yay., 1992; Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, (Çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yay., 1993; E.J.Hobsbawm, *Millletler ve Milliyetçilik*, (Çev.Osman Akinhay), (2.Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yay., 1995.

(45) Batı dışı coğrafyada milliyetçiliğin bu genel özellikleri için bkz: Peter L.Berger-B.Berger-Hansfried Kellner, a.g.e., s.147, 186.

(46) Hudson, a.g.e., s.83.

(47) Don Peretz, *The Middle East Today*, (Sixth edition), Westport: Praeger Publishers, 1994, s.152-153; Khadduri, a.g.e., s.23-44.

- (48) Oktay, a.g.e., s.148.
- (49) P.J.Vatikiotis, *İslam ve Ulus Devlet*, (Çev.Enis Arslanoğlu), İstanbul: Pınar Yay., 1998, s.21.
- (50) Aziz el-Azmeh, "Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık", (Çev. İskender Savaşır), *Toplum ve Bilim*, 29/30 Bahar-Yaz 1985, s.37.
- (51) Azmeh, a.g.m., s.38-40; Ümmet kavramının fonksiyonu için bkz: Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yay., 1983, s.58-60.
- (52) Mohammed Harbi, "Arap Ulusal Mitini Sorgularken", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, (der.: Jean Leca), (Çev.Siren İdemen), İstanbul: Metis Yay., 1998, s.86.
- (53) Sharabi, a.g.e., s.60-61; Khadduri, a.g.e., s.135.
- (54) Dankwart A.Rustow, "The Military in Middle Eastern Society and Politics", *The Contemporary Middle East*, (ed.: Benjamin Rivlin-Joseph S.Szyliowicz), New York: Random House Inc., 1965, s.466.
- (55) Samuel P.Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press, 1968, s.198-238.
- (56) Khadduri, a.g.e., s.134-139.
- (57) Khadduri, a.g.e., s.139-141; Eliezer Be'eri, *Army Officers in Arab Politics and Society*, London: Pall Mall Press, 1970, s.259.
- (58) Edward Shils, "Ideology", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol.7, New York: Macmillian-The Free Press, 1968, s.66.
- (59) Doğu Ergil, *İdeoloji ve Milliyetçilik*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1983, s.13.
- (60) Ergil, a.g.e., s.13.
- (61) Karl Mannheim, *Ideology and Utopia*, New York: Harcourt, Brace, 1936, s.57, 59. Atıfta bulunan, Ergil, a.g.e., s.13; Bu konuda ayrıca bkz: Şerif Mardin, *İdeoloji*, (4.Baskı), İstanbul: İletişim Yay., 1997, s.61.
- (62) Ergil, a.g.e., s.13-14.
- (63) Ergil, a.g.e., s.26.
- (64) Ergil, a.g.e., s.36.
- (65) Ergil, a.g.e., s.14, 16.
- (66) Robert W.Olson, *The Ba'th and Syria (1947-1982)*, Princeton, N.J.: The Kingston Press, Inc., 1982, s.3-4; Khadduri, a.g.e., s.196; Kamel S.Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, (Çev.Ahmet Ersoy), Ankara, 1970, s.24-25.
- (67) Hourani, a.g.e., s.467.
- (68) Hourani, a.g.e., s.467.
- (69) Bu konuda bkz: Khadduri, a.g.e., s.155; N.Salem Babikian, "A Partial Reconstruction of Michael 'Aflaq's Thought", *The Muslim World*, Vol. LXVII, No.4, October 1977, s.280.
- (70) Patrick Seale, *The Struggle for Syria (1945-1958)*, London: Oxford University Press, 1966, s.153.
- (71) Bu konuda bkz: Mohammed Shafi Agwani, "The Ba'th: A Study in Con-

temporary Arab Politics", **The Contemporary Middle East**, (ed.: Benjamin Rivlin-Joseph S.Szyliowicz), New York: Random House Inc., 1965, s.455; Leonard Binder, "Radical-Reform Nationalism in Syria and Egypt I.", **The Muslim World**, Vol. XLIX, No.2, December 1959, s.99-100; Babikian, a.g.m., s.284-285; James A.Bill-Robert Springborg,, **Politics in the Middle East**, (Fourth edition), New York: Harper Collins College Publishers, 1994, s.75.

(72) John Kautsky (ed.), **Political Change in Underdeveloped Countries: Natiolism and Communism**, N.Y., John Wiley and Sons, 1962, s.46. Atıfta bu-lunan Oran, a.g.e., s.165. Bu konuda ayrıca bkz: Mardin, a.g.e., s.136.

(73) "İdeolojik Kokteyl" tanımlaması için bkz: Agwani, a.g.m., s.456. Mişel Eflak'ın Soyut düşünce konusundaki tutumu için bkz: Jaber, a.g.e., s.118.

(74) Binder, a.g.m., s.99-100; Bu konuda ayrıca bkz: Leonard Binder, **The Ideological Revolution in the Middle East**, New York: John Wiley and Sons, Inc. 1964, s.159-160.

(75) Jaber, a.g.e., s.117.

(76) Babikian, a.g.m., s.286.

(77) Jaber, a.g.e., s.117.

(78) Babikian, a.g.m., s.283-286; Binder, a.g.e., s.173; Döngüsel tarih anlayışı için bkz: Mardin, a.g.e., s.104; İbrahim Erol Kozak, **İnsan-Toplum-İktisat**, Adapazarı: Değişim Yay., 1999, s.30-43.

(79) Babikian, a.g.m., s.284; Tarif Khalidi, "A Critical Study of the Political Ideas of Michael Aflak", **Middle East Forum**, XLII, 1966, s.56.

(80) Najm A.Bezirgan, "İslam and Arab Nationalism", **Middle East Review**, Vol.XI, No.2, Winter 1978-79, s.42.

(81) Babikian, a.g.m., s.283; Khalidi, a.g.m., s.59.

(82) Binder, a.g.m., s.99.

(83) Jaber, a.g.e., s.138.

(84) Meryem İmamzade, **İrak Dosyası**, İstanbul: Akabe Yay., 1986, s.78.

(85) Jaber, a.g.m., s.139. Ayrıca bkz: Khalidi, a.g.e., s.62.

(86) Olson, a.g.e., s.14.

(87) İmamzade, a.g.e., s.83.

(88) Azmeh, a.g.m., s.36.

(89) Binder, a.g.m., s.107.

(90) Azmeh, a.g.m., s.40.

(91) Abdallah Laroui, **The Crisis of the Arab Intellectual**, California: University of California Press, 1976, s.156-157.

(92) Olson, a.g.e., s.9; John F.Devlin, **The Ba'th Party**, California: Hoover Institution Press, 1976, s.26; Babikian, a.g.m., s.286.

(93) Jaber, a.g.e., s.140.

(94) Olson, a.g.e., s.4; Devlin, a.g.e., s.27.

(95) Olson, a.g.e., s.4; Babikian, a.g.m., s.293.

(96) Olson, a.g.e., s.5.

- (97) Devlin, a.g.e., s.24.
- (98) Devlin, a.g.e., s.32-33.
- (99) Gordon H.Torrey, "The Ba'th-Ideology and Practice", *The Middle East Journal*, Vol.23, No.4, Autumn 1969, s.448.
- (100)Jaber, a.g.e., s.129.
- (101)Nikolaos Van Dam, *The Struggle for Power in Syria*, London, I.B.Tauris Publishers, 1996, s.17.
- (102)Binder, a.g.m., s.99-100; Olson, a.g.e., s.11; Babikian, a.g.m., s.284-285.
- (103)Jaber, a.g.e., s.126.
- (104)Sharabi, a.g.e., s.85.
- (105)Jaber, a.g.e., s.127, 149.
- (106)Hudson, a.g.e., s.251; Olson, a.g.e., s.4.
- (107)Niyazi Berkes, *Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm*, İstanbul: Köprü Yay., 1969, s.44.
- (108)Raymond Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria*, Colorado:Westview Press, 1990, s.104; Sharabi, a.g.e., s.93.
- (109)Imamzade, a.g.e., s.79.
- (110)Sharabi, a.g.e., s.111.
- (111)Jaber, a.g.e., s.28.
- (112)Olson, a.g.e., s.9-10.
- (113)Jaber, a.g.e., s.30.
- (114)Jaber, a.g.e., s.138.
- (115)Bu konuda bkz: Bassam Tibi, *Arab Nationalism*, (Second edition), New York: St.Martin's Press, 1991, s.82; Meryem Imamzade, a.g.e., s.82. David Roberts, *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, London: Mackays of Chatham Ltd., 1987, s.15; Naseer H.Aruri, "Nationalism and Religion in the Arab World: Allies or Enemies", *The Muslim World*, Vol. LXVII, No.4, October 1977, s.272.
- (116)Imamzade, a.g.e., s.82.
- (117)Jaber, a.g.e., s.156-157.
- (118)Babikian, a.g.m., s.289; Roberts, a.g.e., s.69.
- (119)Hinnebusch, a.g.e., s.90; Devlin, a.g.e., s.27.
- (120)Jaber, a.g.e., s.140.
- (121)Olson, a.g.e., s.6.
- (122)Roberts, a.g.e., s.70.
- (123)Devlin, a.g.e., s.32.
- (124)Torrey, a.g.m., s.445; Khadduri, a.g.e., s.156-157.
- (125)Jaber, a.g.e., s.126-127.
- (126)Sharabi, a.g.e., s.111.
- (127)Jaber, a.g.e., s.122.
- (128)Olson, a.g.e., s.11-12.

- (129)Jaber, a.g.e., s.133.
 (130)Torrey, a.g.m., s.450.
 (131)Bu konuda bkz: Devlin, a.g.e., s.33-34.
 (132)Bülent Daver, *Çağdaş Siyasal Doktrinler*, Ankara: Doğan Yayınevi, 1969, s.98-100.
 (133)Torrey, a.g.m., s.449-451.
 (134)Jaber, a.g.e., s.26.
 (135)Hudson, a.g.e., s.263.
 (136)Jaber, a.g.e., s.190-191.
 (137)Devlin, a.g.e., s.32.
 (138)Jaber, a.g.e., s.191.
 (139)Jaber, a.g.e., s.143.
 (140)Hinnebusch, a.g.e., s.1-12.
 (141)Jaber, a.g.e., s.192-194.
 (142)Jaber, a.g.e., s.144.
 (143)Jaber, a.g.e., s.144-148.
 (144)Jaber, a.g.e., s.194.
 (145)Jaber, a.g.e., s.195.
 (146)Jaber, a.g.e., s.195-196.
 (147)Jaber, a.g.e., s.33.
 (148)Jaber, a.g.e., s.192.
 (149)Jaber, a.g.e., s.30-31.
 (150)Jaber, a.g.e., s.33.
 (151)Jaber, a.g.e., s.31-32.
 (152)Jaber, a.g.e., s.125.
 (153)Jaber, a.g.e., s.197.
 (154)Torrey, a.g.e., s.197.
 (155)Jaber, a.g.e., s.453.
 (156)Jaber, a.g.e., s.158.
 (157)Jaber, a.g.e., s.159; Hinnebusch, a.g.e., s.90-92.
 (158)Lerner, a.g.e., s.264.
 (159)Nikolaos Van Dam, "Minorities and Political Elites in Iraq and Syria", *The Middle East*, (ed.: Talal Asad-Roger Owen), New York: Monthly Review Press, 1983, s.137-138; Mahmud A.Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", *Middle Eastern Studies*, Vol.20, No.2, April 1984. S.143.
 (160)Be'eri, a.g.e., s.335; Gordon H.Torrey, *Syrian Politics and the Military (1945-1958)*, Ohio State University Press, 1964, s.44.
 (161)Faksh, a.g.m., s.140.
 (162)Hinnebusch, a.g.e., s.81-82.
 (163)Dam, a.g.m., s.138; Be'eri, a.g.e., s.336.
 (164)Seale, a.g.e., s.37-38; Hudson, a.g.e., s.261; Roberts, a.g.e., s.35.
 Be'eri, a.g.e., s.401-405.

Beşinci Bölüm

* Montaigne, **Denemeler**, (Çev.Sabahattin Eyuboğlu), (7.Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi, 1974, s.147.

(1) Mahmud A.Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", **Middle Eastern Studies**, Vol.20, No.2, April 1984, s.139.

(2) William Harris, "The Crisis of Democracy in Twentieth-Century Syria and Lebanon", **Challenges to Democracy in the Middle East**, (isimsiz), Princeton: Markus Wiener Publishers, 1997, s.3; Robert W.Olson, **The Ba'th and Syria (1947-1982)**, Princeton, N.J.: The Kingston Press, Inc., 1982, s.46.

(3) John E.Devlin, **The Ba'th Party**, California: Hoover Institution Press, 1976, s.47; Derek Hopwood, **Syria (1945-1986)**, London: Unwin Hyman Ltd., 1989, s.32.

(4) Kamel S.Abu Jaber, **Arap Baas Sosyalist Partisi**, (Çev.Ahmet Ersoy), Ankara: 1970, s.31.

(5) Devlin, a.g.e., s.48.

(6) (isimsiz), **A Survey of the Ba'th Party's Struggle (1947-1974)**, Madrid, 1978, s.24.

(7) Devlin, a.g.e., s.48.

(8) Patrick Seale, **The Struggle for Syria (1945-1958)**, London: Oxford University Press, 1966, s.32; Devlin, a.g.e., s.49.

(9) Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara: A.Ü.Siyasal Bilgiler Fak.Yay., 1972, s.20-21.

(10) Ahmet El Kudsi, **Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadeleleri**, (Çev.Orhan Koçak), İstanbul: Köz Yayınları, 1975, s.55.

(11) (isimsiz), **A Survey of the Ba'th Party**, s.18.

(12) (isimsiz), **A Survey of the Ba'th Party**, s.25.

(13) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.21-25; Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, (Çev.Yavuz Alogan), İstanbul: İletişim Yay. 1997, s.418; Kudsi, a.g.e., s.55.

(14) (isimsiz), **A Survey of the Ba'th Party**, s.25.

(15) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.26-27; Jaber, a.g.e., 34-35; Hopwod, a.g.e., s.33; Thomas Mayer, "Arab Unity of Action and the Palestine Question (1945-48)", **Middle Eastern Studies**, Vol.22, No.3, July 1986, s.340-347.

(16) Hourani, a.g.e., s.418-419.

(17) Hopwood, a.g.e., s.33.

(18) Jaber, a.g.e., s.36; Hisham Sharabi, **Nationalism and Revolution in the Arap World**, New York: D.Van Nostrand Company Ltd. 1966, s.11; Eliezer Be'eri, **Army Officers in Arab Politics and Society**, London: Pall Mall Press, 1970, s.53.

(19) Be'eri, a.g.e., s.52.

(20) Seale, a.g.e., s.33.

(21) Devlin, a.g.e., s.51-52.

- (22) (isimsiz) *A Survey of the Ba'th Party...*, s.26-27; Seale, a.g.e., s.33-34.
- (23) Malik Mufti, *Sovereign Creations*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1996, s.49.
- (24) Be'eri, a.g.e., s.55.
- (25) Darbeden sonra yapılan ilk açıklama için bkz: Sharabi, a.g.e., s.156-157.
- (26) Be'eri, a.g.e., s.57; Mufti, a.g.e., s.49; Gorden H.Torrey, *Syrian Politics and Military (1945-1958)*, Ohio State University Press, 1964, s.123.
- (27) Be'eri, a.g.e., s.65; Devlin, a.g.e., s.53.
- (28) Jaber, a.g.e., s.37; Devlin, a.g.e., s.53; Be'eri, a.g.e., s.58; Seale, a.g.e., s.58.
- (29) Jaber, a.g.e., s.37.
- (30) (isimsiz), *A Survey of the Ba'th Party...*, s.30.
- (31) Be'eri, a.g.e., s.58; Devlin, a.g.e., s.54.
- (32) Be'eri, a.g.e., s.59; Alford Carleton, "The Syrian Coups D'etat of 1949", *The Middle East Journal*, Vol.4, No.1, January 1950, s.6.
- (33) Be'eri, a.g.e., s.59; Torrey, a.g.e., s.134-136.
- (34) Ömer Faruk Abdullah, *Suriye Dosyası*, (Çev.Hasan Basri), İstanbul: Akabe Yay., 1985, s.51.
- (35) Seale, a.g.e., s.47, 59, 63; Mufti, a.g.e., s.50-51.
- (36) Bu konuda bkz: Be'eri, a.g.e., s.58; David Roberts, *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, London: Mackays of Chatham Ltd., 1987, s.33; Fouad Ajami, *The Dream Palace of the Arabs*, New York: Pantheon Books, 1998, s.63-64; Carleton, a.g.m., s.9.
- (37) Be'eri, a.g.e., s.60-61; Abdullah, a.g.e., s.52; Torrey, a.g.e., s.143; Bu darbeden sonra yapılan ilk açıklama için bkz: Sharabi, a.g.e., s.157.
- (38) Mufti, a.g.e., s.52; Devlin, a.g.e., s.54; *A Survey of the Ba'th Party*, s.30-31.
- (39) Be'eri, a.g.e., s.62; Roberts, a.g.e., s.34; Mufti, a.g.e., s.52; Jaber, a.g.e., s.37-38.
- (40) Be'eri, a.g.e., s.62; Olson, a.g.e., s.23; Roberts, a.g.e., s.34.
- (41) Mufti, a.g.e., s.53.
- (42) Mufti, a.g.e., s.52-53.
- (43) Mufti, a.g.e., s.53; Seale, a.g.e., s.86-87; Olson, a.g.e., s.23.
- (44) Be'eri, a.g.e., s.66; Torrey, a.g.e., s.163.
- (45) Mufti, a.g.e., s.53-54.
- (46) Be'eri, a.g.e., s.63.
- (47) Be'eri, a.g.e., s.66; Mufti, a.g.e., s.54; Jaber, a.g.e., s.38; Devlin, a.g.e., s.57.
- (48) Be'eri, a.g.e., s.66-67; Devlin, a.g.e., s.58-59.
- (49) Devlin, a.g.e., s.59; Roberts, a.g.e., s.37.
- (50) Be'eri, a.g.e., s.67; *A Survey of the Ba'th Party*, s.35-36.
- (51) Be'eri, a.g.e., s.68.
- (52) Be'eri, a.g.e., s.68; Devlin, a.g.e., s.59; Torrey, a.g.e., s.206.

- (53) Mufti, a.g.e., s.55; Be'eri, a.g.e., s.69.
- (54) Be'eri, a.g.e., s.69; Seale, a.g.e., s.122.
- (55) Devlin, a.g.e., s.60.
- (56) Be'eri, a.g.e., s.69; Seale, a.g.e., s.121; Jaber, a.g.e., s.38.
- (57) Faksh, a.g.e., s.139.
- (58) Devlin, a.g.e., s.60.
- (59) Seale, a.g.e., s.126; Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, (Fourth edition), New York: The Free Press, 1968, s.298.
- (60) Jaber, a.g.e., s.38-40.
- (61) Jaber, a.g.e., s.39; *A Survey of the Ba'th Party*, s.40; Devlin, a.g.e., s.64.
- (62) Jaber, a.g.e., s.39.
- (63) Be'eri, a.g.e., s.69; Mufti, a.g.e., s.56; Olson, a.g.e., s.24.
- (64) Jaber, a.g.e., s.39; Be'eri, a.g.e., s.70.
- (65) Jaber, a.g.e., s.39; Olson, a.g.e., s.24; Mufti, a.g.e., s.56.
- (66) Jaber, a.g.e., s.39; Be'eri, a.g.e., s.70-72.
- (67) Jaber, a.g.e., s.42; Devlin, a.g.e., s.57.
- (68) Seale, a.g.e., s.158.
- (69) Olson, a.g.e., s.24; Devlin, a.g.e., s.63.
- (70) Olson, a.g.e., s.49; Seale, a.g.e., s.41.
- (71) Lerner, a.g.e., s.300.
- (72) Be'eri, a.g.e., s.71-72.
- (73) Mufti, a.g.e., s.68-69; Seale, a.g.e., s.166-170.
- (74) Devlin, a.g.e., s.66-67; Attar Chand, *The Revolutionary Arabs*, Delhi: The Homeland Publications, 1981, s.9.
- (75) Olson, a.g.e., s.24-25; Hourani, a.g.e., s.467-468.
- (76) Olson, a.g.e., s.25.
- (77) Gordon H. Torrey, "The Ba'th-Ideology and Practice", *The Middle East Journal*, Vol.23, No.4, Autumn 1969, s.455.
- (78) Itamar Rabinovich, *Syria Under The Ba'th (1963-1966)*, Jerusalem: Israel Universities Press, 1972, s.12.
- (79) Olson, a.g.e., s.25-26.
- (80) Seale, a.g.e., s.164.
- (81) Devlin, a.g.e., s.68; Raymond Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria*, Colorado: Westview Press, 1990, s.107; Rabinovich, a.g.e., s.12.
- (82) Jaber, a.g.e., s.44.
- (83) Manfred Halpern, *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa*, Princeton: Princeton University Press, 1965, s.156.
- (84) Kudsi, a.g.e., s.59. Don Peretz, *The Middle East Today*, (Sixth edition), Westport: Praeger Publishers, 1994, s.415; Seale, a.g.e., s.182.
- (85) Olson, a.g.e., s.26; Devlin, a.g.e., s.69.
- (86) Devlin, a.g.e., s.69-70; Torrey, a.g.e., s.455.
- (87) Olson, a.g.e., s.26.

- (88) Jaber, a.g.e., s.47.
- (89) Be'eri, a.g.e., s.132.
- (90) Olson, a.g.e., s.27; Jaber, a.g.e., s.47.
- (91) Jaber, a.g.e., s.47; Olson, a.g.e., s.27; Daniel Pipes, "Radical Politics and the Syrian Social Nationalist Party", *Middle East Studies*, Vol.20, 1988, s.316.
- (92) Michael C.Hudson, *Arab Politics: The Search for Legitimacy*, New Haven and London: Yale University Press, 1977, s.257.
- (93) Devlin, a.g.e., s.70-72; Torrey a.g.e., s.291-293.
- (94) Be'eri, a.g.e., s.134; Mufti, a.g.e., s.85.
- (95) Olson, a.g.e., s.28.
- (96) Be'eri, a.g.e., s.134.
- (97) Mufti, a.g.e., s.89; Rabinovich, a.g.e., s.13.
- (98) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.34; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, (4.Baskı) İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s.699.
- (99) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.35, 51; Malcolm H.Kerr, *The Arab Cold War*, New York: Oxford University Press, 1971, s.4; William R.Polk, *The Arab World Today*, (Fifth edition), Massachusetts: Harvard University Press, 1991, s.201.
- (100) P.J.Vatikiotis, *The History of Modern Egypt*, (Fourth edition), Baltimore: The John Hopkins University Press, 1991, s.378-383. Mısır'daki Hür Subaylar Hareketi ve İktidara gelme süreci için bkz: Birsan Örs, "Geç Modernleşen Ülkelerde Ordunun Rolü: Mısır Örneği, 1952 Hür Subaylar Hareketinin Temelleri ve Özellikleri" *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, Temmuz 1997, s.91-106.
- (101) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.54, 61; Polk, a.g.e., s.392.
- (102) Hourani, a.g.e., s.420-421; Polk, a.g.e., s.200; Derek Hopwood, *Egypt: Politics and Society (1945-90)*, (Third edition), London and New York: Harper Collins Academic, 1991, s.41.
- (103) Vatikiotis, a.g.e., s.387; Polk, a.g.e., s.s.199.
- (104) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.16-17; Zafer Yıldırım, *1957 Türkiye-Suriye Krizi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s.43.
- (105) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.61.
- (106) (isimsiz) *A Survey of the Ba'th Party...*, s.45.
- (107) Jaber, a.g.e., s.49.
- (108) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.64-68; Polk, a.g.e., s.392; Richard L.Jasse, "The Baghdad Pact: Cold War or Colonialism?", *Middle Eastern Studies*, Vol.27, No.1, January 1991, s.141.
- (109) Jaber, a.g.e., s.46.
- (110) Mufti, a.g.e., s.71.
- (111) Hopwood, a.g.e., s.43. Ayrıca bkz: M.Hasaneyn Heykel, *Kahire Dosyası*, (Çev.Berin Büktaş), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974, s.54-59.
- (112) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.73-74.

(113) Bu konuda bkz: Norman Cigar, "Arab Socialism Revisited: The Yugoslav Roots of its ideology", *Middle Eastern Studies*, Vol.19, No.2, April 1983, s.152-180; Hopwood, a.g.e., s.44.

(114) Georgiana G.Stevens, "Arab Neutralism and Bundung" *The Middle East Journal*, Vol.11, No.2, Spring 1957, s.147-151; Vatikiotis, a.g.e., s.390.

(115) Be'eri, a.g.e., s.130-131.

(116) Devlin, a.g.e., s.84.

(117) Vatikiotis, a.g.e., s.391-393.

(118) Olson, a.g.e., s.27.

(119) Bu konuda bkz: Jaber, a.g.e., s.50; Majid Khadduri, *Political Trends in the Arab World*, Baltimore and London: The John Hopkins Press, 1970, s.151; Jaan Pennar, "The Arabs, Marxism and Moscow: A historical Survey", *The Middle East Journal*, Vol.22, No.4, Autumn 1968, s.438.

(120) Mufti, a.g.e., s.76.

(121) Bu konuda bkz: Jaber, a.g.e., s.48-51, 55-56; Devlin, a.g.e., s.81; Rabinovich, a.g.e., s.13.

(122) Halpern, a.g.e., s.370; Seale, a.g.e., s.238.

(123) Mufti, a.g.e., s.67.

(124) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.81-82; Hopwood, a.g.e., s.46; Vatikiotis, a.g.e., s.391-392; Heykel, a.g.e., s.78-79.

(125) Mufti, a.g.e., s.66, 78.

(126) Alain Gresh-Dominique Vidal, Ortadoğu, (Çev.Hamdi Türe), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991, s.59.

(127) Vidal, a.g.e., s.61.

(128) Kudsi, a.g.e., s.65.

(129) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.86-89; Polk, a.g.e., s.205; Vatikiotis, a.g.e., s.392-393.

(130) Hourani, a.g.e., s.427.

(131) Carl Leiden, "Arab Nationalism Today", *Middle East Review*, Vol.XI, No.2, Winter 1978, s.47; Hopwood, a.g.e., s.56; Hourani, a.g.e., s.474.

(132) Kudsi, a.g.e., s.27.

(133) Hopwood, a.g.e., s.58; Hourani, a.g.e., s.58.

(134) Hopwood, Syria, s.39.

(135) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.101.

(136) Halpern, a.g.e., s.398; Be'eri, a.g.e., s.229; Uriel Dann, *King Hussein and the Challenge of Arab Radicalism*, New York: Oxford University Press, 1989, s.31-38.

(137) Bu konuda bkz: Don Peretz, *The Middle East Today*, (Sixth edition), Westport: Praeger Publishers, 1994, s.352, 414; Dann, a.g.e., s.39-52.

(138) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.115-116. Bu konuda ayrıca bkz: Polk, a.g.e., s.399.

(139) Hopwood, a.g.e., s.39.

(140) Devlin, a.g.e., s.91.

- (141) Bu konuda bkz: Kürkçüoğlu, a.g.e., s.101-102; Peretz, a.g.e., s.353; Be'eri, a.g.e., s.231-233; Dann, a.g.e., s.55-67.
- (142) Polk, a.g.e., s.399-400; Torrey, a.g.e., s.360.
- (143) Bu konuda bkz: Kürkçüoğlu, a.g.e., s.103; Seale, a.g.e., s.295; Torrey, a.g.e., s.361; Peretz, a.g.e., s.419.
- (144) Jaber, a.g.e., s.54.
- (145) Devlin, a.g.e., s.90; Mufti, a.g.e., s.86.
- (146) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.106.
- (147) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.108-112; Yıldırım, a.g.e., s.232-236; Torrey, a.g.e., s.366-367.
- (148) Olson, a.g.e., s.28-29.
- (149) Bassam Tibi, *Arab Nationalism*, (Second edition), New York: St.Martin's Press, 1991, s.207.
- (150) Jaber, a.g.e., s.55.
- (151) Jaber, a.g.e., s.58; Seale, a.g.e., s.315.
- (152) Jaber, a.g.e., s.56, Olson, a.g.e., s.30; Be'eri, a.g.e., s.135; Torrey, a.g.e., s.378.
- (153) Khadduri, a.g.e., s.162. Nasır'ın ideolojisi için bkz: Hopwood, *Egypt...*, s.84-104; Leonard Binder, *The Ideological Revolution in the Middle East*, New York: John Wiley and Sons, Inc., 1964, s.198-227; Cemal Abdunnasır, *Arap Devriminin Yöntemleri*, (Çev.Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul: Haborita Kitabevi Yay., 1970.
- (154) Hopwood, *Syria*, s.40; Jaber, a.g.e., s.58; Heykel, a.g.e., s.111-112.
- (155) Hopwood, a.g.e., s.40; Mufti, a.g.e., s.93-95.
- (156) Mufti, a.g.e., s.123-124.
- (157) Olson, a.g.e., s.31; Roberts, a.g.e., s.42; Seale, a.g.e., s.319.
- (158) Be'eri, a.g.e., s.134.
- (159) Hopwood, a.g.e., s.38.
- (160) Hopwood, *Egypt...*, s.60; Mufti, a.g.e., s.104; Dann, a.g.e., s.78-85.
- (161) Olson, a.g.e., s.30.
- (162) Hopwood, *Syria*, s.41.
- (163) Roberts, a.g.e., s.44; Mufti, a.g.e., s.122.
- (164) Jaber, a.g.e., s.58; Devlin, a.g.e., s.116; Be'eri, a.g.e., s.136.
- (165) Jaber, a.g.e., s.58; Kerr, a.g.e., s.21.
- (166) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.123-124; Hopwood, *Egypt...*, s.61; Sharabi, a.g.e., s.76-77; Peretz, a.g.e., s.378.
- (167) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.123-124; Elie Kedourie, *Democracy and Arab Political Culture*, London: Frank&Co.Ltd. 1994, s.59; Peretz, a.g.e., s.379-380.
- (168) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.125; Dann, a.g.e., s.86-95; a.g.e., s.353.
- (169) Be'eri, a.g.e., s.171.
- (170) Meryem İmamzade, *Irak Dosyası*, İstanbul: Akabe Yay., 1986, s.68-69.
- (171) Hudson, a.g.e., s.278.

(172) Peretz, a.g.e., s.424; Be'eri, a.g.e., s.175-176. Darbeden sonra yapılan açıklama için bkz: Sharabi, a.g.e., s.166.

(173) Be'eri, a.g.e., s.179.

(174) Hourani, a.g.e., s.428.

(175) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.129, 132; Peretz, a.g.e., s.424.

(176) Be'eri, a.g.e., s.177; Amatzia Baram, *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'thist Iraq (1968-89)*, New York: St Martin's Press, 1991, s.11.

(177) Imamzade, a.g.e., s.69; Halpern, a.g.e., s.373.

(178) Peretz, a.g.e., s.423-424.

(179) Be'eri, a.g.e., s.180.

(180) Peretz, a.g.e., s.423-424.

(181) Be'eri, a.g.e., s.180-182.

(182) Jaber, a.g.e., s.59.

(183) Mısır'daki toprak reformu için bkz: Hopwood, a.g.e., s.86; Vatikiotis, a.g.e., s.395.

(184) Syed Aziz-al Ahsan, "Economic Policy and Class Structure in Syria: 1958-1980", *Middle East Studies*, Vol.16, 1984, s.303. Ayrıca bkz: Eva Garzo-uzi, "Land Reform in Syria", *The Middle East Journal*, Vol.17, No.1-2, Winter-Spring 1963, s.83-90.

(185) Bu konuda bkz: Hourani, a.g.e., s.s.444; Ahsan, a.g.m., s.304; Devlin, a.g.e., s.136.

(186) Jaber, a.g.e., s.59-60.

(187) Jaber, a.g.e., s.62; Olson, a.g.e., s.32.

(188) Jaber, a.g.e., s.60-62; Devlin, a.g.e., s.328; Kerr, a.g.e., s.14-15; Avraham Ben-Tzur, "The Neo-Ba'th Party of Syria", *Journal of Contemporary History*, Vol.3, No.3, July 1968, s.162.

(189) Jaber, a.g.e., s.62-63; Rabinovich, a.g.e., s.17; Devlin, a.g.e., s.144, 195.

(190) Monte Palmer, "The United Arab Republic: An Assessment of its Failure", *The Middle East Journal*, Vol.20, No.1, Winter 1966, s.55.

(191) Be'eri, a.g.e., s.139.

(192) Bu konuda bkz: Patrick Seale, *Asad: The Struggle for the Middle East*, California: University of California Press, 1989, s.60-62, Rabinovich, a.g.e., s.24-25; Roberts, a.g.e., s.46; John Galvani, "Syria and the Bath Party", *Middle East Research and Information Project*, No.25, February 1974, s.6.

(193) Devlin, a.g.e., s.195; Roberts, a.g.e., s.49; Olson, a.g.e., s.32.

(194) Jaber, a.g.e., s.69, 71; Mufti, a.g.e., s.133; Be'eri, a.g.e., s.140-141.

(195) Jaber, a.g.e., s.68; Olson, a.g.e., s.34; Mufti, a.g.e., s.34; Be'eri, a.g.e., s.142.

(196) Hinnebusch, a.g.e., s.114; Jaber, a.g.e., s.68, 75-76; Torrey, a.g.m., s.458

(197) Mufti, a.g.e., s.135; Be'eri, a.g.e., s.145.

- (198) Olson, a.g.e., s.35; Peretz, a.g.e., s.422.
(199) Roberts, a.g.e., s.51; Olson, a.g.e., s.36; Mufti, a.g.e., s.136; Ziad Kilany, "Socialism and Economic Change in Syria", *Middle Eastern Studies*, Vol.9, No.1, January 1973, s.66.
(200) Mufti, a.g.e., s.136; Be'eri, a.g.e., s.145.
(201) Be'eri, a.g.e., s.146; Olson, a.g.e., s.36; Eberhard Kienle, "Arab Unity Schemes Revisited: Interest, Identity, and Policy in Syria and Egypt", *Middle East Studies*, Vol.27, 1995, s.55; Peretz, a.g.e., s.422.
(202) Jaber, a.g.e., s.79; Rabinovich, a.g.e., s.36.
(203) Rabinovich, a.g.e., s.37.
(204) Jaber, a.g.e., s.57-58.
(205) Hinnebusch, a.g.e., s.114; Olson, a.g.e., s.37.
(206) Rabinovich, a.g.e., s.37-38; Tzur, a.g.m., s.163-166.
(207) Galvani, a.g.m., s.6.

Altıncı Bölüm

* Montaigne, *Denemeler*, (Çev.Sabahattin Eyuboğlu) (7.Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi, 1974, s.250.

(1) Eberhard Kienle, *Ba'th V Ba'th: The Conflict between Syria and Iraq (1968-1989)*, London: I.B.Tauris&Co.Ltd., 1990, s.13.

(2) Bu konuda bkz: Amatzia Baram, *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'thist Iraq (1968-89)*, New York: St.Martin's Press, 1991, s.11; Meryem Imamzade, *Irak Dosyası*, İstanbul: Akabe Yay., 1986, s.71; Eliezer Be'eri, *Army Officers in Arab Politics and Society*, London: Pall Mall Press, 1970, s.188; Gordon H.Torrey, "The Ba'th-Ideology and Practice", *The Middle East Journal*, Vol.23, No.4 Autumn 1969, s.460.

(3) Malcolm H.Kerr, *The Arab Cold War*, New York: Oxford University Press, 1971, s.17.

(4) Alain Gresh-Dominique Vidal, *Ortadoğu*, (Çev.Hamdi Türe), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991, s.69; Edmund Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq*, New York: Syracuse University Press, 1981, s.31-38.

(5) Darbeden sonra yapılan ilk açıklama için bkz: Hisham Sharabi, *Nationalism and Revolution in the Arab World*, New York: D.Van Nostrand Company Ltd., 1966, s.167.

(6) Be'eri, a.g.e., s.197; Torrey, a.g.m., s.460.

(7) Robert W.Olson, *The Ba'th and Syria (1947-1982)*, Princeton, N.J.: The Kingston Press, Inc., 1982, s.81; Nikolaos Van Dam, *The Struggle for Power in Syria*, London: I.B.Tauris Publishers, s.31. Darbeden sonra yapılan ilk açıklama için bkz: Sharabi, a.g.e., s.160-161.

- (8) Kerr, a.g.e., s.42; Be'eri, a.g.e., s.150.
- (9) Aktaran, Be'eri, a.g.e., s.151.
- (10) R.Hrair Dökmeciyan, **Arap Dünyasında Köktencilik**, (Çev.Muhammed Karahanoglu), Istanbul: Ilke Yayınları, 1992, s.126-127.
- (11) Kerr, a.g.e., s.44-45; Olson, a.g.e., s.81.
- (12) Be'eri, a.g.e., s.152; Derek Hopwood, **Syria (1945-1986)**, London: Unwin Hyman Ltd., 1989, s.44; Patrick Seale, **Asad: The Struggle for the Middle East**, California: University of California Press, 1989, s.80.
- (13) Olson, a.g.e., s.81; Kerr, a.g.e., s.41.
- (14) Bu konuda bkz: Malik Mufti, **Sovereign Creations**, Ithaca and London: Cornell University Press, 1996, s.150-151; Hopwood, a.g.e., s.44; Kienle, a.g.e., s.14; Olson, a.g.e., s.82.
- (15) Olson, a.g.e., s.82; Seale, a.g.e., s.79.
- (16) Gresh-Vidal, a.g.e., s.63; Ömer Faruk Abdullah, **Suriye Dosyası**, (Çev.Hasan Basri), Istanbul: Akabe Yay., 1985, s.54-55, Daniel Pipes, **Greater Syria**, New York: Oxford University Press, 1990, s.157.
- (17) Nikolaos Van Dam, "Minorities and Political Elites in Iraq and Syria", **The Middle East**, (ed.: Talal Asad-Roger Owen), New York: Monthly Review Press, 1983, s.136.
- (18) Mufti, a.g.e., s.153; Kerr, a.g.e., s.85.
- (19) Itamar Rabinovich, **Syria Under the Ba'th (1963-1966)**, Jerusalem: Israel Universities Press, 1972, s.63; Seale, a.g.e., s.82.
- (20) Be'eri, a.g.e., s.154-155; Seale, a.g.e., s.84.
- (21) David Roberts, **The Ba'th and the Creation of Modern Syria**, London: Mackays of Catham Ltd., 1987, s.57-58; Seale, a.g.e., s.83.
- (22) Olson, a.g.e., s.84; Be'eri, a.g.e., s.157.
- (23) Avraham Ben-Tzur, "The Neo-Ba'th Party of Syria", **Journal of Contemporary History**, Vol.3, July 1968, s.169.
- (24) John FDevlin, **The Ba'th Party**, California: Hoover Institution Press, 1976, s.283.
- (25) Olson, a.g.e., s.16-17.
- (26) Rabinovich, a.g.e., s.41; Devlin, a.g.e., s.212-213.
- (27) Tzur, a.g.m., s.170-171.
- (28) Tzur, a.g.m., s.172-175.
- (29) Sharabi, a.g.e., s.135-139.
- (30) Rabinovich, a.g.e., s.85-87; Pipes, a.g.e., s.157-158.
- (31) Tzur, a.g.m., s.169.
- (32) Hikmet Özdemir, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s.50-51.
- (33) Hasan Cemal, **Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım**, Istanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s.111.
- (34) Cemal, a.g.e., s.113.
- (35) Cemal, a.g.e., s.113.

- (36) Cemal, a.g.e., s.111.
- (37) İlhami Soysal, "Ordu", *Yön*, Sayı 43, (10 Ekim 1962), s.7. Aktaran, Özdemir. a.g.e., s.167.
- (38) Cemal, a.g.e., s.113.
- (39) Doğan Avcıoğlu, "Parlamentoculuk", *Yön*, Sayı 158, (1 Nisan 1966), s.3. Aktaran, Özdemir, a.g.e., s.219-220.
- (40) Doğan Avcıoğlu, "Cumhuriyet'in 42.Yılında", *Yön*, Sayı 135, (29 Ekim 1965), s.3. Aktaran, Özdemir, a.g.e., s.225-226.
- (41) Kerr, a.g.e., s.92-93.
- (42) Torrey, a.g.m., s.460-461.
- (43) Baram, a.g.e., s.12; Kienle, a.g.e., s.14; Marion Farouk-Sluglett and Peter Sluglett, "The Iraqi Ba'ath Party" **Political Parties in the Third World**, (ed.:Vicky Randall), London: SAGE Publications Ltd., 1992, s.65-66; Be'eri, a.g.e., s.199-200.
- (44) Olson, a.g.e., s.87; Kerr, a.g.e., s.122-123.
- (45) Olson, a.g.e., s.86; Seale, a.g.e., s.89.
- (46) Mahmud A.Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", *Middle Eastern Studies*, Vol.20, No.2, April 1984, s.144; Alasdair Drysdale, "Ethnicity in the Syrian Officer Corps: A Conceptualization", *Civilisations*, Vol.XXIX, No.3-4, 1979, s.359-373; Be'eri, a.g.e., s.337.
- (47) Rabinovich, a.g.e., s.104.
- (48) Nazih Ayubi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Cep Kitapları, 1993, s.147-160.
- (49) Dökmeciyan, a.g.e., s.129-130; Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, New York: Routledge, 1992, s.181.
- (50) Mufti, a.g.e., s.173; Be'eri, a.g.e., s.158.
- (51) Seale, a.g.e., s.95.
- (52) Yeni anayasa için bkz: Kamel S.Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, (Çev.Ahmet Ersoy), Ankara, 1970, s.199-211.
- (53) Bu konuda bkz: Roberts, a.g.e., s.84; Olson, a.g.e., s.57; Syed Aziz-al Ahsan, "Economic Policy and Class Structure in Syria: 1958-1980" *Middle East Studies*, Vol.16, 1984, s.306.
- (54) Roberts, a.g.e., s.85; Be'eri, a.g.e., s.159.
- (55) Dam, a.g.e., s.39; Devlin, a.g.e., s.293; Be'eri, a.g.e., s.159.
- (56) Raymond Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'hist Syria*, Colorado: Westview Press, 1990, s.143.
- (57) Damm, a.g.e., s.39-42; Rabinovich, a.g.e., s.181.
- (58) Rabinovich, a.g.e., s.154-156; Kerr, a.g.e., s.105.
- (59) Seale, a.g.e., s.98.
- (60) Tzur, a.g.m., s.178-179.
- (61) Bassam Tibi, *Arab Nationalism*, (Second edition), New York: St.Martin's Press, 1991, s.204.

- (62) Tibi, a.g.e., s.205.
- (63) Tibi, a.g.e., s.205.
- (64) Rabinovich, a.g.e., s.183; Be'eri, a.g.e., s.161.
- (65) Abdullah, a.g.e., s.55.
- (66) Be'eri, a.g.e., s.162; Kerr, a.g.e., s.119.
- (67) Be'eri, a.g.e., s.163-164.
- (68) Rabinovich, a.g.e., s.202-203; Seale, a.g.e., s.102, 111.
- (69) Pipes, a.g.e., s.158.
- (70) Bu konuda bkz: Rabinovich, a.g.e., s.204; Kienle, a.g.e., s.34; Kerr, a.g.e., s.121.
- (71) Seale, a.g.e., s.109.
- (72) Seale, a.g.e., s.105, 107; Be'eri, a.g.e., s.165.
- (73) Seale, a.g.e., s.106-107; Be'eri, a.g.e., s.167; Alasdair Drysdale, "The Syrian Political Elite, 1966-1976: A Spatial and Social Analysis", *Middle Eastern Studies*, Vol.17, No.1, January 1981, s.10.
- (74) Seale, a.g.e., s.106.
- (75) Ahsan, a.g.m., s.307; Robert Sprinborg, "Baathism in Practice: Agriculture, Politics, and Political Culture in Syria and Iraq", *Middle Eastern Studies*, Vol.17, No.2, April 1981, s.197; Raymond A.Hinnebusch, "Local Politics in Syria: Organization and Mobilization in Four Village Cases", *The Middle East Journal*, Vol.30, No.1, Winter 1976, s.4.
- (76) Hinnebusch, a.g.e., s.133.
- (77) Ahsan, a.g.m., s.307-308.
- (78) Delwin A.Roy and Thomas Naff, "Ba'thist Ideology, Economic Development and Educational Strategy", *Middle Eastern Studies*, Vol.25, No.4, October 1989, s.455-456; Seale, a.g.e., s.108.
- (79) Bu konuda bkz: Be'eri, a.g.e., s.168-169; Kerr, a.g.e., s.120; Dam, a.g.e., s.56.
- (80) Seale, a.g.e., s.115.
- (81) Seale, a.g.e., s.114; Elie Kohen olayı için bkz: Eli Ben Hanan, *Şam'daki Gölge*, (Çev.Nita Özkatalan), İstanbul: Gözlem Yay., 1998.
- (82) Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (Çev.Yavuz Alogan), İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.475.
- (83) Ahmet El Kudsi, *Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadeleleri*, (Çev.Orhan Koçak), İstanbul: Köz Yayınları, 1975, s.71.
- (84) Hourani, a.g.e., s.475; Kerr, a.g.e., s.114; Michael C.Hudson, *Arab Politics: The Search for Legitimacy*, New Haven and London: Yale University Press, 1977, s.229.
- (85) Olson, a.g.e., s.111; Kudsi, a.g.e., s.70.
- (86) Olson, a.g.e., s.110; Be'eri, a.g.e., s.167.
- (87) Hourani, a.g.e., s.474.
- (88) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.141-142.

- (89) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.144; Hopwood, a.g.e., s.73-74.
- (90) Hoopwood, a.g.e., s.49; Seale, a.g.e., s.117-118.
- (91) Kürkcüoğlu, a.g.e., s.145-146.
- (92) Hourani, a.g.e., s.478.
- (93) Seale, a.g.e., s.144.
- (94) Hourani, a.g.e., s.478.
- (95) Kerr, a.g.e., s.131-132; Manfred Halpern, *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa*, Princeton N.J.,: Princeton University Press, 1965, s.380.
- (96) Hourani, a.g.e., s.470; Fouad Ajami, *The Arab Predicament: Arab Political Thought and Practice Since 1967*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s.15.
- Fouad Ajami, *The Dream Palace of the Arabs*, New York: Pantheon Books, 1998.
- (98) Fouad Ajami, "The End of Pan-Arabism", *Foreign Affairs*, 1978- 1979, s.557; Atıfta bulunan: Nabeel A.Khoury, "The Pragmatic Trend in Inter-Arab Politics", *The Middle East Journal*, Vol.36, No.3, Summer 1982, s.375.
- (99) P.J.Vatikiotis, *The History of Modern Egypt*, (Fourth edition), Baltimore: The John Hopkins University Press, 1991, s.409.
- (100) Kerr, a.g.e., s.129, Kienle, a.g.e., s.27.
- (101) Gresh-Vidal, a.g.e., s.36.
- (102) Nazih Ayubi, a.g.e., s.93.
- (103) Hourani, a.g.e., s.509.
- (104) Hourani, a.g.e., s.509-510.
- (105) Ajami, *Arab Predicament...*, s.31-32.
- (106) Ajami, a.g.e., s.43-52.
- (107) Hourani, a.g.e., s.510.
- (108) Abdallah Laroui, *The Crisis of the Arab Intellectual*, California: University of California Press, 1976, s.159, 176.
- (109) Ajami, a.g.e., s.49-52.
- (110) Seale, a.g.e., s.142-144.
- (111) Dam, a.g.e., s.62.
- (112) Seale, a.g.e., s.145; Hopwood, a.g.e., s.51.
- (113) Seale, a.g.e., s.148-149.
- (114) Majid Khadduri, *Socialist Iraq: A Study in Iraqi Politics Since 1968*, Washington, D.C., The Middle East Institute, 1978, s.17.
- (115) Majid Khadduri, *Political Trends in the Arab World*, Baltimore and London: The John Hopkins Press, 1970, s.169-171.
- (116) Be'eri, a.g.e., s.207.
- (117) Ghareeb, a.g.e., s.39-41.
- (118) Samir al-Khalil, *Republic of Fear: The Inside Story of Saddam's Iraq*, New York: Pantheon Books, 1989, s.48.

- (119) Kienle, a.g.e., s.34.
 (120) Dökmeciyan, a.g.e., s.144-145.
 (121) Seale, a.g.e., s.147; Kienle, a.g.e., s.35.
 (122) Khadduri, *Sosyalist Iraq*..., s.18.
 (123) Baram, a.g.e., s.16.
 (124) Seale, a.g.e., s.147; Kienle, a.g.e., s.37.
 (125) Kienle, a.g.e., s.37, 48; Roberts, a.g.e., s.119.
 (126) Seale, a.g.e., s.150-153; Kienle, a.g.e., s.46.
 (127) Kerr, a.g.e., s.134-137.
 (128) Gresh-Vidal, a.g.e., s.68.
 (129) Ömer Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: A.Ü.Siyasal Bilgiler Fak.Yay., 1972, s.138-140, 170.
 (130) Gresh-Vidal, a.g.e., s.68-69.
 (131) Hourani, a.g.e., s.480.
 (132) Seale, a.g.e., s.154-157.
 (133) Seale, a.g.e., s.157.
 (134) Roberts, a.g.e., s.93; Abdullah, a.g.e., s.68-69.
 (135) Hudson, a.g.e., s.267; Abdullah, a.g.e., s.69.
 (136) Seale, a.g.e., s.158-160.
 (137) Aktaran, Nazım Güvenç, "Cemal Abdü'n Nasır", *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, c.IV, İstanbul: İletişim Yayınları, s.1484.
 (138) Derek Hopwood, *Egypt: Politics and Society (1945-1990)*, (Third edition), London and New York: Harper Collins Academic, 1991, s.83; Vatikiotis, a.g.e., s.414.
 (139) Seale, a.g.e., s.163.
 (140) Seale, a.g.e., s.169.
 (141) Nazım Güvenç, "Hafız Esad", *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, c.II, İstanbul: İletişim Yayınları, s.624.
 (142) Bu konuda bkz: Seale, a.g.e., s.5-12, 37-39; Pipes, a.g.e., s.172-173; Güvenç, a.g.m., s.626-627; Hopwood, *Syria*..., s.54.
 (143) Hudson, a.g.e., s.254; Musa Yıldız, "Modern Arap Dünyası ve Bazı Sorunlar", *Avrasya Dosyası*, Cilt:5, Sayı:1, İlkbahar 1999, s.146.
 (144) Seale, a.g.e., s.172.
 (145) Olson, a.g.e., s.79; Malcolm H.Kerr, "Hafız Asad and the Changing Patterns of Syrian Politics", *International Journal*, Vol.28, No.4, 1973, s.702-703; Güvenç, a.g.m., s.637.
 (146) Faksh, a.g.m., s.141.
 (147) Seale, a.g.e., s.173; Güvenç, a.g.m., s.637.
 (148) Dam, a.g.e., s.68; Hopwood, a.g.e., s.52.
 (149) Abdullah, a.g.e., s.72; Seale, a.g.e., s.181.
 (150) Volker Perthes, *The Political Economy of Syria Under Asad*, London-New York: I.B.Tauris Ltd, 1997, s.162-163; Güvenç, a.g.m., s.637-638; John F.Devlin, "The Political Structure in Syria", *Middle East Review*, Vol.XVII, No.1,

Fall 1984, s.16; A.I.Dawisha, "Syria Under Asad, 1970-78: The Centres of Power", *Government and Opposition*, Vol.13, No.3, Summer 1978, s.344.

(151) Seale, a.g.e., s.173; Güvenç, a.g.m., s.638,643; Ayubi, a.g.e., s.106.

(152) Hinnebusch, a.g.e., s.145; Moshe Ma'oz, "The Emergence of Modern Syria", *Syria Under Assad*, (ed.: Moshe Ma'oz-Avner Yaniv), London: Croom Helm, 1986, s.26-27; Perthes, a.g.e., s.139-140; Seale, a.g.e., s.169.

(153) Perthes, a.g.e., s.152, 166-170.

(154) Dam, a.g.m., s.141.

(155) Perthes, a.g.e., s.182-183; Faksh, a.g.m., s.147.

(156) Perthes, a.g.e., s.146-148; Mufti, a.g.e., s.236, 248-249.

(157) Dam, a.g.e., s.128; Hinnebusch, a.g.e., s.179; Perthes, a.g.e., s.154-156.

(158) Ayubi, a.g.e., s.108.

(159) Güvenç, a.g.m., s.644-645.

(160) Hinnebusch, a.g.e., s.278-279; Mufti, a.g.e., s.242.

(161) Dam, a.g.e., s.91-92; Mufti, a.g.e., s.242.

(162) Ayubi, a.g.e., s.104-110.

(163) Mufti, a.g.e., s.243; Dam, a.g.e., s.106; Hinnebusch, a.g.e., s.290.

(164) Mufti, a.g.e., s.243.

(165) Fred H.Lawson, "From Neo-Ba'th to Ba'th Nouveau: Hafiz al-Asad's Second Decade", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol.XIV, No.2, Winter 1990, s.9.

(166) Mufti, a.g.e., s.244; Dam, a.g.e., s.111; Güvenç, a.g.m., s.645.

(167) Ayubi, a.g.e., s.109-110.

(168) Perthes, a.g.e., s.158-159.

(169) Perthes, a.g.e., s.189; Raymond A.Hinnebusch, "Asad's Syria and the New World Order: The Struggle for Regime Survival", *Middle East Policy*, Vol.2, No.1, 1993, s.13; William Harris, "The Crisis of Democracy in Twentieth-Century Syria and Lebanon", *Challenges to Democracy in the Middle East*, (isim-siz), Princeton: Markus Wiener Publishers, 1997, s.12.

(170) Alan Richards-John Waterbury, *A Political Economy of the Middle East*, (Second edition), Colorado: Westview Press, 1996, s.291.

(171) Perthes, a.g.e., s.23, 41; Kais Firro, "The Syrian Economy Under the Assad Regime", *Syria Under Asad*, (ed.: Moshe Ma'oz-Avner Yaniv), London, Croom Helm, 1986, s.37.

(172) Firro, a.g.m., s.54.

Seale, a.g.e., s.210.

(174) Joseph Pincus, "Syria: A Captive Economy", *Middle East Review*, Vol.XII, No.1, Fall 1979, s.53; David W.Carr, "Capital Flows and Development in Syria", *The Middle East Journal*, Vol.34, No.4, Autumn 1980, s.455.

(175) Elisabeth Longuenesse, "The Class Nature of the State in Syria", *Middle East Research and Information Project*, No.77, May 1979, s.8; Perthes, a.g.e., s.51.

- (176) Firro, a.g.m., s.54.
- (177) Perthes, a.g.e., s.52.
- (178) Firro, a.g.m., s.44-45.
- (179) Firro, a.g.m., s.50-51; Perthes, a.g.e., s.24-25.
- (180) Perthes, a.g.e., s.44-45.
- (181) Raymond A.Hinnebusch, "Liberalization in Syria: the Struggle of Economic and Political Rationality", **Contemporary Syria**, (ed.: Eberhard Kienle), London: British American Press, 1994, s.99; Yahya M.Sadowski, "Patronage and the Ba'th: Corruption and Control in Contemporary Syria", **Arab Studies Quarterly**, Vol.9, No.4, Fall 1987, s.448.
- (182) Firro, a.g.m., s.58-59; Hopwood, a.g.e., s.112.
- (183) Nabil Sukkar, "The Crisis of 1986 and Syria's Plan for Reform", **Contemporary Syria**, (ed.: Eberhard Kienle), s.27; Fred H.Lawson, "Domestic Transformation and Foreign Steadfastness in Contemporary Syria", **The Middle East Journal**, Vol.48, No.1, Winter 1994, s.49.
- (184) Perthes, a.g.e., s.93; Firro, a.g.e., s.37.
- (185) Perthes, a.g.e., s.46, 52-53.
- (186) Mufti, a.g.e., s.249; Perthes, a.g.e., s.59.
- (187) Seale, a.g.e., s.455; Perthes, a.g.e., s.186.
- (188) Perthes, a.g.e., s.204-205.
- (189) Perthes, a.g.e., s.23, 93.
- (190) Don Peretz, **The Middle East Today**, (Sixth edition), Westport: Praeger Publishers, 1994, s.429.
- (191) Perthes, a.g.e., s.141-142.
- (192) Richard-Waterbury, a.g.e., s.208.
- (193) Yosef Olmert, "Domestic Crisis and Foreign Policy in Syria: The Assad Regime", **Middle East Review**, Vol.XX, No.3, Spring 1988, s.20.
- (194) Seale, a.g.e., s.187.
- (195) Abdullah, a.g.e., s.71.
- (196) Mufti, a.g.e., s.233; Hopwood; **Egypt...**, s.119.
- (197) Hopwood, a.g.e., s.106.
- (198) Güvenç, a.g.m., s.640.
- (199) Seale, a.g.e., s.202, 211.
- (200) Gresh-Vidal, a.g.e., s.47.
- (201) Güvenç, a.g.m., s.641.
- (202) Hudson, a.g.e., s.282.
- (203) Hourani, a.g.e., s.493.
- (204) Güvenç, a.g.m., s.642.
- (205) Michael Johnson, "Popular Movements and Primordial Loyalties in Beirut", **The Middle East**, (ed.: Talal Asad-Roger Owen), s.178; Hourani, a.g.e., s.493.
- (206) İrfan Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s.62-66.

(207) Abdullah, a.g.e., s.78-79.

(208) Adeed Dawisha, "The Motives of Syria's Involvement in Lebanon", *The Middle East Journal*, Vol.38, No.2, Spring 1984, s.229; Ayrıca bkz: Amatzia Baram, "Territorial Nationalism in the Middle East", *Middle Eastern Studies*, Vol.26, No.4, October 1990, s.433-439.

(209) Hopwood, Syria..., s.61.

(210) Raymond A.Hinnebusch, "Syrian Policy in Lebanon and the Palestinians", *Arab Studies Quarterly*, Vol.8, No.1, Winter 1986, s.7; Hourani, a.g.e., s.494.

Acar, a.g.e., s.81-84; Güvenç, a.g.m., s.644; Abdullah, a.g.e., s.80-81.

(212) Dam, a.g.m., s.127; Amatzia Baram, "The Ruling Political Elite in Ba'thi Iraq, 1968-1986: The Changing Features of a Collective Profile", *Middle East Studies*, Vol.21, No.4, November 1989, s.447-493; Amatzia Baram, "Ideology and Power Politics in Syrian-Iraqi Relations, 1968-1984", *Syria Under Asad*, (ed.: Moshe Ma'oz-Avner Yaniv), s.125-138.

(213) Ghareeb, a.g.e., s.87; Bu anlaşmanın metni için bkz: Khadduri, a.g.e., s.231-240.

(214) Kienle, a.g.e., s.85.

(215) Kienle, a.g.e., s.96; Khadduri, a.g.e., s.148-153; Ghareeb, a.g.e., s.171-174.

(216) Abdullah, a.g.e., s.75.

(217) Kienle, a.g.e., s.97, 107, 111; Khadduri, a.g.e., s.162-164; Hopwood, a.g.e., s.109.

(218) Hourani, a.g.e., s.483-484.

(219) Hopwood, a.g.e., s.62-63.

(220) Bu konuda bkz: Morris Rothenberg, "Recent Soviet Relations with Syria", *Middle East Review*, Vol.10, No.4, Summer 1978, s.8; Robert O.Freedman, "Soviet Policy Toward Syria Since Camp David", *Middle East Review*, Vol.XIV, No.1, Fall-Winter 1981-82, s.35.

(221) Gresh-Vidal, a.g.e., s.91.

(222) Bu konuda bkz: Khoury, a.g.m., s.380; Kienle, a.g.e., s.153.

(223) Malcolm H.Kerr, *The Arab Cold War*, New York: Oxford University Press, 1971.

(224) Ibrahim A.Karawan, "Arab Dilemmas in the 1990s: Breaking Taboos and Searching for Signposts", *The Middle East Journal*, Vol.48, No.3, Summer 1994, s.443.

(225) Gresh-Vidal, a.g.e., s.71; Bu konuda ayrıca bkz: Bernard Reich, "United States Middle East Policy in the Carter and Reagan Administrations", *Middle East Review*, Vol.XVII, No.2, Winter 1984, s.12-23.

(226) Hopwood, Egypt..., s.191.

(227) Acar, a.g.e., s.98-100, 119; Cengiz Çandar, *Tarihle Randevu*, İstanbul: Yalçın Yay., 1984, s.36-43, 169-173.

- (228) Hopwood, Syria..., s.76.
- (229) Gresh-Vidal, a.g.e., s.118.
- (230) Harris, a.g.m., s.17.
- (231) Cengiz Çandar, *Ortadoğu Çıkmazı*, (4.Baskı), İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 1988, s.23.
- (232) Samir al-Khalil, *Republic Fear: The Inside Story of Saddam's Iraq*, New York: Pantheon Books, 1989.
- (233) İhsan Gürkan, "1989-1990 Demokrasi Devrimi ve Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Ortadoğu ve Türkiye", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, (der.: Sabahattin Şen), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993, s.52.
- (234) Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, (4.Baskı), İstanbul: Filiz kitabevi, 1995, s.791.
- (235) Gresh-Vidal, a.g.e., s.138; Harris, a.g.m., s.11.
- (236) Arsev Bektaş, "Ortadoğu'da Barışın Ayak Sesleri ve Filistin Sorununa Tarihsel Bir Bakış", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, (der.: Sabahattin Şen), s.292-295.
- (237) Uçarol, a.g.e., s.787.
- (238) Güvenç, a.g.m., s.624.
- (239) Metehan Demir, "Multi-Containment Politikaları Tepki İttifakı" *Avrasya Dosyası*, Cilt:5, Sayı:1, İlkbahar 1999, s.193.
- (240) Cengiz Çandar, "Demirel niye İsrail'de?", *Sabah*, 15 Temmuz 1999, s.21.
- (241) Sami Kohen, "Yeni Bush Doktrini ", *Milliyet*, 1 Şubat 2002.
- (242) *Milliyet*, 27 Şubat 2003.
- (243) Yasemin Çongar, " Washington Şam'a Sert Çıktı ", *Milliyet*, 29 Mart 2003., ayrıca bkz: *Yeni Şafak*, 29 Mart 2003.
- (244) *Yeni Şafak*, 1 Nisan 2003.
- (245) *Milliyet*, 14 Nisan 2003.
- (246) *Milliyet*, 15 Nisan 2003.
- (247) *Dünden Bugüne Tercüman*, 21 Nisan 2003.
- (248) *Dünden Bugüne Tercüman*, 22 Nisan 2003.
- (249) *Milliyet*, 4 Mayıs 2003.
- (250) Kürkçüoğlu, a.g.e., s.158.
- (251) David Kushner, "Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations", *Syria Under Asad*, (ed.: Moshe Ma'oz-Avner Yaniv), S.89-98.
- (252) Rifat Uçarol, "Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, (der.: Sabahattin Şen), s.396.
- (253) Rauf Versan, "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk-Arap İlişkileri", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, (der.: Sabahattin Şen), s.437-439.
- (254) Aydın G.Alacakaptan, "Sınır Aşan Akarsularımız Dicle ve Fırat'ın Arap

Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (der.: Sabahattin Şen), s.458.

(255) Alacakaptan, a.g.m., s.460.

(256) Cengiz Çandar, "Türkiye için bir 'Supolitik' Olabilir mi?" **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (der.: Sabahattin Şen), s.447-449.

(257) Cengiz Okman, "Su Sorunu ve Orta Doğu'da Stratejik Durum", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (der.: Sabahattin Şen), s.428.

(258) Çandar, a.g.m., s.451.

(259) Çandar, a.g.m., s.449.

(260) Gün Kut, "Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (der.: Sabahattin Şen), s.476.

(261) Ebubekir Ceylan, "Arap Milliyetçiliği ve Yeni Ortadoğu Fotoğrafı", **Avrasya Dosyası**, Cilt:5, Sayı:1, Ilkbahar 1999, s.219-221.

(262) Cengiz Çandar, "Demirel niye İsrail'de?" **Sabah**, 15 Temmuz 1999, s.21.

(263) Çandar, a.g.m., s.21.

(264) Sedat Ergin, "Yakınlaşma Barak'la Sürecek", **Hürriyet**, 15 Temmuz 1999, s.33.

(265) Sami Kohen, "Demirel'in Mesajı, İsrail'in Güvencesi...", **Milliyet**, 15 Temmuz 1999, s.16.

(266) Serpil Çevikcan, "Şam'la Beyaz Sayfa", **Milliyet**, 13 Haziran 2000.

(267) **Milliyet**, 29 Eylül 2000.

(268) **Milliyet**, 4 Kasım 2000.

(269) **Milliyet**, 25 Aralık 2000.

(270) **Milliyet**, 14 Ocak 2003.

(271) **Milliyet**, 11 Nisan 2003.

(272) **Milliyet**, 15 Nisan 2003.

(273) **Milliyet**, 26 Nisan 2003.

(274) **Milliyet**, 29 Nisan 2003.

(275) **Milliyet**, 7 Ocak 2004.

(276) Güvenç, a.g.m., s.624-625.

(277) **Milliyet**, 12 Haziran 2000.

(278) **Milliyet**, 22 Haziran 2000.

(279) **Milliyet**, 12 Temmuz 2000.

(280) **Milliyet**, 18 Temmuz 2000.

(281) Perthes, a.g.e., s., 184-185.

(282) **Milliyet**, 28 Temmuz 2000.

(283) **Milliyet**, 31 Mart 2001.

(284) Ferai Tınç, "Irak'ta Silahların Toplanması Türkiye'yi Etkileyecek", **Hürriyet**, 12 Mayıs 2003.

Kaynakça

Kitaplar

- A Survey of the Ba'th Party's Struggle (1947-1974), Madrid, y.y. 1978.
- Abdullah, Ömer Faruk, Suriye Dosyası, (Çev.Hasan Basri), İstanbul, Akabe Yay., 1985.
- Abdunnasır,Cemal, Arap Devriminin Yöntemleri, (Çev. Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul: Habora Kitabevi Yay., 1970.
- Acar, İrfan, Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Ajami, Fouad, The Arab Predicament: Arab Political Thought and Practice Since 1967, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
-, The Dream Palace of the Arabs, New York: Pantheon Books, 1998.
- Almond, Gabriel A.- Sidney Verba, The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations, Princeton, N.j.: Princeton University Press, 1963.
- Anderson, Benedict, Hayali Cemaatler, (Çev. Iskender Savaşır), İstanbul: Metis Yay., 1993.
- Antonius, George, The Arab Awakening,, New York: Capricorn Books, 1965.
- Antoun, Richard T.- Donald Quataerd (ed.), Syria: Society, Culture and Polity, Albany: State University of New York Press, 1991.
- Apter, David E., The Politics of Modernization, Chicago: The University of Chicago Press, 1965.
-, Rethinking Development: Modernizationı, Dependency and Post-modern Politics, California: Sage Publications mc., 1987.
- Arsel, İlhan, Arap Milliyetçiliği ve Türkler, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977.
- Armaoğlu, Fahir, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988), Ankara: İş Bankası Yay., 1991.
- Asad, Tallal - Roger Owen (ed.), The Middle East, New York: Monthly Review Press, 1983.
- Ayubi, Nazih, Arap Dünyasında Din ve Siyaset, (Çev.Yavuz Alogan), İstanbul: Cep Kitapları, 1993.
- Baram, Amatzia, Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'thist Iraq (1968-89), New York: St. Martin's Press, 1991.
- Be'eri, Eliezer, Army Officers in Arab Politics and Society, London: Pail Mali Press, 1970.
- Berger, Morroe, The Arab World Today, New York: Doubleday Company, Inc., 1964.

Berger, Peter L.-B.Berger-Hansfried Kellner, **Modernleşme ve Bilinç**, (Çev.Cevdet Cerit), İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.

Berkes, Niyazi, **Arap Dünyasında İslamiyet Milliyetçilik Sosyalizm**, İstanbul: Köprü Yay., 1969.

Bill, James A. - Robert Springborg, **Politics in the Middle East**, (Fourth edition), New York: Harper Collins College Publishers, 1994.

Binder, Leonard, **The Ideological Revolution in the Middle East**, New York: John Wiley and Sons mc., 1964.

Boullata, Issa J., **Trends and Issues in Contemporary Arab Thought**, New York: New York State University of Press, 1990.

Bozdoğan, Sibel ve Reşat Kasaba (der.), **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, (Çev.Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998.

Cemal, Hasan, **Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım**, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.

Challenges to Democracy in the Middle East, Princeton: Markus Wiener Publishers, 1997.

Chand, Attar, **The Revolutionary Arabs**, Delhi: The Homeiand Publications, 1981.

Choueri, Youssef M.(ed.), **State and Society in Syria and Lebanon**, New York: St.Martin's Press, 1994.

Cleveland, William L., **An Arab Nationalist Satı 'Al-Husri**, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1971.

....., **Islam Against the West: Shakib Arslan and the Campaign for Islamic Nationalism**, Austin: University of Texas Press, 1985.

....., **A History of the Modern Middle East**, San Francisco: Westview Press, 1994.

Çandar, Cengiz, **Tarihle Randevu**, İstanbul: Yalçın Yay., 1984.

....., **Ortadoğu Çıkmazı**, (4.Baskı), İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 1988.

Dam, Nikolaos Van, **The Struggle for Power in Syria**, London: I.B.Tauris Publishers, 1996.

Dann, Uriel, **King Hussein and the Challenge of Arab Radicalism**, New York: Oxford University Press, 1989.

Daver, Bülent, **Çağdaş Siyasal Doktrinler**, Ankara: Doğan Yayınevi, 1969.

Dawn, C.Ernest, **From Ottomanism to Arabism**, Chicago: University of Illinois Press, 1973.

Deegan, Heather, **The Middle East and Problems of Democracy**, Boulder, Colorado: Lynne Reinner Publishers, 1994.

Devlin, John E., **The Bath Party**, California: Hoover Institution Press, 1976.

Dökmeciyan, R.Hrair, **Arap Dünyasında Köktencilik**, (Çev.Muhammed Karahanoglu), İstanbul: Uke Yayınları, 1992.

Duvarger, Maurice, **Siyasi Partiler**, (Çev.Ergun Özbudun), (2.Baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.

- Ergil, Doğu, **İdeoloji ve Milliyetçilik**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1983.
- Fedden, Robin, **Syria and Lebanon**, (Third edition), London: John Murray Ltd., 1965.
- Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış**, (Çev.Mehmet Harmancı), İstanbul: Sabah Kitapları, 1993.
- Gellner, Ernest, **Uluslar ve Ulusçuluk**, (Çev.B.Ersanlı Behar-G.Göksu Özdoğan), İstanbul: İnsan Yay., 1992.
- Gershoni, Israel, **The Emergence of Pan-Arabism in Egypt**, Tel-Aviv: Shiloah Center for Middle Eastern and African Studies, 1981.
- Ghareeb, Edmund, **The Kurdish Ouestion in Iraq**, New York: Syracuse University Press, 1981.
- Gresh, Alain - Dominique Vidal, **Ortadoğu**, (Çev.Hamdi Türe), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991.
- Haddad, George, **Fifty Years of Modern Syria and Lebanon**, Beirut: Dar-Al-Hayat, 1950.
- Haddad, Robert M., **Syrian Christians in Muslim Society**, Princeton: Princeton University Press, 1970.
- Halliday, Fred, **Yeni Soğuk Savaş: Sovyet-ABD İlişkileri**, (Çev.İlker Özönlü), İstanbul: Belge Yayınları, 1985.
- Halpern, Manfred, **The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa**, Princeton: Princeton University Press, 1965.
- Hanan, Eli Ben, **Şam'daki Gölge**, (Çev.Nita Özkatalan), İstanbul: Gözlem Yay., 1998.
- Hanioglu, Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı ittihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, (2.Baskı), c.1., İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- Heyd, W., **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1975
- Heykel, M.Haseneyn, **Kahire Dosyası**, (Çev.Berin Büktaş), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
- Hinnebusch, Raymond, **Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria**, Colorado: Westview Press, 1990.
- Hitti, Philip K., **History of Syria**, London: Macmillan Co.Ltd., 1951.
-, **The Arabs: A Short History**, Chicago: Regnery Gateway, Inc., 1970.
- Hobsbawm, E.J., **Millîyetler ve Milliyetçilik**, (Çev.Osman Akinhay), (2.Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yay., 1995.
- Hopwood, Derek, **Syria (1945-1986)**, London: Unwin Hyman Ltd., 1989.
-, **Egypt: Politics and Society (1945-90)**, (Third edition), London and New York: Harper Collins Academic, 1991.
- Hourani, Albert - Philip S.Khoury, Mary C. Wilson, **The Modern Middle East**, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1993.
-, **Arabic Thought in the Liberal Age (1798-1939)**, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

....., **Arap Halkları Tarihi**, (Çev.Yavuz Alogan), İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Hudson, Michael, C., **Arab Politics: The Search For Legitimacy**, New Haven and London: Yale University Press, 1977.

Huntington, Samuel P.- I. Dominguez, **Siyasal Gelişme**, (Çev.Ergun Özbudun), Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yay., (t.y.).

....., **Political Order in Changing Societies**, New Haven: Yale University Press, 1968.

Issawi, Charles, **An Economic History of the Middle East and North Africa**, New York: Columbia University Press, 1982.

Imamzade, Meryem, **Irak Dosyası**, İstanbul: Akabe Yay., 1986.

Inayet, Hamid, **Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri**, (Çev., Hicabi Kırılancı), (2.Baskı), İstanbul: Yöneliş Yay., 1997.

Jaber, Kamel S.Abu, **Arap Baas Sosyalist Partisi**, (Çev. Ahmet Ersoy), Ankara, 1970.

Karpat, Kemal H., **Political and Social Thought in the Contemporary Middle East**, New York: Praeger Publishers, 1982.

Kautsky, John (ed.), **Political Change in Underdeveloped Countries: Nationalism and Communism**, N.Y., John Wiley and Sons, 1962.

Kayalı, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar**, (Çev. Türkan Yöney), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Kedourie, Elle, **Nationalism**, (Fourth edition), Massachusetts: Blackwell Publishers, 1993.

....., **Democracy and Arab Political Culture**, London: Frank & C. Ltd., 1994.

Kelidar, Abbas (ed.), **The Integration of Modern Iraq**, New York: S.Martin's Press, 1979.

Kerr, Malcolm H., **The Arab Cold War**, New York: Oxford University Press, 1971.

Khadduri, Majid, **Independent Iraq (1932-1958)**, (Second edition), London: Oxford University Press, 1960.

....., **Political Trends in the Arab World**, Baltimore and London: The John Hopkins Press, 1970.

....., **Socialist Iraq: A Study in Iraqi Politics Since 1968**, Washington, D.C., The Middle East Institute, 1978.

Khalil, Samir, **Republic of Fear: The Inside Story of Saddam's Iraq**, New York: Pantheon Books, 1989.

Kienle, Eberhard, **Ba'th V Bat'h: The Conflict between Syria and Iraq (1968-1989)**, London: LB., Tauris 8 Co.Ltd., 1990.

....., (ed.), **Contemporary Syria**, London: British American Press, 1994.

Kozak, Ibrahim Erol, **İnsan-Toplum-İktisat**, Adapazarı: Değişim Yay., 1999.

Kudsi, Ahmet, **Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadeleleri**, (Çev.Orhan Koçak), İstanbul: Köz Yayınları, 1975.

Kurdakul, Necdet, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya*, İstanbul: Dergah Yay., 1976.

Kurşun, Zekeriya, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1992.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: A.Ü.Siyasal Bilgiler Fak.Yay., 1972.

....., *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908- 1918)*, Ankara: A.Ü.S.B.E. Yay., 1982.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, c.I., Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1974.

Laroui, Abdallah, *The Crisis of the Arab Intellectual*, California, University of California Press, 1976.

Lawrance, T.E., *Bilgeliğin Yedi Direği*, (Çev. Yusuf Kaplan), Kayseri: Rey Yayıncılık, 1991.

Leca, Jean (der.), *Uluslar ve Milliyetçilikler*, (Çev.Siren İdemen), İstanbul: Metis Yay., 1998.

Lerner, Daniel, *The Passing of Traditional Society*, (Fourth edition), New York: The Free Press, 1968.

Lewis, Bernard, *The Arabs in History*, (Second edition), New York: Harper & Row, 1967.

....., *Ortadoğu*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Sabah Kitapları, 1996.

Manheim, Karl, *Ideology and Utopia*, New York: Harcourt, Brace, 1936.

Ma'oz, Moshe - Avner Yaniv (ed.), *Syria Under Assad*, London: Croom Helm, 1986.

Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yay., 1983.

....., *İdeoloji*, (4.Baskı), İstanbul:İletişim Yay., 1997.

Milson, Menahem (ed.), *Society and Political Structure in the Arab World*, New York: Humanities Press, 1973.

Monroe, Elizabeth, *Britain's Moment in the Middle East (1914-1956)*, London: Chatto & Whyman Ltd., 1963.

Montaigne, *Denemeler*, (Çev. Sabahattin Eyuboğlu), (7.Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi, 1974.

Mufti, Malik, *Sovereign Creations*, Ithaca and London: Corneli University Press, 1996.

Odeh, B.J., *Lübnan'da İç Savaş*, (Çev.Yavuz Alogan), İstanbul: Belge Yay., 1986.

Oktay, Cemil, *Siyaset Yazıları*, İstanbul: DerYay., 1998.

Olson, Robert W., *The Ba'th and Syria (1947-1982)*, Princeton, N.j., The Kingston Press, Inc., 1982.

Oran Baskın, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, (3.Baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997.

Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul: Hil Yayın, 1985.

....., *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (3.Baskı), İstanbul: Hil Yayın, 1995.

....., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Owen, Roger, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, New York: Routledge, 1992.

Öğün, Süleyman Seyfi, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995.

Özbudun, Ergun, *Siyasal Partiler*, (4.Baskı), Ankara: A.Ü.Hukuk Fakültesi Yay., 1983.

Özdemir, Hikmet, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Ankara: Bilgi Yayınevi 1986.

Öztürk, O.Metin, *Türkiye ve Ortadoğu*; Ankara: Gündoğan Yay., 1997.

Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), (5.Baskı), İstanbul: Sabah Kitapları, 1995.

Parlar, Suat, *Ortadoğu*, İstanbul: Bibliotek Yay., 1997.

Peretz, Don, *The Middle East Today*, (Sixth edition), Westport: Praeger Publishers, 1994.

Perthes, Volker, *The Political Economy of Syria Under Asad*, London-New York: I.B.Tauris Ltd., 1997.

Pipes, Daniel, *Greater Syria*, New York: Oxford University Press, 1990.

Polk, William R., *The Arab World Today*, (Fifth edition), Massachusetts: Harvard University Press, 1991.

Pye, Lucien W., *Aspects of Political Development*, Boston: Little Brown and Co., 1966.

Rabinovich, Itamar, *Syria Under The Ba'th (1963-1966)*, Jerusalem: Israel Universities Press, 1972.

Randall, Vicky (ed.), *Political Parties in the Third World*, London: SAGE Publications Ltd., 1992.

Richards, Alan -John Waterbury, *A Political Economy of the Middle East*, (Second edition), Colorado: Westview Press, 1996.

Rivlin, Benjamin - Joseph S.Szyliowicz (ed.) *The Contemporary Middle East*, New York: Random House Inc., 1965.

Roberts, David, *The Ba'th and Creation of Modern Syria*, London: Mackays of Chatham Ltd., 1987.

Sayegh, Fayez A., *Arab Unity*, New York: The Devin-Adair Company, 1958.

Seale, Patrick, *The Struggle For Syria (1945-1958)*, London: Oxford University Press, 1966.

....., *Assad: The Struggle For the Middle East*, California: University of California Press, 1989.

Sharabi, Hisham, *Nationalism and Revolution in the Arab World*, New York: D.Van Nostrand Company Ltd., 1966.

Shaw, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev.Mehmet Harmancı), (2.Baskı), c.I., İstanbul: E Yayınları, 1994.

Shayegan, Daryush, **Yaralı Bilinç**, (Çev.Haldun Bayrı), (3.Baskı), İstanbul: Metis Yay., 1997.

Sinai, Anne ve Allen Pollak (ed.), **The Syrian Arab Republic**, New York, 1976.

Tansel, Selahattin, **Yavuz Sultan Selim**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c.I., Ankara: İş Bankası Yay., 1985.

Tibawi, A.L., **A Modern History of Syria**, Edinburg: Macmillan St.Martin's Press, 1969.

Tibi, Bassam, **Arab Nationalism**, (Second edition), New York: St.Martin's Press, 1991.

Torrey, Gordon H., **Syrian Politics and the Military (1945-1958)**, Ohio State University Press, 1964.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, (2.Baskı, c.t., İstanbul Hürriyet Vakfı Yay., 1988.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, (4.Baskı), İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.

Ulman, Haluk, **1860-1861 Suriye Buhranı**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1966.

Vatikiotis, P.J., **The History of Modern Egypt**, (Fourth edition), Baltimore: The John Hopkins University Press, 1991.

....., **İslam ve Ulus Devlet**, (Çev.Enis Arslanoğlu), İstanbul: Pınar Yay., 1998.

Yapp, M.E., **The Making of the Modern Near East (1792-1923)**, New York: Longman Inc., 1987.

Yıldırım, Zafer, **1957 Türkiye-Suriye Krizi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.

Zeine, Zeine N., **The Struggle for Arab Independence**, Beirut Khayat's, 1960.

....., **The Emergence of Arab Nationalism**, Beirut: Khayat's, 1966.

Makaleler

Agwani, Mohammed Shafi, "The Ba'th: A Study in Contemporary Arab Politics", **The Contemporary Middle East**, (ed.: Benjamin Rivlin Joseph Szyliowicz), New York: Random House mc., 1965.

Ahmad, Feroz, "War and Society Under the Young Turks, 1908-18", **The Modern Middle East**, (ed.: Albert Hourani, Philip S.Khoury, Mary C.Wilson), Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1993.

Ahsan, Syed Aziz, "Economic Policy and Class Structure in Syria: 1958-1980", **Middle East Studies**, Vol.16, 1984.

Ajami, Fouad, "The End of Pan-Arabism", **Foreign Affairs**, 1978-1979.

Alacakaptan, Aydın G., "Sınır Aşan Akarsularımız Dicle ve Fırat'ın Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (der.: Sabahattin Şen), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.

Amadouny, V.M., "The Formation of the Transjordan-Syria Boundary, 1915-1932", **Middle Eastern Studies**, Vol.31, No.3, July 1995.

Amin, Samir, "The Arab Nation: Some Conclusions and Problems", **Middle East Research and Information Project**, No.68, June 1978.

Amuzegar, Jahangir, "Ideology and Economic Growth in the Midd East" **The Middle East Journal**, Vol.28, Na. 1, Winter 1974.

Aruri, Naseer H, "Nationalism and Religion in the Arab World: Allies or Enemies", **The Muslim World**, Vol. LXVII, No.4, October 1977.

Avcioğlu, Doğan, "Cumhuriyetin 42.Yılında", **Yön**, Sayı 135, (29 Ekim 1965).

....., "Parlamentoculuk" **Yön**, sayı 158, (1 Nisan 1966).

Aytaç, Bedrettin, "19.yy. Başına Kadar Doğu Araplığı", **Avrasya Dosyası**, Cilt:5, Sayı: 1, Ilkbahar 1999.

Azmeh, Aziz, "Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık", (Çev. İskender Savaşır), **Toplum ve Bilim**, 29/30 Bahar-Yaz 1985.

Babikian, N.Salem, "A Partial Reconstruction of Michael 'Aflaq's Thought", **The Muslim World**, Vol. LXVII, No.4, October 1977.

Baram, Amatzia, "Ideology and Power Politics in Syrian-Iraqi Relations, 1968- 1984", **Syria Under Assad**, (ed.: Moshe Ma'oz-Avner Yaniv), London: Croom Helm, 1986.

....., "The Ruling Political Elite in Ba'thi Iraq, 1968-1986: The Changing Features of a Collective Profile", **Middle East Studies**, Vol.21, No.4, November 1989.

....., "Territorial Nationalism in the Middle East", **Middle Eastern Studies**, Vol.26, No.4, October 1990.

Bektaş, Arsev, "Ortadoğu'da Barışın Ayak Sesleri ve Filistin Sorununa Tarih-sel Bir Bakış" **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (der.: Sabahattin Şen) İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.

Bezirgan, Najm A., "Islam and Arab Nationalism", **Middle East Review**, Vol.XI, No.2, Winter 1978-79.

Binder, Leonard, "Radical-Reform Nationalism in Syria and Egypt 1." **The Muslim World**, Vol.XLIX, No.2, December 1959.

Carleton, Alford, "The Syrian Coups D'etat of 1949", **The Middle East Journal**, Vol.4, No.1, January 1950.

Carr, Dawid W., "Capital Flows and Development in Syria" **The Middle East Journal**, Vol.34, No.4, Autumn 1980.

Ceylan, Ebubekir, "Arap Milliyetçiliği ve Yeni Ortadoğu Fotoğrafı", **Avrasya Dosyası**, Cilt:5, Sayı:1, Ilkbahar 1999.

Cigar, Norman, "Arab Socialism Revisited: The Yugoslav Roots of Its Ideology", **Middle Eastern Studies**, Vol.19, No.2, April 1983.

Çadırcı, Musa, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.1., İstanbul: İletişim Yayınları.

Çandar, Cengiz, "Türkiye İçin Bir 'Supolitik' Olabilir mi?" **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (der.: Sabahattin Şen), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.

....., "Demirel niye İsrail'de?" **Sabah**, 15 Temmuz 1999.

Çevikcan, Serpil, "Şam'la Beyaz Sayfa", **Milliyet**, 13 Haziran 2000.

Çongar, Yasemin, "Washington Şam'a Sert Çıktı", **Milliyet**, 29 Mart 2003.

Dam, Nikolaos Van, "Minorities and Political Elite's in Iraq and Syria", **The Middle East**, (ed.: Talal Asad-Roger Owen), New York: Monthly Review Press, 1983.

Davison, Roderic H, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", **The Modern Middle East**, (ed.: Alberd Hourani, Philip S.Khoury, Mary C. Wilson), Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1993.

Dawisha, Al., "Syria Under Asad, 1970-78: The Centers of Power", **Government and Opposition**, Vol.13, No.3, Summer 1978.

....., "The Motives of Syria's Involvement in Lebanon", **The Middle East Journal**, Vol.38, No.2, Spring 1984.

Demir, Metehan, "Multi-Containment Politikaları Tepki İttifakı" **Avrasya Dosyası**, Cilt: 5, Sayı:1, Ilkbahar 1999.

Deutsch, Karl W., "Social Mobilization and Political Development", **American Political Science Review**, Vol.55, September 1961.

Devlin, John F., "The Political Structure in Syria", **Middle East Review**, Vol.XVII, No.1, Fall 1984.

Drysdale, Alasdair, "Ethnicity in the Syrian Officer Corps: A Conceptualization", **Civilisations**, Vol.XX No.3-4, 1979.

....., "The Syrian Political Elite, 1966-1976: A Spatial and Social Analysis", **Middle Eastern Studies**, Vol.17, No.1, January 1981.

Dusen, Michael H. Von, "Political Integration and Regionalism in Syria", **The Middle East Journal**, Vol.26, No.2, Spring 1972.

Eldar, Dan, "France in Syria: The Abolition of the Sharifian Government, April July 1920", **Middle Eastern Studies**, Vol.29, No.3, July 1993.

Ergin, Sedat, "Yakınlaşma Barak'la Sürecek", **Hürriyet**, 15 Temmuz 1999.

Faksh, Mahmud A., "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", **Middle Eastern Studies**, Vol.20, No.2, April 1984.

Firro, Kais, "The Syrian Economy Under the Assad Regime", **Syria Under Asad**, (ed.: Moshe Ma'oz-Avner Yaniv), London: Croom Helm, 1986.

Freedman, Robert O., "Soviet Policy Toward Syria Since Camp David", **Middle East Review**, Vol. XIV, No.1, Fall-Winter 1981,82.

Galvani, John, "Syria and the Bath Party", **Middle East Research and Information Project**, No.25, February 1974.

Garzouzi, Eva, "Land Reform in Syria", **The Middle East Journal**, Vol.17, No.1-2, Winter-Spring 1963.

Gelvin, James L., "The Social Origins of Popular Nationalism in Syria: Evidence for a New Framework", **Middle East Studies**, Vol.26, 1994.

Gürkan, İhsan, "1989-1990 Demokrasi Devrimi ve Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Ortadoğu ve Türkiye", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, (der.: Sabahattin Şen), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.

Güvenç, Nazım, "Cemal Abdül'n Nasır", **Çağdaş Liderler Ansiklopedisi**, c.IV, İstanbul: İletişim Yayınları.

....., "Hafız Esad", **Çağdaş Liderler Ansiklopedisi**, c.II., İstanbul: İletişim Yayınları.

Harbi, Mohammed, "Arap Ulusal Mitini Sorgularken", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (der.: Jean Leca), (Çev.Siren Idemen), İstanbul: Metis Yay., 1998.

Harris, William, "The Crisis of Democracy in Twentieth - Century Syria and Lebanon", **Challenges to Democracy in the Middle East**, Princeton: Markus Wiener Publishers, 1997.

Hinnebusch, Raymond., "Local Politics in Syria: Organization and Mobilization in Four Village Cases", **The Middle East Journal**, Vol.30, No.1, Winter 1976.

....., "Syrian Policy in Lebanon and the Palestinians", **Arab Studies Quarterly**, Vol.8, No.1, Winter 1986.

....., "Asad's Syria and the New World Order: The Struggle for Regime Survival", **Middle East Policy**, Vol.2, No.1, 1993.

....., "State and Civil Society in Syria", **The Middle East Journal**, Vol.47, No.2, Spring 1993.

....., "Liberalization in Syria: The Struggle of Economic and Political Rationality", **Contemporary Syria**, (ed: Eberhard Kienle), London British American Press, 1994.

Hourani, Albert, "Ottoman Reforms and the Politics of Notables", *The Modern Middle East*, (ed.: Albert Hourani, Philip S.Khoury, Mary C. Wilson), Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1993.

Huntington, Samuel P., "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", (Çev.Ergun Özbudun), *Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22-23/1-4, 1965-1966.

Ibrahim, Ibrahim I., "Taha Huseyin: The Critical Spirit" *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective*, (ed.: John P.Spagnolo), Oxford: Ithaca Press, 1992.

Ibrahim, Saad Eddin, "Crisis, Elites, and Democratization in the Arab World", *The Middle East Journal*, Vol.47, No.2, Spring 1993.

Jasse, Richard L., "The Baghdad Pact: Cold War or Colonialism?", *Middle Eastern Studies*, Vol.27, No.1, January 1991.

Johnson, Michael, "Popular Movements and Primordial Loyalties in Beirut", *The Middle East*, (ed.: Talal Asad-Roger Owen), New York: Monthly Review Press, 1983.

Karawan, Ibrahim A., "Arab Dilemmas in the 1990s: Breaking Taboos and Searching for Signposts", *The Middle East Journal*, Vol.48, No.3, Summer 1994.

Kasmieh, Khairia, "An Evaluation of the Arab Government in Damascus 1918- 1920", *State and Society in Syria and Lebanon*, (ed.: Youssef M.Choueiri), 1994.

Keilany, Ziad, "Socialism and Economic Change in Syria", *Middle Eastern Studies*, Vol.9, No.1, January 1973.

Kerr, Malcolm H., "Hafiz Asad and the Changing Patterns of Syrian Politics", *International Journal*, Vol.28, No.4, 1973.

Khadduri, Majid, "Constitutional Development in Syria" *The Middle East Journal*, Vol.5, No.2, Spring 1951.

....., "The Role of the Military in Middle East Politics", *The American Political Science Review*, Vol.XLVII, No.2, June 1953.

Khalidi, Tarif, "A Critical Study of the Political Ideas of Michael Aflak", *Middle East Forum*, Vol. XLII, 1966.

Khoury, Nabeel A., "The Pragmatic Trend in Inter-Arab Politics", *The Middle East Journal*, Vol.36 No.3, Summer 1982.

Khoury, Philip S., "Syrian Political Culture: A Historical Perspective", *Syria: Society Culture and Polity*, (ed.: Richard T. Antoun-Donald Quataerd), Albany: State University of New York Press, 1991.

....., "Syrian Urban Politics in Transition: The Quarters of Damascus During the French Mandate", *Middle East Studies*, Vol 16, 1984.

Khuri, Fuad I., "The Alawis Of Syria: Religious ideology and Organization" *Syria: Society, Culture and Polity*, (ed.: Richard T.Antoun Donald Quataerd), Albany: State University of New York Press, 1991.

Kienle, Eberhard, "Arab Unity Schemes Revisited: Interest, Identity and Policy in Syria and Egypt", *Middle East Studies*, Vol.27, 1995.

Kohen, Sami, "Demirel'in Mesajı, İsrail'in Güvencesi...", *Milliyet*, 15 Temmuz 1999.

....., "Yeni Bush Doktrini", *Milliyet*, 1 Şubat 2002.

Koloğlu, Orhan, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.I., İstanbul: İletişim Yayınları.

Köni, Hasan, "Büyük Suriye Projesinin Tarihi Gelişimi", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 2, Sayı: 3, Sonbahar 1995.

Kushner, David, "Conflict and Accommodation in Turkish- Syrian Relations", *Syria Under Asad*, (ed.: Moshe Ma'oz - Avner Yaniv), London: Croom Helm, 1986.

Kut, Gün, "Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, (der.: Sabahattin Şen), İstanbul: Bağlam Yayınevi, 1993.

Lammens, H., "Suriye", *İslam Ansiklopedisi*, c.XI, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Lawson, Fred H., "From Neo-Ba'th to Ba'th Nouveau: Hafız al-Asad's Second Decade", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol.XIV, No.2, Winter 1990.

....., "Domestic Transformation and Foreign Steadfastness in Contemporary Syria", *The Middle East Journal*, Vol.48, No.1, Winter 1994.

Leiden, Carl, "Arab Nationalism Today", *Middle East Review*, Vol.XI, No.2, Winter 1978.

Longuenesse, Elizabeth, "The Class Nature of the State in Syria", *Middle East Research and Information Project*, No.77, May 1979.

Manneh, Butrus Abu, "The Establishment and Dismantling of the Province of Syria (1865-1888)", *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective*, (ed.: John P. Spagnolu), Oxford: Ithaca Press, 1992.

Ma'oz, Moshe, "Society and State in Modern Syria", *Society and Political Structure in the Arab World*, (ed.: Menahem Milson), New York: Humanities Press, 1973.

....., "The Emergence of Modern Syria", *Syria Under Assad*, (ed.: Moshe Ma'oz - Avner Yaniv), London: Croom Helm, 1986.

Masalha, N., "Faisal's Pan-Arabism, 1921-1933", *Middle Eastern Studies*, Vol.27, No.4, October 1991.

Massignon, Louis, "Nusayriler", *İslam Ansiklopedisi*, c.IX, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.

Mayer, Thomas, "Arab Unity of Action and the Palestine Question (1945-58)", *Middle Eastern Studies*, Vol.22, No.3, July 1986.

Nacklie, N.E.Bou, "The 1941 invasion of Syrian and Lebanon: The Role of the Local Paramilitary", *Middle Eastern Studies*, Vol.30, No.3, July 1994.

Okman, Cengiz, "Su Sorunu ve Ortadoğu'da Stratejik Durum", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, (der.: Sabahattin Şen), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.

Olmert, Yosef, "Domestic Crisis and Foreign Policy in Syria: The Assad Regime", *Middle East Review*, Vol.XX, No.3, Spring 1988.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.IV., İstanbul: İletişim Yayınları.

....., "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.I., İstanbul: İletişim Yayınları.

Owen, Roger, "Ortadoğu Perspektifinde Modernleşirmeci Projeler", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, (der.: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba), (Çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998.

Örs, Birsen, "Geç Modernleşen Ülkelerde Ordunun Rolü: Mısır Örneği; 1952 Hür Subaylar Hareketinin Temelleri ve Özellikleri", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.3, Sayı.2, Temmuz 1997.

Palmer, Monte. "The United Arab Republic: An Assessment of Its Failure", **The Middle East Journal**, Vol.20, No.1. Winter 1966.

Patai, Raphael, "The Dynamics of Westernization in the Middle East", **The Contemporary Middle East**, (ed.: Benjamin Rivlin-Joseph S.Szyliowicz), New York: Random House Inc., 1965.

Pennar, Jaan, "The Arabs, Marxism and Moscow: A Historical Survey", **The Middle East Journal**, Vol.22, No.4, Autumn 1968.

Pincus, Joseph, "Syria: A Captive Economy", **Middle East Review**, Vol.XII, No.1, Fall 1979.

Pipes, Daniel "Abdallah's 'Pure Joke' and the Greater Syria Plan", **Middle East Review**, Vol.20, No.1, Fall 1987.

....., "Radical Politics and the Syrian Nationalist Party", **Middle Eastern Studies**, Vol.20, 1988.

....., "The Alawi Capture of Power in Syria", **Middle Eastern Studies**, Vol.25, No.4, October 1989.

Porath, Y., "Abdallah's Greater Syria Programme", **Middle Eastern Studies**, Vol.20, No.2, April 1984.

Quataert, Donald, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.VI., İstanbul: İletişim Yayınları.

....., "19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.VI., İstanbul: İletişim Yayınları.

Rafeq, Abdul-Karim, "Arabism, Society and Economy in Syria 1918-1920", **State and Society in Syria and Lebanon**, (ed.: Youssef M.Choueri), New York: St Martin's Press, 1994.

Reich, Bernard, "United States Middle East Policy in the Carter and Reagan Administrations", **Middle East Review**, Vol.XV No.2, Winter 1984.

Rothenberg, Morris, "Recent Soviet Relations With Syria", **Middle East Review**, Vol.10, No.4, Summer 1978.

Ray, Delwin A -Thomas Naff, "Ba'thist Ideology, Economic Development and Educational Strategy", **Middle Eastern Studies**, Vol.25, No.4, October 1989.

Rustow, Dankwart A., "The Military in Middle Eastern Society and Politics", **The Contemporary Middle East**, (ed.: Benjamin Rivlin-Joseph S. Szyliowicz), New York: Random House Inc., 1965.

Sadowski, Yahya M., "Patronage and the Ba'th: Corruption and Control in Contemporary Syria", **Arab Studies Quarterly**, Vol.9, No.4, Fall 1987.

Salem, Elie, "Emerging Government in the Arab World", **The Contemporary Middle East**, (ed.: Benjamin Rivlin-Joseph S.Szyliowicz), New York: Random House Inc., 1965.

Sanjian, Avedis K., "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syria Relations (1939-1956)", **The Middle East Journal**, Vol.10, No.4, Autumn 1956.

Satloff, Robert B., "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", **Middle Eastern Studies**, Vol.22, No.2, April 1982.

Schatzmann, Gitta Yaffe, "Alawi Separatist and Unionists: The Events of 25 February 1936", **Middle Eastern Studies**. Vol.31, No.1, January 1995.

Shad, Tahir I.- S.Boucher, J.G.Reddish, "Syrian Foreign Policy in the Post Soviet Era" **Arab Studies Quarterly**, Vol.17, No.1-2, Winter, Spring 1995.

Sharabi, Hisham, "The Transformation of Ideology in the Arab World", **The Middle East Journal**, Vol.19, No.4, Autumn 1965.

Shikara, A., "Faisal's Ambitions of Leadership in the Fertile Crescent: Aspirations and Constraints", **The Integration of Modern Iraq**, (ed.: Abbas Kelidar), New York: St.Martin's Press, 1979.

Shills, Edward, "Ideology", **International Encyclopedia of the Social Sciences**, Vol.7, New York: Macmillan - The Free Press, 1968.

Sinai, Anne -Allen Pollack, "Syria: Past and Present", **The Syrian Arab Republic**, (ed.: Anne Sinai- Allen PoHack), New York, 1976.

Slugglet, Marion Farouk- Peter Slugglett, "The Iraqi Ba'th Party", **Political Parties in the Third World**, (ed.: Vicky Randall), London, SAGE Publications Ltd., 1992.

Soysal, İlhami, "Ordu", **Yön**, Sayı 43, (10 Ekim 1962).

Springborg, Robert, "Baathism in Practice: Agriculture, Politics and Political Culture in Syria and Iraq", **Middle Eastern Studies**, Vol.17, No.2, April 1981.

Stevens, Georgina G., "Arab Neutralism and Bandung", **The Middle East Journal**, Vol.11, No.2, Spring 1957.

Sukkar, Nabil, "The Crisis of 1986 and Syria's Plan for Reform", **Contemporary Syria**, (ed.: Eberhard Kienle), London: British American Press, 1994.

Tanör, Bülent, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.I., İstanbul: İletişim Yayınları.

Tauber, Eliezer, "Syrian and Iraqi Nationalist Attitudes to the Kemalist and Bolshevik Movements", **Middle Eastern Studies**, Vol.3, No.4, October 1994.

Tekindağ, Şehabeddin, "Lübnan", **İslam Ansiklopedisi**, c.VII., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Tınç, Ferai, " Irak'ta Silahların Toplanması Türkiye'yi Etkileyecek ", **Hürriyet**, 12 Mayıs 2003.

Torrey, Gordon, H., "The Ba'th-Ideology and Practice", **The Middle East Journal**, Vol.23, No.4, Autumn 1969.

Tzur, Avraham Ben, " The Neo-Ba'th Party of Syria", **Journal of Contemporary History**, Vol.3, No.3, July 1968.

Uçarol, Rifat, "Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler" **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu** (der.: Sabahattin Şen) İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.

Ülger,İrfan Kaya, "Baas Partisi İdeolojisi", **Avrasya Dosyası**, Cilt:2, Sayı:3, Sonbahar 1995.

Versan, Rauf, "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk-Arap İlişkileri", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu** (der.: Sabahattin Şen), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.

Wenner, Lettie M., "Arab-Kurdish Rivalries in Iraq", **The Middle East Journal**, Vol.17, No.1-2, Winter-Spring 1963.

Winder, R.Bayly, "Syrian Deputies and Cabinet Ministers, 1919-1959", **The Middle East Journal**, Vol.16, No.4, Autumn 1962.

Yazıcı, Nesimi, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.VI., İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız, Musa, "Modern Arap Dünyası ve Bazı Sorunlar", **Avrasya Dosyası**, Cilt:5, Sayı: 1, Ilkbahar 1999.

Zur, Avraham Ben, "What is Arab Socialism?", **New Outlook**, Vol.8, No.5, August 1965.

Modern zamanların değişim sürecine çeşitli nedenlerden dolayı rötari bir şekilde katılan toplumlar, değişim için başka bir modele bakışlarını çevirirken, dramatik birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır.

Baas'ın fikir babası Mişel Eflak, 1940'lı yılların başında mutsuz bir bilinç eşliğinde Arap dünyasına baktığında, bu ulusun bir "Diriliş"e ihtiyacı olduğuna kanaat getiriyordu. Eflak'a göre, "Diriliş", bir toplumsal rönesans ve Arap birliğinin kurulması sonucu sağlanabilirdi. Bunu sağlayacak bir araç olarak gerekli olan ideoloji ise Arap ulusunun kendi koşullarından hareketle özgün bir ideoloji olmalıydı. Batı dışı coğrafyada bulunan ve gelişme sorununu çözmeye çalışan bir çok toplumda olduğu gibi Suriye'de de ortaya çıkan sonuç, melez bir ideoloji olmuştur.

Evrensel siyasal düşünce akımlarından yapılan seçmeler ile yerel kültürün karışımı olan Baas ideolojisinin neden bir tür "melez ideoloji" olarak ortaya çıktığı ve daha sonra nasıl ideolojik bunalıma dönüştüğü, bu çalışmada üzerinde ağırlıklı olarak durulan bir konudur.

